

รากเหง้าเราคือทุกข์

พินิจคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนา
ผ่านแนวคิดของชาร์ลส์ ดาร์วิน

สมภาร พรหมทา

โครงการ ‘หนังสือไฟฟ้า’
วารสารปัญญา เล่มที่ ๑
เผยแพร่ครั้งที่สอง ธันวาคม ๒๕๕๓

ชื่อหนังสือ : รากเหง้าเราคือทุกข์
ชื่อผู้แต่ง : สมภาร พรหมทา

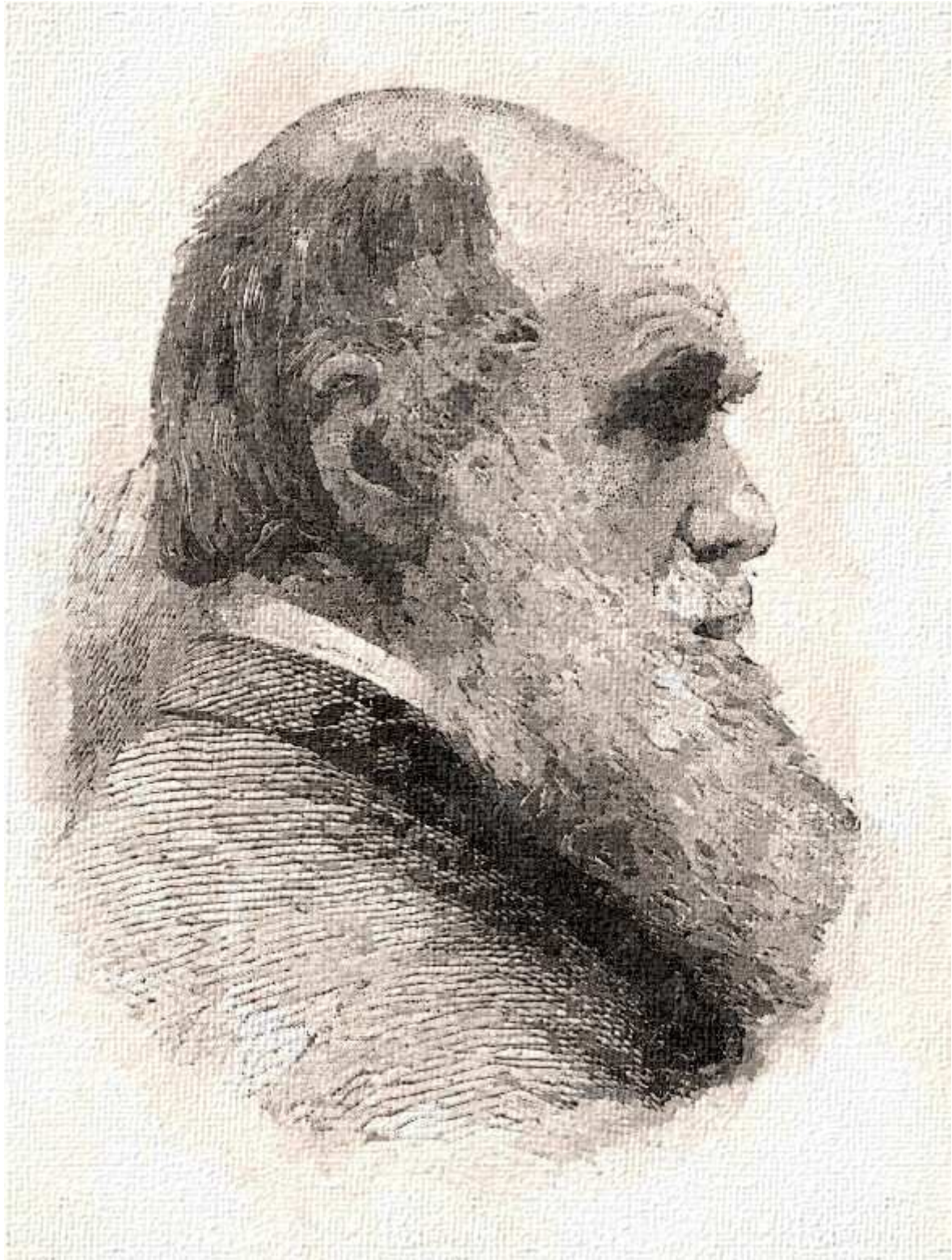
สำนักพิมพ์วารสารปัญญา
โครงการ ‘หนังสือไฟฟ้า’
อันดับที่ ๑

พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก
ตุลาคม ๒๕๕๓
พิมพ์เผยแพร่ครั้งที่สอง
(ปรับปรุงแบบ)
ธันวาคม ๒๕๕๓

ออกแบบปกและจัดเล่มโดย
สมภาร พรหมทา

เนื้อหาภายในเล่ม

- (๕) บทนำ : ความเป็นมาและเนื้อหากว้างๆของหนังสือ
- (๑๙) บทที่หนึ่ง : ทุกข์ตามคำอธิบายของพระพุทธเจ้า
- (๔๙) บทที่สอง : ทุกข์ตามคำอธิบายของพระสารีบุตร
พระพุทธโฆษาจารย์ พระธรรมปิฎก และท่านพุทธทาส
- (๙๓) บทที่สาม : จุดประสงค์หลักและรองในการนำเอา
ลัทธิदारวินมาอธิบายทุกข์ในพุทธปรัชญา
- (๑๑๗) บทที่สี่ : ชีวิตตามที่คณะของลัทธิदारวิน
- (๑๗๑) บทที่ห้า : ทุกข์ในคำสอนของพุทธศาสนาเมื่อมองผ่านลัทธิदारวิน
- (๒๑๕) บรรณานุกรม
- (๒๑๙) ภาคผนวก(ก) : บทอภิปรายเรื่อง “พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์
สร้างสรรค์วัฒนธรรมแห่งปัญญา”
- (๒๓๑) ภาคผนวก(ข) : ความเห็นเกี่ยวกับข้อเขียนของอาจารย์สุลักษณ์
เรื่อง “พุทธศาสนากับปัญหาทางเพศ”

บทนำ

ความเป็นมาและเนื้อหากว้างๆของหนังสือ

ทุกข์สองแบบในคำสอนของพุทธศาสนา

คำสอนเรื่องทุกข์เป็นคำสอนสำคัญคำสอนหนึ่งในพุทธศาสนา การที่พุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์มีจุดประสงค์สำคัญคือต้องการชี้ให้เห็นว่าอะไรคือความจริงของโลกและชีวิต เมื่อรู้ความจริงนั้นแล้ว การที่เราจะเรียนรู้ว่าควรจัดการอย่างไรกับชีวิตย่อมจะง่ายขึ้น พิจารณาจากแง่นี้ คำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์โดยตรงกับแนวทางการดำเนินชีวิตที่พุทธศาสนาสอน คำสอนเรื่องทุกข์ที่พุทธศาสนาสอนนี้หากไม่พิจารณารายละเอียดตลอดจนเหตุผลว่าทำไมพุทธศาสนาจึงเห็นว่าโลกและชีวิตเป็นทุกข์ อาจทำให้เข้าใจว่าพุทธศาสนาสอนให้มองโลกและชีวิตอย่างเป็นทางลบ การมองโลกและชีวิตอาจเป็นไปได้ทั้งทางบวกหรือลบ สุดแต่ว่าเราจะมีทัศนะพื้นฐานและภูมิหลังของชีวิตอย่างไร การมองโลกและชีวิตแบบบวกหรือลบเป็นการมองอย่างให้ค่า ซึ่งการ

มองเช่นนี้อาจพิจารณาได้ว่าเป็นการมองในทางจริยศาสตร์ สิ่งแรกที่สุดที่เราควรเข้าใจคือคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนา แม้จะดูเป็นคำสอนในเชิงการให้ค่าแก่โลกและชีวิต แต่โดยเนื้อหาหลักนั้นเป็นคำสอนว่าด้วยความจริงของโลกและชีวิต หลักจริยศาสตร์ในพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่แยกไม่ออกจากหลักทางอภิปรัชญา คำสอนเรื่องทุกข์มุ่งแสดงความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต ซึ่งเมื่อแสดงความจริงนั้นให้สาธารณชนประจักษ์แล้ว พุทธศาสนาเชื่อว่าผู้คนจะรู้เองเห็นเองว่าเขาควรจัดการอย่างไรกับทุกข์ ความจริงเชิงปรมาตม์จะมีนัยชี้แนะในทางจริยศาสตร์ในตัวเองเสร็จสรรพ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือข้อธรรมอันเดียวกันในพุทธศาสนานั้นเป็นทั้งข้อความเชิงอภิปรัชญาและจริยศาสตร์ในเวลาเดียวกัน

คำว่าทุกข์ที่พุทธศาสนาเลือกใช้เป็นคำแสดงความจริงของโลกและชีวิตนี้เป็นคำที่เราควรสนใจเป็นพิเศษ สำหรับคนไทยที่ใช้คำว่าทุกข์ในการสื่อสารในชีวิตประจำวัน คำนี้มีความหมายในทางไม่ดี แม้คำแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า *Suffering* ก็มีความหมายในทางลบ ในความรู้สึกของชาวต่างประเทศที่ใช้ภาษาอังกฤษ ที่คำว่าทุกข์มีความหมายในทางไม่เป็นที่น่าปรารถนาในความรู้สึกของคนทั่วไปมาจากการที่คำนี้มีความหมายสื่อไปในทางที่เป็นความรู้สึก ทุกข์ที่เราเข้าใจหมายถึงภาวะที่กายหรือจิตประสบกับความเจ็บปวดทรมาน เมื่อเข้าใจเช่นนี้ก็เลยเห็นต่อไปว่าการที่พุทธศาสนาสอนว่าโลกนี้ชีวิตนี้เป็นทุกข์เป็นการมองโลกและชีวิตอย่างลบ

พุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์ผ่านทางคำสอนที่สำคัญสองชุดคือ ไตรลักษณ์และอริยสัจสี่ การพิจารณาคำสอนสองชุดนี้อย่างกว้างๆ ในเบื้องต้นนี้อาจช่วยให้เราเข้าใจได้ดีขึ้นว่าทุกข์ที่พุทธศาสนาสอน

นั้นเป็นอย่างไร คำสอนเรื่องไตรลักษณ์กล่าวว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ข้อความที่สองคือข้อความที่แสดงคำสอนเรื่องทุกข์ คำว่าสังขารพุทธศาสนาหมายถึงทุกสิ่งในจักรวาลที่เกิดขึ้นจากเงื่อนไข ดำรงอยู่ด้วยเงื่อนไข และแตกสลายไปตามเงื่อนไข¹ เมื่อกล่าวอย่างรวมๆ สิ่งต่างๆในจักรวาลที่มนุษย์เรารู้จักจะจัดเป็นสังขารตามคำสอนของพุทธศาสนา ดวงดาว กาแล็กซี่ มนุษย์ พืช สัตว์ หิน ดิน.. ล้วนแล้วแต่เป็นสังขารที่ตกอยู่ภายใต้ความทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น

การกล่าวว่าก้อนหินเป็นทุกข์คนทั่วไปไม่เข้าใจ เพราะทุกข์ในความหมายที่เราเข้าใจหมายถึงความรู้สึก ก้อนหินไม่มีความรู้สึก ดังนั้นมันจะทุกข์ไม่ได้ การที่พุทธศาสนาสอนว่าก้อนหินก็ตกอยู่ภายใต้ความทุกข์เช่นเดียวกับคนจึงมีความหมายพิเศษ ทุกข์ในไตรลักษณ์นี้หมายถึงภาวะกดดันบีบเค้นที่ดำรงอยู่ในเนื้อในของสิ่งต่างๆ ภาวะนี้เราไม่สามารถสังเกตเห็นด้วยอายตนะใดๆ พุทธศาสนาสอนเรื่องภาวะบีบเค้นนี้เพื่ออธิบายว่าทำไมสังขารทั้งหลายจึงต้องเปลี่ยนแปลง ไม่อาจดำรงอยู่ในสถานะเดิมของตนได้ ความเปลี่ยนแปลงเป็นภาวะที่เราสังเกตได้ด้วยอายตนะ ความเปลี่ยนแปลงนี้พุทธศาสนาเรียกว่าความไม่เที่ยง ทำไมสิ่งต่างๆจึงไม่เที่ยง คำตอบคือเพราะภายในเนื้อในของสิ่งเหล่านั้นมีภาวะกดดันบีบเค้นที่เรียกว่าทุกข์แฝงอยู่ ความกดดันบีบเค้นนั้นคือพลังผลักดันให้สิ่งนั้นๆต้องเปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปสู่สถานะอื่นๆ พิจารณาจากคำอธิบายนี้ ภาวะที่เรียกว่าทุกข์ในไตรลักษณ์จึงไม่ใช่ความรู้สึกที่

¹อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๔๘๖

มนุษย์เรามีต่อสิ่งของ บุคคล หรือสถานการณ์ต่างๆ แต่เป็นภาวะกดดันบีบเค้นอันเป็นกระบวนการตามธรรมชาติที่มีอยู่แล้วในสังขารทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์รับรู้หรือไม่ก็ตาม

คำสอนเรื่องทุกข์ในอริยสัจสี่มีความหมายแคบและเจาะจงเข้ามาที่ชีวิตมนุษย์ อริยสัจสี่ประกอบด้วยข้อความสี่ตอนคือ (ก) ชีวิตนี้เป็นทุกข์ (ข) ทุกข์มีสาเหตุมาจากตัณหา (ค) เมื่อตัณหาดับทุกข์ก็ดับ และ (ง) วิธีดับตัณหาคือการปฏิบัติตามอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ประกอบแปดประการ คำสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์คือหัวใจของอริยสัจสี่ มีข้อที่น่าสังเกตว่าทุกข์ที่ปรากฏในอริยสัจมีคำนิยามชัดเจนว่าหมายถึงทุกข์ที่สืบเนื่องมาจากตัณหาเท่านั้น เพราะฉะนั้นอะไรก็ตามแต่ที่เรามั่นใจว่าไม่มีตัณหาเพราะเป็นสิ่งไม่มีชีวิต (เช่น โต้ะ) หรือมีชีวิตแต่พุทธศาสนาสอนว่าไม่มีจิตใจ(เช่น ต้นไม้) สิ่งนั้นจะไม่มีทุกข์ตามนัยของอริยสัจสี่ กระนั้นก็ตาม สิ่งเหล่านี้ก็มีทุกข์ตามนัยของไตรลักษณ์ ทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์จึงมีความหมายกว้างกว่าทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ พระพุทธองค์ตรัสอยู่เสมอว่าสิ่งที่พุทธศาสนาสอนมีอยู่สองเรื่องหลักๆ คือ หนึ่งทุกข์ สองวิธีดับทุกข์^๒ ทุกข์ที่ตรัสถึงนี้ได้แก่ทุกข์ตามหลักอริยสัจ ทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์นั้นแม้จะมีความหมายครอบคลุมทุกข์ตามหลักอริยสัจ แต่ทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของเราตรงๆ ก็คือทุกข์ตามหลักอริยสัจ ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่าพุทธศาสนา

^๒ใจความตรงนี้สรุปจากพระสูตรที่สำคัญบางสูตร เช่น *อุมพาลุงกโยวาทสูตร* ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุรูปหนึ่งที่ชื่อมาลุงกยบุตรว่า ที่พระองค์ไม่ทรงสนพระทัยที่จะร่วมถกเถียงปัญหาทางปรัชญาจำนวนหนึ่งที่นักปรัชญาอินเดียจำนวนหนึ่งในสมัยนั้นสนใจถกเถียงหาคำตอบกันก็เพราะทรงเห็นว่าปัญหาเหล่านี้ไม่เกี่ยวกับเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ในชีวิต ผู้สนใจพระสูตรนี้ดู มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓

สนใจสอนเน้นหนักมาที่เรื่องทุกข์ตามหลักอริยสัจนี้

จะอย่างไรก็ตาม ทุกข์ในไตรลักษณ์ก็ยังเกี่ยวข้องกับชีวิตของเราอยู่นั่นเอง แม้จะไม่เกี่ยวข้องใกล้ชิดมากเหมือนทุกข์ตามหลักอริยสัจก็ตาม ตัณหาอันเป็นสาเหตุของทุกข์ตามหลักอริยสัจนั้นในแง่หนึ่งก็คือการไม่ยอมรับทุกข์ในไตรลักษณ์นั่นเอง ชีวิตและโลกไม่เที่ยงแท้แน่นอนเพราะภายในเนื้อในของสิ่งเหล่านี้เต็มไปด้วยความบีบคั้นกดดัน พุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์ในไตรลักษณ์เพื่อเตือนสติเราว่า การที่สรรพสิ่งต้องเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายเมื่อถึงเวลาเป็นธรรมชาติที่ต้องเป็นไปอย่างนั้น ไม่มีใครหรือสิ่งใดอาจฝืนได้ จะอย่างไรก็ตาม มนุษย์ทั่วไปก็มีแนวโน้มที่จะไม่ยอมรับความจริงข้อนี้ เรายังคาดหวังว่าชีวิตเราและสิ่งที่เรารักใคร่ผูกพันจะเป็นสุขอยู่กับเราอย่างนั้นตลอดไป ความคาดหวังนี้เป็นไปตามอำนาจของตัณหา เมื่อเราคาดหวังในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เราก็เป็นทุกข์เมื่อต้องประสบกับความพลัดพราก หรือไม่สมหวัง อันเกิดจากการตั้งความหวังเอาไว้ไม่ถูกต้องเสียแต่แรกนั้น หนังสือนี้จะศึกษาทุกข์ตามนัยอริยสัจ ด้วยเหตุผลว่าเป็นทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์โดยตรง จะอย่างไรก็ตาม ในการศึกษาทุกข์ตามหลักอริยสัจบางครั้งอาจต้องอภิปรายเกี่ยวข้องกับทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์ ในกรณีเช่นนี้หนังสือก็อาจต้องกล่าวพาดพิงไปถึงทุกข์ในไตรลักษณ์ด้วย

แนวทางการอธิบายทุกข์ในพุทธศาสนา

คำสอนของพระพุทธเจ้าที่รวมเรียกว่าพุทธธรรมในทัศนะของผู้เขียนพิจารณาได้สองแง่ แ่งที่หนึ่ง สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนคือกฎธรรมชาติ ปกติกฎธรรมชาติจะมีลักษณะเป็นนามธรรมและเป็น

สากล ยกตัวอย่างเช่นกฎไตรลักษณ์ข้อแรกที่เราเรียกว่ากฎอนิจจัง กฎข้อนี้บอกว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงแท้แน่นอน กฎนี้เป็น ‘นามธรรม’ ในแง่ที่ว่า ตัวกฎเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถสังเกตได้ด้วยอายตนะ เราไม่สามารถสังเกตเห็นตัวกฎ แต่เราสามารถเห็นปรากฏการณ์ที่สิ่งต่างๆดำเนินไปตามกฎได้ เราสังเกตเห็นความไม่เที่ยงไม่ได้ แต่เราสามารถเห็นอาการที่สิ่งต่างๆไม่เที่ยงได้ ส่วนความเป็นสากลของกฎอนิจจังก็ชัดเจนในตัวอยู่แล้ว เพราะกฎข้อนี้ใช้กับทุกสิ่งที่จัดว่าเป็นสังขารตามหลักพุทธศาสนา

แง่ที่สอง พุทธธรรมเป็นความรู้เฉพาะเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งในโลก แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ธรรมในฐานะที่เป็นกฎธรรมชาติ แต่เวลาที่ทรงสอนประชาชน จะทรงเลือกเรื่องที่เฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับคนคนนั้น โดยมุ่งผลทางการปฏิบัติอันได้แก่การดับทุกข์ในชีวิตของคนคนนั้นเป็นหลัก ยกตัวอย่างเช่นกฎอนิจจังที่กล่าวมาข้างต้น กฎอนิจจังที่ตรัสรู้เป็นกฎสากล เป็นนามธรรม แต่เมื่อทรงพบปะผู้คน จะทรงสอนความเป็นอนิจจังของโลกและชีวิตในอีกลักษณะหนึ่งที่ไม่ใช่การสอนกฎที่เป็นนามธรรม สมมติว่าคนที่ทรงพบปะคราวหนึ่งเพิ่งสูญเสียลูกสุดที่รักไป จะทรงสอนว่าชีวิตก็เป็นอย่างนี้เอง เราไม่สามารถคาดหวังว่าสิ่งที่เรารักจะอยู่กับเราตลอดไป นี่คือการสอนความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต ซึ่งก็คือภาวะที่เรียกว่าอนิจจตา แต่เป็นการสอนผ่านตัวอย่างหรือกรณีเฉพาะตามความเหมาะสมของสถานการณ์

ทุกข์ที่หนังสือนี้จะศึกษาก็อาจมองได้สองแง่ตามที่กล่าวมานี้ ในแง่ที่หนึ่ง ทุกข์หมายถึงกฎสากลที่เป็นนามธรรม กฎข้อนี้ปรากฏตามข้อความในอริยสัจข้อแรกที่ว่า เกิดแก่เจ็บตายเป็นทุกข์ หวัง

แล้วไม่สมหวังเป็นทุกข์ กล่าวโดยสรุปคือชั้นทั้งห้าที่เราคิดว่าเป็นตัวเราหรือของเราเป็นทุกข์ กฎสากลว่าด้วยทุกข์นี้ปราชญ์ทางพุทธศาสนาบางท่านถือว่าเป็นหลักวิชาที่พระสงฆ์ผู้เป็นปราชญ์หรือนักวิชาการทางด้านพุทธศาสนาจะต้องศึกษาไตร่ตรองในทางวิชาการ เพราะแฝงความลึกซึ้งเอาไว้มากมาย มีวรรณกรรมทางพุทธศาสนาจำนวนมากในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ การอธิบายทุกข์ในทางวิชาการ เล่มที่สำคัญมาก ๆ ก็เช่น *มิลินท-ปัญหา* และ *วิสุทธิมรรค* เป็นต้น แม้งานสมัยใหม่อย่าง *พุทธธรรม* ของพระธรรมปิฎกก็จัดอยู่ในข่ายเดียวกันนี้

ทุกข์ในอีกความหมายหนึ่งนั่นคือปรากฏการณ์เฉพาะที่เกิดขึ้นกับชีวิตของคนคนหนึ่ง ทุกข์ในความหมายนี้จะมีเนื้อหาสาระเฉพาะที่แตกต่างกัน เพราะชีวิตของคนเราไม่เหมือนกัน ดังนั้นความทุกข์ที่แต่ละคนเผชิญจึงไม่เหมือนกัน ทุกข์ของเศรษฐีย่อมต่างจากทุกข์ของยากจน ทุกข์ของคนย่อมต่างจากทุกข์ของสุนัข แต่ทั้งนี้เมื่อกล่าวอย่างเป็นกฎสากล ทุกข์เฉพาะกรณีไม่ว่าจะมีรายละเอียดแตกต่างกันอย่างไรก็ตาม ทั้งหมดจัดเป็นทุกข์เหมือนกัน

การอธิบายทุกข์ในพุทธศาสนาทำได้สองอย่างตามการจำแนกความหมายของทุกข์สองประการข้างต้น ประการแรก อธิบายทุกข์ในฐานะกฎสากลอย่างเป็นปรัชญา การอธิบายในแนวนี้จะกระทำในลักษณะการอธิบายแนวความคิดเกี่ยวกับทุกข์ว่าหมายความว่าอย่างไรและมีรายละเอียดความลึกซึ้งอย่างไรบ้าง ประการที่สอง อธิบายทุกข์ผ่านทางปรากฏการณ์เฉพาะบางอย่าง การอธิบายในแนวนี้จะไม่อธิบายตัวแนวความคิดของทุกข์ที่เป็นนามธรรม แต่จะชักตัวอย่างเฉพาะบางอย่างที่แสดงให้เห็นภาวะที่เรียกว่าความทุกข์

ที่พุทธศาสนาต้องการสอนมาอธิบายภาวะที่เรียกว่าทุกข์แทน การอธิบายสองแนวนี้มีข้อดีแตกต่างกัน การอธิบายตัวแนวความคิดมีข้อดีตรงที่ทำให้เห็นภาพรวมของสิ่งที่พุทธศาสนาเรียกว่าทุกข์ในทางปรัชญา แต่มีข้อเสียตรงที่ขาดพลังโน้มน้าวความรู้สึกว่าทุกข์เป็นปรากฏการณ์ที่ยิ่งใหญ่และซับซ้อนที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของคนเรามากมายมหาศาลอย่างไร การอธิบายทุกข์ผ่านทางปรากฏการณ์เฉพาะบางอย่างมีข้อดีตรงที่ทำให้เห็นว่าทุกข์เป็นเรื่องใหญ่เพียงใดสำหรับชีวิต แต่ก็มีข้อเสียตรงที่ไม่ให้ภาพรวมทางด้านแนวความคิด

พระพุทธเจ้าสมัยที่ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่จะทรงอธิบายพุทธธรรมสองแบบตามความเหมาะสมของสถานการณ์ บางครั้งทรงอธิบายพุทธธรรมในรูปของแนวความคิด การอธิบายแบบนี้มักทรงกระทำกับคนที่เป็นนักคิดหรือนักปรัชญาซึ่งมีอยู่มากมายในสมัยนั้น แต่บางครั้งก็ทรงอธิบายทุกข์ผ่านทางสถานการณ์เฉพาะเช่นทุกข์ที่กำลังเกิดขึ้นกับชีวิตของใครคนใดคนหนึ่ง การอธิบายทุกข์แบบนี้มักทรงกระทำกับชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ใช่นักคิดหรือนักปรัชญา

แต่ไม่ว่าจะทรงอธิบายแบบใด จุดประสงค์ของการอธิบายก็เหมือนกันคือทรงต้องการให้ตระหนักว่าทุกข์เป็นเรื่องยิ่งใหญ่ในชีวิตที่เราต้องพยายามหาทางเอาชนะให้ได้ ไม่ทรงประสงค์ให้คำสอนเรื่องทุกข์เป็นเพียงข้อถกเถียงทางปรัชญาที่ไม่เกี่ยวข้องกับการนำไปใช้ในชีวิต แม้ขณะที่ทรงกำลังสนทนาเรื่องนี้อยู่ท่ามกลางพวกนักปรัชญาในสมัยนั้นก็ตาม เมื่อผ่านสมัยของพระพุทธองค์มา นักปราชญ์ในพุทธศาสนาก็ได้แต่งหนังสือหรือคัมภีร์ขึ้นอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ การอธิบายทุกข์ที่ปรากฏ

ในวรรณกรรมเหล่านี้ก็แบ่งได้เป็นสองลักษณะตามที่กล่าวมาข้างต้น คืออธิบายตัวแนวความคิดของทุกข์กับอธิบายทุกข์โดยผ่านทาง ปรากฏการณ์เฉพาะบางอย่าง โดยที่การอธิบายสองแบบนี้อาจปรากฏร่วมกันในงานนิพนธ์ชิ้นเดียวกันก็ได้ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์*วิสุทธิ-มรรค*ของพระพุทธโฆษาจารย์เป็นต้น

การนำเอาลัทธิदारวินมาอธิบายทุกข์ในพุทธศาสนา

วรรณกรรมพุทธศาสนาหลังสมัยพระพุทธเจ้าเมื่ออธิบายทุกข์ มักอธิบายในรูปของแนวความคิด³ ในทัศนะของผู้เขียน คำอธิบายเชิงแนวความคิดเท่าที่มีอยู่เวลานี้น่าจะเพียงพอแล้วที่จะแสดงให้เห็นความลึกซึ้งของสิ่งที่พุทธศาสนาเรียกว่าทุกข์ สิ่งที่ผู้เขียนเห็นว่ายังขาดอยู่คือการอธิบายทุกข์ผ่านทางปรากฏการณ์เฉพาะบางอย่าง จริงอยู่ที่ในงานนิพนธ์ทางพุทธศาสนา จะมีการอธิบายทุกข์ผ่านทางปรากฏการณ์เฉพาะอยู่บ้างเหมือนกัน พระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นพระอรรถกถาจารย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของฝ่ายเถรวาท เมื่อแต่ง*วิสุทธิมรรค* ก็พยายามอธิบายทุกข์ผ่านทางปรากฏการณ์เฉพาะเช่น อธิบายว่าการเกิดเป็นคนนั้นเป็นทุกข์อย่างไรโดยอาศัยความรู้ทางด้านการแพทย์เท่าที่มีอยู่สมัยนั้นมาอธิบาย⁴ แต่คำอธิบายในแนวนี้นี้เมื่อเทียบกับคำอธิบายเชิงแนวความคิดผู้เขียนคิดว่าจะยังไม่เพียงพอ

ผู้เขียนมีสมมติฐานว่า การอธิบายทุกข์ในพุทธศาสนาต้องกระทำควบคู่กันสองแบบดังที่กล่าวมาแล้ว การอธิบายเชิงแนวความคิดจะให้ภาพทางปรัชญา ส่วนการอธิบายผ่านปรากฏการณ์

³วรรณกรรมหลังสมัยพุทธกาลในที่นี้หมายถึงอรรถกถาและฎีกาเป็นหลัก

⁴วิสุทธิมรรคฉบับภาษาบาลีของมหามกุฏราชวิทยาลัย ภาคที่ ๓ สัจนิเทศ

เฉพาะจะให้ความรู้ลึกหรือแรงบันดาลใจ ซึ่งสองส่วนนี้เมื่อผนวกเข้าด้วยกันจะทำให้เกิดความเข้าใจและความรู้ลึกภายในลึกๆว่าทุกข์เป็นเรื่องลึกซึ้งและยิ่งใหญ่กว่าที่เราคิด ผู้เขียนเชื่อว่าทุกข์ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเอาไว้ในปฐมเทศนาอันได้แก่ *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* นั้นเป็นเรื่องลึกซึ้งและยิ่งใหญ่มาก ถึงขนาดตรัสเสมอในเวลาต่อมาว่าเนื้อหาของพุทธศาสนาทั้งหมดว่าด้วยเรื่องทุกข์และวิธีเอาชนะทุกข์เท่านั้น ทั้งยังทรงกำชับด้วยว่า คำสอนใดไม่เป็นไปเพื่อการนี้ คำสอนนั้นไม่ใช่ของพุทธศาสนา⁵ ความยิ่งใหญ่ของทุกข์นี้ไม่สามารถแสดงให้เห็นได้ด้วยข้อเสนอหรือคำอธิบายทางปรัชญาเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยข้อมูลเชิงประจักษ์บางอย่างที่ทำให้รายละเอียดและลีลาของการที่ชีวิตเป็นภาวะที่ต้องดิ้นรนต่อสู้อยู่ชั่วนิรันดร์ ผู้เขียนพบว่าสิ่งที่ต้องการอย่างหลังนี้ปรากฏอยู่ในงานของชาร์ลส์ ดาร์วิน และนักชีววิทยาจำนวนหนึ่งสมัยปัจจุบันที่ยึดถือแนวทางของดาร์วินในการค้นคว้าวิจัยทางชีววิทยา แนวคิดของดาร์วินและนักชีววิทยาที่เอ่ยมานี้จะรวมเรียกว่า ‘ลัทธิดาร์วิน’ (Darwinism) ดาร์วินเป็นนักชีววิทยา งานค้นคว้าของเขาก็เป็นงานทางด้านชีววิทยา คนอื่นๆที่ทำงานในสายสกุลความคิดแบบดาร์วินนี้ก็คือนักชีววิทยาที่มีงานค้นคว้าเฉพาะสาขาของตนเอง คนเหล่านี้ไม่รู้จักแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธปรัชญา แต่งานค้นคว้าของคนเหล่านี้ในทัศนะของผู้เขียนสามารถนำมาอธิบายภาวะที่เรียกว่าทุกข์ของชีวิตได้เป็นอย่างดี

การอาศัยแหล่งความรู้หนึ่งมาอธิบายรายละเอียดของแนวความคิดทางปรัชญาหนึ่งสำหรับผู้เขียนไม่ถือว่าเป็นเรื่องแปลก สมัย

⁵ อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓ ข้อที่ ๘๐

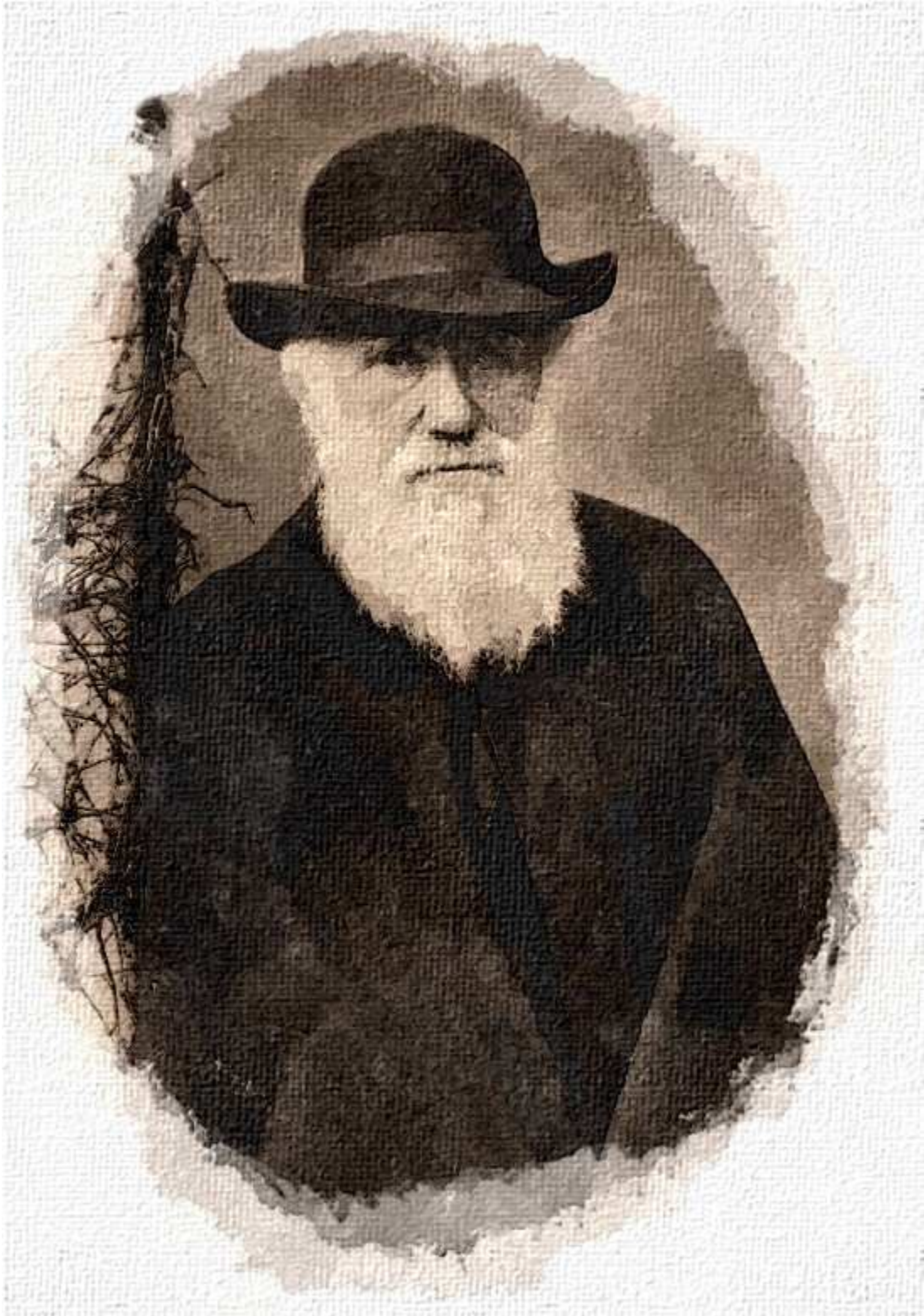
ปัจจุบันมีนักฟิสิกส์และนักปรัชญาจำนวนไม่น้อยที่อาศัยงานค้นคว้าทางฟิสิกส์สมัยใหม่สำหรับเป็นตัวอย่างอธิบายรายละเอียด(บางส่วน)ของแนวความคิดทางด้านปรัชญาหรือศาสนาเช่นแนวความคิดเรื่องพระเจ้า⁶ หนังสือเล่มนี้ก็ดำเนินไปในทำนองเดียวกันนั้น คือเป็นการใช้งานค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์สำหรับชี้ให้เห็นความทุกข์ตามหลักอริยสัจในพุทธศาสนา ตัวแนวความคิดเรื่องทุกข์นั้นผู้เขียนเชื่อว่ามีรายละเอียดและความลึกซึ้งที่อธิบายและตีความต่อไปได้ไม่รู้จบสิ้น ลัทธิदारวินคงไม่ใช่แหล่งความรู้เชิงประจักษ์ที่สามารถชี้ให้เห็นทุกแง่มุมของทุกข์ตามที่พุทธศาสนาสอน กระนั้นก็ตาม ลัทธิदारวินตามความเชื่อและความเข้าใจของผู้เขียนเป็นแหล่งความรู้ร่วมสมัยที่สำคัญที่จะช่วยส่องให้เห็นรายละเอียดอันซับซ้อนและลึกซึ้งของภาวะที่พุทธศาสนาเรียกว่าทุกข์ ไม่ว่าภาวะดังกล่าวนี้दारวินเองหรือคนอื่นๆในสกุลความคิดของเขาจะเรียกว่าทุกข์หรือไม่ก็ตาม

บทแรกของหนังสือจะสำรวจการอธิบายเรื่องทุกข์โดยพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก บทต่อไปจะสำรวจดูแนวทางการอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์โดยนักคิดคนสำคัญๆในฝ่ายเถรวาท ผู้เขียนเลือกพระสารีบุตรอัครสาวกร่วมสมัยของพระพุทธองค์เป็นอันดับแรก ต่อมาคือพระพุทธโฆษาจารย์พระอรธกถาจารย์คนสำคัญผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและอรธกถาพระไตรปิฎกจำนวนมาก(สมัยโบราณ) พระธรรมปิฎกและท่านพุทธทาส (สมัยใหม่)

⁶ Paul Davies, *God and the New Physics*, New York: Touchstone Books, 1988; Paul Davies, *The Mind of God*, New York: Simon and Schuster, 1991; Frank J. Tipler, *The Physics of Immortality*, New York: Doubleday, 1994.

พระพุทธโฆษาจารย์และพระธรรมปิฎกแม้จะเกิดต่างยุคสมัยกันแต่สองท่านนี้ก็เป็ปราชญ์ที่อธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ในเชิงปรัชญาได้อย่างเป็นระบบและค่อนข้างสมบูรณ์แบบ ส่วนท่านพุทธทาสนั้นไม่อธิบายทุกข์ในลักษณะแนวความคิดทางปรัชญา แต่อธิบายทุกข์จากข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ท่านสังเกตและไตร่ตรองเองจากการใช้ชีวิตใกล้ชิดธรรมชาติ(หนังสือนี้ส่วนหนึ่งผู้เขียนได้รับแรงบันดาลใจจากงานของท่านพุทธทาสที่กล่าวถึงนี้) หลังจากพิจารณาส่วนนี้เสร็จแล้ว ในบทต่อไปเราจะไปพิจารณารายละเอียดของงานค้นคว้าที่ลัทธิدارวินเสนอ พร้อมกับพิจารณาว่าข้อมูลเหล่านี้ช่วยส่องให้เห็นรายละเอียดที่ซับซ้อนและลึกซึ้งของภาวะที่เรียกว่าทุกข์ตามหลักอริยสัจอย่างไรบ้าง เนื่องจากผู้เขียนเชื่อว่าแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนาไม่สามารถอธิบายให้สมบูรณ์ด้วยกระบวนการวิธีเชิงปรัชญาหรือเชิงประจักษ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอธิบายจากทั้งสองแง่มุม ในตอนท้ายที่สุดของหนังสือ ผู้เขียนจะสังเคราะห์ทัศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิตตามมุมมองของลัทธิдарวินเข้ากับกรอบทางปรัชญาที่พุทธศาสนาใช้อธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ เพื่อให้ได้ภาพที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ทั้งในแง่หลักวิชาและอารมณ์ความรู้สึก เกี่ยวกับภาวะที่เรียกว่าทุกข์ของชีวิตที่พุทธศาสนาสอน ๑

บทที่หนึ่ง

ทุกข์ตามคำอธิบายของพระพุทธเจ้า

ทุกข์คืออะไร

ในเบื้องต้นนี้เราจะพิจารณาคำสอนเรื่องทุกข์ที่นำเสนอโดยพระพุทธเจ้า คำสอนเรื่องทุกข์นี้ปรากฏครั้งแรกในปฐมเทศนาที่ชื่อ *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร*⁷ ในพระสูตรดังกล่าวนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ โดยทรงอธิบายรายละเอียดว่าที่ชีวิตนี้เป็นทุกข์สามารถดูได้จากการที่คนเราเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ชรา เจ็บป่วย และสุดท้ายก็ตาย ทรงใช้คำสี่คำสำหรับอธิบายทุกข์ของชีวิตตามที่กล่าวมานี้คือ การเกิดเป็นทุกข์ ความแก่ชราเป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ และความตายเป็นทุกข์ หลังจากที่ได้ตรัสถึงทุกข์ชนิดที่เป็นเรื่องทางกายภาพแล้ว ก็ตรัสถึงทุกข์ที่อาจเรียกด้วยศัพท์สมัยนี้ว่าทุกข์ทางจิตวิทยา โดยตรัสว่า ขณะที่ชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแส

⁷พระสูตรนี้ปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่นวินัยปิฎก พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ข้อที่ ๑๓-๑๔

สืบเนื่องของชีวิตที่เริ่มต้นจากการเกิดและจะไปสิ้นสุดที่ความตายนี้ คนเราอาจปรารถนาสิ่งนี้สิ่งนั้น ความปรารถนาแล้วไม่สมหวังคือ ความทุกข์ นอกจากนี้คนเรายังต้องเกี่ยวกับสิ่งของหรือบุคคลทั้งที่เป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก การประสบสิ่งที่เราเกลียดก็เป็นทุกข์ ในขณะที่ความพลัดพรากจากสิ่งของหรือบุคคลอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ เมื่อทรงพิจารณาทุกข์ของชีวิตตามที่ปรากฏแก่คนเราสองแง่ (คือแง่กายภาพและแง่จิตวิทยา) ตามที่กล่าวมาแล้ว ตอนท้ายก็ทรงสรุปว่า ชีวิตที่เรายึดมั่นว่าเป็นของเราเองคือทุกข์ที่เป็นต้นตอจริงๆ ทรงใช้คำว่าอุปาทานชั้นห้ำคือทุกข์

พุทธศาสนาอธิบายชีวิตในรูปของชั้นห้ำอันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ^๑ รูปคือองค์ประกอบของชีวิตส่วนที่เป็นสสารทั้งหมด วิญญาณคือจิตที่พุทธศาสนาอธิบายว่าเป็นสิ่งธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา (ไม่เหมือนอาตมันในศาสนาฮินดู หรือ Soul ในศาสนาคริสต์) ส่วนเวทนาคือความรู้สึกที่สัมพันธ์กับเรื่องทุกข์สุข อึดอัดขัดข้อง โปรงโล่งเบาสบาย เป็นต้น สัญญาคือความจำและกระบวนการรับรู้และวินิจฉัยสิ่งที่รับรู้ว่าเป็นอะไร จัดอยู่ในประเภทของอะไร มีความหมายว่าอย่างไร เป็นต้น และสังขารก็คือพลังขับเคลื่อนพฤติกรรมของคนที่แอบแฝงอยู่ในจิตใจซึ่งพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นสองประเภทคือพลังขับเคลื่อนด้านดีกับพลังขับเคลื่อนด้านร้าย ชั้นห้ำนี้พุทธศาสนาสอนเพื่อให้เราเข้าใจว่าชีวิตประกอบขึ้นจากส่วนประกอบห้าส่วน แต่ละส่วนก็มีความสำคัญและสถานภาพเท่าๆกัน ดังนั้นชีวิตจึงไม่มีแก่นสารอันใด

^๑คำสอนเรื่องชั้นห้ำนี้ปรากฏทั่วไปในพระไตรปิฎก เช่น สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ ข้อที่ ๔๕ และอภิธรรมปิฎก วิภังค์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๕ ข้อที่ ๑

อันหนึ่งเป็นตัวยืนโรงอยู่ ชีวิตเป็นกระแสไหลเวียนต่อเนื่องของ
 ชันท์ทั้งห้า เนื่องจากชันท์เหล่านี้เป็นสังขารชาติ มีอยู่ตามธรรม-
 ชาติ และเปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปตามกระบวนการทางธรรมชาติ
 การสอนเรื่องชันท์ห้าในอีกจุดหมายหนึ่งก็เพื่อสอนให้เราตระหนักรู้
 ว่าชีวิตนี้เป็นกระแสของธรรมชาติเช่นเดียวกับกระแสธรรมชาติ
 อื่นๆที่มีอยู่มากมายและซับซ้อนเหลือเกินภายในจักรวาลนี้

แม้ว่าชีวิตจะเป็นเพียงกระบวนการสืบเนื่องของธรรมชาติ แต่
 ความซับซ้อนของชีวิตก็ทำให้กระแสธรรมชาติที่ว่านี้มีความลึกลับ
 ในความเป็นตัวเอง ความลึกลับที่ว่าเป็นแกนกลางของชีวิต เรา
 ทุกคนสามารถสัมผัสแกนกลางที่ว่านี้ได้ ความรู้สึกที่ว่า ‘ชีวิตนี้คือตัว
 ฉัน และในชีวิตนี้มีหลายสิ่งเป็นของฉัน’ นี่พุทธศาสนาเรียกว่า
 ‘อหังการ’ และ ‘มมังการ’ ตามลำดับ ท่านพุทธทาสกล่าวเอาไว้ใน
 หนังสือเล่มหนึ่งของท่านว่าอหังการและมมังการนี้คือสัญชาตญาณ
 สำคัญของสิ่งมีชีวิตทุกอย่าง (ไม่ว่ากระทั่งพืชหรือจุลินทรีย์ตัว
 เล็กๆ)⁹ อุปาทานในพระสูตรข้างต้นที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงก็คือ
 อหังการและมมังการที่ว่านี้เอง ในหนังสือเล่มที่กล่าวถึงของท่าน
 พุทธทาส ท่านได้วิเคราะห์เอาไว้ว่าอย่างละเอียดว่าความรู้สึกว่าชีวิตนี้
 คือตัวตนของฉันได้แสดงบทบาทอันซับซ้อนอย่างไรในชีวิตของ
 คนเรา

บทบาทของอุปาทานอาจสรุปได้สองประการ คือ หนึ่ง ทำให้เรา
 เกิดความรู้สึกว่าเราคือเรา เราในที่นี้หมายถึงชันท์ห้า ปกติชันท์ห้า
 นั้นเป็นสังขารชาติ มีอยู่ เป็นไป และสูญสลายไปตามเงื่อนไขซึ่งก็
 คือกระบวนการทางธรรมชาติอีกนั่นเอง ชันท์ห้าส่วนที่เป็นสสาร

⁹พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย*, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒, หน้า ๕๕-๖๗.

คือรูปนั้นเนื่องจากเป็นสิ่งที่ไม่มีความสำนึก จึงไม่สามารถรู้สึกในความมีอยู่ของตนได้ แต่ขั้นห้าส่วนที่เป็นนามธรรมอันได้แก่จิตนั้นมีคุณสมบัติสามารถรู้สำนึกในความมีอยู่ของตัวเองได้ คุณสมบัตินี้ตามทฤษฎีของพุทธศาสนาไม่จำเป็นต้องนำไปสู่ความยึดมั่นในตนเอง (ดังกรณีจิตของพระอรหันต์และของพระพุทธเจ้า) แต่อุปาทานที่มีอยู่ในจิตนั้นได้ส่งผลให้จิตเกิดความรู้สึกว่าขั้นห้าที่รวมตัวกันกลายเป็นชีวิตหนึ่งชีวิตนั้นคือตัวฉัน ท่านพุทธทาสเชื่อว่าสัตยาตญาณว่านี่คือตัวฉันเป็นสัตยาตญาณพื้นฐานที่สุด สัตยาตญาณอื่นๆ ล้วนแล้วแต่ก่อตัวออกไปจากสัตยาตญาณว่าตัวฉันนี้ทั้งสิ้น อุปาทานที่แสดงบทบาทในลักษณะดังกล่าวนี้พุทธศาสนาเรียกว่าอหังการ

สอง อุปาทานจะผลักดันให้เราพยายามปกป้องทุกสิ่งที่เรารู้สึกว่าสัมพันธ์กับตัวตนของเรา กล่าวอีกอย่างหนึ่งคืออุปาทานจะทำให้เราปกป้องทุกสิ่งที่เรารู้สึกว่าเป็นของเรา ท่านพุทธทาสอธิบายว่าสัตยาตญาณตัวนี้เป็นการก่อตัวหรือขยายผลมาจากสัตยาตญาณว่านี่คือตัวฉัน พุทธศาสนาเรียกอุปาทานที่แสดงบทบาทอย่างที่สองนี้ว่ามมังการ อหังการทำให้เรารู้สึกว่าขั้นห้าคือตัวตนของเรา ส่วนมมังการทำให้เรากระทำทุกสิ่งเพื่อปกป้องสิ่งที่เรารู้สึกว่าเป็นของเราเช่นคนที่เรารัก สิ่งของที่เราครอบครองอยู่เป็นต้น อหังการทำหน้าที่โยงตัวเรา (ซึ่งเป็นมายา) เข้ากับขั้นห้าจนกลายเป็นเนื้อเดียวกันภายใต้ความรู้สึกอันรุนแรงว่า นี่คือฉัน ส่วนมมังการทำหน้าที่โยงโลกภายนอก (ซึ่งอาจเป็นคนหรือสิ่งของก็ตามแต่) เข้ากับตัวเรา (ขั้นห้าที่ถูกอุปาทานครอบครองจนกลายเป็นตัวฉันไปแล้วอย่างสมบูรณ์แบบ) ภายใต้ความรู้สึกอันรุนแรงว่านี่คือของ

ฉัน

อุปาทานเกี่ยวข้องกับทุกซ์ดังข้อความในพระสูตรข้างต้น ความเกี่ยวข้องกับระหว่างทุกซ์กับอุปาทานนี้เราเองก็อาจสังเกตเห็นได้ไม่ยาก สมมติว่าขณะนี้เรากำลังเสียใจอย่างหนักเพราะคนรักเลิกรากันไป ทำไมเราจึงเสียใจ พุทธศาสนาอธิบายว่าเพราะเรารู้สึกว่าคนที่จากเราไปนั้นเป็นคนรักของฉัน คำว่าคนรักของฉันจะปราศจากความหมายถ้าไม่มีตัวฉันเป็นตัวรองรับความนึกคิดที่ว่านั้น เพราะฉะนั้นต้นตอของความทุกซ์นี้ก็มาจากความรู้สึกยึดมั่นในตัวฉันแล้วขยายขอบเขตออกไปยังคนรักของฉันนั่นเอง

ในพระสูตรที่กล่าวถึงตอนต้น พระพุทธเจ้าตรัสถึงทุกซ์สองแบบ คือทุกซ์ทางกายภาพกับทุกซ์ทางจิตวิทยา ทุกซ์ทางกายภาพนั้นดูเหมือนพุทธศาสนาจะไม่คิดว่าเป็นปัญหาที่เราจะต้องหาทางแก้ เพราะทุกซ์ประเภทนี้เป็นเรื่องทางธรรมชาติที่อยู่พ้นความรับผิดชอบของเรา มนุษย์ไม่ได้สร้างทุกซ์ชนิดนี้ให้แก่ตนเอง (แต่ก็มีทัศนะว่าแม้ทุกซ์ประเภทนี้เรานั้นแหละที่สร้างให้แก่ตัวเราเอง เราจะพิจารณาทัศนะนี้ข้างหน้าหลังจากพิจารณาประเด็นที่กำลังกล่าวถึงนี้จบแล้ว) ธรรมชาติต่างหากที่สร้างให้แก่เรา เรามีสองเท้า สองตา สองมือ นี่คือผลงานของธรรมชาติ เมื่อเป็นเรื่องของธรรมชาติการมีสองเท้าสองมือสองตาก็ไม่เป็นปัญหาที่เราจะต้องดิ้นรนหาทางแก้ไข เช่นเดียวกัน การที่เราเกิดมาแล้วต้องแก่ ต้องเจ็บ และต้องตายในที่สุดก็ไม่ใช่เพราะว่าเราเลือกที่จะเป็นอย่างนั้น ทั้งหมดเป็นเรื่องของกระบวนการทางธรรมชาติ เช่นเดียวกับการมีสองเท้าสองมือและสองตา เมื่อเป็นเรื่องทางธรรมชาติ เราก็ไม่ต้องไปสนใจเรื่องความแก่เจ็บและตายนั้น

ทุกข์ที่พระพุทธองค์ทรงให้ความสนใจคือทุกข์ทางจิตวิทยา ทุกข์ชนิดนี้เป็นผลมาจากอุปาทานหรืออหังการและมมังการที่กล่าวมาแล้ว โดยสรุป ทุกข์ทางจิตวิทยาก็คือทุกข์อันเกิดจากการไม่ยอมรับความจริงทางธรรมชาติที่ว่าเมื่อเกิดมาแล้ว เราต้องแก่ชรา ต้องเจ็บป่วย ต้องตาย และระหว่างที่มีชีวิตอยู่เราไม่สามารถจะได้ทุกสิ่งที่ต้องการ โลกไม่ใช่ของเรา ชีวิตก็ไม่ใช่ของเรา เมื่อไม่ใช่ของเรา เราก็ไม่สามารถบังคับให้ทุกสิ่งเป็นไปตามที่ต้องการ เกิดแก่เจ็บตายคือความจริงตามธรรมชาติ แต่มนุษย์โดยทั่วไปมีแนวโน้มที่จะไม่ยอมรับความเป็นจริงตามธรรมชาตินั้น เมื่อไม่ยอมรับก็เกิดความขัดแย้งระหว่างความปรารถนา กับความเป็นจริง เนื่องจากกลัวๆแล้วมนุษย์เรารู้ว่าความปรารถนาของตนเป็นความปรารถนาที่ไม่มีทางสนองตอบ แต่ก็อดไม่ได้ที่จะปรารถนาเช่นนั้นเพราะอำนาจของอุปาทาน การอยู่ระหว่างแรงเหนี่ยวดึงที่มีพลังพอๆกันสองด้านทำให้มนุษย์เป็นทุกข์กังวลทรมานทรมายเจ็บปวดในยามที่ความคาดหวังในแต่ละเรื่องดำเนินมาถึงจุดแตกหักกับข้อเท็จจริง เราจะร้องไห้คร่ำครวญเมื่อสูญเสียคนรัก เราจะกังวลเมื่อรู้ว่าตนเริ่มแก่ เราจะหวาดผวาและพยายามหาทางยืดเหนี่ยวเวลาเอาไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เมื่อรู้สึกว่ตนเองกำลังเดินเข้าหาความตาย

พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์นั้นวันหนึ่งท่านก็ต้องตาย เฉพาะพระพุทธองค์นั้นมีข้อความบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาว่า ทรงมีพระโรคประจำพระองค์ซึ่งรักษาไม่หายตลอดพระชนม์ชีพ แต่พระโรคที่ว่านี้ก็มีผลแต่ทางกายภาพเท่านั้น ไม่อาจมีผลต่อความรู้สึกนึกคิดของพระองค์เพราะทรงปราศจากอุปาทานแล้วอย่างสิ้น

เชิง¹⁰ ทุกข์ทางกายภาพเช่นนี้เป็นข้อเท็จจริงที่พุทธศาสนาสอนให้เรากำหนดรู้ว่าเป็นเช่นนั้นเอง มีคนสองคน คนหนึ่งเป็นพระอรหันต์ อีกคนเป็นปุถุชน เข้าวันหนึ่งสองคนนี้พบว่าเส้นผมบนศีรษะของตนหงอกขาวโพลนไปหมดเพราะความแก่ชรา พระอรหันต์เห็นผมหงอกก็เพียงแต่รับรู้ที่ผมหงอก แต่สำหรับปุถุชนข้อเท็จจริงคือการที่ผมหงอกนั้นจะไม่จำกัดสภาพอยู่แค่เพียงการเป็นข้อเท็จจริงเท่านั้น แต่จะขยายขอบเขตมาเป็นสิ่งที่สร้างความหนักอกหนักใจในเวลาต่อมาหลังการรับรู้ นั้น พุทธศาสนาใช้คำคำหนึ่งคือคำว่า ‘ปรุ้งแต่ง’ สำหรับอธิบายความแตกต่างระหว่างพระอรหันต์กับคนธรรมดา คนธรรมดากับพระอรหันต์นั้นอยู่ในโลกแห่งข้อเท็จจริงใบเดียวกัน แต่พระอรหันต์เมื่อรับรู้ข้อเท็จจริงแล้วก็หยุดอยู่แค่นั้น ไม่ปรุ้งแต่งต่อ ในขณะที่คนธรรมดาจะไม่หยุดอยู่เพียงการรับรู้ การรับรู้ของปุถุชนเป็นการรับรู้ภายในกรอบของอุปาทาน ปุถุชนจะรู้สึกว่สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นนั้นมีความหมายต่อตัวฉัน ไม่ทางใดก็ทางหนึ่งเสมอ เมื่อพระอรหันต์เจ็บป่วย ท่านอาจรู้สึกไม่สบายทางกายภาพตามธรรมดา แต่เนื่องจากท่านไม่มีความรู้สึกว่านี้คือฉันผู้กำลังเจ็บป่วย ทุกข์ทางจิตวิทยาจึงไม่เกิดกับท่าน ที่คนทั่วไปกลุ้มใจยามเจ็บป่วยก็เพราะรู้สึกว่ตัวฉันกำลังเจ็บป่วยนั่นเอง

สาเหตุของทุกข์

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้น หลังจากที่ทรงแสดงว่อะไรคือทุกข์แล้วก็ทรงอธิบายต่อไปว่ทุกข์ตามที่กล่าวมานั้นสืบเนื่องมา

¹⁰ ตัวอย่างข้อมูลที่บันทึกเกี่ยวกับการที่ทรงอาพาธเรื้อรังก็เช่น วินัยปิฎก มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๕ ข้อที่ ๑๓๕ ซึ่งระบุว่าพระพุทธองค์ทรงมีปัญหาเรื่องระบบทางเดินอาหาร หมอชีวกโกมารภัจจ์ต้องปรุงพระโอสถถวายอยู่เนืองๆ

จากอะไร อันที่จริงในตอนท้ายของข้อความที่ตรัสเรื่องทุกข์ก็ทรงแนะเป็นนัยอยู่แล้วว่าทุกข์มาจากความยึดมั่นในชีวิตของคนเรา แต่เพื่อให้เนื้อความเกี่ยวกับเรื่องสาเหตุของทุกข์ละเอียดขึ้นไปอีก ในตอนที่ว่าด้วยสาเหตุของทุกข์(ซึ่งเรียกว่าหลักสมุทัย) จึงได้ตรัสขยายความว่าอุปาทานที่กล่าวในตอนแรกแบบรวมนั้นสามารถแยกแยะได้เป็นต้นหาสามประการคือ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิวตัณหา

‘กามตัณหา’คือความปรารถนาสิ่งสนองตอบตัวตนของตนเอง โดยที่สิ่งนี้ไม่ใช่ตัวเรา แต่เป็นสิ่งนอกตัวเรา ซึ่งอาจเป็นบุคคลหรือสิ่งของก็ได้ เป็นนามธรรมหรือรูปธรรมก็ได้ เราต้องการคนรัก ต้องการบ้าน รถยนต์ งาน เพื่อนร่วมงาน และสิ่งอำนวยความสะดวกสบายในชีวิต เราต้องการความบันเทิง ต้องการความเป็นส่วนตัว ต้องการสังคมที่น่าอยู่ เหล่านี้คือตัวอย่างของความปรารถนาที่เรียกว่ากามตัณหา ในพระไตรปิฎกท่านอธิบายว่ากามคือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และธรรมารมณ์ที่เย้ายวนใจให้เราปรารถนา¹¹ ตัวอย่างแรกเป็นรูปธรรม ส่วนอย่างสุดท้ายเป็นนามธรรม ธรรมารมณ์หมายถึงกามที่เกิดภายในใจ ซึ่งอาจหมายถึงจินตนาการอันหวานย้อนไปหาอดีตที่เคยได้สัมผัสกามอันเป็น

¹¹ชุตตภณิกาย มหานิเทศ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ ข้อที่ ๒ และ มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสกั พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ข้อที่ ๑๙๗ ปกติเมื่อกล่าวถึงกามในแง่ที่เป็นสิ่งของ บุคคล หรือปรากฏการณ์นอกตัวมนุษย์ท่านมักเรียกรวมๆว่ากามคุณห้าซึ่งได้แก่รูป รส กลิ่น เสียง และ สัมผัสทางกาย ที่เพิ่มกามคุณที่หกเข้าไปด้วยนี้ผู้เขียนเพิ่มด้วยการรวมกามสองอย่างคือ กิเลสกามและวัตถุกามเข้าด้วยกันแล้วแจกอุปมาเป็นหกอย่างดังที่เห็นนั้น กามทางใจนั้นที่จริงไม่ใช่ของแปลก คนบางคนไม่มีโอกาสได้ลิ้มรสกามทางประสาทสัมผัสทั้งห้า แต่พุทธศาสนาถือว่ายังมีกามทางใจอยู่ กามทางใจนี้จะเรียกว่ากิเลสกามก็ได้ หรือจะเรียกว่ากามที่เป็นธรรมารมณ์ก็ได้

รูปธรรมก็ได้ อาจหมายถึงความนึกคิดแสวงหาสิ่งหล่อเลี้ยงความปรารถนาในคนที่ไม่มีโอกาสจะได้ลืมรสกามเช่นนั้น เช่นนักโทษในเรือนจำที่จินตนาการว่ามีบ้าน มีครอบครัว มีคนรักเป็นต้น พุทธศาสนาวិเคราะห์ว่า กามมีความหมายสองนัย นัยแรกกามคือสิ่งเข้ายวนความปรารถนาที่อยู่นอกตัวดังที่กล่าวมาแล้ว นัยที่สองกามคือความปรารถนาสิ่งเข้ายวนใจ กามสองนัยนี้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก โลกในทัศนะของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ปราศจากค่าไม่ว่าจะเป็นค่าทางจริยธรรมหรือทางสุนทรียศาสตร์ มนุษย์เป็นผู้ให้ค่าแก่โลก ดังนั้นลัทธิรูปรสกลืนเสียงสัมผัสและธรรมารมณ์ไม่พอจะเป็นกามได้ ปัจจัยสำคัญที่จะช่วยแปรสิ่งเหล่านี้ให้เป็นกามคือความปรารถนาอันซ่อนอยู่ลึกๆภายในจิตใจของเรา ใน *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* พระพุทธองค์ทรงเรียกความปรารถนานี้ว่ากามตัณหา กามสองส่วนนี้จะทำงานประสานกันอย่างกลมกลืน จะอย่างไรก็ตาม หัวใจของพฤติกรรมการแสวงหาสิ่งเข้ายวนใจของมนุษย์อยู่ที่ความปรารถนาอันอยู่ภายในตัวมนุษย์นั่นเอง ไม่ได้อยู่ที่โลกภายนอก พระอรหันต์ปราศจากกิเลส แม้จะเห็นรูปสวຍๆก็ไม่มีความปรารถนา โลกที่น่ายั่วยวนใจสำหรับปุถุชนไม่ได้มีค่าในเชิงความยั่วยวนใจแก่ผู้ที่ปราศจากกิเลส

ชีวิตเป็นสิ่งซับซ้อน ความปรารถนาของมนุษย์ก็เป็นสิ่งซับซ้อน ปัญหาไม่ว่าจะวินิจฉัยได้อย่างไรว่าความปรารถนาแบบใดเป็นกามตัณหา แบบใดไม่ใช่ เรื่องนี้พุทธศาสนาให้เกณฑ์ไว้ว่า ความปรารถนาที่จะจัดว่าเป็นกามตัณหา(และตัณหาอีกสองอย่างที่เหลือ) จะต้องมีความยึดมั่นในตัวตนเป็นรากฐาน พระอรหันต์เมื่อหิวข้าวก็ต้องแสวงหาข้าวมาประทังความหิว แต่การแสวงหาหิวนั้นไม่จัดว่า

เป็นกามตัณหาเพราะไม่ได้มีความรู้สึกว่าจะต้องหาอาหารมาเลี้ยงตัวฉัน ในขณะที่คนธรรมดาจะแสวงหาบนพื้นฐานความรู้สึกในเรื่องการปกป้องตนเอง สมมติว่าสองคนนี้หาอาหารไม่สำเร็จ พระอรหันต์จะไม่เดือดร้อน ท่านอาจหิวตาย แต่ท่านไม่เดือดร้อน เพราะไม่มีตัวฉันที่จะต้องปกป้อง ส่วนปุถุชนนั้นก่อนตายจะเดือดร้อนทรมานทรมายเพราะเขาจะรู้สึกตัวฉันกำลังจะตายนั่นเอง กามตัณหานี้ในแง่หนึ่งก็คือมมังการ ชีวิตนี้เป็นสิ่งว่างเปล่า ความล้าช้ากว่าชีวิตเป็นสิ่งว่างเปล่าทำให้คนเราต้องแสวงหาบางสิ่งบางอย่างมาเติมชีวิตให้เต็ม กามตัณหาจะทำหน้าที่กระตุ้นให้เราแสวงหาสิ่งต่างๆมาเติมลงไปในชีวิต ด้วยความหวังว่าเมื่อเติมสิ่งเหล่านี้ลงไปแล้ว ตัวฉันจะไม่เป็นสิ่งที่ว่างเปล่าอีกต่อไป เมื่อแสวงหาสิ่งใดได้มาแล้ว กามตัณหาก็คงจะแนะนำให้เรายึดมั่นสิ่งนั้นเอาไว้ให้ถึงที่สุด เพราะว่าความหมายของตัวตนของเราขึ้นอยู่กับสิ่งเหล่านี้ ตัวตนของเราจะไร้ค่าถ้าเราไม่มีลูก ภรรยา สามีน คนรัก พ่อแม่ญาติมิตร บ้าน งาน เพื่อนร่วมงานเป็นต้น เนื่องจากมมังการไม่ใช่สัญชาตญาณพื้นฐานที่สุด เมื่อแสวงหาสิ่งนอกตัวมาเติมใส่ลงไปในชีวิตสักระยะหนึ่ง บุคคลจะเรียนรู้ว่าลึกลับแล้วเขาต้องการมากกว่าสิ่งเหล่านี้ เมื่อกามตัณหาเริ่มอึดตัวหรือไม่มีพลังรุนแรงเหมือนเมื่อแรกเริ่มที่จะกระตุ้นให้คนเราแสวงหากาม ตัณหาที่เป็นพื้นฐานที่สุดในแง่ที่เป็นตัณหาอันมีรากเหง้าอยู่ที่แกนกลางของชีวิตกล่าวคือ อหังการก็จะแสดงตัวแทน ภวตัณหาและวิภวตัณหาคือตัณหาที่เกาะแน่นอยู่ที่แกนกลางของชีวิตตามที่กล่าวมานี้

‘ภวตัณหา’ได้แก่ความปรารถนาที่จะให้ตัวเองเป็นอะไรสักอย่างหนึ่งที่มีความหมายในสายตาของผู้อื่น เมื่อเทียบกับกามตัณหา

ภวตัณหาจะมีพลังมากกว่าเพราะเป็นตัณหาที่เป็นพื้นฐานกว่า ภวตัณหานี้ก็คือแง่หนึ่งของอหังการที่กล่าวมาแล้ว สิ่งทีกกามตัณหาแสวงหามาเพื่อเติมลงไปในชีวิตนั้นมนุษย์เราทุกคนทราบดีว่าเป็นของนอกกาย ไม่ใช่ตัวตนของเรา คนที่รวยที่สุดในโลกก็รู้ว่าเงินทองทรัพย์สินนั้นไม่ใช่ตัวฉัน มันอาจช่วยให้ชีวิตฉันมีความหมายขึ้นมาจริง แต่ฉันไม่ใช่ตัวตนของฉัน นี่คือเหตุผลว่าทำไมคนรวยๆ จึงไม่ยุติการแสวงหาเงินทองเท่านั้น แต่จะยังแสวงหาสิ่งอื่น เช่น เล่นการเมืองเพื่อที่จะได้เป็นผู้แทนราษฎรหรือรัฐมนตรี

ภวตัณหาในความหมายที่ลึกลงไปกว่านั้นคือสัญชาตญาณเล็กๆ ที่ทำให้มนุษย์ยังต้องรักษาชีวิตของตนเอาไว้แม้ว่าเขาจะตกอยู่ในสถานะที่เลวร้ายอย่างไรก็ตาม สุนัขขี้เรื้อนผอมโซข้างถนนมีชีวิตอยู่เพื่ออะไร มันเองก็ตอบไม่ได้ มันรู้แต่เพียงว่ามันจะต้องมีชีวิตอยู่ต่อไป คนพิการอุปลักขณไปไหนมีแต่คนรังเกียจ คนที่ประสบอุบัติเหตุตึกถล่มทับต้องนอนนิ่งอยู่ใต้ซากตึกอันมืดทึบอยู่หลายวัน คนงานเรือประมงที่เรือแตกต้องลอยคออยู่กลางทะเลที่เว้งว่างวันแล้ววันเล่าอย่างปราศจากความหวัง คนเหล่านี้อยู่เพื่ออะไร พวกเขาอาจตอบไม่ได้ พวกเขารู้เพียงอย่างเดียวว่า ฉันต้องรักษาชีวิตฉันเอาไว้ให้ถึงที่สุด ภวตัณหาคือพลังหล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของชีวิต ไม่ว่าชีวิตนั้นจะตกอยู่ในสถานะอันเลวร้าย หดหู่ ลักพานใดก็ตาม

เมื่อกล่าวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพที่แตกต่างกัน เราอาจกล่าวได้ว่า กามตัณหาคือความปรารถนาที่จะ ‘มีหรือครอบครอง’ อะไรสักอย่างที่อยู่นอกตัวเอง ส่วนภวตัณหาคือพลังความปรารถนาที่แสดงตัวออกเป็นสองระดับ ระดับแรกคือพลังเร้นลับที่

หล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของชีวิตอย่างเป็นอัตโนมัติ อย่างที่บางครั้งเราเองก็ไม่สามารถเข้าใจได้ ภาวตัณหาในความหมายนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นความปรารถนาที่จะคงอยู่ ระดับต่อมาซึ่งไม่ใช่ระดับพื้นฐานเท่ากับระดับแรกคือความปรารถนาที่จะให้ตนเอง ‘เป็น’ อะไรสักอย่างหนึ่งที่มีความหมายในสายตาของผู้อื่น กรรมกรที่หาเช้ากินค่ำไม่เคยปรารถนาจะเป็นรัฐมนตรี แต่เจ้าของโรงงานที่กรรมกรคนนั้นทำงานอยู่ปรารถนา ภาวตัณหาของกรรมกรกำลังทำงานในระดับพื้นฐานของมันอยู่ แม้ในระดับนี้มันก็ยังทำงานไม่ประสบความสำเร็จเพราะกรรมกรนั้นยังรู้สึกกว่าชีวิตของตนแขวนอยู่บนเส้นด้ายที่พร้อมจะขาดเมื่อใดก็ได้ ดังนั้นการทำงานในระดับที่สองจึงยังไม่อาจปรากฏตัว เจ้าของโรงงานผ่านขั้นตอนแรกนั้นมาแล้วขณะนี้ภาวตัณหาในชีวิตเขากำลังทำงานในขั้นตอนที่สองอยู่

เนื่องจากว่าตัวฉันไม่ได้มีจริง ตัวฉันเป็นเพียงมายาภาพที่ว่างเปล่า การแสวงหาอะไรก็ตามแต่มาเติมให้ตัวฉันจึงไม่สามารถทำให้ตัวฉันนั้นเต็มได้ ภาวตัณหาเมื่อแสดงบทบาทไปถึงจุดหนึ่งก็จะคล้ายกับกามตัณหาที่กล่าวมาแล้ว คือจะอ่อนกำลังลงไม่สามารถจูงใจให้คนเราดำเนินชีวิตตาม แต่ตัณหาไม่ว่าจะเป็นตัณหาแบบใดจะมีลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งคือไม่เคยหยุดนิ่งอยู่กับที่ เมื่อกามตัณหาและวิภวตัณหาไม่สามารถสนองตอบให้รู้สึกกว่าชีวิตเต็มได้ ตัณหาชนิดสุดท้ายอันได้แก่วิภวตัณหาก็จะแสดงตัวออกมา

‘วิภวตัณหา’ เหมือนกับภาวตัณหาตรงที่เป็นแง่หนึ่งของอหังการ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคืออหังการประกอบด้วยเนื้อหาสองส่วน ส่วนแรกคือภาวตัณหา ส่วนที่สองคือวิภวตัณหา สองส่วนนี้ทำหน้าที่ต่างกัน ภาวตัณหาทำหน้าที่เชิงบวก ส่วนวิภวตัณหาทำหน้าที่เชิงลบ

ในทางจิตวิทยานั้น คนเราเมื่อทำอะไรไม่สำเร็จ เขาจะลองใหม่ การลองใหม่วางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่าอาจสำเร็จถ้าลองทำดูอีกที แต่เมื่อใดก็ตามที่คนเราแน่ใจว่าไม่มีทางทำสำเร็จ เขาจะเลิกล้มความพยายาม กามตัณหาและภวตัณหา คือ แรงปรารถนาที่เชื่อว่าชีวิตสามารถเติมให้เต็มได้ แต่เมื่อลองไปสักระยะหนึ่งความที่ชีวิตไม่สามารถเติมให้เต็มได้ด้วยกามหรือความเป็นอะไรสักอย่างจะค่อยๆ ทอนกำลังของตัณหาในแง่บวกสองประการนี้ลงทีละเล็กละน้อย วิภวตัณหาเป็นแรงปรารถนาเช่นเดียวกับตัณหาสองอย่างข้างต้น แต่ต่างตรงที่แรงปรารถนานี้เป็นไปในทางลบ เป็นไปในทางที่แนะนำว่าชีวิตที่ดิ้นรนมายาวนานนี้ควรจะยุติลงได้แล้ว วิภวตัณหา คือ พลังผลักดันที่เห็นว่าในเมื่อตัวฉันไม่สามารถทำให้เต็มเปี่ยมสมบูรณ์ได้ด้วยสิ่งใดๆ ตัวฉันก็ไม่สมควรจะดำรงอยู่ต่อไป การฆ่าตัวตายอย่างไตร่ตรองที่เกิดกับคนบางคนที่ผ่านมาแต่ที่สุดก็รู้สึกว่โลกก็แค่นี้ ชีวิตก็แค่นี้ สามารถอธิบายได้ด้วยวิภวตัณหา¹²

การดับทุกข์

พระพุทธองค์ตรัสอยู่บ่อยๆ ว่า พุทธศาสนาสอนสองเรื่องคือ หนึ่งทุกข์ สองวิธีดับทุกข์ ใน *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* หลังจากที่ทรงแสดงว่าสาเหตุของทุกข์คือตัณหาสามประการดังที่พิจารณา

¹² ในวรรณกรรมแนว *existentialist* เช่นนิยายหรือเรื่องสั้นของซาร์ตและกามูส์ตัวละครมักมีพฤติกรรมที่แปลกแยกจากโลก สังคม และตนเอง ความแปลกแยกจะทำให้คนเราเบื่อหน่ายสิ่งต่างๆ รอบตัวรวมทั้งตัวเองด้วย ความเบื่อหน่ายนั้นเมื่อพัฒนาจนถึงขีดสุดก็จะทำให้มนุษย์ฆ่าตัวตายได้ เป็นการฆ่าตัวตายอย่างเอือมแค้น สงบ เหมือนการค่อยๆ จมลงไปในห้วงมหาสมุทรที่มีมิติอย่างช้าๆ และจงใจ ความแปลกแยกนี้นักวิชาการทางพุทธศาสนาบางท่านคิดว่าอาจใช้เป็นตัวอย่างอธิบายสิ่งที่เรียกว่าวิภวตัณหาตามคำสอนของพุทธศาสนาได้

มาแล้วข้างต้น ก็ได้แสดงหลักนิโรธและมรรคมีใจความสำคัญว่า หากเราเห็นว่าทุกข์เป็นภาวะที่ไม่พึงประสงค์ และต้องการจะเอาชนะ เราต้องเข้าใจว่าถ้าไม่มีสาเหตุของทุกข์ ทุกข์ก็ไม่เกิด การแก้ทุกข์จึงไม่ได้แก้ที่ตัวทุกข์ตรงๆ แต่แก้โดยวิธีจัดการกับต้นหา วิธีการจัดการกับต้นหาทรงเรียกว่าอริยมรรค ประกอบด้วยข้อปฏิบัติแปดประการ ทั้งแปดนี้เมื่อกล่าวให้ย่อเข้าก็จะได้หลักปฏิบัติสามหลักคือ คีล สมาธิ และปัญญา

คีล สมาธิ และปัญญานี้รวมเรียกว่าไตรสิกขา¹³ พุทธจริยธรรมทั้งระบบสามารถรวมลงที่ไตรสิกขานี้ คีลเป็นข้อปฏิบัติขั้นต้น จุดประสงค์หลักของคีลคือการขัดเกลากิเลสอย่างหยาบอันได้แก่ กิเลสที่ทำให้เราละเมิดคนอื่นและตนเองทางกายและวาจา ขอให้สังเกตเนื้อหาของคีลห้าจะพบว่า ลี้อแรกว่าด้วยเรื่องการสร้างความเสียหายแก่ผู้อื่น ส่วนข้อสุดท้ายว่าด้วยเรื่องการทำ ความเสียหายแก่ตนเอง กิเลสในระดับที่ชักนำให้คนเรามุ่งแต่ประโยชน์ตนจนไม่สนใจความเดือดร้อนเสียหายของผู้อื่น(ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม และพูดปด)หรือมัวเมาเห็นแก่ความสนุกสนานจนไม่สนใจว่าตนเองจะเดือดร้อน(ดื่มสุราและเสพสิ่งมีเมตต่าง ๆ) พุทธศาสนาลือว่าเป็นกิเลสอย่างหยาบที่สุด กิเลสอย่างหยาบในระดับนี้ก็คืออหังการและมมังการขึ้นพื้นฐานที่คนและสัตว์มีอยู่ร่วมกัน เราอาจเรียกกิเลสในระดับนี้ว่าสัญชาตญาณอย่างสัตว์ก็คงพอได้

¹³หลักไตรสิกขาในพุทธศาสนาก็เหมือนหลักธรรมอื่นๆที่สำคัญคือมีปรากฏทั่วไปในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ผู้สนใจรายละเอียดเกี่ยวกับไตรสิกขาอาจดูได้ใน ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๒๒๘ เป็นต้น

ศีลข้อแรก prohamsa ทำร้าย หรือทรมานสัตว์และมนุษย์ด้วยกันเองก็คือหลักปฏิบัติที่สอนให้เราสะกดกั้นสัญชาตญาณอย่างสัตว์ที่สามารถทำร้ายกันได้เมื่อมีความขัดแย้ง ศีลข้อที่สอง prohimsa อหimsa อันหมายถึงการละเมิดผู้อื่นทำให้เขาเสียหายในทางทรัพย์สินไม่ว่าจะโดยวิธีลักขโมยตรงๆหรือน้อโกงด้วยกลวิธีอันแยบคายซับซ้อนก็คือหลักปฏิบัติที่มุ่งสะกดกั้นสัญชาตญาณอย่างสัตว์ในเรื่องการแย่งชิงสิ่งครอบครอง ศีลข้อที่สาม prohimsa ห้ามการละเมิดบุคคลอันเป็นที่รักของผู้อื่นก็คล้ายกับข้อสอง แต่เปลี่ยนมาเป็นเรื่องของบุคคลแทนเรื่องทรัพย์สิน ส่วนศีลข้อที่สี่ prohimsa ห้ามพูดซึ่งหมายถึงการทำร้ายคนอื่นด้วยวาจาหรือข้อเขียนทำให้เขาเสียประโยชน์ที่ควรจะได้หรือเจ็บช้ำใจก็คือหลักปฏิบัติสำหรับสกัดกั้นการทำร้ายหรือล่วงละเมิดผู้อื่นด้วยวาจา แม้ว่าการประทุษร้ายกันด้วยวาจาหรือข้อเขียนนี้จะไม่พบในสัตว์ชนิดอื่นเพราะสัตว์เหล่านั้นไม่สามารถใช้ภาษาได้ซับซ้อนเท่ากับคน แต่สัญชาตญาณที่ผลักดันพฤติกรรมนี้ก็ต้องถือว่าอยู่ในระดับสัตว์เพราะเป็นสัญชาตญาณที่ไม่ได้ขัดเกลา เป็นอหังการและมมังการในระดับเดียวกับที่ผลักดันให้สัตว์เช่นสุนัขข่มขู่คุกคามกันด้วยเสียงนั่นเอง ศีลข้อที่ห้า prohimsa ห้ามดื่มสุราและเสพสิ่งเสพติดไม่ว่าจะในรูปแบบใดก็ตามแต่นั้นเป็นหลักปฏิบัติสำหรับสะกดกั้นสัญชาตญาณการแสวงหาความสุขอย่างที่เป็นการทำร้ายสติสัมปชัญญะของตนเอง สัญชาตญาณเช่นนี้แม้ไม่ปรากฏชัดในสัตว์ชนิดอื่น แต่ก็ต้องถือเป็นสัญชาตญาณระดับสัตว์อยู่นั่นเอง เกณฑ์สำหรับจัดอหังการและมมังการเหล่านี้ว่าเป็นสัญชาตญาณอย่างสัตว์นั้นดูจากการที่พฤติกรรมที่กล่าวมานี้มุ่งตอบสนองตัวฉันอย่างสุดขีด

การที่พุทธศาสนาสอนเรื่องศีลเป็นอันดับแรกทำให้มองเห็นได้ว่า พุทธศาสนาจำแนกทุกข์เป็นหลายระดับ เราอาจเรียกทุกข์อันจะเกิดตามมาจากการไม่ยับยั้งชั่งใจในประเด็นต่างๆตามที่เนื้อหาของศีลบรรยายไว้ว่าทุกข์ระดับหยาบสุด ทุกข์ระดับนี้นอกจากจะเป็นทุกข์ของปัจเจกบุคคลแล้ว ยังเป็นทุกข์ของสังคมด้วย ท่านพระธรรมปิฎกเชื่อว่าศีลนอกจากจะมีนัยเป็นจริยธรรมส่วนบุคคลแล้วยังมีนัยเป็นจริยธรรมสำหรับสังคมด้วย¹⁴ ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมนั้น สิ่งที่เราต้องมีคือมาตรฐานทางจริยธรรมบางประการสำหรับให้คนทั้งสังคมได้ยึดถือปฏิบัติ จริยธรรมขั้นต่ำสุดที่สังคมจะต้องมีคือจริยธรรมที่ห้ามการทำร้ายหรือละเมิดกันและกันด้วยกายและวาจา สังคมที่ไม่มีมาตรฐานขั้นต่ำทางจริยธรรมที่ว่านี้จะไม่สามารถเป็นสังคมได้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือสังคมเช่นนั้นหากว่ามีอยู่จริงก็คงเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยทุกข์ ปัจเจกบุคคลแต่ละคนก็เป็นทุกข์ สังคมทั้งหมดก็เป็นทุกข์ ทุกข์ชนิดนี้นี่เองที่ศีลในพุทธศาสนาได้รับการออกแบบมาเพื่อจัดการ

ยังมีทุกข์ที่ละเอียดอ่อนขึ้นไปอีกสองชั้นที่พุทธศาสนาเห็นว่าเราต้องหาวิธีจัดการด้วย คือทุกข์ชั้นกลางกับทุกข์ชั้นสูงสุด ทุกข์สองชนิดนี้ต่างจากทุกข์แบบที่กล่าวมาแล้วตรงที่ไม่ใช่ทุกข์ที่เกิดจากการละเมิดหรือสร้างความเดือดร้อนแก่กันหรือแก่ตนเองโดยผ่านทางกายหรือวาจา แต่เป็นทุกข์ภายในใจของคนแต่ละคน พุทธศาสนา

¹⁴พระธรรมปิฎก, *พุทธธรรม*, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙, บทที่ ๑๒. (ผู้เขียนใช้หนังสือ*พุทธธรรม*ฉบับปี ๒๕๒๙ ซึ่งในสมัยนั้นท่านพระธรรมปิฎกยังมีสมณศักดิ์เป็นพระราชวรมนูอยู่ การอ้างอิงหนังสือ*พุทธธรรม*ตลอดหนังสือนี้จะใช้สมณศักดิ์ปัจจุบันของท่านเพื่อความสะดวกและไม่สับสนสำหรับท่านผู้อ่านที่อ่านหนังสือนี้)

วิเคราะห์ว่าทุกข์ภายในใจของคนเราสามารถจำแนกได้เป็นสองประเภท อย่างแรกคือทุกข์อันเกิดจากการไม่สามารถควบคุมความนึกคิดให้อยู่ในสภาพที่เป็นปกติได้ อย่างที่สองคือทุกข์อันลึกซึ้งที่ยังเกิดกับคนที่แม้จะสามารถควบคุมความนึกคิดให้ปกติได้แล้วก็ตาม ทุกข์ในใจอย่างแรกพุทธศาสนาแนะนำสามารถแก้ได้ด้วยสมาธิ ส่วนทุกข์ในใจอย่างที่สองนั้นต้องแก้ด้วยปัญญา

สิ่งที่รบกวนจิตใจของคนให้เบนออกไปจากสภาวะอันปกติตามทัศนะของพุทธศาสนาคือกิเลสสองตัวหลักๆอันได้แก่โทสะและโลภะ ‘โทสะ’ นี้มักแปลกันว่าความโกรธแต่โดยความหมายที่ตรงจริงๆตามหลักพุทธธรรม โทสะคือการแสดงความกราดเกรี้ยวของสัตวชาตญาณหลักสองประการที่เราพิจารณากันผ่านมาแล้วคือ อหังการและมมังการ เราขับรถไปทำงาน กำลังจะเข้าจอดในที่ที่หมายตาเอาไว้ แต่มีรถอีกคันปราดเข้ามาจอดอย่างไร้มารยาท เราโกรธ นี่คือตัวอย่างของโทสะ เมื่อโกรธเราจะเป็นทุกข์ ทุกข์ชนิดนี้เป็นทุกข์ภายในใจเรา สมมติว่าคนที่ขับรถคันนั้นเมื่อจอดเสร็จก็รีบขึ้นตึกไปทำงาน เขาจึงไม่รู้ว่ามีคนโกรธเขา เขาไม่ได้รับผลกระทบจากความโกรธของเราเลย มีแต่เราเท่านั้นที่เป็นทุกข์ คนบางคนควบคุมกายและวาจาได้ เมื่อโกรธใครก็ยับยั้งใจได้ ไม่ด่าว่าหรือทำร้าย เราเรียกคนประเภทนี้ว่าคนมีศีล ขอให้สังเกตว่าศีลช่วยให้เราพ้นทุกข์ประเภทที่มาจากการทำร้ายกันด้วยกายหรือวาจา แต่ศีลไม่ช่วยให้เราพ้นจากทุกข์อันได้แก่ความรู้สึกร้อนในใจที่เกิดจากความโกรธได้

เมื่อเราโกรธ จิตของเราเบนออกไปจากสภาวะปกติ ในกรณีของโลภะก็เช่นเดียวกัน ‘โลภะ’ มักแปลว่าความโลภ สิ่งนี้ก็คือการ

แสดงความกระหายอยากของสัญชาตญาณพื้นฐานสองตัวอันได้แก่อหังการและมมังการ เมื่อกล่าวอย่างเปรียบเทียบ โทสะคือสัญชาตญาณชนิด‘ผลักออก’ ส่วนโลภะเป็นชนิด‘ดึงเข้า’ บทบาทของโทสะคือการทำลายสิ่งของหรือบุคคลที่เราารู้สึกว่าก้าวล้ำเข้ามาในอาณาจักรของตัวเราอย่างที่เราไม่ต้องการให้เข้ามา หรือต้องการให้เข้ามาแต่ขัดขืนไม่ยอมเข้ามา ส่วนความโลภจะแสดงบทบาทเป็นความปรารถนาให้สิ่งของหรือบุคคลก็ตามแต่ที่เราต้องการเข้ามาสู่ชีวิตของเรา ก็เลสสองตัวนี้พุทธศาสนาสอนว่าบางครั้งก็ทำงานประสานกัน เช่นต้องการแล้วไม่ได้ก็โกรธ

ความโลภก็เหมือนความโกรธที่มีได้หลายระดับ ตั้งแต่ระดับหยาบๆไปจนถึงระดับละเอียดอ่อน ความโกรธที่ละเอียดอ่อนมากๆ พุทธศาสนาเรียกว่าความอาฆาต ความอาฆาตก็คือการไม่ยอมให้อภัย เป็นความรู้สึกอันสูงสุดในฝ่ายความโกรธซึ่งโยงไปหาความคิดที่ว่าตัวฉันถูกทำให้เจ็บแค้นมหาศาลเหลือเกิน ดังนั้นตัวฉันจะไม่ยอมให้อภัยเด็ดขาด ความโลภที่ละเอียดมากๆ พุทธศาสนาเรียกว่าราคะ เป็นความปรารถนาที่คุกรุ่น ไม่หิวหิวารุนแรงเหมือนความโลภอย่างหยาบๆ แต่ปรารถนาอยู่ลึกๆ ยาวนาน และฝังแน่น

คนมีศีลบางคนยังมีความโกรธความอาฆาต ยังปรารถนาสถานะบางอย่างเช่นตำแหน่งทางการเมือง เมื่อยังอาฆาต ยังปรารถนาลึกๆในสถานะบางอย่าง จิตใจก็เป็นทุกข์ ทุกข์ชนิดนี้พุทธศาสนาสอนว่าสามารถแก้ได้ด้วยสมาธิ สมาธินี้เป็นสิ่งที่ศาสนาหลายศาสนาในอินเดียสอน ไม่เพียงแต่พุทธศาสนาเท่านั้น สมาธิที่สอนกันในศาสนาบางศาสนาของอินเดียมีจุดประสงค์เพื่อควบคุมความคิดให้แน่วแน่ด้วยความเชื่อว่าเมื่อจิตแน่วแน่ถึงระดับหนึ่ง

แล้วจิตนั้นจะสามารถแสดงพลังหรืออิทธิฤทธิ์บางประการออกมาได้ สมาธิในพุทธศาสนาไม่ได้มีจุดประสงค์เช่นนั้น (แต่พุทธศาสนาก็ไม่ได้ปฏิเสธสมาธิซึ่งสอนกันในศาสนาอื่นในอินเดียสมัยโบราณนี้ดังมีการนำสมาธิแบบดังกล่าวมาสอนในพุทธศาสนาด้วยในนามของ ‘สมถภาวนา’ สมาธิแบบที่เป็นของพุทธศาสนาแท้ๆที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้เรียกว่า ‘วิปัสสนาภาวนา’) พุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ สมาธิแบบที่เป็นของพุทธศาสนาจึงต้องเป็นไปเพื่อจุดประสงค์ที่ว่านี้ การบังคับจิตให้มีสมาธิแล้วเกิดอิทธิฤทธิ์พุทธศาสนาเห็นว่าไม่ใช่หนทางสู่การดับทุกข์ พระพุทธเจ้าเมื่อแรกแสวงหาหนทางดับทุกข์ในคราวทรงผนวชใหม่ๆก็ได้ฝึกฝนสมาธิแบบที่ว่านี้จากครูสองคนจนสำเร็จสมาบัติขั้นที่แปดอันถือเป็นขั้นสูงสุดของสมาธิแบบนี้ แต่ก็ทรงพบว่านั่นไม่ใช่ทางดับทุกข์ จึงทรงอำลาอาจารย์ออกแสวงหาหนทางดับทุกข์ด้วยพระองค์เองจนได้ตรัสรู้ในที่สุด

ในบรรดากิเลสตามตัวหลักที่พุทธศาสนาถือว่าเป็นรากเหง้าของความทุกข์ในชีวิตมนุษย์กล่าวคือโลภะ โทสะ และโมหะ โมหะถือได้ว่าเป็นกิเลสที่ลึกซึ้งที่สุด โมหะไม่สามารถละได้ด้วยศีลและสมาธิ แต่ต้องละโดยอาศัยปัญญา โมหะมักแปลกันว่าความหลงคำนี้นามรูปศัพท์เห็นได้ชัดว่าตรงกันข้ามกับปัญญาที่แปลว่าความรู้แจ้ง โมหะท่านมักเปรียบเหมือนความมืด ส่วนปัญญาเปรียบกับความสว่าง มีพระพุทธวจนะตรัสเอาไว้หลายแห่งว่า เมื่อปัญญาปรากฏ โมหะก็หายไป เปรียบเหมือนความมืดจะพลันอันตรธานไปเมื่อพระอาทิตย์อุทัย ทุกข์อันเป็นผลมาจากโมหะคล้ายกับทุกข์อันเป็นผลมาจากโทสะและโลภะตรงที่เป็นทุกข์ที่ปรากฏภายในจิตใจ

ของคนเราเหมือนกัน แต่รายละเอียดและความลึกซึ่งต่างกัน โมหะนี้ตามคำอธิบายในคัมภีร์พุทธศาสนาหมายถึงความหลง หรือ ความไม่รู้ว่าอะไรคือความจริงของชีวิต มีคำอีกคำหนึ่งที่ท่านใช้แทนคำว่าโหมะนี้คือคำว่าอวิชชา ผู้ที่ศึกษาหลักธรรมเรื่องปฏิจจสมุปบาทจะทราบว่าอวิชชาคือปัจจัยตัวแรกหรือปัจจัยต้นตอของความทุกข์ทุกอย่างในชีวิตมนุษย์ พระพุทธองค์ทรงนิยามอวิชชาว่า ได้แก่ความไม่รู้ว่าชีวิตคือทุกข์ ไม่รู้ว่าทุกข์มีต้นตอมาจากตัณหา ไม่รู้ว่าเมื่อดับตัณหาได้ทุกข์ก็ดับด้วย และไม่รู้ว่ายมรรคมีองค์แปดคือหนทางนำไปสู่การดับทุกข์ สรุปความสั้นๆคือไม่รู้อรุณสัจสี่นั่นเอง¹⁵ โหมะก็นิยามอย่างเดียวกันนี้

คำว่าไม่รู้ในพระพุทธพจน์ตรงนี้ไม่ใช่ไม่รู้แบบเดียวกับรู้วิทยาการ เมื่อเราพูดว่า “ผมไม่รู้ภาษาเขมร” ความหมายคือเราไม่สามารถอ่านภาษาเขมรได้ แต่เมื่อพุทธศาสนากล่าวว่า “นาย ก. ไม่รู้ว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ ไม่รู้ว่าทุกข์มาจากตัณหา ไม่รู้ว่าถ้าดับตัณหาได้ทุกข์จะดับไปทันที และไม่รู้ว่ายมรรคมีองค์แปดคือหนทางนำไปสู่การดับตัณหา” ความไม่รู้ของนาย ก. ในกรณีนี้ไม่เหมือนความไม่รู้ภาษาเขมร พุทธศาสนาอธิบายความไม่รู้อรุณสัจเป็นสองแง่ แ่งหนึ่งคือความไม่รู้จริงๆ แบบเดียวกับไม่รู้ภาษาเขมรที่กล่าวมาแล้ว แ่งหนึ่งคือรู้แต่ไม่สามารถหักห้ามใจให้เป็นไปตามกระแสกิเลสหลักๆตามตัวนั้น(หรือตัณหาสามประการในหลักสมุทัย) เมื่อกล่าวถึงความไม่รู้อรุณสัจ พุทธศาสนาจะหมายเอาความไม่รู้แบบหลังมากกว่าแบบแรก คนเราเกิดมาน้อยนักที่จะมองไม่เห็นความทุกข์ เช่นความเจ็บป่วย ความแก่ชรา ความตาย ทุกข์เป็นปรากฏการณ์

¹⁵สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ ข้อที่ ๖

สามัญของชีวิตที่เราสัมผัสได้ในทุกวันที่ลืมหืมตาตื่นขึ้นมา แต่ทุกข์เหล่านี้ก็ไม่มีอิทธิพลเพียงพอที่จะทำให้เราเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายในชีวิตแล้วหันไปในทิศทางที่จะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อบรรเทาทุกข์ กล่าวง่ายๆคือเราทุกคนมองเห็นทุกข์อยู่เต็มตาทุกคนทุกวันทุกนาที แต่เราก็กังขังอยากมีชีวิตอยู่ในโลกและในชีวิตที่เป็นทุกข์นี้ ความอยากนี้พุทธศาสนาอธิบายว่ามาจากความไม่รู้หรือโมหะ ในพระสูตรแห่งหนึ่ง มีผู้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่าทรงเห็นว่าอะไรคือสิ่งที่น่ากลัวที่สุดในโลกนี้ ทรงตอบว่าทุกข์¹⁶ ทุกข์ที่ทรงหมายถึงนี้ก็คือทุกข์ตามหลักอริยสัจนั่นเอง แม้ว่าทุกข์จะเป็นความจริงที่เราทุกคนคุ้นเคย แต่ทุกข์กลับไม่ใช่สิ่งที่เรารู้สึกว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัวดังที่พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็น ตามหลักพุทธศาสนา มีเพียงพระอรหันต์เท่านั้นที่มองเห็นว่าทุกข์เป็นเรื่องที่น่าหวาดหวั่น (หมายความว่าเมื่อท่านมองย้อนกลับไปที่สมัยที่ท่านยังเป็นปุถุชน ท่านย่อมจะเห็นว่าสมัยนั้นท่านไม่กลัวทุกข์เพราะความไม่รู้เหมือนเด็กทารกที่คลานเล่นอยู่ใกล้ๆกองไฟกองใหญ่ที่พร้อมจะไหม้อะไรก็ได้ให้ละลายหายไปในการดับตา เวลานี้ท่านหลุดพ้นออกมาจากไฟนั้นแล้ว) ความแตกต่างระหว่างเราซึ่งเป็นปุถุชนกับพระอรหันต์ในเรื่องของชีวิตคือ เรารู้สึกว่าชีวิตนี้ยังน่าให้ดำเนินต่อไป เรายังอยากมีชีวิต (พิสูจน์ได้จากการที่เรากลัวตาย) ในขณะที่พระอรหันต์ไม่มีความรู้สึกเช่นนั้นแล้ว (แต่พระอรหันต์ก็ไม่เกลียดชีวิตและโลก ความเกลียดโลกเกลียดชีวิตจัดเป็นวิภวตัณหาซึ่งพระอรหันต์ท่านละได้แล้ว) สรุปความว่าโมหะจะแสดงบทบาทสำคัญคือการให้ค่าแก่การมีชีวิตอยู่ต่อไปเนื่องจากชีวิตเป็นทุกข์ในตัวเอง ดังนั้นการมีชีวิตอยู่ต่อไปเรื่อยๆ

¹⁶ ขุททกนิกาย จูฬนิเทศ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ ข้อที่ ๖๓

ในสังสารวัฏจึงเป็นทุกข์ และทุกข์เช่นนี้ก็มาจากอำนาจของโมहनั่นเอง

วิธีพิจารณาให้เห็นความแตกต่างระหว่างบทบาทของโลกะโทสะ และโมหะ อาจทำได้ด้วยการมองกิเลสสามตัวนี้ในแง่ที่โมหะเป็นรากฐานของกิเลสอีกสองตัว ชีวิตเหมือนการเล่นละคร การเล่นละครต้องมีสถานที่รองรับคือโรงละคร สถานที่รองรับการมีชีวิตพุทธศาสนาเรียกว่าภพ ภพเปรียบได้กับโรงละคร ส่วนตัวชีวิตพุทธศาสนาเรียกว่าชาติ ชาตินี้เปรียบได้กับตัวละครแต่ละตัวที่แสดงบทบาทหน้าฉากละคร เมื่อเราเล่นละคร เราอาจแสดงความรัก โกรธ เกลียด เอื้อเฟื้อ ดีใจ เสียใจ ซึ่งทั้งหมดนี้พุทธศาสนาอธิบายว่าเป็นไปตามการชักนำของกิเลสหลักๆสองตัวคือโลกะกับโทสะ (โลกะและโทสะนี้ไม่จำเป็นต้องแสดงตัวออกเป็นความชั่วเสมอไป คนที่ทำบุญเพื่อไปสวรรค์ทำไปตามอำนาจของโลกะ คนที่โกรธเมื่อมีคนดูถูกเลยขยันเรียนจนได้ดีก็ทำไปด้วยอำนาจโทสะ) สมมติว่าวันหนึ่งมีผู้แนะเราว่าเราควรควบคุมสัญชาตญาณที่เห็นแก่ตัวด้วยการปฏิบัติศีลและสมาธิ เราทำตาม ผลคือเราไม่โกรธ ไม่โลภ มีชีวิตที่สงบเยือกเย็น แต่เราก็ยังเป็นตัวละครที่โลดแล่นอยู่หน้าฉาก สิ่งที่เปลี่ยนไปคือเรากลายสภาพจากตัวละครที่โกรธและโลภมาเป็นตัวละครที่ไม่โกรธและไม่โลภ แต่เราก็ยังเป็นตัวละครที่ยินดีจะโลดแล่นอยู่หน้าฉากละครนั้นต่อไป สิ่งที่ตั้งเราให้อยู่ในโรงละครนั้นต่อไปคือโมหะ พิจารณาจากแง่นี้ โมหะก็คือกิเลสพื้นฐานที่สุดเพราะเป็นสิ่งที่ชักนำให้เรามีตัวตนปรากฏขึ้นในโรงละครแห่งชีวิตและพอใจที่จะเล่นละครนั้นต่อไปเรื่อยๆไม่ว่าจะเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไรกับชีวิตเราก็ตาม การปฏิบัติตามหลักศีลและ

สมาธิสามารถทำให้เราดับทุกข์ประเภทที่เกิดหน้าจากละครได้ แต่แม้ว่าเราจะดับทุกข์ประเภทนี้ได้ เราก็ยังมีทุกข์อีกแบบหนึ่งคือทุกข์ในฐานะที่ยังเป็นตัวละครอยู่ ทุกข์แบบนี้จะหมดทันทีที่เราโบกมือลาจากการเป็นตัวละครลงเวทีไปแล้วไม่ย้อนกลับ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเราจะลงจากเวทีละครแห่งชีวิตได้ด้วยปัญญาเท่านั้น

ปัญญากับสมาธิต่างกันอย่างไร การปฏิบัติตามหลักสมาธิดูเหมือนจะชัดเจนว่าเราจะต้องทำอะไรบ้าง แต่การปฏิบัติตามหลักปัญญาดูจะไม่ค่อยชัดว่าเราจะต้องทำอะไรบ้าง ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมาธิย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา และปัญญาก็ย่อมไม่มีแก่ผู้ปราศจากสมาธิ¹⁷ พิจารณาจากพระพุทธวจนะตรงนี้ดูเหมือนว่าสมาธิกับปัญญานั้นอยู่ใกล้กันมาก ในหนังสือสูตรของเว่ยหล่าง ท่านเว่ยหล่างกล่าวเปรียบเทียบว่าสมาธิเปรียบเหมือนดวงตะเกียง ส่วนปัญญาเปรียบได้กับแสงตะเกียง หน้าที่ของแสงตะเกียงคือการขจัดความมืด (ความมืดในที่นี้เปรียบกับอวิชชาหรือโมหะ) แต่แสงตะเกียงไม่สามารถเกิดเองได้ ต้องอาศัยตัวตะเกียงแสงนั้นจึงจะปรากฏได้ ตามคำอธิบายนี้ปัญญาก็คือผลของสมาธินั่นเอง¹⁸ แม้ว่าหนังสือสูตรของเว่ยหล่างจะเป็นของฝ่ายมหายาน แต่ก็สอดคล้องกับความคิดของฝ่ายเถรวาท อันที่จริงปัญญานั้นมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าญาณ ญาณเป็นผลของวิปัสสนาภาวนา ซึ่งก็คือสมาธินั่นเอง

เมื่อสมาธิกับปัญญามีความหมายใกล้เคียงกันเช่นนี้ เราจะแยก

¹⁷ ขุททกนิกาย ธรรมบท พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๓๕

¹⁸ พุทธทาสภิกขุ, แปล, *สูตรของเว่ยหล่าง*, กรุงเทพมหานคร: สำนักหนังสือธรรมบุชา, ๒๕๓๑, บทที่ ๔.

ได้อย่างไรว่าอะไรคือสมาธิ อันไหนคือปัญญา ประเด็นนี้เราอาจพิจารณาเรื่องบทบาทในการละกิเลสตามตัวหลักที่กล่าวมาแล้วได้ สมาธิมุ่งแก้โลภะและโทสะ ส่วนปัญญามุ่งแก้โมหะ ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่าสมาธิหรือวิปัสสนาภาวนาในระดับเบื้องต้นที่ทำให้เราสามารถละกิเลสสองตัวแรกได้ถือเป็นสมาธิ ส่วนวิปัสสนาภาวนาระดับสูงที่ทำให้เราสามารถละโมหะได้ถือว่าเป็นปัญญา เนื่องจากสมาธิระดับต้นคือรากฐานของสมาธิในระดับสูง ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่พระพุทธเจ้าจะตรัสว่าผู้ไม่มีสมาธิจะไม่มีปัญญา

วิปัสสนาภาวนาในทัศนะของพุทธศาสนาไม่จำเป็นต้องกระทำอย่างเป็นรูปแบบ การปฏิบัติสมาธิอย่างเป็นรูปแบบชัดเจนนั้นคือสมถภาวนาซึ่งเป็นของที่มีมาก่อนพุทธศาสนาและสอนกันอย่างกว้างขวางในอินเดียในสมัยพุทธกาล การที่การปฏิบัติตามหลักปัญญาไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนนี้เป็นเพราะวิปัสสนาภาวนาเป็นการต่อสู้ภายในจิตใจของคนเราแต่ละคนโดยที่สิ่งที่เราต้องต่อสู้เอาชนะคือสัญชาตญาณพื้นฐานที่เรียกว่าอหังการและมมังการ การต่อสู้ดังกล่าวนี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นเรื่องของแต่ละคนที่จะต้องเรียนรู้ด้วยตัวเอง พระพุทธเจ้าตรัสว่าธรรมเป็นปัจเจกัตตังเวทิตัพพะซึ่งแปลว่าแต่ละคนจะต้องเรียนรู้ที่จะเข้าใจด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าบอกได้แต่หนทางเท่านั้น ส่วนการเดินทางเป็นเรื่องของแต่ละคนที่จะต้องเรียนรู้เอง¹⁹ โมหะนั้นโดยรากเหง้าแล้วก็คือสิ่งเดียวกับสัญชาตญาณพื้นฐานที่สุดของชีวิตที่มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น อหังการและมมังการ อัตตวาทุปาทาน อวิชชา เป็นต้น

¹⁹ ขุททกนิกาย ธรรมบท พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๓๐

นิพพาน : ภาวะของความสิ้นทุกข์

แม้ว่าชีวิตจะถูกสร้างมาให้มีทุกข์เป็นแก่นสาร ทุกข์ดังกล่าวนี้ พุทธศาสนาก็เชื่อว่ามนุษย์สามารถสลัดออกไปจากชีวิตได้ หากว่า มนุษย์มีความพยายามเพียงพอ พุทธศาสนาสอนเรื่องความสิ้นทุกข์ ในฐานะเป้าหมายของชีวิต ความสิ้นทุกข์นี้พุทธศาสนากำหนดคำ สำหรับเรียกหลายคำเช่น นิโรธ นิพพาน วิมุตติ เป็นต้น แต่คำที่คน ส่วนใหญ่คุ้นเคยคือนิพพาน

พระสารีบุตรอัครสาวกของพระพุทธเจ้ากล่าวว่า เมื่อใดที่ราคะ โทสะและโมหะสิ้นไป นิพพานก็ปรากฏ²⁰ นี่คือการอธิบายภาวะของ นิพพานที่ชัดเจนและตรงไปตรงมาที่สุด ท่านเปรียบเทียบเหมือน กับการที่ความมืดหายไป ความสว่างก็เข้ามาแทน นิพพานตามรูป ศัพท์แปลว่าความเย็น ชีวิตตามทัศนะของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ร้อน ดังปรากฏคำอธิบายในพระสูตรสำคัญที่ชื่อ *อาทิตตปริยายสูตร* ว่า ชีวิตนี้เราร้อนและลุกโพล่งอยู่ตลอดเวลาด้วยไฟคือราคะ โทสะ และโมหะ²¹ ทำไมพุทธศาสนาจึงคิดว่าราคะ โทสะ และโมหะแผดเผาชีวิตของเราให้ร้อนร้อน ก็เพราะว่าสามสิ่งนี้คือสัญชาตญาณที่ ผลักดันให้ชีวิตของเราต้องวิ่งไปข้างหน้าอย่างไม่รู้จบสิ้น ชีวิตที่ถูก ชักนำด้วยกิเลสสามตัวนี้จึงเป็นชีวิตที่ร้อนร้อนเหน็ดเหนื่อย ที่พุทธ- ศาสนาบอกว่าชีวิตเป็นของร้อนก็ด้วยคำอธิบายที่กล่าวมานี้

ดังได้กล่าวมาในบทนำว่า ทุกข์ในพุทธปรัชญามีความหมาย มากกว่าความรู้สึกอัดอั้น ไม่สบาย กอดดัน เป็นต้น (ซึ่งทุกข์ในแง่ ความรู้สึกนี้พุทธศาสนาเรียกว่าทุกข์เวทนา) ราคะ โทสะ โมหะ แม้

²⁰ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘ ข้อที่ ๔๙๗

²¹ วินยปิฎก มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ข้อที่ ๕๕

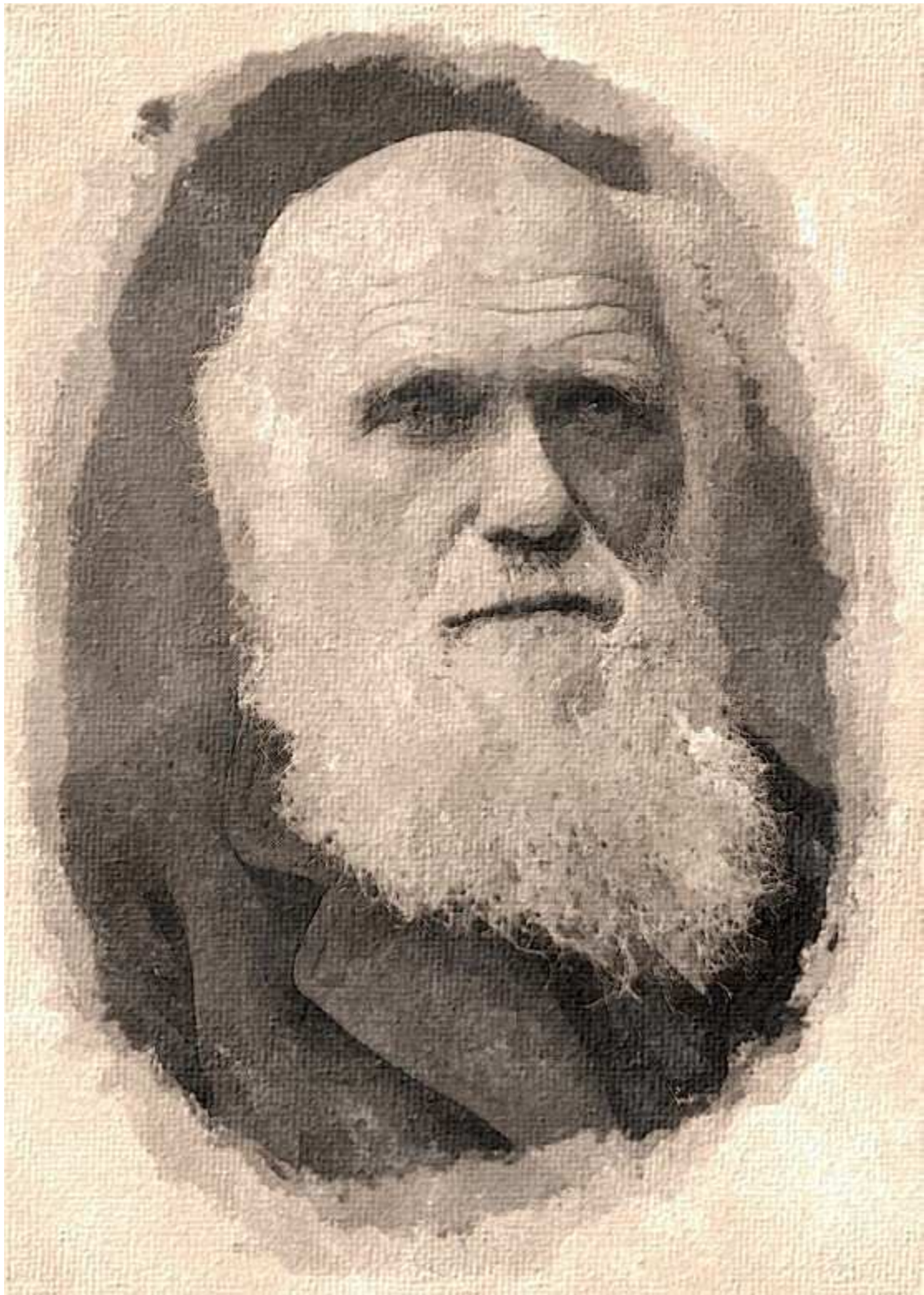
จะเป็นตัวการผลักดันให้ชีวิตของเราต้องดิ้นรนไปข้างหน้าอยู่เสมอ เพื่อตัวฉันและสิ่งที่คุณผูกพันรักใคร่ แต่สัญชาตญาณพื้นฐานตามประการนี้ก็หลอมละลายตัวเองเข้าจนกลายเป็นหนึ่งเดียวกับเนื้อตัวของเราเสียจนว่าความประสานกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกับเรานั้น ทำให้เราไม่รู้สึกว่าถูกบงการให้เหน็ดเหนื่อยด้วยอำนาจภายนอกที่ไม่ใช่ตัวตนของเรา นอกจากจะรู้สึกว่าการถูกบงการแล้ว เรายังรู้สึกว่าชีวิตนี้มีรสชาติที่ได้แสวงหา แม้จะลุ่มหลงบ้าง ลำเริงบ้าง แต่ทั้งหมดนั้นก็คือรสชาติของการมีชีวิต ทุกข์ในความหมายที่กว้างอย่างนี้เรียกว่าสภาวะทุกข์ซึ่งกินความครอบคลุมถึงทุกขเวทนาด้วย พุทธศาสนาสอนว่าสัญชาตญาณพื้นฐานเหล่านี้แม้จะถูกสร้างมาพร้อมกับเรา แต่มันไม่ใช่ตัวตนของเรา นิพพานก็คือภาวะที่เราสามารถหลุดพ้นออกมาจากสิ่งเหล่านี้อย่างสิ้นเชิง (การที่นิพพานมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิมุตติก็เพราะเหตุผลนี้ วิมุตติแปลว่าความหลุดพ้น) เมื่อหลุดออกมาแล้วเราจึงเย็นเพราะไม่มีอำนาจอะไรมาบงการให้วิ่งวนเหน็ดเหนื่อยต่อไปอีกแล้วนั่นเอง (การที่นิพพานมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่านิโรธก็เพราะสาเหตุนี้ นิโรธแปลว่าดับ เป็นกิริยาที่ใช้กับของที่ถูกไฟลงเช่นเปลวไฟ เมื่อของร้อนๆดับลงความเย็นก็ปรากฏ)²²

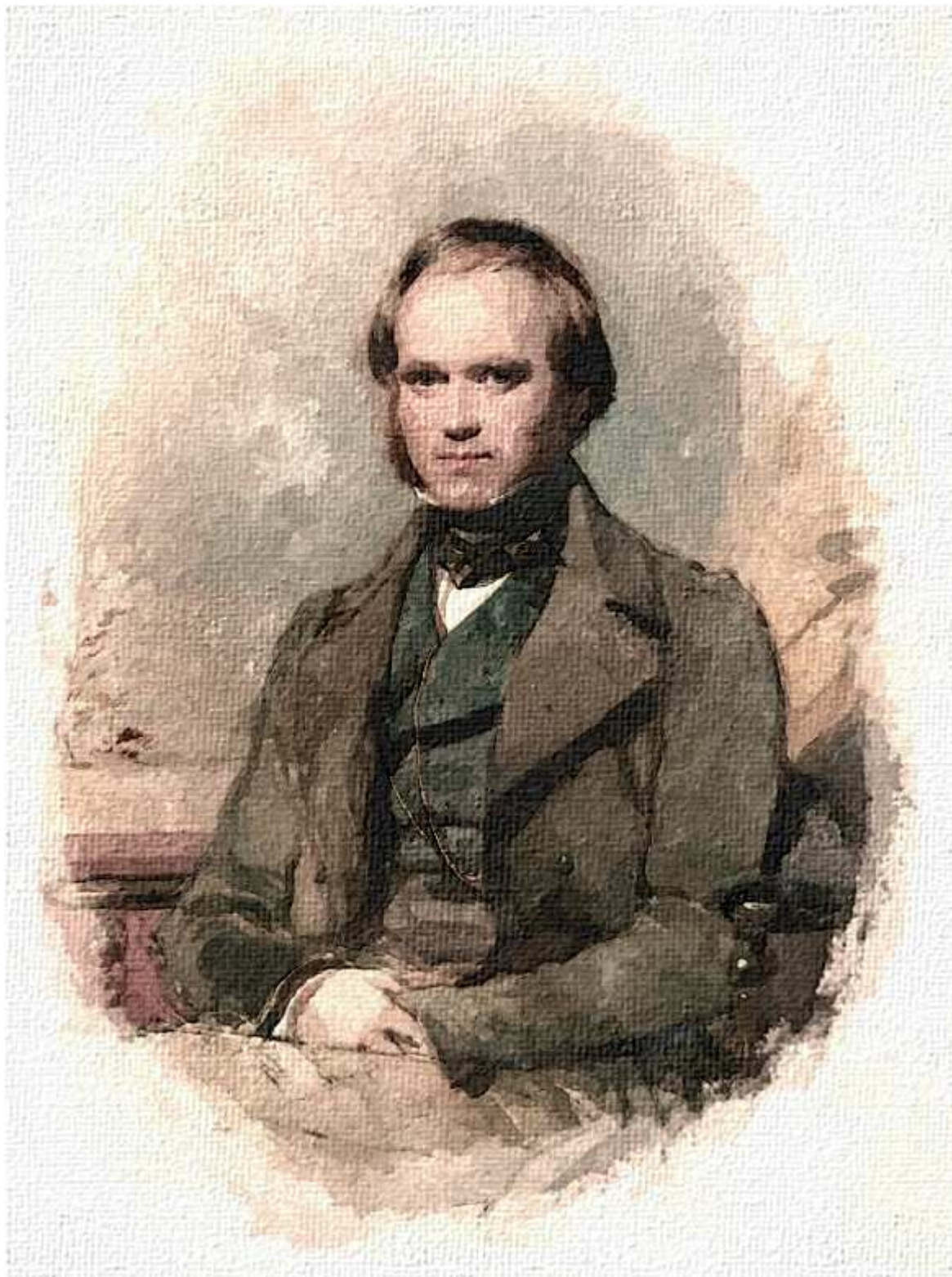
²²อาจารย์กริมมนักวิชาการด้านพุทธศาสนาที่สำคัญคนหนึ่งของโลกตะวันตกแสดงความเห็นว่า พุทธศาสนาแปลว่าศาสนาของผู้ตื่น (พุทธะแปลว่าผู้ตื่น) ถามว่าตื่นจากอะไร ตอบว่าตื่นจากความหลับ ปุณฺณชนคณธรรมดาทั่วไปคือคนที่ยังหลับใหลอยู่ในโลกของตน เราทุกคนสร้างโลกของตนขึ้นคนละโลกแล้วก็คาดหวังอะไรมากมายภายในโลกใบนั้น นิพพานตามการตีความของอาจารย์กริมมก็คือภาวะที่เราตื่นขึ้นจากความหลับใหลอยู่ภายในโลกแห่งมานั้น เป็นการตื่นขึ้นรับรู้ความจริง รายละเอียดเกี่ยวกับการตีความนิพพานของนักวิชาการท่านนี้ดู George Grimm, *The Doctrine of the Buddha*, Delhi: Motilal Banarsidass, 1994.

ในการที่จะเอาชนะทุกข์ได้นั้น สิ่งสำคัญประการแรกคือเราต้องรู้ว่าทุกข์เป็นอย่างไรและทุกข์นี้ยิ่งใหญ่ปานใด พุทธศาสนานั้นในแง่หนึ่งคล้ายวิทยาศาสตร์ตรงที่สอนว่าก่อนจะลงมือแก้ปัญหา เราต้องศึกษาปัญหาให้กระจ่างชัดเสียก่อน จุดหมายของชีวิตตามคำสอนของพุทธศาสนาคือนิพพาน นิพพานนี้ก็คือภาวะที่ทุกข์ดับสนิทไปอย่างสิ้นเชิงและอย่างไม่มีทางหวนกลับมาอีก กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ นิพพานนั้นได้แก่สภาพที่ปัญหาของชีวิตได้รับการจัดการอย่างเรียบร้อยแล้ว แต่ก่อนที่ปัญหาของชีวิตอันได้แก่ทุกข์จะได้รับการจัดการ เราต้องเรียนรู้อย่างถ่องแท้เสียก่อนว่าทุกข์นั้นคืออะไร มีธรรมชาติเป็นอย่างไร การเรียนรู้แง่มุมต่างๆของทุกข์ยิ่งละเอียดลึกซึ้งมากเท่าใดก็ยิ่งเป็นประโยชน์ต่อการหาทางขจัดทุกข์มากเท่านั้น พิจารณาจากแง่นี้ การปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานย่อมเกี่ยวข้องโดยตรงกับการพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับทุกข์

ในสมัยพุทธกาล แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงเป็นหลักในการอธิบายความหมายของมโนทัศน์เรื่องทุกข์ แต่ก็มีพระสาวกที่สำคัญบางท่านเช่นพระสารีบุตรที่ได้อธิบายเรื่องทุกข์เอาไว้อย่างมีความหมายสำคัญ ตกมาถึงหลังสมัยพุทธกาล ปราชญ์ในทางพุทธศาสนาจำนวนหนึ่งเห็นความเกี่ยวข้องระหว่างการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับทุกข์และการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ตามที่กล่าวมานี้ จึงได้ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับทุกข์เอาไว้ ในบทต่อไป เราจะพิจารณาคำอธิบายเรื่องทุกข์โดยท่านพระสารีบุตร และนักปราชญ์คนสำคัญหลังสมัยพุทธกาลอีก ๓ ท่าน ท่านแรกคือพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านผู้นี้เป็นพระอรธกถาจารย์คนสำคัญของฝ่ายเถรวาท เป็นชาวอินเดีย เกิดเมื่อประมาณพันปีที่ผ่านมาแล้ว ท่านที่สองคือพระ

ธรรมปิฎก และท่านที่สามคือท่านพุทธทาสภิกขุ สองท่านหลังเป็น
คนร่วมสมัยกับเรา เป็นปราชญ์ไทยที่ได้รับการยอมรับว่ามีความรู้
ลึกซึ้งเกี่ยวกับพุทธศาสนานิกายเถรวาท เฉพาะท่านพุทธทาสนั้นมี
ผู้เปรียบเทียบกับสำคัญพอกๆกับพระพุทธโฆษาจารย์ การเลือกสาม
ท่านนี้มีเหตุผลกว้างๆว่า พระพุทธโฆษาจารย์เป็นตัวแทนความคิด
โบราณที่ดีที่สุด ส่วนสองท่านหลังเป็นตัวแทนความคิดร่วมสมัยที่
ดีที่สุดเช่นกัน ที่เลือกสมัยปัจจุบันสองท่านเพราะแต่ละท่านต่างก็
เป็นตัวแทนความคิดที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว พระธรรมปิฎกค่อนข้าง
นำเสนอความคิดในแนวเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์ แต่ท่าน
พุทธทาสนำเสนอความคิดใหม่ที่แปลกออกไปจากที่เคยมีมาในอดีต
หลังจากพิจารณาคำอธิบายเรื่องทุกข์ของปราชญ์หลังสมัยพุทธกาล
เหล่านี้แล้ว เราจะไปพิจารณาว่า ลัทธิ دارวินจะมีบทบาทในการ
อธิบายรายละเอียดของสภาวะที่พุทธศาสนาเรียกว่าทุกข์ของชีวิต
อย่างไร ๐

บทที่สอง

ทุกข์ตามคำอธิบายของพระสารีบุตร
พระพุทธโฆษาจารย์ พระธรรมปิฎก
และท่านพุทธทาส

ทุกข์ตามคำอธิบายของพระสารีบุตร

พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกที่ได้รับเกียรติอย่างสูงจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระธรรมเสนาบดีในความหมายว่าเป็นผู้รอบรู้พุทธธรรม ท่านผู้นี้ได้นิพนธ์คัมภีร์ไว้อย่างน้อยสามคัมภีร์คือ *อุพนิเทศ มหานิเทศ* และ *ปฏิสัมภิทามรรค* โดยที่คัมภีร์ทั้งสามเล่มนี้ได้รับการจัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก²³ ในคัมภีร์*อุพนิเทศ*และ*มหานิเทศ*นั้น ท่านพระสารีบุตรอธิบายทุกข์เอาไว้ค่อนข้างใกล้เคียงกับที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเอาไว้ แต่ในคัมภีร์*ปฏิสัมภิทามรรค* คำอธิบายเรื่องทุกข์ของท่านแปลกออกไปจากที่พระพุทธองค์ทรง

²³อุพนิเทศ ชุตทกนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ มหานิเทศ ชุตทกนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ และปฏิสัมภิทามรรค ชุตทกนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑

อธิบาย การอธิบายของพระสารีบุตรที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้อาจถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพยายามอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบและเป็นปรัชญาไม่ว่าท่านผู้อธิบายจะจงใจหรือไม่ก็ตาม และดังที่ทราบกันทั่วไปว่า งานนิพนธ์ของพระสารีบุตรนั้นคือต้นแบบของงานนิพนธ์เชิงอรรถกถาที่สำคัญๆในเวลาต่อมาเช่น *วิสุทธิมรรค*²⁴ และ *วิมุตติมรรค*²⁵ การอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ของท่านพระสารีบุตรจึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของการอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ของนักคิดในพุทธศาสนาในยุคต่อมา

ในคัมภีร์*ปฏิสัมภิทามรรค* พระสารีบุตรอธิบายทุกข์ในอริยสัจเอาไว้ว่า

๑. ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นๆมีความกดดันบีบคั้นในตัวเอง
๒. ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นๆเกิดจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย
๓. ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นๆมีความเร่าร้อนแผดเผาอยู่ภายใน

²⁴ หมายถึง*วิสุทธิมรรค*ของพระพุทธโฆษาจารย์ ผู้สนใจดูได้จากฉบับพิมพ์โดยมหามกุฏราชวิทยาลัย มีทั้งฉบับบาลีและแปลไทย ตีพิมพ์อยู่เสมอเพราะใช้เป็นหนังสือเรียนสำหรับนักเรียนบาลีประโยคแปดและเก้าของคณะสงฆ์ไทย

²⁵ *วิมุตติมรรค* เชื่อกันว่าแต่งก่อน*วิสุทธิมรรค*และเป็นต้นแบบของ*วิสุทธิมรรค* ต้นฉบับบาลีสูญหายไปแล้ว ฉบับที่เก่าแก่ที่สุดมีเพียงฉบับแปลจากบาลีเป็นจีน ฉบับจีนนี้ต่อมามีผู้แปลเป็นอังกฤษ และแปลต่อจากฉบับอังกฤษเป็นไทยโดยคณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษดู *The Path of Freedom*, translated by N.R.M. Ehara, Soma Thera and Kheminda Thera, Colombo: Dr. D. Roland D. Weerasuria, 1961. ส่วนฉบับแปลไทยดู พระราชวรมุนี, บรรณาธิการ, *วิมุตติมรรค*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๑.

๔. ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นๆมีความปรวนแปรเป็นธรรมชาติ²⁶

แนวความคิดเรื่องทุกข์ในอริยสัจได้รับการแทนที่โดยท่านพระสารีบุตรด้วยคำบาลีสี่คำ คือ (๑) *ปีพณ* (๒) *สงฺขต* (๓) *สนฺตาป* และ (๔) *วิปริณาม* คำแรกแปลว่าบีบคั้นกดดัน คำที่สองแปลว่าถูกปรุ้งแต่งด้วยเหตุปัจจัย คำที่สามแปลว่าเราร้อนแผดเผา ส่วนคำที่สี่แปลว่าแปรปรวนไม่คงที่ การอธิบายทุกข์ด้วยแนวความคิดทั้งสี่ของพระสารีบุตรนี้น่าสนใจตรงที่เป็นการจัดหมวดหมู่ความหมายอันเป็นแก่นของแนวความคิดเรื่องทุกข์ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนขึ้นเป็นครั้งแรก เราจะพิจารณากันว่าแนวความคิดทั้งสี่นี้หมายความว่าอย่างไร และทำไมพระสารีบุตรจึงอธิบายทุกข์ผ่านทางแนวความคิดทั้งสี่นี้

ทุกข์ในฐานะภาวะบีบคั้นกดดัน

ใน *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* และ *อนัตตลักขณสูตร*²⁷ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ว่าขันธห้าเป็นทุกข์ และขันธห้าที่เรายึดถือว่าเป็นตัวเราและของเราเป็นทุกข์ ข้อความแรกเป็นการแสดงทุกข์อันเป็นคุณสมบัติของขันธแต่ละอย่าง ส่วนข้อความที่สองเป็นการแสดงทุกข์อันจะเกิดกับเราในฐานะขันธห้าที่มารวมกันแล้วและขันธเหล่านี้ก็มีสมรรถนะที่จะรู้สึกรู้สึกคิดในฐานะคนคนหนึ่ง ทุกข์ในข้อความที่สองนี้ไม่ใช่คุณสมบัติของขันธอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นปรากฏการณ์คือความบีบคั้นกดดันที่เกิดกับมนุษย์คน

²⁶ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ ข้อที่ ๕๔๕

²⁷ พระสูตรทั้งสองนี้ถือได้ว่าเป็นพระสูตรสำคัญของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท บันทึกไว้หลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่นในวินัยปิฎก มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔

หนึ่ง (ซึ่งในแง่ปรมาตมก็คือชั้นห้าชุดหนึ่งนั่นเอง) ความบีบคั้นกดดันนี้มาจากความคาดหวังที่ไม่เป็นไปตามที่ต้องการ ความคาดหวังนี้วางอยู่บนพื้นฐานของความยึดมั่นว่าชีวิตทั้งหมดนี้คือตัวฉันและตัวฉันนี้จะต้องได้นั้นได้นี้อย่างที่ฉันต้องการ

โลกและชีวิตตามทัศนะของพระสารีบุตรเป็นสิ่งที่บีบคั้นกดดันในตัวเอง ความบีบคั้นดังกล่าวนี้หากกล่าวตามหลักไตรลักษณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็คือสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ ทุกข์ทำให้สิ่งต่างๆไม่อาจทนอยู่ในสภาพเดิมได้ โลกและชีวิตจึงเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ หากแต่ต้องเปลี่ยนแปลงคลี่คลายกลายเป็นอย่างอื่นไปอยู่วันแล้ววันเล่า เมื่อมนุษย์เกิดมา ความซับซ้อนของการรวมตัวกันแห่งชั้นอันเป็นสังขารทำให้เกิดคุณสมบัติอันละเอียดอ่อนมากมายบรรจุอยู่ในกลุ่มก้อนของชั้นที่สมมติเรียกกันว่าคนนี่หนึ่งในคุณสมบัติที่ละเอียดอ่อนตามที่กล่าวมานั้นคือความรู้สึกพื้นฐานสองประการที่พุทธศาสนาเรียกว่าอหังการและมมังการตามที่เราพิจารณากันผ่านมาแล้ว ลักษณะพื้นฐานสองประการนี้จะแสดงบทบาททำให้เรารู้สึกว่าเราคือเราและเราต้องได้สิ่งนั้นสิ่งนี้มาครอบครองอยู่ตลอดเวลา

แต่เนื่องจากโลกคือทุกข์ในความหมายว่าเป็นสิ่งที่บีบคั้นกดดันในตัวเอง โลกจึงไม่อาจเป็นไปดังที่อหังการและมมังการต้องการ แม้แต่ชั้นห้าแต่ละอย่างก็รวมตัวกันเข้าแล้วกลายเป็นที่มาของอหังการและมมังการเองก็ตกอยู่ในสถานะที่เรียกว่าทุกข์นั้นเหมือนกัน จนถึงที่สุดแล้วมนุษย์จะเรียนรู้ว่าแม้ชีวิตของตนก็ไม่อาจบันดาลให้เป็นไปตามที่ตนต้องการ ทุกข์อันได้แก่สถานะที่โลกและชีวิตมีความกดดันบีบคั้นอยู่ข้างในทำให้ต้องแปรเปลี่ยนไปจากที่

เคยเป็นนี้จึงสัมพันธ์กับทุกข์อันได้แก่ความผิดหวังที่เกิดกับอหังการ และมมังการที่ไร้อำนาจจะบันดาลให้โลกและชีวิตเป็นไปตามที่ต้องการ คำอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ของพระสารีบุตรตรงนี้ก็คือการโยงทุกข์สองอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรสองพระสูตร ข้างต้นเข้าหากันในฐานะที่เป็นสิ่งเชื่อมต่อกันนั่นเอง

ทุกข์ในฐานะภาวะที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย

พุทธศาสนาแยกสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลนี้ออกเป็นสองอย่างคือ สังขตธรรมกับอสังขตธรรม²⁸ สังขตธรรมคือสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย ส่วนอสังขตธรรมมีความหมายตรงกันข้าม ได้แก่สิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย หรือเหตุปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ คัมภีร์ อภิธรรมทอนสิ่งต่างๆที่มีอยู่ในจักรวาลลงเป็นความจริงสี่ประเภท คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน สามอย่างแรกคัมภีร์อภิธรรม จัดเป็นสังขตธรรม ส่วนนิพพานจัดเป็นอสังขตธรรม²⁹ ความจริงมูลฐานสามอย่างคือจิต เจตสิก และรูปนี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่รวมตัวกันแล้วกลายเป็นสิ่งต่างๆในจักรวาล สรุปความว่าจักรวาลทั้งหมดในทัศนะของพุทธศาสนาคือสังขตธรรม เมื่อจักรวาลเป็นสังขตธรรม จักรวาลก็เป็นทุกข์ตามทัศนะของพระสารีบุตร

ปกติเมื่อกล่าวถึงคำว่าสังขตธรรมหรือสิ่งที่ถูกปรุงแต่งโดยเหตุปัจจัย ผู้ศึกษาพุทธศาสนาจะนึกถึงคุณสมบัติสามประการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเอาไว้ในฐานะสิ่งที่ทรงเรียกว่าสังขตลักษณะคือ ประการแรก สิ่งนั้นปรากฏความเกิด ประการที่สองสิ่งนั้นปรากฏ

²⁸ อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ ข้อที่ ๗๐๒

²⁹ อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฉบับภาษาบาลีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย หน้า ๑

ความเสื่อมสลาย และประการที่สาม ระหว่างที่ดำรงอยู่ สิ่งนั้นปรากฏความเปลี่ยนแปลง³⁰ ในคัมภีร์*ปฐิสมภิทามรรค* พระสารีบุตรเมื่อกล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่าสังขตธรรม ก็ได้ใช้สังขตลักษณะสามประการที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งบรรยายลักษณะ³¹ ดูเหมือนว่าในความรู้สึกของชาวพุทธทั่วไป ความเป็นสังขตธรรมหรือสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยกับทุกข์แม้จะพอมองเห็นความเกี่ยวเนื่องกัน แต่ก็ไม่ใช่คำที่จะนำมาแทนที่กันได้อย่างสนิทดังที่พระสารีบุตรท่านกระทำ

ทำไมท่านพระสารีบุตรจึงเสนอว่า ทุกข์ในอีกความหมายหนึ่งคือภาวะที่สิ่งนั้นถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย คำตอบคือ โลกและชีวิตเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย ความหมายของการถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยตามทัศนะของพุทธศาสนานั้นลึกซึ้ง มีหลักธรรมที่สำคัญอยู่หมวดหนึ่งคืออิทัปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาทที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับการที่โลกและชีวิตเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยเอาไว้ หลักธรรมข้อนี้เป็นที่ทราบกันดีในหมู่ชาวพุทธว่าเป็นหลักธรรมที่ยากในการทำความเข้าใจ แม้พระพุทธองค์ก็ตรัสเตือนพระอานนทที่พูดเปรยๆกับพระองค์ว่า ‘หลักธรรมข้อนี้สำหรับท่านนั้นไม่ยาก’ ว่าอย่าได้พูดอย่างนั้น³² โลกและชีวิตเมื่อมองผ่านหลักธรรมเรื่องอิทัปปัจจยตาก็คือเครือข่ายขนาดใหญ่ที่ภายในนั้นมีสิ่งต่างๆมากมายมหาศาล สิ่งเหล่านี้แม้จะมีสถานะเป็นสิ่งเฉพาะสิ่งหนึ่ง แต่ก็มีอีกสถานะหนึ่งที่สำคัญคือการเป็นส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหมด ความหมายหนึ่งของการเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วย

³⁰ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๔๘๖

³¹ ขุททกนิกาย ปฐิสมภิทามรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ ข้อที่ ๕๕๐

³² สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ ข้อที่ ๒๒๔-๒๒๕

เหตุปัจจัยก็คือการที่สิ่งเฉพาะแต่ละสิ่งไม่ได้มีอำนาจเด็ดขาดในตัวเอง มนุษย์เราต้องการสถานที่และเวลาในฐานะเวทีพื้นฐานแห่งการดำรงอยู่ ดวงดาว พืช สัตว์ ก็เช่นเดียวกัน เท่านั้นเราก็เห็นแล้วว่าเราต้องอาศัยเหตุปัจจัยเพื่อคำนวณการดำรงอยู่อย่างไบบ้าง เมื่อมาพิจารณาแคบเข้าไปในรายละเอียด เราก็จะพบว่า การดำรงอยู่เป็นชีวิตได้นั้นเราต้องพึ่งพาสิ่งต่างๆ มากมายเหลือเกิน เราต้องการอากาศหายใจ ต้องการอาหาร น้ำ เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ต้องการเพื่อน ต้องการสังคม ต้องการการศึกษา และอื่นๆ อีกสารพัด

เมื่อทุกสิ่งในโลก รวมทั้งตัวเราเองด้วย ไม่มีอำนาจเด็ดขาดในตัวเอง หากแต่ต้องอิงอาศัยเงื่อนไขและปัจจัยอันซับซ้อนเพื่อคำนวณการดำรงอยู่ เราก็อาจกล่าวได้ว่าทุกสิ่งแขวนชะตาไว้กับสิ่งอื่น ไม่ต้องดูอื่นไกล แค่เพียงสมมติว่าอยู่ๆ วันหนึ่งโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ขาดออกซิเจนลงอย่างกระทันหันเพียงหนึ่งหรือสองนาทีก็น่าจะพากันตายทั้งโลก ชีวิตของเราทั้งหมดแขวนอยู่บนเส้นด้ายบางๆ แห่งความไม่แน่นอนโดยแท้

ไม่เพียงแต่ชีวิตของเราเท่านั้น สิ่งต่างๆ ในจักรวาลก็ตกอยู่ในสภาพเช่นเดียวกัน ถ้าวันหนึ่งพระอาทิตย์ดับ โลกและดาวบริวารของดวงอาทิตย์ก็อยู่ไม่ได้ สรุปความว่าจักรวาลเมื่อพิจารณาผ่านหลักกรรมเรื่องอิทัปปัจจยตาก็คือเครือข่ายขนาดใหญ่ที่สิ่งต่างๆ ภายในนั้นอิงอยู่กับสิ่งอื่น เมื่อสิ่งที่มันอิงอยู่แปรเปลี่ยน ตัวมันก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย นี่คือนิยามที่เรียกว่าการเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย และภาวะที่ไม่แน่นอนเพราะต้องอิงอยู่กับสิ่งอื่นๆ นี้แหละที่ท่านพระสารีบุตรเรียกว่าทุกข์

การพิจารณาความทุกข์ของสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยนี้อาจ

ง่ายขึ้นเมื่อเราพิจารณาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุ-ปัจจัย ปัญหาว่าอะไรบ้างที่พุทธศาสนาเถรวาทจัดว่าเป็นอสังขต-ธรรมเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันได้ในทางปรัชญา ดังผู้เขียนเคยพิจารณาปัญหานี้ในวิทยานิพนธ์ปริญญาโทเรื่อง *กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท*³³ แต่ไม่ว่าจะมีความเห็นต่างกันในกลุ่มชาวพุทธว่าอะไรบ้างที่ควรจัดว่าเป็นอสังขตธรรม แต่สิ่งหนึ่งที่ทุกฝ่ายยอมรับร่วมกันหมดก็คือ นิพพานนั้นเป็นอสังขตธรรมแน่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ชัดเจนในพระไตรปิฎกว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ข้อความตรงนี้ในภาษาบาลีคือ ‘นิพพานํ ปรมํ สุข’³⁴ ขอให้สังเกตว่าปกตินั้นพุทธศาสนาไม่พูดถึงความสุข ที่เป็นเช่นนี้ไม่ใช่เพราะพุทธศาสนาไม่คิดว่าจะมีความสุข พุทธศาสนาสอนเรื่องความสุขเหมือนกัน แต่จะสอนในกรณีเฉพาะพิเศษบางอย่างดังกรณีที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงนิพพานนี้เป็นต้น โลกและชีวิตนั้นจัดอยู่ในฝ่ายสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย เมื่อพุทธศาสนาสอนเรื่องโลกและชีวิตจึงไม่พูดถึงความสุขเลย เพราะความสุขไม่ใช่ธรรมชาติของสิ่งเหล่านี้ ตรงกันข้าม ทุกข์คือธรรมชาติของโลกและชีวิต แต่เมื่อตรัสถึงพระนิพพานจะตรัสถึงความสุขเนื่องจากนิพพานเป็นสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย นิพพานไม่ต้องอิงอาศัยอะไร นิพพานสามารถมีอยู่ได้ด้วยตัวเอง เมื่อไม่ต้องแขวนหรืออิงอยู่กับอะไร ก็อาจกล่าวได้ว่านิพพานนั้นเป็นสิ่งที่คงที่ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่เสมอว่านิพพาน

³³ สมภาร พรหมทา, *กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท*, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา-บัณฑิต สาขาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

³⁴ ขุททกนิกาย ธรรมบท พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๒๕

นั้นเป็นสภาวะที่เที่ยงแท้แน่นอน (นิพพานัน ฐว)³⁵ ภาวะที่คงที่และภาวะที่เรียกว่าสุขนี้เกี่ยวข้องในเชิงตรรกะกับภาวะที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย เช่นเดียวกับภาวะที่ไม่เที่ยงและภาวะที่เป็นทุกข์เกี่ยวข้องในเชิงตรรกะกับภาวะที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย (คำว่าเกี่ยวข้องเชิงตรรกะหมายความว่าเมื่อพบสิ่งหนึ่งต้องพบอีกสิ่งเสมอในทุกกรณีเหมือน ๑+๑ ต้องเป็น ๒ เสมอ)

ทุกข์ในฐานะภาวะที่แผดเผาเราร้อน

ใน *อาทิตตปริยายสูตร*³⁶ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่กลุ่มนักบวชกลุ่มหนึ่งที่นับถือลัทธิบูชาไฟ พระพุทธเจ้าตรัสว่าโลกและชีวิตเป็นสิ่งที่เราร้อน ภาวะที่เราร้อนของโลกและชีวิตนี้ไม่จำเป็นว่ามนุษย์เราจะต้องรู้สึกได้เช่นนั้น เพราะเป็นภาวะที่เป็นธรรมชาติภายในของสิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่ภาวะที่เป็นความรู้สึกของคนที่มีต่อสิ่งเหล่านี้ เป็นไปได้ที่มนุษย์จะรู้สึกว่าโลกนี้เป็นสุข น่ายุ และชีวิตนี้ก็เป็นสิ่งน่ายินรมย์น่าปรารถนา ทั้งที่ในความเป็นจริงสิ่งเหล่านี้เราร้อนแผดเผาอยู่ตลอดเวลา ตัณหาคือสิ่งที่ชี้นำอยู่เบื้องหลังให้เราเห็นว่าโลกที่เราร้อนนี้น่ายุและชีวิตที่เราร้อนนี้เป็นสิ่งสมควรแก่การอธิมย์ยินดี

การที่พุทธศาสนาบรรยายว่าโลกและชีวิตเราร้อนแผดเผานี้อาจพิจารณาได้สองแง่ แ่งที่หนึ่ง-การบรรยายเช่นนี้เป็นการบรรยายเชิงข้อเท็จจริงซึ่งปราศจากการให้ค่าอย่างใดทั้งสิ้น การตีความเช่นนี้ก็เหมือนการตีความว่าทุกข์เป็นแนวความคิดเชิงข้อเท็จจริง ไม่ใช่

³⁵พระธรรมปิฎก, *พุทธธรรม*, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙, หน้า ๒๓๔.

³⁶วินัยปิฎก มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ข้อที่ ๕๕

แนวความคิดเชิงการให้ค่าดังที่เราพิจารณากันมาในตอนต้นแล้ว
แง่ที่สอง-การบรรยายเช่นนี้เป็นการชี้แนะในที่ว่าโลกและชีวิตเป็นสิ่งที่
น่าเบื่อหน่าย การตีความเช่นนี้สอดคล้องกับข้อความในพระสูตร
จำนวนมากที่ระบุว่าหลังจากพึงธรรมชาติของพระพุทธองค์แล้ว
อริยสาวกทั้งหลายย่อมเบื่อหน่ายในชั้นนี้ เบื่อหน่ายในภพ ชาติ
และสังสารวัฏ³⁷ การตีความในแนวนี้นี้ก็เหมือนการตีความว่าทุกข์
เป็นแนวความคิดที่แฝงการชี้แนะหรือให้ค่าอย่างใดอย่างหนึ่งที่เรา
พิจารณากันผ่านมาแล้วเช่นกัน

สิ่งที่ท่านพระสารีบุตรพยายามทำในการนิยามทุกข์ว่าหมายถึง
สถานะที่แผดเผาเราร้อนคืออะไร ประเด็นนี้อาจตอบได้สองอย่าง
ดังการตีความเรื่องทุกข์สองแนวทางข้างต้น ประการแรก-แนว
ความคิดเรื่องความแผดเผาเราร้อนนี้เป็นแนวความคิดเชิงข้อเท็จ
จริง โลกและชีวิตเป็นสิ่งที่เราร้อน ใน*อาทิตตปริยายสูตร* พระพุทธ-
องค์ตรัสว่าสิ่งเหล่านี้เราร้อนเพราะไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือ
โมหะ เราร้อนเพราะความเกิด แก่ เจ็บ ตาย³⁸ สิ่งที่พระพุทธเจ้า
ท่านตรัสถึงในพระสูตรนี้คือตัวเราและโลกรอบๆตัวเรา สองสิ่งนี้
ท่านตรัสว่าเราร้อน โลกเราร้อนเพราะยั่วยวนให้เราต้องการแต่กลับ
ไม่อยู่ในวิสัยของเราที่จะบงการให้เป็นอย่างที่เราต้องการ ส่วนตัว
เราเราร้อนเพราะต้องการให้โลกเป็นอย่างที่ตนปรารถนา นอก
จากนั้นชีวิตของเราเองก็เหมือนโลกคือเราร้อนตรงที่ไม่อาจบงการ
ให้เป็นอย่างที่เราต้องการ เกิด แก่ เจ็บ และตายคือธรรมชาติของ
ชีวิต ภาวะอันเป็นธรรมชาติเหล่านี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นสิ่งเราร้อน

³⁷วินัยปิฎก มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ข้อที่ ๒๓

³⁸วินัยปิฎก มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ข้อที่ ๕๕

ในแง่ที่ว่าเมื่อใดก็ตามที่เราไม่เข้าใจและปรารถนาในสิ่งที่ขัดต่อธรรมชาติเหล่านี้เช่นไม่ยอมรับความแก่ชรา เมื่อนั้นเราจะเร่าร้อนขึ้นมาทันที

ประการที่สอง-การที่พระสารีบุตรกล่าวว่าทุกข์แปลว่าแผดเผา เร่าร้อนนี้มีความหมายในเชิงชี้แนะว่าในเมื่อโลกและชีวิตเป็นของร้อนที่พร้อมจะแผดเผาให้เราเป็นทุกข์ได้เสมอเช่นนี้ การเวียนว่ายอยู่ในโลกหรือสังสารวัฏย่อมเป็นสิ่งไม่น่าปรารถนา จุดนี้จะเป็นจุดเริ่มต้นของการหันเหชีวิตจากสังสารวัฏไปสู่นิพพานตามความเชื่อในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่านิพพานจะปรากฏก็ต่อเมื่อเราเบื่อหน่ายในโลกและชีวิต ทำไมจึงเบื่อหน่าย คำตอบก็จะมาลงที่ว่าเพราะสิ่งเหล่านี้เป็นของร้อน ลูกโพล่ง และแผดเผาเราอยู่ตลอดเวลาดังที่ตรัสไว้ใน*อาทิตตปริยายสูตร*นั่นเอง ภาวะที่โลกและชีวิตเป็นสิ่งเร่าร้อนแผดเผาที่สัมพันธ์กับการที่โลกและชีวิตเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย พระนิพพานนั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นสถานะที่โปร่งโล่งเบาสบายและสงบเย็น ซึ่งเป็นภาวะที่ตรงกันข้ามกับความเร่าร้อนแผดเผา ที่เป็นเช่นนั้นเพราะพระนิพพานไม่ใช่สิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยนั่นเอง

ทุกข์ในฐานะภาวะที่สิ่งนั้นๆแปรปรวนไม่คงที่

ข้อนี้นับว่าเข้าใจได้ง่ายขึ้นเมื่อพิจารณารวมกับประเด็นทั้งสามที่กล่าวมาข้างต้น ท่านพระสารีบุตรมองว่า อะไรก็ตามแต่ที่เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง สิ่งนั้นย่อมมีความกดดันบีบคั้นอยู่ในตัว เป็นสิ่งที่เร่าร้อนกลุ้มร้อนอยู่ข้างใน ไม่อาจคงที่อยู่ในสถานะใดสถานะหนึ่งที่เป็นความสงบนิ่งอย่างนั้นตลอดไป ชีวิตเป็นทุกข์ในความหมายตามที่กล่าวมานี้

เมื่อพิจารณารวมๆแล้วจะเห็นว่าท่านพระสารีบุตรกล่าวถึงภาวะที่เรียกว่าทุกข์โดยจำแนกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งคือทุกข์ตามสภาวะเป็นทุกข์ของโลกที่ปราศจากชีวิตและชั้นส่วนที่เป็นสสาร ทุกข์ในความหมายนี้ก็คืออาการที่สิ่งเหล่านี้ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย มีแรงบีบคั้นกดดันอยู่ข้างใน และปรวนแปรเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา ส่วนที่สองคือทุกข์ในแง่ของความคิดความรู้สึก เป็นทุกข์ที่เกิดกับมนุษย์ที่ไม่เข้าใจโลกและชีวิตว่าเป็นสิ่งที่เราไม่มีทางบงการใดๆได้ จึงคาดหวังและให้ความหมายต่างๆนานาแก่สิ่งเหล่านี้บนพื้นฐานของความรู้สึกว่าฉันคือฉัน และโลกนี้ชีวิตนี้ต้องเป็นไปอย่างที่ฉันต้องการ เมื่อไม่ได้ตามที่หวังก็รุ่มร้อน ผิดแผก เป็นทุกข์

ทุกข์ตามคำอธิบายของ พระพุทธโฆษาจารย์

พระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้ที่ศึกษางานของพระสารีบุตรมาอย่างถี่ถ้วน และได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากท่านพระสารีบุตรไม่น้อยทีเดียว สังเกตได้จากการที่คัมภีร์*วิสุทธิมรรค*ของท่านนั้นจะมีการกล่าวอ้างอิงถึงความคิดของท่านพระสารีบุตรอยู่บ่อยๆ ในคัมภีร์*วิสุทธิมรรค*ที่เพิ่งกล่าวถึงนี้ ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ได้พัฒนาปรับปรุงคำอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์จากที่พระสารีบุตรได้แสดงเอาไว้ต่อไปอีก จะอย่างไรก็ตาม เราจะมองเห็นอิทธิพลของพระสารีบุตรที่มีต่อท่านพระพุทธโฆษาจารย์ได้ในคำอธิบายบางข้อ ท่านพระพุทธโฆษาจารย์เสนอว่าทุกข์ในอริยสัจสี่มีความหมายหลักๆ ๔ ความหมายคือ³⁹

³⁹วิสุทธิมรรคฉบับภาษาบาลีของมหาวิทยาลัย ภาคที่ ๓ หน้า ๒๔๖ นอกจากจะนำเสนอแนวความคิดเรื่องทุกข์ในแง่ปรัชญา ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ยังได้นำเสนอในแง่ข้อเท็จจริงในธรรมชาติด้วย ดู ส่วนสังนิเทศในเล่มเดียวกันนี้

ก. ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นบีบเค้นอยู่ตลอดเวลา (อภิญหา-สมปติปีพน)

ข. ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขม)

ค. ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ (ทุกขวตถุ)

ง. ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นขัดแย้งต่อสุข (สุขปฏิกุเชป)

เราจะพิจารณาความหมายของทุกข์ตามทัศนะของท่านพระพุทธโฆษาจารย์แต่ละข้อเป็นลำดับดังนี้

ทุกข์ในฐานะภาวะที่บีบเค้นอยู่ตลอดเวลา

คำอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ข้อนี้ของพระพุทธโฆษาจารย์ค่อนข้างใกล้เคียงกับคำอธิบายของท่านพระสารีบุตรข้อแรกที่ว่า ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นๆบีบคั้นกดดันในตัวเอง แม้คำบาลีที่ใช้ก็คล้ายกันมากคือท่านพระสารีบุตรใช้คำว่า ปีพน (บีบคั้น) ส่วนท่านพระพุทธโฆษาจารย์ใช้ว่า อภิญหาสมปติปีพน (บีบคั้นอยู่เสมอ) เราจะผ่านคำอธิบายเรื่องทุกข์ข้อนี้ของท่านพระพุทธโฆษาจารย์ไป เพราะเป็นคำอธิบายอย่างเดียวกับของท่านพระสารีบุตรที่เราพิจารณากันผ่านมาแล้ว

ทุกข์ในฐานะภาวะที่สิ่งนั้นๆ

ไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้

คำอธิบายข้อนี้ของพระพุทธโฆษาจารย์ค่อนข้างเป็นคำอธิบายที่กว้าง ทำให้แนวความคิดเรื่องทุกข์ในอริยสัจใกล้เคียงกับแนวความคิดเรื่องทุกข์ในไตรลักษณ์ (อันที่จริงผู้เขียนเชื่อว่าแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนามีอยู่อย่างเดียว การแยกทุกข์ในไตรลักษณ์กับทุกข์ในอริยสัจออกจากกันเป็นสองแนวความคิดอาจชวนให้เข้าใจว่ามีแนวความคิดเรื่องทุกข์สองแบบในพุทธปรัชญา กล่าว

อย่างกว้างๆทุกข์ตามทัศนะของพุทธศาสนาคือภาวะที่สิ่งนั้นๆมีความกดดันบีบคั้นอยู่ข้างในทำให้ไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้ ต้องเปลี่ยนแปลง คลี่คลาย พัฒนา หรือกลายเป็นสิ่งอื่นๆเรื่อยไปตามเหตุปัจจัย ถ้ากล่าวอย่างกว้างๆแบบนี้เราก็มักจะเรียกว่าทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์ แต่พออธิบายต่อไปว่าการที่สิ่งนั้นๆต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยไม่อาจบงการให้เป็นดังที่เราปรารถนาทำให้คนที่ตั้งความหวังในสิ่งเหล่านี้ต้องผิดหวังเป็นทุกข์ เราก็มักเรียกว่าทุกข์ตามหลักอริยสัจ ถามว่าทุกข์สองแบบนี้ต่างกันตรงไหน คำตอบคือไม่ต่างเพราะเป็นแนวความคิดเดียวกัน ที่ต่างอยู่ที่ขอบข่ายของการที่ทุกข์นั้นแผ่ไปสร้างความกดดันบีบคั้นแก่ผู้ที่ไม่เข้าใจ หรือว่าเป็นเพียงลักษณะตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆเท่านั้น) ที่ผ่านมาระหว่างที่เราได้พิจารณาแล้วว่าท่านพระสารีบุตรอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์โดยสัมพันธ์กับแนวความคิดเรื่องการถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ อะไรก็ตามแต่ที่เป็นสังขตธรรม สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นต้องเป็นสังขตธรรม ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ก็อธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์โดยสัมพันธ์กับแนวความคิดเรื่องความเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้ อะไรก็ตามแต่ที่ไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้ สิ่งนั้นเป็นทุกข์ อะไรก็ตามแต่ที่เป็นทุกข์ สิ่งนั้นต้องทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

ภาวะที่เรียกว่าความไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้นี้ไม่อาจสังเกตได้ด้วยประสาทสัมผัส ปราบัญการณ์คือความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆนั้นเราสามารถสังเกตเห็นได้ แต่ปราบัญการณ์ที่ว่านี้ไม่ใช่ทุกข์ตามทัศนะของพุทธศาสนา ภาวะที่สิ่งต่างๆเปลี่ยนแปลงไปแล้วเราสามารถสังเกตเห็นได้นี้พุทธศาสนาเรียกว่าอนิจจตา ส่วนทุกข์ตา

หรือความเป็นทุกข์เป็นปรากฏการณ์ภายในของสิ่งต่างๆที่เราไม่สามารถสังเกตเห็น ทุกขตาคือปัจจัยภายในที่ทำให้สิ่งต่างๆต้องเปลี่ยนแปลง มะม่วงดิบกลายเป็นมะม่วงสุก นี่คือการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่าอนิจจตา ทำไมมะม่วงดิบจึงสุก คำตอบคือเพราะเหตุปัจจัย เหตุปัจจัยมีอะไรบ้าง คำตอบคือมีสองอย่าง หนึ่ง:เหตุปัจจัยภายใน สอง:เหตุปัจจัยภายนอก เหตุปัจจัยภายในก็เช่น อุณหภูมิ ปริมาณความชื้นและอะไรอีกมากมาย ส่วนเหตุปัจจัยภายในก็คือภาวะที่มะม่วงนั้นมีความบีบเค้นกดดันอยู่ข้างใน เมื่อเหตุปัจจัยสองส่วนนี้รวมเข้าด้วยกันก็ผลักดันให้มะม่วงดิบกลายเป็นมะม่วงสุก

การนำเอาแนวความคิดเรื่องความไม่อาจทนอยู่ในสภาพเดิมมาอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ในหลักอริยสัจของท่านพระพุทธโฆษาจารย์นี้มีประเด็นที่น่าพิจารณาคือ การอธิบายว่าทุกข์เท่ากับไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาพเดิมของตนนี้ทำให้ทุกข์ตามหลักอริยสัจเป็นข้อเท็จจริงทางธรรมชาติล้วนๆที่ปราศจากการให้ค่าหรือความหมายอย่างที่คุณทั่วไปมักเข้าใจเมื่อได้ยินคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนา ใน *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* พระพุทธเจ้าตรัสว่า การเกิดเป็นทุกข์ ความแก่ชราเป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ การเกิดนี้ภาษาบาลีใช้คำว่าชาติ เมื่อรวมสี่คำนี้เข้าด้วยกันก็จะเป็น ‘ชาติชราพยาธิมรณ’ ชาวพุทธไทยมักแปลคำสี่คำนี้ว่า เกิดแก่เจ็บตาย ภาวะทั้งสี่นี้พุทธศาสนาสอนว่าเป็นทุกข์ เมื่อเราเข้าใจว่าทุกข์มีนัยที่เป็นความรู้สึกก็เลยเกิดคำถามว่า ความเจ็บและความแก่ชราพอเข้าใจได้ว่าเป็นทุกข์อย่างไร แต่การเกิดกับความตายนี้นะเป็นทุกข์อย่างไร คำถามนี้จะไม่เกิดหากเราเข้าใจทุกข์ว่า

หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นๆไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมของตนได้ตลอดไป การเกิดตามทัศนะของพุทธปรัชญาไม่ได้หมายความว่าปรากฏการณ์คือการอุบัติขึ้นในโลกเท่านั้น แต่หมายความว่าปรากฏการณ์ทั้งหมดนับแต่วินาทีแรกที่เราก่อให้เกิดขึ้นในโลกเรื่อยมาจนกระทั่งวินาทีสุดท้ายที่เราตายไปจากโลก พิจารณาจากแง่นี้ ชาติจึงหมายถึงการดำรงอยู่ในฐานะคนคนหนึ่งหรือชีวิตหนึ่ง การดำรงอยู่ที่ว่านี้เราทุกคนทราบดีว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สืบเนื่องไหลเรื่อยไปวันแล้ววันเล่า ภายในกระแสไหลเรื่อยของการดำรงอยู่นี้ไม่มีอะไรคงที่ ชีวิตคือปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลง นี่คือการอธิบายว่าชาติเป็นทุกข์อย่างไร ส่วนความตายก็เหมือนกัน ไม่ได้หมายความว่าเพียงปรากฏการณ์ ณ วินาทีที่เราได้สูญหายไปจากโลกเท่านั้น หากแต่หมายความว่าไปปรากฏในอัตภาพอื่นหลังจากวินาทีนั้นด้วย แน่แน่นอนว่าอัตภาพใหม่ ภพใหม่ ก็คือชาติใหม่ แต่มองจากสายตาของชาตินี้ ชาติใหม่นั้นก็คือภาวะหลังความตายซึ่งจัดรวมอยู่ในความหมายของความตายในบริบทของปัจจุบันด้วย ชาติใหม่ภพใหม่หรืออัตภาพใหม่นั้นก็ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง นี่ก็เป็นทุกข์อีกเช่นกัน อาจกล่าวเปรียบเทียบได้ว่า ชาติเปรียบเหมือนกลางวัน โดยนับจากเช้าตรู่ที่พระอาทิตย์อุทัยขึ้นจนจรดพระอาทิตย์อัสดง ส่วนมรณะเปรียบเหมือนกลางคืนโดยนับจากช่วงเวลาพระอาทิตย์ลับขอบฟ้าไปแล้วจนถึงวันใหม่ สองซีกของชีวิตนี้ล้วนเต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงเช่นกัน เป็นภาวะที่ไม่อาจทนอยู่ในสภาพเดิมได้เกิดและตายนั่นเองเมื่อถึงที่สุดแล้วก็อาจพิจารณาเป็นกระบวนการเดียวที่สืบเนื่องไหลเวียนอยู่อย่างนั้นตราบเท่าที่ยังไม่เข้าสู่นิพพาน พุทธศาสนาเรียกการหมุนเวียนเปลี่ยนรูปแห่งการดำรงอยู่

นี้ว่าสังสารวัฏ สังสารวัฏเป็นทุกข์ในความหมายว่าเป็นกระแสไหลเวียนเปลี่ยนแปลงตามที่กล่าวมานี้

อนึ่ง ‘เกิดแก่เจ็บตาย’ เป็นทุกข์ในแง่ที่ว่า ความจริงที่ว่าสิ่งเหล่านี้คือทุกข์เป็นความจริงที่ก่อให้เกิดความรู้สึกสั่นคลอนแก่มนุษย์ ทุกข์อันเป็นธรรมชาติเนื้อในของ‘ภาวะทั้งสี่’นี้ก็อาจก่อให้เกิดทุกข์อันได้แก่ความรู้สึกโหว่หว่นหวาดวิตกแก่ผู้ที่ไม่มีธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวเพียงพอ พิจารณาจากแง่นี้ การเกิดเป็นทุกข์ก็เพราะทำให้คนบางคนเห็นว่า การมีตัวตนในโลกเป็นความทุกข์ทรมานเกิดความรู้สึกหวนไหวที่จะต้องเกิด (ความรู้สึกเช่นนี้เราอาจไม่ค่อยพบในคนสมัยปัจจุบัน แต่ในอินเดียสมัยพุทธกาลนั้น มีปรัชญาบางสำนักที่พุทธศาสนาเรียกว่าสำนักอุจเฉทวาทสอนว่าการมีตัวตนอยู่ในโลกเป็นสิ่งที่สมควรขยะแซย ปรัชญานักนี้สอนการปฏิบัติเพื่อที่จะไม่ต้องเกิดอีก) ในส่วนของความแก่เจ็บและตายนั้นคนทุกคนรู้สึกหวาดกลัวอย่างเป็นธรรมชาติอยู่แล้ว ดังนั้นการชี้ให้เห็นว่าภาวะเหล่านี้ก่อให้เกิดทุกข์แก่คนทั่วไปอย่างไรจึงเป็นเรื่องที่เข้าใจง่ายกว่าเรื่องการเกิดที่กล่าวมาข้างต้น

ทุกข์ในฐานะที่สิ่งนั้นเป็นที่ตั้งแห่ง ความทุกข์

โลกและชีวิตแม้จะเป็นสิ่งธรรมชาติหรือที่พุทธศาสนาเรียกว่าเป็นขั้นที่บริสุทธิ์ตามธรรมชาติก็ตาม แต่สิ่งเหล่านี้ก็แฝงสมรรถนะที่สำคัญประการหนึ่งคือแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดความทุกข์แก่ผู้ที่ยึดมั่น คุณสมบัติดังกล่าวนี้ท่านพระพุทธโฆษาจารย์เรียกว่าทุกข์ ตามคำอธิบายนี้ ทุกข์ก็คือภาวะที่สิ่งต่างๆในโลกรวมทั้งชีวิตของเราเองด้วยเป็นสิ่งที่มีความโน้มที่จะก่อให้เกิดความทุกข์แก่มนุษย์นั่นเอง

ทำไมโลกและชีวิตจึงมีความโน้มที่จะก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้ที่ยึดมั่น

คำตอบก็คือเพราะสิ่งเหล่านี้ไม่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง สิ่งที่มี
สมบูรณ์ในตัวเองนั้นพุทธศาสนาเรียกว่าอสังขตธรรม พระนิพพาน
คือตัวอย่างของสิ่งนี้ พระนิพพานเป็นสิ่งสมบูรณ์ในตัวเอง พระนิพ-
พานจึงเป็นสุข ท่านพระสารีบุตรกล่าวเอาไว้ในคัมภีร์*ปฏิสัมภิทา-*
*มรรค*ว่าในโลกนี้มีสิ่งที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้อยู่จำนวนหนึ่ง
หนึ่งในบรรดาภาวะที่ไม่สามารถเป็นไปได้ก็คือการที่พระนิพพานจะ
เป็นทุกข์⁴⁰ การที่ท่านพระสารีบุตรยืนยันว่าเป็นไปไม่ได้ที่พระ
นิพพานจะเป็นทุกข์ก็เพราะว่าพระนิพพานนั้นเป็นสิ่งสมบูรณ์ใน
ตัวเอง นี่คือนิยามของพระนิพพาน เมื่อเป็นสิ่งสมบูรณ์ในตัวเองก็
ไม่แปรปรวนไปตามเหตุปัจจัย หากแต่จะคงที่อยู่อย่างนั้น ภาวะที่
คงที่นั่นเองคือสุข ในทางตรงกันข้าม โลกและชีวิตเป็นสังขตธรรม
ดังเราพิจารณากันผ่านมาแล้ว เมื่อเป็นสังขตธรรมก็แปลว่าเป็นสิ่งที่
ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขที่แวดล้อมหรือสนับสนุนอยู่ ไม่
สามารถคงที่อยู่ในภาวะเดิมได้ ปกติความคาดหวังของคนเราจะ
เป็นไปในทางที่หวังในความสมบูรณ์ เมื่อเกี่ยวข้องกับสิ่งใดจนเกิด
ความรู้สึกว่าสิ่งนั้นคือตัวฉันหรือของฉัน เราจะเกิดความรู้สึก (ที่
พุทธศาสนาเรียกว่าอุปาทาน) ต่อไปว่าสิ่งนั้นจะต้องสมบูรณ์ นี่คือ
ความคาดหวังที่สวนทางกับธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งเหล่านั้น เมื่อ
สองสิ่งนี้ขัดแย้งหรือสวนทางกัน ก็เป็นธรรมดาที่เราจะเป็นทุกข์เมื่อ
ความคาดหวังของเรานั้นไม่ได้เป็นไปตามที่หวัง โลกและชีวิตเป็น
ทุกข์ในความหมายตามที่กล่าวมานี้

นอกจากนี้ ชีวิตของเราหากพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่าตัวชีวิต
นั้นแหละที่เป็นที่ตั้งของทุกข์ในรูปแบบต่างๆ เพราะเรามีชีวิต เราจึง

⁴⁰ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ ข้อที่ ๕๔๕

ต้องแก่ชรา ต้องเจ็บป่วย ต้องตาย ต้องพลัดพรากจากสิ่งรัก และต้องอะไรต่อมิอะไรอีกมากมาย ถามว่าหากไม่มีชีวิตเราจะประสบสิ่งที่กล่าวมานี้หรือไม่ คำตอบคือไม่ เท่านั้นก็อธิบายได้แล้วว่าชีวิตเป็นที่ตั้งแห่งทุกข้ออย่างไร ความเข้าใจต่อชีวิตเช่นนี้จะแปลความหมายได้หรือไม่ว่าเป็นการมองชีวิตอย่างลบ ประเด็นนี้มีเรื่องที่ต้องพิจารณาแยกเป็นสองส่วนดังที่เราพิจารณากันผ่านมาแล้วในบทนำ กล่าวคือคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนาอาจพิจารณาได้สองอย่างหนึ่ง-เป็นคำสอนว่าด้วยความเป็นจริงของโลกและชีวิต สอง-เป็นคำสอนที่ชี้ชวนให้เราเห็นว่าโลกและชีวิตไม่ใช่สิ่งที่เราควรยึดมั่น ด้วยว่าสิ่งเหล่านี้ไม่มีแก่นสาร ไม่ใช่สิ่งที่ช่วยให้เราพบความสุขอันถาวร โลกและชีวิตอาจดูเหมือนว่าให้ความบันเทิงสุขแก่เราในบางโอกาส ในบางสถานการณ์ แต่สุขนั้นก็เป็นเพียงภาวะที่ผ่านมาชั่วประเดี๋ยวประด๋าว แล้วก็จะผ่านไปเหมือนสายลม เมื่อพิจารณาอย่างนี้ ความจริงของโลกและชีวิตก็จะไม่เพียงแต่เป็นความจริงตามธรรมชาติเท่านั้น แต่จะเป็นความจริงที่สะท้อนว่าเราควรที่จะหาวิธีหนีไปจากความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของโลกและชีวิตที่วุ่นวาย ด้วย ทศนะของท่านพระพุทธโฆษาจารย์ที่ว่าโลกและชีวิตเป็นทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์จึงอาจพิจารณาได้ทั้งในแง่ที่เป็นแนวคิดว่าด้วยความจริงของโลกและชีวิตและในแง่ที่เป็นการชี้ชวนว่าเมื่อโลกและชีวิตเป็นอย่างนี้ก็สมควรที่เราจะหาวิธีหนีไปจากสิ่งเหล่านี้ มีข้อที่น่าพิจารณาเหมือนกันว่า ในที่บางแห่งในพระสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสุขเอาไว้หลายแบบ ในที่นี้จะพิจารณาสุขสามแบบที่ได้ตรัสไว้คือ กามสุข ฌานสุข และนิพพานสุข กามสุขคือสุขจากการได้เสวยกาม ส่วนฌานสุขคือสุขที่ได้สัมผัสเมื่อ

อยู่ในสมาธิขั้นที่เรียกว่าฌาน นิพพานสุขหมายเอาสุขที่ได้จากการล้มผัสพระนิพพาน ปัญหาที่ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงสุขเช่นนี้ การอธิบายว่าโลกและชีวิตเป็นทุกข์เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ จะไม่แย้งกับพระพุทธวจนะข้างต้นหรืออย่างไร

ประเด็นนี้ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ตอบว่า⁴¹ เมื่อกล่าวถึงเรื่องสุข-ทุกข์ในพุทธปรัชญา เราต้องเข้าใจว่าวิธีพูดถึงสิ่งเหล่านี้มีอยู่สองวิธี อย่างแรกคือการพูดแบบสมมติโวหาร อย่างที่สองคือการพูดแบบปรมาตถโวหาร การพูดแบบแรกเป็นการพูดอย่างอนุโลมตามชาวโลก คำว่าสุขเป็นคำที่คนทั่วไปใช้พูดจาสื่อสารกันในชีวิตประจำวัน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรม ทรงประกาศท่ามกลางชาวโลกที่คุ้นเคยกับแนวความคิดเรื่องสุข แม้จะทรงเห็นว่าภาวะที่ชาวบ้านเรียกกันว่าสุขนั้นหากพิจารณาตามมุมมองของพุทธศาสนาก็อาจเรียกเป็นอย่างอื่นให้ตรงตามสภาวะที่แท้จริงได้ แต่ก็ทรงอนุโลมเรียกตาม กามสุข ฌานสุข และนิพพานสุขนั้นเป็นสุขตามสมมติโวหาร ในแง่ปรมาตถ์ ทุกข์เท่านั้นมีอยู่ และพุทธศาสนาก็สอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ การกล่าวเช่นนี้เป็นการกล่าวอย่างให้ตรงกับสภาวะ เพราะฉะนั้นในแง่ปรมาตถโวหาร กามสุขไม่มี ฌานสุขก็ไม่มี และนิพพานสุขก็ไม่มี ภาวะที่เรียกว่าสุขสามอย่างนี้แท้ที่จริงนั้นก็เพียงภาวะที่ทุกข์น้อยลงหรือลดลงจากภาวะอันเป็นมาตรวัดบางอย่างเท่านั้น คนที่มีเงินจับจ่ายซื้อของ กำลังมีความสุข เราเรียกสุขนี้ว่ากามสุข แต่ในทางปรมาตถ์ คนที่มีสุขจากการจับจ่ายเงินทองนี้เขาเพียงแต่กำลังมีทุกข์น้อยลงเมื่อเทียบกับภาวะที่เขาไม่มีเงินทองสำหรับจับจ่ายซื้อหาอะไรเท่านั้น

⁴¹วิสุทธิมรรคฉบับภาษาบาลีของมหาหมกุฏราชวิทยาลัย ภาคที่ ๓ หน้า ๑๐๑

คนที่เข้าฌานและกำลังมีความสุขก็คือคนที่มีความสุขน้อยกว่าคนที่ไม่ได้อยู่ในฌานเท่านั้น ส่วนคนที่ประสบสุขจากนิพพานหากจะกล่าวอย่างตรงๆก็คือคนที่ไม่มีความสุขใดๆเลย เมื่อเทียบกับคนทั่วไปที่ชีวิตเต็มไปด้วยทุกข์ จะอย่างไรก็ตาม สุข-ทุกข์ในคำสอนของพุทธศาสนาก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็นมุมมองโดยยึดเอาแนวความคิดข้างใดข้างหนึ่งเป็นตัวตั้ง หากมองโดยเอาทุกข์เป็นตัวตั้ง สุขก็สามารถทอนลงเป็นแนวความคิดเรื่องทุกข์ กล่าวคือสุขแปลว่ามีความสุขน้อยลงหรือไม่มีเลย หากมองโดยเอาสุขเป็นตัวตั้งทุกข์ก็คือการมีความสุขน้อย ภาวะที่เรียกว่าสุขจึงได้แก่การมีทุกข์ลดลงหรือไม่มีเลย เราสามารถเข้าใจแนวความคิดเรื่องสุข-ทุกข์ได้ในแง่ที่เป็นสองวิธีของการทำความเข้าใจโลกและชีวิต บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงเลือกที่จะแสดงธรรมผ่านทางมุมมองชนิดที่เอาทุกข์เป็นตัวตั้ง ภายในกรอบที่ว่านั้น สุขก็ไม่มี มีแต่ความทุกข์ที่ลดลงจนไม่มีทุกข์เลย แต่บางครั้งก็ทรงเลือกกรอบการมองแบบที่เอาสุขเป็นตัวตั้ง ภายในกรอบที่ว่านี้จะพบว่าทรงกล่าวถึงสุขชนิดต่างๆ เมื่อเราพบข้อความที่ขัดแย้งกัน คือบางแห่งบอกว่าสุขไม่มี แต่บางแห่งบอกว่ามี ก็ควรเข้าใจว่านี่ไม่ใช่ความขัดแย้งภายในระบบความคิดของพุทธศาสนา จะอย่างไรก็ดี มีข้อที่น่าสังเกตว่า เป็นจารีตของพุทธศาสนาที่มักมองโลกและชีวิตผ่านมุมมองด้านที่เอาทุกข์เป็นหลัก

ทุกข์ในฐานะภาวะที่ขัดแย้งต่อความสุข

แนวความคิดเรื่องทุกข์ประการสุดท้ายตามคำอธิบายของท่านพระพุทธโฆษาจารย์คือ ทุกข์หมายถึงภาวะที่สิ่งนั้นขัดแย้งหรือตรงกันข้ามกับความสุข จะเห็นว่าการพิจารณาทุกข์ในกรณีนี้พิจารณา-

รณาโดยเอาสุขเป็นตัวตั้ง สุขในที่นี้ท่านหมายถึงนิพพานสุข ในพุทธปรัชญา มีคำอยู่สองคำที่ท่านใช้แสดงพระนิพพานและสิ่งที่ตรงกันข้ามกับพระนิพพาน คำแรกคือ‘วิภูฏะ’ คำที่สองคือ‘วิวิภูฏะ’ วิวิภูฏะได้แก่พระนิพพาน ส่วนวิภูฏะได้แก่การเวียนว่ายอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ เวียนว่ายอยู่ในกระบวนการเกิดแก่เจ็บตายอยู่อย่างนั้นวันแล้ววันเล่า ในการเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏนั้น คนเราอาจประสบสุขบ้าง ทุกข์บ้าง สมหวังบ้าง ผิดหวังบ้าง คละเคล้ากันไป บางคนอาจเห็นว่านี่คือธรรมดาของชีวิต แต่สำหรับพุทธปรัชญา นี่คือทุกข์ ทุกข์ในแง่ที่เป็นการที่จำต้องล่องลอยไปตามกระแสของโลกธรรม ล่องลอยไปตามกระแสของเหตุปัจจัย ไม่ได้หยุดนิ่ง ไม่ได้พักผ่อน ไม่ได้สัมผัสความสงบเย็นจากการที่ไม่ต้องวิ่งไปตามแรงผลักดันของเหตุปัจจัย มองมาที่ปากหนึ่ง (พุทธศาสนา มักเปรียบเทียบสังสารวัฏว่าเป็นเหมือน ‘ปากนี้’ ของแม่น้ำ ส่วนพระนิพพานเป็น ‘ปากโน้น’) เราจะพบความสงบเย็น ความนิ่ง ความสมบูรณ์ ความมีอำนาจในตัวเอง ซึ่งก็คือภาวะของนิพพาน เมื่อเปรียบเทียบกันเช่นนี้ก็จะเห็นว่า ณ สองปากฝั่งของแม่น้ำ ปากหนึ่งคือวิภูฏะอันรุ่มร้อน เคลื่อนไหว ไม่หยุดนิ่งและบกพร่องในตัวเอง ส่วนอีกปากหนึ่งคือวิวิภูฏะอันสงบเย็น นิ่ง และสมบูรณ์ ปากที่เป็นวิภูฏะนี้พุทธศาสนาใช้คำคำหนึ่งสำหรับบรรยายลักษณะว่าทุกข์ ทุกข์ในที่นี้ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ตีความว่าหมายถึงขัดแย้งหรือตรงกันข้ามกับอีกปากหนึ่งที่เป็นวิวิภูฏะอันเป็นสุขโลกและชีวิตอยู่ข้างฝั่งที่เป็นวิภูฏะ สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ในความหมายตามที่กล่าวมานี้

ทุกซ์ตามคำอธิบายของพระธรรมปิฎก

พระธรรมปิฎกนิพนธ์หนังสือเล่มสำคัญเอาไว้เล่มหนึ่งคือ *พุทธธรรม* ในหนังสือเล่มดังกล่าวนี้ท่านได้อธิบายแนวความคิดเรื่องทุกซ์ในพุทธศาสนาเอาไว้ เราจะพิจารณาทัศนะของท่านเกี่ยวกับเรื่องทุกซ์จากหนังสือเล่มนี้

พระธรรมปิฎกเป็นนักคิดต้นแบบในหลายเรื่อง แต่ดูเหมือนว่าในเรื่องทุกซ์ท่านจะเห็นว่าคำอธิบายตามจารีตที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาตลอดจนปกรณ์ทางพุทธศาสนาอื่นๆ น่าจะเพียงพอแล้ว ท่านจึงไม่ได้นำเสนอแนวคิดที่แปลกออกไปจากที่เคยมีมา คำอธิบายเรื่องทุกซ์ของท่านในหนังสือ*พุทธธรรม* มุ่งนำเสนอคำอธิบายตามคัมภีร์ที่มีอยู่แล้วโดยผ่านการตีความและวิธีนำเสนออย่างคนสมัยใหม่ จะอย่างไรก็ตาม มีการอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกซ์บางประการที่น่าจะพิจารณาได้ว่าเป็นการปรับคำอธิบายเรื่องทุกซ์ให้ลึกซึ้งและละเอียดลงไปในทางปรัชญาโดยท่านพระธรรมปิฎก (แม้ว่าท่านจะปฏิเสธว่าพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา และท่านไม่ต้องการนำเสนอพุทธธรรมในฐานะที่เป็นปรัชญาก็ตาม) เราจะพิจารณาประเด็นที่กล่าวมานี้ไปตามลำดับดังนี้

การนำเอาแนวความคิด

เรื่อง ความกดดันขัดแย้งภายในมาอธิบายทุกซ์

ความเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ของโลกกายภาพที่มนุษย์เราสามารถสังเกตเห็นได้ ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นหัวข้อสำคัญหัวข้อหนึ่งที่นักปรัชญาสนใจที่จะหาคำตอบ มีคำถามจำนวนหนึ่งที่วงการปรัชญาถามกันเวลากล่าวถึงเรื่องความเปลี่ยนแปลงเช่น ทำไมสิ่งต่างๆจึงเปลี่ยนแปลง พุทธศาสนาเองก็กล่าวถึงความ

เปลี่ยนแปลงและอธิบายว่าความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากอะไร คำอธิบายเรื่องความเปลี่ยนแปลงในพุทธปรัชญานี้สามารถดูได้จากหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์

ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏในสิ่งต่างๆนี้พุทธศาสนากำหนดคำสำหรับเรียกว่าความไม่เที่ยง (อนิจจตา) เรามีหนังสือเล่มหนึ่งชื่อมาได้ห้าปี หนังสือเล่มนี้เวลานี้ต่างจากเมื่อแรกที่ซื้อมา มันเก่าลงสีหมองลง นี่คือการไม่เที่ยง ขอให้สังเกตว่าข้อความที่บรรยายถึงความไม่เที่ยงนี้เป็นข้อความบรรยายปรากฏการณ์ ไม่ใช่ข้อความอธิบายปรากฏการณ์ (บรรยายคือเล่าว่าอะไรเกิดขึ้น อธิบายคือบอกว่าทำไมจึงเกิดสิ่งนั้น) ท่านพระธรรมปิฎกอธิบายว่าทุกขตาคือสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ทุกขตาในทัศนะของท่านคือภาวะที่สิ่งนั้นๆมีความขัดแย้งกดดันบีบคั้นอยู่ภายใน ในแง่นี้ ข้อความที่กล่าวถึงความเป็ทุกข์ของสิ่งต่างๆเป็นข้อความอธิบายปรากฏการณ์ พระธรรมปิฎกอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างทุกข์ในไตรลักษณ์กับทุกข์ในอริยสัจ โดยท่านตีความว่าทุกขตาได้แก่ความกดดันบีบคั้นขัดแย้งที่มีอยู่ภายในสังขารทั้งหลาย ทุกข์ในไตรลักษณ์สัมพันธ์กับทุกข์ในอริยสัจในแง่ที่ว่า ความกดดันบีบคั้นขัดแย้งในสิ่งต่างๆนั้นเองที่ส่งผลให้เกิดความกดดันบีบคั้นขัดแย้งในใจคนที่ยึดถือว่าสิ่งต่างๆจะต้องเป็นอย่างที่ตนต้องการ แต่สิ่งเหล่านั้นก็ไม่เป็นไปตามที่ตนต้องการเพราะตัวมันเองมีความกดดันบีบคั้นขัดแย้งภายใน ทำให้ไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิมได้ ต้องเปลี่ยนแปลงแตกสลายไป⁴² จะอย่างไรก็ตาม ในแง่รายละเอียด

⁴²พระธรรมปิฎก, *พุทธธรรม*, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙, หน้า ๓๐/๙-๓๐/๑๓.

ท่านพระธรรมปิฎกก็ไม่กล่าวเอาไว้ชัดเจนว่าภาวะที่ท่านเรียกว่า ความกดดันบีบคั้นขัดแย้งนั้นเป็นอย่างไร ปรัชญาบางระบบเช่น ปรัชญาเต๋าอธิบายความเปลี่ยนแปลงโดยโยงไปหาพลังที่เป็นคู่ตรงข้ามกันภายในสรรพสิ่งที่เรียกว่าหยินและหยาง การเป็นขั้วที่ตรงข้ามกันนั้นค่อนข้างพิจารณาตามได้ง่ายว่าก่อให้เกิดพลังอันจะผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไร ซึ่งจุดนี้ไม่ปรากฏชัดนักในงานของท่านพระธรรมปิฎก การที่ประเด็นดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏชัดส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการที่แนวความคิดเรื่องทุกซ์ในแง่ที่เป็นความขัดแย้งภายในสิ่งต่างๆของพุทธศาสนาไม่ชัดเจนแต่ต้นกระมัง⁴³

การนำเอาแนวความคิด

เรื่องความบกพร่องไม่สมบูรณ์มาอธิบายทุกซ์

นอกจากแนวความคิดเรื่องความกดดันขัดแย้งในตัวเองที่กล่าวมาแล้ว ท่านพระธรรมปิฎกยังใช้แนวความคิดเรื่องความบกพร่องไม่สมบูรณ์มาเป็นตัวอธิบายทุกซ์ด้วย คำอธิบายนี้มีใจความหลักๆว่า อะไรก็ตามแต่ที่เป็นทุกซ์ตามหลักไตรลักษณ์ สิ่งนั้นมีความบกพร่องในตัวเอง ความบกพร่องนั่นเองที่เป็นพลังผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลง เมื่อเปลี่ยนแปลงก็ไม่ใช่ไปตามความคาดหวังของเรา ความบกพร่องไม่สมบูรณ์ในแง่ไตรลักษณ์ก็ส่งผลให้เกิดทุกซ์ในแง่อริยสัจตามที่กล่าวมานี้ แม้ทุกซ์ในแง่อริยสัจนั่นเองก็อธิบายได้ในรูปของความบกพร่องไม่สมบูรณ์ในตัวเองเช่นกัน จิตของปุถุชนเป็นจิตที่บกพร่อง ไม่สมบูรณ์ กวัดแกว่งไปตามอำนาจ

⁴³ ผู้สนใจปรัชญาเต๋าชอแนะนำให้อ่าน พงนา จันทรสันติ, *วิถีแห่งเต๋า*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๒. คัมภีร์เต๋าลบับภาษาอังกฤษมีมากมาย ผู้เขียนขอแนะนำฉบับของ Lin Yutang และฉบับของ James Legge

ของตัณหา จิตที่บกพร่องไม่สมบูรณ์นี้ย่อมสามารถเป็นทุกข์ได้เสมอ⁴⁴

ที่จริง แนวคิดเรื่องความบกพร่องไม่สมบูรณ์ในตัวเองนี้ท่านพระธรรมปิฎกก็พัฒนามาจากแนวคิดเรื่องสังขารและวิสังขารหรือสังขตธรรมและอสังขตธรรมที่มีอยู่เดิมนั่นเอง เป็นแต่เพียงท่านปรับคำอธิบายให้มีความหมายลึกซึ้งออกไปในอีกแง่มุมหนึ่ง ดูเหมือนว่าแนวความคิดเรื่องความบกพร่องไม่สมบูรณ์นี้จะช่วยให้เข้าใจแนวความคิดเรื่องทุกข์ได้ดีกว่าแนวความคิดเรื่องความขัดแย้งกดดันที่พิจารณามาข้างต้น พระนิพพานนั้นเป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นสุขอย่างยิ่งและเป็นภาวะที่เที่ยงแท้แน่นอน ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น หากตอบตามคำอธิบายของพระธรรมปิฎกก็คือเพราะพระนิพพานเป็นภาวะที่สมบูรณ์ในตัวเอง ภาวะที่สมบูรณ์ในตัวเองย่อมไม่เปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งอื่น ไม่มีความขัดแย้งกดดันอยู่ข้างใน เมื่อปราศจากภาวะกดดันขัดแย้งก็ไม่มีความร้อน เมื่อไม่มีความร้อนก็ทำให้ผู้ที่เข้าไปสัมผัสสงบเย็น หันมามองอีกซีกหนึ่งที่เป็นซีกของสังขตธรรม สิ่งเหล่านี้บกพร่องไม่สมบูรณ์ในตัวเอง เมื่อบกพร่องก็เต็มไปด้วยความขัดแย้งภายในไม่ประสานกลมกลืนเป็นเนื้อเดียว ความไม่ประสานกลมกลืนนั้นจะก่อให้เกิดความร้อนเคลื่อนไหว ไม่หยุดนิ่ง โลกคือสิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงไม่อาจหยุดนิ่ง ชีวิตของเราก็เช่นกัน เป็นสิ่งที่ต้องวิ่งทะยานไปข้างหน้าไม่อาจหยุดนิ่ง ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น คำตอบคือเพราะสิ่งเหล่านี้ไม่สมบูรณ์ในตัวเองนั่นเอง พระอรหันต์คือผู้ที่สมบูรณ์ พระอรหันต์จึงไม่วิ่ง

⁴⁴พระธรรมปิฎก, *พุทธธรรม*, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙, หน้า ๓๐/๙-๓๐/๑๓.

ทะยานและเหน็ดเหนื่อย

เมื่อพิจารณามาถึงตรงนี้ เราจะเห็นว่าสองแนวความคิดที่ท่านพระธรรมปิฎกใช้อธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนานั้น เมื่อถึงจุดหนึ่งก็เชื่อมประสานเข้าหากัน ภาวะที่บกพร่องไม่สมบูรณ์กับภาวะกดดันขัดแย้งภายในต่างก็อธิบายเสริมกันและกัน อันที่จริงความเป็นทุกข์ที่ดำรงอยู่ภายในสิ่งต่างๆ ที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้น เป็นภาวะหนึ่งเดียว แต่อาจอธิบายด้วยภาษาและแนวความคิดที่หลากหลาย บทบาทของแนวความคิดเหล่านี้ก็คือการอธิบายภาวะที่เรียกว่าทุกข์นั้นให้เราเข้าใจได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น และเข้าใจได้ในหลากหลายลักษณะมากขึ้น พิจารณาจากจุดนี้ สิ่งที่ท่านพระธรรมปิฎกนำเสนอก็นับว่าเป็นคุณูปการที่สำคัญไม่แพ้ที่ท่านพระสารีบุตรและท่านพระพุทธโฆษาจารย์ได้กระทำมาแล้วในอดีตเลยทีเดียว

ทุกข์ตามคำอธิบายของท่านพุทธทาส

ท่านพุทธทาสนับเป็นพระสงฆ์เถรวาทที่นำเสนอแนวทางการอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนาแปลกออกไปจากนักคิดท่านอื่นๆ ทั้งที่กล่าวมาแล้วข้างต้นและที่ไม่ได้กล่าวถึง หากจะสังเกต เราจะพบว่า การอธิบายทุกข์โดยท่านพระสารีบุตรและท่านพระพุทธโฆษาจารย์ในอดีตก็ดี โดยท่านพระธรรมปิฎกในปัจจุบันก็ดี แม้จะมีรายละเอียดทางเนื้อหาต่างกัน แต่ทั้งหมดก็มีแนวทางในการอธิบายเหมือนกันคือเป็นการอธิบายในกรอบของคัมภีร์ ผู้เขียนขอเรียกแนวทางการอธิบายแบบนี้ว่าการอธิบายตามคัมภีร์ (Textual Explanation) การอธิบายตามคัมภีร์มีความหมายหลักๆ สองประการคือ (๑) เป็นการอธิบายภายในกรอบของเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ (๒) การอธิบายนั้นเป็นการพัฒนาเสริมต่อเนื้อหา

คัมภีร์ที่มีอยู่ก่อน โดยที่การเสริมต่อนี้อาจเป็นไปได้ในเชิงปรัชญาก็ได้ ในเชิงศาสนาก็ได้ การอธิบายทุกข์ของท่านพระสารีบุตรนั้นเป็นการเสริมต่อการอธิบายทุกข์ของพระพุทธองค์ โดยมีเนื้อหาเรื่องทุกข์ที่นำเสนอโดยพระพุทธองค์เป็นตัวตั้งหรือเป็นกรอบ จากนั้นท่านพระสารีบุตรก็ขยายความและตีความแนวความคิดเรื่องทุกข์ให้แปลกออกไปจากที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ การขยายความและตีความนี้พิจารณาได้สองแง่ แ่งที่หนึ่งเป็นการกระทำในเชิงศาสนาในความหมายว่าสิ่งที่ท่านนำเสนอยังอยู่ในกรอบความเชื่อแบบพุทธอยู่ แ่งที่สองเป็นการกระทำในเชิงปรัชญาในความหมายว่าสิ่งที่ท่านกระทำเป็นการนำเสนอความคิดอย่างเป็นอิสระ เป็นการสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ ในส่วนงานของท่านพระพุทธโฆษาจารย์และท่านพระธรรมปิฎกก็อาจพิจารณาได้อย่างเดียวกันนี้ แนวทางทั้งหมดนี้เราจะเรียกว่าการอธิบายเชิงคัมภีร์

ท่านพุทธทาสเองก็ทำงานส่วนหนึ่งในลักษณะเดียวกับท่านพระสารีบุตร ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ และท่านพระธรรมปิฎก คือนำเสนอคำอธิบายทุกข์ในเชิงคัมภีร์ แต่งานส่วนสำคัญที่ทำให้ท่านแตกต่างไปจากนักคิดท่านอื่นๆที่เราจะพิจารณากันในที่นี้ก็คือการอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนาโดยวิธีนำเอาข้อมูลเชิงประจักษ์มาเป็นเครื่องมือในการอธิบาย ผู้เขียนขอเรียกการอธิบายในแนวทางนี้ว่าการอธิบายเชิงประจักษ์ (Empirical Explanation) เพื่อให้เห็นภาพว่าการอธิบายพุทธธรรมในแนวทางนี้เป็นอย่างไร เราจะพิจารณาข้อเขียนบางตอนของท่านพุทธทาสในบทความขนาดยาวเรื่อง *ปมเชื่อง* ของท่านดังนี้

บรรดาสิ่งที่มีชีวิตเป็นรูปร่างชัดเจนแล้วนับตั้งแต่ต้นไม้ขึ้นมาถึงสัตว์และ

คนตามลำดับล้วนแต่มีปมเชื่องหรืออัสมิมานะมาด้วยเสร็จทั้งนั้น จะต่างกันก็เพียงแต่สูงหรือต่ำกว่ากัน และที่ต่ำจนยากที่จะสังเกตได้ก็คือของสิ่งที่มีชีวิตชั้นพืช แม้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยปรับโทษภิกษุที่ฆ่าสัตว์และพืชเท่ากัน และอย่างเดียวกัน เราก็ไม่จำเป็นที่จะต้องอ้างอิงข้อนี้ขึ้นยืนยันว่าสัตว์และพืชมีชีวิตและอัสมิมานะมาด้วยกัน เพราะเหตุว่าเรามีหนทางที่จะสังเกตเอาเองจากอาการปฏิกิริยาของสิ่งนั้นๆ โดยการแสดงออกมาทางวัตถุหรือกิริยาท่าทางอยู่เพียงพอแล้ว⁴⁵

ข้อเขียนข้างต้นนี้ท่านพุทธทาสต้องการเสนอว่า พืชและสัตว์ต่างก็มีอัสมิมานะด้วยกัน ซึ่งการเสนอเช่นนี้ค่อนข้างขัดแย้งกับความเชื่อทั่วไปของชาวพุทธเถรวาทที่เห็นว่าตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา พืชไม่มีจิต สัตว์เท่านั้นที่มี (ข้อพิสูจน้ง่ายๆในทางหลักความเชื่อสำหรับสนับสนุนแนวคิดนี้ก็คือในการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนั้น เราสามารถเกิดเป็นคนก็ได้ สัตว์เดรัจฉานก็ได้ เทวดาก็ได้ พรหมก็ได้ หรือสัตว์นรกก็ได้ แต่เราไม่สามารถไปเกิดเป็นพืชคน สัตว์เดรัจฉาน เทวดา พรหม สัตว์นรก พุทธศาสนารวมเรียกว่าสัตว์ที่แปลว่าผู้ยังติดอยู่ในวัฏสงสาร ที่เราเกิดเป็นสิ่งเหล่านี้ได้ เพราะสิ่งเหล่านี้มีจิต พืชไม่มีจิต เราจึงไปเกิดเป็นพืชเช่นต้นผักกาดไม่ได้) เมื่อพืชไม่มีจิต พืชก็ไม่สามารถมีกิเลส เพราะกิเลสเป็นเจตสิก(เจตสิกคือคุณสมบัติของจิต) อัสมิมานะหรือปมเชื่องตามทัศนะของท่านพุทธทาสนั้นเป็นกิเลสอย่างหนึ่ง ดังนั้นการที่ท่าน

⁴⁵พุทธทาสภิกขุ, ปมเชื่อง, ใน วารสาร พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒, หน้า ๗๙-๘๐. บทความขนาดยาวเรื่องนี้ท่านพุทธทาสเขียนและตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาของสวนโมกข์เมื่อพ.ศ.๒๕๔๓ จากนั้นก็มีการนำไปตีพิมพ์ซ้ำหลายครั้งในที่ต่างๆ การอ้างอิงบทความชิ้นนี้ของท่านในหนังสือนี้ ใช้ฉบับตีพิมพ์ล่าสุดในวารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพราะเห็นว่าท่านผู้อ่านที่อ่านหนังสือนี้น่าจะสะดวกที่สุดที่จะหามาอ่านเพิ่มเติม ฉบับพิมพ์ก่อนหน้านี้หาอ่านยาก

เสนอว่าต้นไม้ก็มีปมเชื่องจึงเป็นเรื่องที่ทำทลายความเชื่อตามจารีตของชาวพุทธเป็นอย่างมาก

เมื่อท่านพุทธทาสต้องการยืนยันว่าพืชก็มีอัสมิมานะเช่นเดียวกับสัตว์ ท่านมีแนวทางในการยืนยันสองทาง อย่างแรกคือยืนยันโดยการอ้างคัมภีร์ อย่างที่สองยืนยันโดยการหาหลักฐานที่อยู่นอกคัมภีร์มาสนับสนุน ท่านกล่าวว่า การอ้างคัมภีร์สามารถทำได้ในกรณีนี้ เช่นอ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงปรับอาบัติแก่พระภิกษุที่ฆ่าสัตว์กับทำลายชีวิตพืชเท่ากัน นี่อาจตีความได้ว่าทรงเห็นว่าชีวิตสัตว์และพืชเท่ากัน ซึ่งจากการตีความนี้อาจนำไปสู่การตีความต่อไปว่าเมื่อพืชและสัตว์ต่างก็มีสถานะเท่ากัน ก็ไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะยืนยันว่าพืชก็มีอัสมิมานะได้เท่าเทียมกับสัตว์ แต่ท่านพุทธทาสไม่เลือกแนวทางนี้ ท่านเลือกแนวทางที่สองคือการหาข้อเท็จจริงที่เราสามารถพบเห็นได้รอบๆตัวมาสนับสนุน ท่าทีของท่านพุทธทาสดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับท่าทีของกาลิเลโอที่แหวกบรรยาการการแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์แนวจารีตที่อิงอยู่กับปรัชญาของอาริสโตเติลมาสู่การแสวงหาความจริงโดยการสังเกตธรรมชาติโดยตรง ในสมัยของกาลิเลโอนั้น เมื่อนักวิทยาศาสตร์ต้องการหาความรู้เกี่ยวกับโลก วิธีหาคือการอ่านปรัชญาของอาริสโตเติลแล้วสร้างความรู้ขึ้นโดยวิธีตีความหรือคิดต่อจากสิ่งที่อาริสโตเติลได้วางหลักการเอาไว้ วิธีนี้กาลิเลโอเห็นว่า เป็นวิธีอ้อมและเป็นวิธีหาความรู้ด้วยการนั่งคิด ไม่ใช่ด้วยการออกไปสัมผัสความจริงในโลกด้วยตนเอง ที่จริงเรามีวิธีหาความรู้ได้โดยตรงด้วยการสังเกตธรรมชาติเอาเองโดยไม่ต้องผ่านกรอบมองคือปรัชญาของอาริสโตเติล กาลิเลโอเลือกที่จะเข้าไปสัมผัสความจริงด้วยตนเอง และ

วิธีการนี้เองที่ทำให้เกิดวิทยาศาสตร์แนวใหม่ที่หาความรู้ด้วยการเข้าไปสัมผัสความจริงแทนการนั่งคิดอย่างที่สืบทอดมาจนถึงวันนี้⁴⁶ นอกจากนี้ ดูเหมือนว่าในบรรดานักคิดในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ท่านพุทธทาสจะเป็นนักคิดที่นำเสนอความคิดเรื่องทุกข์อย่างเป็นระบบสมบูรณ์ที่สุด แนวทางการอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ของท่านสัมพันธ์กับระบบความคิดอันเป็นภาพใหญ่ทั้งหมดของท่าน ดังนั้นในการพิจารณาทัศนะของท่านเกี่ยวกับเรื่องทุกข์ในที่นี้ เราจะพิจารณาโดยโยงไปหาทัศนะอันเป็นภาพรวมของท่านเกี่ยวกับพุทธธรรมทั้งระบบดังต่อไปนี้

การอธิบายพุทธธรรม

บนพื้นฐานความคิดแบบธรรมชาตินิยม

ในหนังสือเรื่อง *ศาสนาคืออะไร* ท่านพุทธทาสได้เสนอความคิดว่า ศาสนาไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดในโลกนี้ก็ตามล้วนแล้วแต่เกิดจากสัญชาตญาณในการเอาตัวรอดของมนุษย์ด้วยกันทั้งสิ้น⁴⁷ ท่านพุทธทาสเชื่อว่าสัญชาตญาณในการเอาตัวรอดเป็นสัญชาตญาณพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตทั่วไป เรื่องนี้ท่านคิดว่าเราทุกคนสามารถสังเกตเห็นได้ด้วยตัวเองโดยไม่จำเป็นต้องให้นักปรัชญาหรือนักวิทยาศาสตร์มาบอก ต้นไม้ก็มีสัญชาตญาณในการเอาตัวรอดแบบต้นไม้ สัตว์เดรัจฉานก็มีสัญชาตญาณในการเอาตัวรอดแบบสัตว์เดรัจฉาน ส่วนมนุษย์ก็มีสัญชาตญาณในการเอาตัวรอดแบบมนุษย์ เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วเราจะเห็นว่าสัญชาตญาณในการเอา

⁴⁶ Arthur Koesler, *The Sleepwalkers: History of Man's Changing Vision of the Universe*, London: Penguin Books, 1982, p. 434.

⁴⁷ พุทธทาสภิกขุ, *ศาสนาคืออะไร*, กรุงเทพมหานคร : สำนักหนังสือธรรมบุชา, ๒๕๒๐.

ตัวรอดของพืชจะไม่ซับซ้อนเท่าของสัตว์ และของสัตว์ก็ไม่ซับซ้อนเท่าของมนุษย์ แม้ในหมู่พืช สัตว์ และมนุษย์ด้วยกันเองนั้น สัณฐานวิทยาในการเอาตัวรอดของแต่ละชนิดแต่ละเผ่าพันธุ์ก็หายาบและประณีตแตกต่างกันตามพัฒนาการ ท่านพุทธทาสนิยาม ‘ศาสนา’ ว่า ‘คือการรู้จักเอาตัวรอด’ โดยท่านยกตัวอย่างว่า เมื่อเห็นคนเดินมา ปูตัวหนึ่งกลัวภัยก็หลบลงรูไป การวิ่งลงรูเพื่อให้ตัวเองอยู่รอดนี่คือศาสนาของปู เช่นเดียวกัน การที่ต้นกระถินยึดกิ่งก้านและใบหาแสงแดดเพื่อให้ตัวมันอยู่รอดก็เป็นศาสนาของต้นกระถิน เมื่อนิยามศาสนาอย่างนี้แล้วท่านพุทธทาสก็เสนอความคิดต่อไปว่า พืชและสัตว์มุ่งที่การเอาตัวรอดทางกายภาพเป็นหลัก เพราะสิ่งเหล่านี้มีพัฒนาการที่เอื้ออำนวยเท่านั้น แต่การเอาตัวรอดของมนุษย์มีทั้งเรื่องทางกายภาพและเรื่องทางจิตวิญญาณ การที่สัตวศาสตร์ในการเอาตัวรอดของมนุษย์ส่วนหนึ่งยกระดับขึ้นถึงเรื่องทางจิตวิญญาณนี้เองที่ทำให้ศาสนาของมนุษย์แตกต่างจากศาสนาของพืชและสัตว์

ขอให้สังเกตว่านิยามของศาสนาที่ท่านพุทธทาสกล่าวมาข้างต้นนี้เป็นนิยามในเชิงธรรมชาตินิยม (ธรรมชาตินิยมในที่นี้ใช้ในความหมายว่า ‘ทัศนะที่มองว่าศาสนาเกิดขึ้นตามกระบวนการทางธรรมชาติ และเกิดขึ้นเพราะมนุษย์ต้องการแสวงหาที่พึ่งพิงหรือทางออกสำหรับปัญหาทางจิตวิญญาณที่ตนเองประสบ’) ในทัศนะของท่านพุทธทาส การแสวงหาหนทางรอดพ้นของสิ่งมีชีวิตมีระดับความหายาบและประณีตที่แตกต่างกัน พืชทำทุกสิ่งที่มีมันจะสามารถทำได้เพื่อให้ตัวมันอยู่รอด การแสวงหาทางรอดของพืชนั้นไม่ซับซ้อนเท่าสัตว์เพราะพืชไม่มีความคิด(หรือแม้จะมีก็คงมีในระดับที่ไม่เท่ากับ

สัตว์) การแสวงหาทางรอดของสัตว์ก็ไม่ซับซ้อนเท่าของมนุษย์ เพราะสัตว์ไม่มีความคิดที่เป็นระบบและซับซ้อนเท่ากับคน

ท่านพุทธทาสกล่าวต่อไปว่า การที่คนเป็นสัตว์พิเศษที่มีคุณสมบัติพิเศษคือสามารถคิดได้ซับซ้อนและเป็นระบบระเบียบนี้เองที่ทำให้คนเราเรียนรู้ว่ามีหนทางรอดพ้นขั้นสูงที่อยู่ในรูปของศาสนาอย่างที่เรารู้จักกันในเวลานี้ไม่ว่าจะในนามพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ อิสลาม ฮินดู หรืออะไรก็ตามแต่ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ศาสนาอย่างที่เรานับถือกันอยู่ในโลกเวลานี้ในทัศนะของท่านพุทธทาส กำเนิดมาจากสัญชาตญาณในการเอาตัวรอดของมนุษย์ แต่การเอาตัวรอดในที่นี้ไม่ใช่การเอาตัวรอดแบบเดียวกับของพืชและสัตว์ การเอาตัวรอดทางกายภาพแบบที่พบในพืชและสัตว์นั้นมนุษย์เราสามารถกระทำได้โดยผ่านทางวิทยาการต่างๆ เช่นวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ การเอาตัวรอดในรูปของศาสนานี้มีขอบเขตเฉพาะเจาะจงที่เรื่องทางจิตวิญญาณ มีแต่คนเท่านั้นที่มีปัญหาทางจิตวิญญาณ พืชและสัตว์ไม่มีปัญหานี้เพราะยังมีพัฒนาการไม่ถึงระดับที่จะสามารถรับรู้ปัญหาชนิดนี้

การที่ท่านพุทธทาสมองว่าศาสนาคือความพยายามในการหาทางรอดของมนุษย์นี้เองที่ทำให้ท่านมีแนวโน้มที่จะมองว่าศาสนาแต่ละศาสนาก็มีวิถีทางเฉพาะของตนเอง ทั้งนี้เพราะศาสนาแต่ละศาสนาเกิดในสภาพแวดล้อมและบรรยากาศของปัญหาทางจิตวิญญาณที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว จะอย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาสเชื่อว่า ประสบการณ์และการเรียนรู้จากของจริงจะทำให้มนุษย์เรียนรู้ว่าศาสนาแบบใดน่าจะเหมาะสมที่สุดแก่ตน เมื่อทดลองปฏิบัติตามศาสนาที่มีอยู่แล้วพบว่าศาสนานั้นๆ ไม่สามารถตอบสนองความ

ต้องการทางจิตวิญญาณของตน มนุษย์ก็จะเรียนรู้ที่จะแสวงหาหรือสร้างศาสนาใหม่ขึ้น ดังกรณีของพระพุทธเจ้าที่สร้างพุทธศาสนาขึ้นใหม่ท่ามกลางศาสนาเดิมที่มีอยู่หลากหลายในอินเดียสมัยนั้นเป็นต้น

ท่านพุทธทาสเชื่อว่า เมื่อถึงที่สุดแล้ว มนุษย์จะเรียนรู้ว่าศาสนาที่ดีที่สุดมีประสิทธิภาพที่สุดก็คือศาสนาที่สอนให้มนุษย์นั้นแหละเป็นที่พึ่งของตน⁴⁸ ท่านยกตัวอย่างว่าศาสนาโบราณในอินเดียบางศาสนาสอนให้คนบูชากราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกตัวเช่นภูเขา แม่น้ำ ป่าไม้ ต่อมาการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นก็พัฒนาคลี่คลายมาเป็นการนับถือเทพเจ้าในลักษณะต่างๆ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าสิ่งเหล่านี้ อาจเป็นที่พึ่งทางจิตวิญญาณแก่มนุษย์ได้ แต่เป็นได้เพียงชั่วคราว ไม่ถาวร พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้มนุษย์แก้ปัญหาทางจิตวิญญาณของตนด้วยตนเอง ที่พุทธศาสนาสอนอย่างนี้ก็เพราะว่า พุทธศาสนาเชื่อว่าปัญหาทางจิตวิญญาณทุกอย่างมนุษย์นั้นแหละเป็นผู้สร้างให้แก้ตน มนุษย์มีศักยภาพที่จะสร้างและแก้ปัญหาเหล่านี้ด้วยตนเอง พุทธศาสนาเป็นแต่เพียงแนะนำว่าจะแก้ปัญหาเหล่านี้ได้อย่างไรเท่านั้น พระพุทธเจ้าไม่ใช่ผู้วิเศษที่มีอำนาจปิดเปิดความทุกข์ของชาวพุทธ แต่ทรงเป็นกัลยาณมิตร เป็นครู หรือเป็นผู้บอกทางเท่านั้น

ท่าทีแบบธรรมชาตินิยมนี้เองที่ทำให้ท่านพุทธทาสวิเคราะห์พุทธธรรมในฐานะระบบความรู้ที่มีอยู่ในธรรมชาติเช่นเดียวกับ

⁴⁸ พุทธทาสภิกขุ, *ศาสนาคืออะไร*, กรุงเทพมหานคร: สำนักหนังสือธรรมบูชา, ๒๕๒๐, หน้า ๓-๑๕.

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์⁴⁹ นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกฎเกณฑ์ต่างๆ ในธรรมชาติ กฎเกณฑ์เหล่านี้ นักวิทยาศาสตร์ไม่ได้สร้างขึ้น นักวิทยาศาสตร์เป็นเพียงผู้ค้นพบ เมื่อพบแล้วก็นำเอาความรู้นั้นมาเผยแพร่เพื่อใช้เป็นประโยชน์สำหรับความอยู่รอดในทางกายภาพของมนุษยชาติ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบพระธรรมในความหมายของกฎเกณฑ์การแก้ปัญหาทางจิตวิญญาณที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ พระองค์ไม่ใช่ผู้สร้างพระธรรม ทรงเป็นผู้ค้นพบ เมื่อพบแล้วก็ทรงนำมาเผยแพร่แก่มนุษยชาติเพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางความรอดพ้นด้านจิตวิญญาณของมนุษยชาติ มองจากแง่นี้ พุทธศาสนาก็คือผลสำเร็จของพัฒนาการอันยาวนานในการแสวงหาความรอดพ้นทางจิตวิญญาณของมนุษยชาติ พุทธศาสนาในทัศนะของท่านพุทธทาสไม่ได้เริ่มต้นเพียงในสมัยของเจ้าชายสิทธัตถะเท่านั้น ก่อนหน้านั้นยาวนานหลายร้อยหลายพันปีมนุษย์รุ่นแล้วรุ่นเล่าเรียนรู้ที่จะแสวงหาทางรอดพ้นด้วยการลองผิดลองถูก การลองแล้วรู้ว่าผิด ทำให้คนรุ่นต่อมาแสวงหาทางรอดแบบใหม่ เมื่อทดลองแบบใหม่ๆ ไปเรื่อยๆ ถึงจุดหนึ่งก็มีการค้นพบวิธีการที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ในธรรมชาติ การแสวงหาทางรอดของเจ้าชายสิทธัตถะสิ้นเปลืองเวลาน้อยลงเพราะอาศัยความผิดพลาดของคนในอดีตเป็นครู แม้การแสวงหาของพระพุทธเจ้าก็อยู่ในรูปการลองผิดลองถูกเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงทดลองปฏิบัติตามลัทธิที่สำคัญๆ ที่มีอยู่ในเวลานั้นแล้วภายหลังทรงเลิกและหันมาค้นหาตามวิถีทางของพระองค์เอง

⁴⁹ พุทธทาสภิกขุ, *พุทธศาสนาคืออะไร*, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒, หน้า ๘-๙.

วิวัฒนาการของศาสนา

ท่านพุทธทาสกล่าวว่าทุกข์เป็นข้อเท็จจริงพื้นฐานที่มีอยู่ในสิ่งต่างๆ แต่ทุกข์ก็มีระดับความแตกต่างกันในสิ่งเหล่านั้น คำอธิบายเรื่องระดับที่แตกต่างกันของทุกข์ในสิ่งต่างๆนี้เกี่ยวข้องและสัมพันธ์ไปหาความเชื่อในเรื่องวิวัฒนาการของสิ่งต่างๆของท่านเอง ในบทความเรื่อง *ปมเชื่อง* ท่านพุทธทาสกล่าวว่าแม้แต่พืชก็มีความรู้สึก ว่า ‘ฉันคือฉัน’ และความรู้สึกว่า ‘ฉันต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อตัวของฉัน’ ดังนั้นพืชจึงแสวงหาวิถีทางทุกอย่างที่จะทำให้ตัวมันอยู่รอด คนและสัตว์ก็เช่นเดียวกัน⁵⁰ การที่สิ่งมีชีวิตต้องแสวงหาหนทางอยู่รอดเพื่อตนเองนี้ทำให้เกิดความดิ้นรนที่จะปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อให้เหมาะสมแก่ความอยู่รอด สิ่งนี้เองที่ก่อให้เกิดวิวัฒนาการ⁵¹ ไม่มีข้อมูลที่แสดงว่าท่านพุทธทาสได้รับอิทธิพลจากดาร์วิน แต่แนวคิดของท่านตามที่กล่าวมานี้ส่วนหนึ่งฟังดูคล้ายแนวคิดของดาร์วิน จะอย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาสกล่าวเอาไว้ในที่หลายแห่งว่า การที่สิ่งต่างๆพยายามดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดและความดิ้นรนนี้ทำให้เกิดวิวัฒนาการในสิ่งต่างๆเป็นข้อเท็จจริงที่เราสามารถสังเกตเห็นได้ในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ท่านเชื่อว่าโลกคือสนามแห่งการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของสิ่งต่างๆ และสิ่งที่ผลักดันให้สิ่งต่างๆดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดก็คือสัญชาตญาณพื้นฐานสองอย่างในตัวอันได้แก่อหังการและมมังการที่พุทธศาสนาสอนเอาไว้นั่นเอง เมื่อต้นหญ้ารู้สึกว่ามันคือตัวมันและมันต้อง

⁵⁰ พุทธทาสภิกขุ, *ปมเชื่อง*, ใน วารสาร *พุทธศาสนศึกษา* จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒, หน้า ๓๘-๓๖.

⁵¹ พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย์*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒, บทที่ ๔.

รักษาชีวิตของมันให้อยู่ยืนยาวต่อไป ความรู้สึกนั้นจะผลักดันให้
ต้นหญ้าแสวงหาหนทางในการเอาตัวรอด การแสวงหาหนทางนี้ใน
แง่หนึ่งคือการพัฒนาและปรับปรุงตัวเอง สมมติว่ามันประสบความสำเร็จ
สำเร็จในการปรับปรุงตัว ความสำเร็จนั้นจะส่งทอดไปหาลูกหลาน
ลูกหลานก็จะมีรูปแบบและสภาวะของชีวิตที่พัฒนาไปจากบรรพบุรุษ
รุ่นก่อนๆ นี่คือการวิวัฒนาการตามแนวคิดของท่านพุทธทาส เช่น
เดียวกัน มนุษย์เมื่อหลายหมื่นปีที่ผ่านมาเรียนรู้ว่าตนเองจะ
สามารถเอาชนะความกลัวภัยในธรรมชาติได้ก็ด้วยการบูชาเช่นไหว้
เทพเจ้า ความรู้นี้เป็นผลมาจากความดิ้นรนอันยาวนานของมนุษย์
ก่อนหน้านี้ สัตว์เดรัจฉานไม่มีศาสนา(หมายถึงศาสนาอย่างของ
มนุษย์ ในบางแห่งท่านพุทธทาสกล่าวว่าพืชและสัตว์เดรัจฉานก็มี
ศาสนาในความหมายของการรู้จักเอาตัวรอดเช่นกรณีปูวิ่งลงรูเมื่อ
กลัวภัย) ดังนั้นเมื่อมันกลัว มันจึงไม่สามารถพึ่งพาศาสนาได้อย่าง
คน เราสมัยปัจจุบันมีศาสนาที่แตกต่างไปจากศาสนาของบรรพ-
บุรุษสมัยดึกดำบรรพ์ ศาสนาที่เรานับถือกันอยู่เวลานี้ก็เป็นผลมา
จากความดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดในทางจิตวิญญาณของบรรพบุรุษที่
มีวิวัฒนาการมาตลอดเช่นเดียวกัน ศาสนาในทัศนะของท่านพุทธ-
ทาสมีวิวัฒนาการ และสิ่งที่ผลักดันให้เกิดวิวัฒนาการในทางศาสนา
ก็คือสัญชาตญาณหลักๆสองอย่างที่ชื่ออหังการและมมังการนั่นเอง

อหังการและมมังการนี้ในทัศนะของท่านพุทธทาสเป็นสัญชาต-
ญาณพื้นฐานที่ขับเคลื่อนชีวิตของพืชสัตว์และคนเราให้แสวงหาทางอยู่
รอดเพื่อตนเอง การที่สิ่งต่างๆดิ้นรนเพื่อตัวตนนี้คือทุกข์ ชีวิตเป็น
สิ่งที่ว่างเปล่า ไม่แน่นอน ชีวิตทุกชีวิตถูกกำหนดโดยความบกพร่อง
ไม่สมบูรณ์นี้จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ดังนั้นทุกชีวิตจึงพยายามที่จะ

ดำรงตนให้ยืนยาวที่สุดเท่าที่จะทำได้ อหังการและมมังการในสิ่งต่างๆตามทัศนะของท่านพุทธทาสก็คือความปรารถนาเล็กๆที่จะให้ตนเองเต็มเปี่ยมและเป็นสุขอย่างไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ความปรารถนาจะอยู่รอดที่ปรากฏเป็นสัญชาตญาณสูงสุดในมนุษย์นั้น แสดงตัวออกในรูปความปรารถนาชีวิตอันเป็นนิรันดร์และเป็นสุขอย่างยิ่ง จะเห็นว่าศาสนาต่างๆ แม้จะสอนต่างกันในเรื่องที่เป็นหลักการสำคัญๆ แต่ทุกศาสนาจะสอนตรงกันว่ามีเป้าหมายบางอย่างในทางศาสนาที่เราควรดำเนินไปให้ถึง สิ่งนี้ศาสนาฮินดูเรียกว่าโมกษะ พุทธศาสนาเรียกว่านิพพาน ศาสนาคริสต์และอิสลามเรียกว่าดินแดนแห่งพระเจ้า⁵²

จะอย่างไรก็ตาม ในกรณีพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสวิเคราะห์ว่า อหังการและมมังการที่ดิ้นรนเพื่อตัวตนในรูปการแสวงหาทางศาสนานั้นเมื่อถึงที่สุดแล้วก็พบว่า ปัญหาทั้งหมดอยู่ที่ตัวมันเอง นั่นเอง หมายความว่า เมื่อถึงที่สุดแล้วมนุษย์ก็เรียนรู้ว่าความพยายามดิ้นรนเพื่อตัวตนจะได้ดำรงอยู่เป็นนิรันดร์นั้นคือที่มาของทุกข์ทั้งหมด ทุกข์จะกลายเป็นอื่นไปทันทีที่เราสลัดอหังการและมมังการออกไป ความสมบูรณ์และภาวะอันเป็นนิรันดร์ตลอดจนเป็นสุขอย่างยิ่งตามหลักพุทธศาสนานั้นแท้แล้วกลับเป็นภาวะที่ตรงข้ามกับความดิ้นรนเพื่อจะแสวงหาความสมบูรณ์และภาวะนิรันดร์เพื่อตัวตนนั่นเอง นี่คือพัฒนาการขั้นสูงสุดในการแสวงหาความรอดพ้นของมนุษย์ ท่านพุทธทาสอุปมาว่านานแสนนานที่มนุษย์เพียรพยายามดิ้นรนหาเพชรเม็ดงามในอุดมคติโดยไม่เฉลียวใจว่า

⁵²พุทธทาสภิกขุ, *ศาสนา คืออะไร*, กรุงเทพมหานคร : สำนักหนังสือธรรมบุชา, ๒๕๒๐, บทที่

เพชรเม็ดงามนั้นติดอยู่เสร็จสรรพแล้วที่หน้าผากของเราทุกคน เพียงแต่เราทุกคนหยุดแล้วคลำดูที่หน้าผากของตนก็จะพบเพชรเม็ดงามนั้น เช่นเดียวกัน นานแสนนานที่เราเพียรพยายามแสวงหาความเป็นนิรันดร์โดยไม่ทราบว่าเป็นนิรันดร์นั้นไม่สามารถบรรลุถึงด้วยการวิ่งตามหา แต่จะถึงด้วยการหยุด หยุดอะไร หยุดการแสวงหาทุกสิ่งเพื่อตัวตนของตน⁵³

ทุกข์กับนิพพาน

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า จุดที่เย็นที่สุดจะพบได้ที่ใจกลางของเตาหลอมเหล็ก และในทำนองเดียวกัน นิพพานอันเป็นความสงบเย็นอย่างยิ่งสามารถพบได้ท่ามกลางสังสารวัฏที่เราร้อนนี้เอง⁵⁴ ทศนะของท่านพุทธทาสตรงนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่สู้อยู่ในกรอบความคิดแบบเถรวาท แต่น่าจะเป็นแนวคิดของฝ่ายมหายานมากกว่า(ผู้ที่วิจารณ์อย่างนี้มักยกแนวคิดของท่านนาคารชุนคณาจารย์คนสำคัญของฝ่ายมหายานมาเปรียบ ท่านนาคารชุนก็พูดอะไรทำนองเดียวกับท่านพุทธทาสนี่) จะอย่างไรก็ตาม แนวคิดของท่านพุทธทาสข้างต้นนี้ก็อาจพิจารณาได้ว่ามีรากฐานอยู่บนพุทธธรรมที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงเอาไว้นั่นเอง เราจะเข้าใจเรื่องนี้ได้ดีขึ้นเมื่อเราเข้าใจว่าท่านพุทธทาสมีท่าทีแบบธรรมชาตินิยมในการตีความพุทธธรรม ท่าทีแบบธรรมชาตินิยมในที่นี้หมายถึงแนวคิดที่ยอมรับว่ามนุษย์ถูกสร้างมาตามธรรมชาติให้มือหังการและมมังการ สัตถุ-

⁵³ พุทธทาสภิกขุ, *วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม*, กรุงเทพมหานคร : สำนักหนังสือธรรมบูชา, ๒๕๒๕, ปาฐกถาที่ ๑.

⁵⁴ พุทธทาสภิกขุ, *พุทธศาสนาคืออะไร*, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒, หน้า ๑๗๙-๑๘๓.

ชาตญาณพื้นฐานสองประการนี้คือพลังเร้นลับและลึกซึ่งที่คอยผลักดันและปลุกเร้าให้เรากระทำการต่างๆ เพื่อตัวตนและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตัวตน การจะเอาชนะทุกข์ในชีวิตให้ได้เราต้องเรียนรู้ธรรมชาติของเราเองโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเรียนรู้ให้เข้าใจและรู้เท่าทันสัญชาตญาณพื้นฐานสองประการที่กล่าวมาแล้วนั้น ในทัศนะของท่านพุทธทาสปริมาณของทุกข์ในชีวิตของคนเราสัมพันธ์กับความตระหนักรู้ในอำนาจและพลังอันลึกซึ้งของสัญชาตญาณพื้นฐานสองประการนี้ กล่าวคือ เราจะทุกข์มากหากไม่รู้เท่าทันอหังการและมมังการ ตรงกันข้าม ทุกข์ในชีวิตเราจะเบาบางลงถ้าเราเรียนรู้เท่าทันอหังการและมมังการ โดยที่การเรียนรู้เท่าทันสองสิ่งนี้ไม่จำเป็นที่เราจะต้องขจัดมันออกไปจากชีวิตเสมอไป

พุทธศาสนาเชื่อว่าในบรรดาสรรพสัตว์ มนุษย์มีศักยภาพที่เหมาะสมที่สุดแก่การรู้แจ้งพระนิพพาน เทวดา พรหม สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก และสัตว์อื่นๆ ไม่มีความพร้อมเช่นเดียวกับมนุษย์ แม้ว่าสัตว์บางชนิดเช่นเทวดาจะมีสติปัญญาในการเข้าใจธรรมได้ใกล้เคียงกับมนุษย์ก็ตาม เหตุผลคือ มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีทุกข์ทางกายภาพในระดับที่พอเหมาะแก่การเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรู้แจ้ง สัตว์เดรัจฉานและสัตว์นรคนั้นมีทุกข์ทางกายภาพในปริมาณที่มากและแรงกล้าจนเกินไป ส่วนเทวดาและพรหมก็มีทุกข์ทางกายภาพเบาบางเกินกว่าที่จะเป็นเงื่อนไขของการเข้าใจโลกและชีวิตได้ มองจากแง่นี้ ทุกข์ก็คือเงื่อนไขสำคัญของการบรรลุนิพพาน การที่ชีวิตมนุษย์ถูกสร้างมาให้มีทุกข์แบบของมนุษย์นี้จึงนับว่าเป็นความเหมาะสมตามธรรมชาติอย่างยิ่ง

ท่านพุทธทาสวิเคราะห์ว่า สัญชาตญาณพื้นฐานสองประการคือ

อหังการและมมังการแสดงบทบาทได้สองบทบาท อย่างแรกคือ บทบาทเชิงสร้างสรรค์ อย่างที่สองคือบทบาทเชิงทำลาย⁵⁵ บทบาทเชิงสร้างสรรค์นี้คือบทบาทส่วนที่ผลักดันให้มนุษย์กระทำความดีที่พุทธศาสนาเรียกว่ากุศลกรรม ส่วนบทบาทในทางทำลายคือบทบาทส่วนที่ชักนำให้มนุษย์กระทำความชั่วที่พุทธศาสนาเรียกว่าอกุศลกรรม อหังการและมมังการส่วนที่เป็นปัญหารีบด่วนที่จะต้องแก้ไขคือส่วนที่แสดงบทบาทในทางทำลาย ในส่วนของอหังการและมมังการฝ่ายดีนั้นเป็นสิ่งที่เราควรเรียนรู้ให้เท่าทันและพัฒนาขัดเกลาให้สูงขึ้นประณีตขึ้นเรื่อยๆจนถึงระดับที่อยู่พ้นความดี ซึ่งก็หมายความว่าเมื่อถึงขั้นนั้นอหังการและมมังการจะเบาบางลงจนหายไปหมดจากจิตใจของเรา เมื่อไม่มีอหังการและมมังการ ก็ไม่มีความทุกข์ เพราะทุกข์คือการดิ้นรนไปตามอำนาจการชี้นำและผลักดันของสัญชาตญาณพื้นฐานสองประการที่ว่านี้

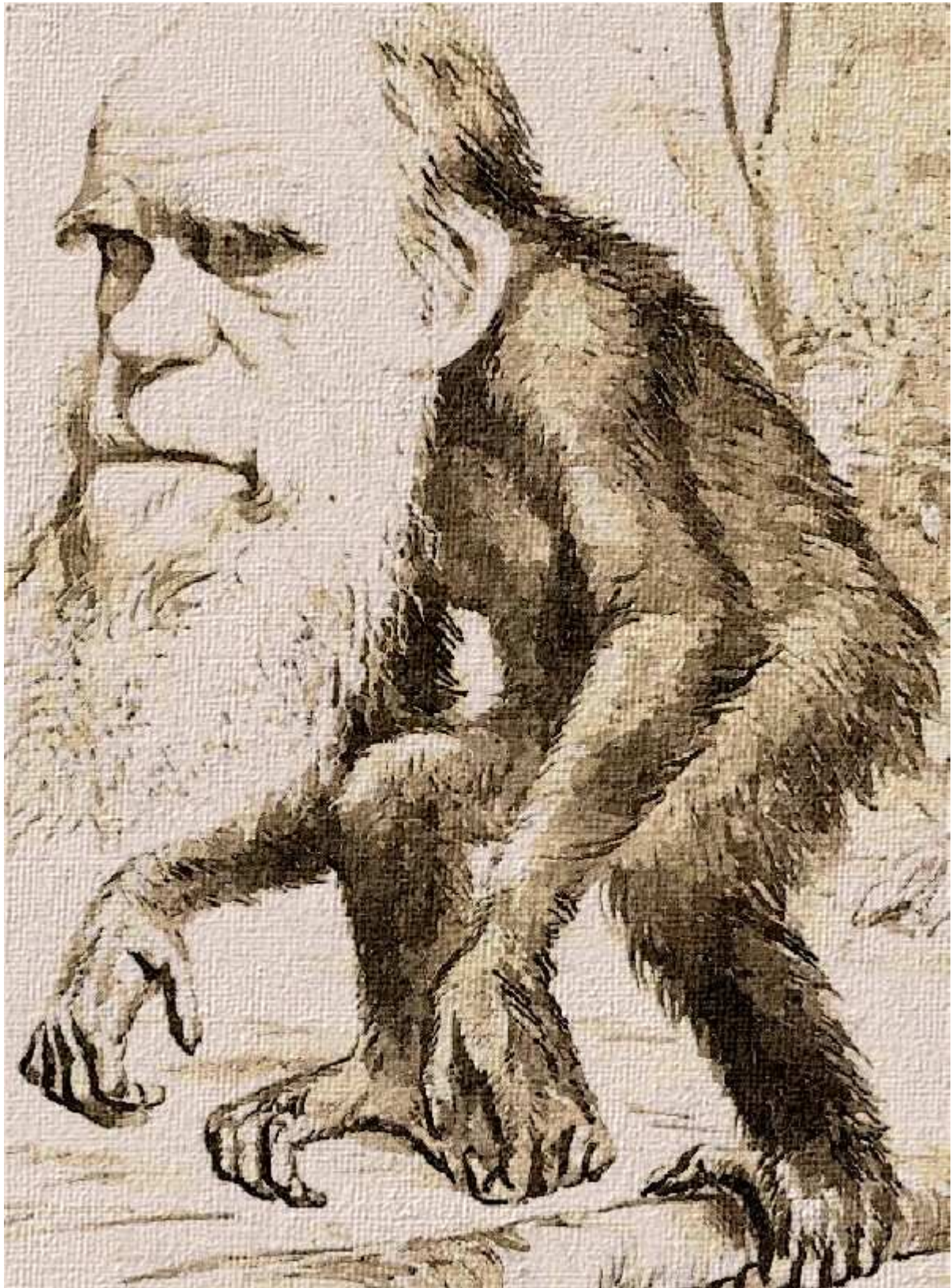
นอกจากนี้ ท่านพุทธทาสยังวิเคราะห์ต่อไปด้วยว่า จริยธรรมในพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นสองระดับ คือระดับโลกียธรรมกับระดับโลกุตตรธรรม ระดับแรกไม่มุ่งให้เราขจัดอหังการและมมังการออกไปจากชีวิตให้หมด แต่ให้อยู่กับอหังการและมมังการนั้นอย่างรู้เท่าทัน เราอาจยังมีความโลภโกรธหลง ยังมีความรู้สึกว่าชีวิตนี้เป็นของฉันและฉันจะต้องแสวงหาสิ่งมีค่ามาให้แก่ชีวิตของฉันนี้ เช่นวิชาความรู้ อาชีพการงาน และครอบครัว สิ่งที่จริยธรรมในระดับโลกียธรรมเรียกร้องคือการป้องกันมิให้อหังการและมมังการฝ่ายทำลายแสดงอำนาจเหนือฝ่ายสร้างสรรค์ ถ้าเรายอมรับจริย-

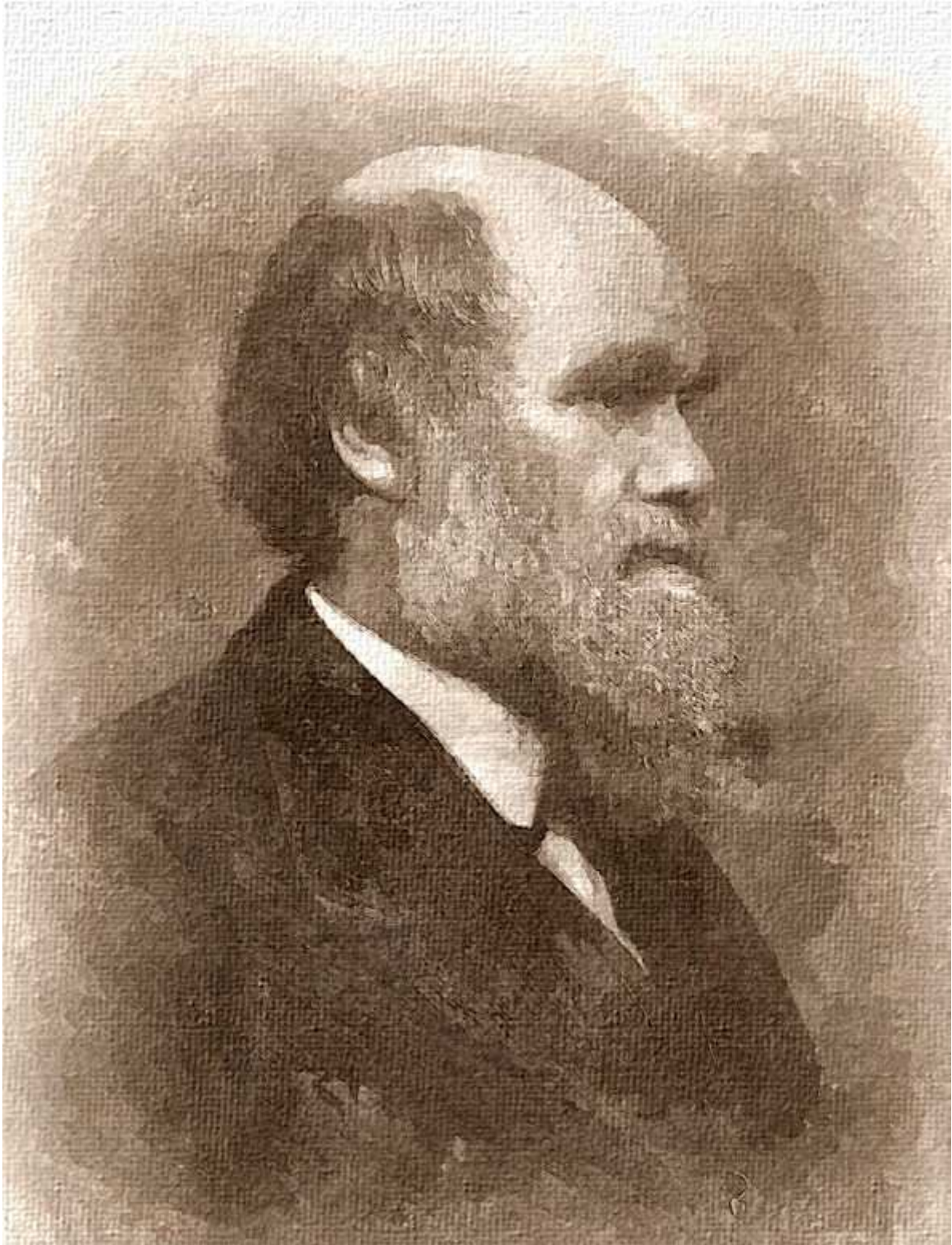
⁵⁵พุทธทาสภิกขุ, ปมเชื่อง, ใน วารสาร พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒, หน้า ๗๙.

ธรรมในระดับนี้ เราจะต้องยอมรับต่อไปด้วยว่าทุกข์บางประการจะยังมีอยู่ต่อไป แม้ว่าเราจะเป็นคนดี มีศีลธรรม ไม่ทำร้ายใคร ไม่เอาเปรียบใคร แต่เราก็จะยังมีทุกข์อันเนื่องมาจากความรู้สึกเล็กๆ ว่าฉันคือฉันและฉันมีตัวตนที่จะต้องปกป้อง ทุกข์ของคนดีนี้จะไม่ปรากฏในชีวิตเราหากว่าเราปฏิบัติตามหลักจริยธรรมระดับโลกุตตระจนบรรลุนิพพาน

แม้ว่าพุทธศาสนาจะสอนจริยธรรมสองระดับตามที่กล่าวมาแล้ว แต่ท่านพุทธทาสเชื่อว่าสองระดับนี้สามารถอธิบายให้เชื่อมต่อกันได้ การเรียนรู้ชีวิตในระดับโลกียธรรมจะเป็นพื้นฐานที่ดีของการยกระดับชีวิตขึ้นสู่โลกุตตรธรรม⁵⁶ พิจารณาจากแง่นี้เราจะเห็นว่าชีวิตที่ผ่านทุกข์มาในระดับโลกียะนั้นจะเป็นอุปกรณ์อย่างดีในการเข้าใจโลกและชีวิตจนสามารถตัดตัวเองให้พ้นออกมาจากโลกอันรุ่มร้อนนั้นได้ โลกุตตรธรรมในแง่หนึ่งจึงอาจกล่าวได้ว่าต้องพึ่งพาโลกียธรรม การพึ่งพาโลกียธรรมในกรณีนี้ก็คือการอาศัยอดีตที่ได้เคยลิ้มรสชาติของทุกข์มาแล้วนั่นเอง ยิ่งปริมาณของทุกข์ที่เคยลิ้มลองหนักหน่วงเท่าใด โอกาสจะเข้าถึงความหลุดพ้นยิ่งมีมากเท่านั้น เพราะเหตุนี้เองท่านพุทธทาสจึงกล่าวว่าจุดเย็นที่สุดอยู่ตรงใจกลางของเตาหลอมเหล็กนั่นเอง บางครั้งท่านก็พูดว่า “ขาดทุนจากการค้าขายแสนหนึ่งหากรู้จักมองก็จะเห็นความเย็นราคาแสนหนึ่งซ่อนอยู่ภายในความสูญเสียนั้น” ©

⁵⁶พุทธทาสภิกขุและหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, *วิวาทะระหว่างหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชกับท่านพุทธทาสภิกขุ*, กรุงเทพมหานคร: องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนา, ๒๕๐๓, หน้า ๖๒-๖๖.

บทที่สาม

จุดประสงค์หลักและรองในการนำเอา
ลัทธิदारวินมาอธิบายทุกข์ในพุทธปรัชญา

ในบทนี้เราจะมาพิจารณากันว่าอะไรคือจุดประสงค์ในการนำเอาลัทธิदारวินมาอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนา ผู้เขียนขอแบ่งประเด็นการพิจารณาออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกจะเป็นการพิจารณาสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่า ‘จุดประสงค์หลัก’ ส่วนที่สองจะเป็นการพิจารณาสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่า ‘จุดประสงค์รอง’ จุดประสงค์ทั้งสองส่วนนี้ผู้เขียนเชื่อว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เรียกร้องให้เราต้องนำเอาลัทธิदारวินมาอธิบายทุกข์ในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในหนังสือนี้ เมื่อพิจารณาสองประเด็นนี้เสร็จแล้วผู้เขียนจะสรุปประมวลในตอนท้ายว่าก่อนที่จะเอาชนะทุกข์ได้นั้นเราต้องเรียนรู้ทุกข์เสียก่อน

จุดประสงค์หลัก

ในบทที่ ๑ และบทที่ ๒ ที่ผ่านมา เราได้พิจารณาคำอธิบายเรื่องทุกข์ของพระพุทธเจ้า พระสารีบุตร และปราชญ์ในทางพุทธศาสนา

รุ่นต่อๆมาอีกจำนวนหนึ่งคือท่านพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านพระ
ธรรมปิฎก และท่านพุทธทาส ผู้เขียนคิดว่า คำอธิบายเรื่องทุกข์ที่
เราพิจารณากันผ่านมาแล้วนี้สามารถจัดเป็นประเภทได้สองประเภท
หลักๆคือ (๑) การอธิบายในเชิงคัมภีร์ และ (๒) การอธิบายเชิง
ประจักษ์ การอธิบายเชิงคัมภีร์ปรากฏค่อนข้างชัดเจนในงานของ
พระพุทธโฆษาจารย์และพระธรรมปิฎก ส่วนการอธิบายเชิงประ-
จักษ์ปรากฏชัดเจนในงานของท่านพุทธทาส สำหรับคำอธิบายของ
พระพุทธเจ้าและพระสาวกนั้นผู้เขียนคิดว่ามีประเด็นที่เราจะต้อง
พิจารณาเป็นพิเศษว่าเป็นคำอธิบายในแนวไหน แนวคัมภีร์หรือว่า
แนวประจักษ์ สิ่งแรกที่สุดที่ผู้เขียนขอเสนอคือ เมื่อกล่าวถึง
คำอธิบายของพระพุทธองค์ดูเหมือนว่าเราสามารถสรุปได้เลยว่า
คำอธิบายนั้นไม่ใช่การอธิบายตามคัมภีร์ เพราะนิยามของการ
อธิบายตามคัมภีร์คือการอธิบายตามกรอบคำสอนของพระพุทธองค์
ที่อยู่ในรูปหลักธรรมต่างๆ ในเมื่อพระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ค้นพบ
หลักธรรมเหล่านั้นด้วยพระองค์เองและเรื่องทุกข์ก็เป็นหนึ่งใน
บรรดาความจริงที่ทรงค้นพบ การนำเอาสิ่งที่ทรงค้นพบนั้นมา
บรรยายให้สาธารณชนฟังย่อมเป็นการอธิบายจากต้นตอคือการได้
สัมผัสความจริงด้วยพระองค์เอง จึงไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นการ
อธิบายตามคัมภีร์

คำอธิบายของพระสาวกอาจตีความได้ว่าเป็นการอธิบายตาม
คัมภีร์เพราะเป็นการอธิบายตามกรอบที่พระพุทธองค์ทรงวางเป็น
แนวหลักๆเอาไว้แล้ว แม้ว่าจะมีการพัฒนาคำอธิบายขึ้นมาใหม่ทำ
ให้เรามองเห็นแง่มุมใหม่ๆในการเข้าใจแนวความคิดเรื่องทุกข์ใน
พุทธศาสนา แต่พัฒนาการทั้งหมดนั้นก็ดำเนินไปภายในกรอบคำ

สอนของพระพุทธองค์ สิ่งที่ท่านพระสารีบุตรทำคือการคิดขยายเนื้อหาใหม่ๆออกมาจากหลักธรรมว่าด้วยทุกข์ที่มีอยู่เดิมอันเป็นของพระพุทธองค์โดยที่กระบวนการคิดขยายความนี้ไม่เกี่ยวข้องกับการใช้ประสาทสัมผัสเปิดรับข้อเท็จจริงในโลก ลักษณะตามที่กล่าวมานี้ทำให้เราจำเป็นต้องสรุปว่าคำอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ของท่านพระสารีบุตรเป็นแนวคัมภีร์ ไม่ใช่แนวประจักษ์

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้อ่านจะสังเกตเห็นว่าผู้เขียนใช้คำว่าคำอธิบายเชิงคัมภีร์ในความหมายที่ค่อนข้างกว้าง ในกรณีของท่านพระสารีบุตรนั้นแม้ว่าท่านจะเป็นพระอัครสาวกที่มีชีวิตร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า แต่เนื่องจากสิ่งที่ท่านกระทำคือการคิดในกรอบของความคิดของพระพุทธเจ้า และเป็นการคิดในเชิงปรัชญา สิ่งใหม่ๆที่เกิดขึ้นภายในระบบความคิดของท่านเป็นสิ่งใหม่ในเชิงนิรนัยซึ่งก็มีปัญหาให้ถกเถียงกันได้ในทางญาณวิทยาว่าใหม่จริงหรือไม่ เหมือนกับการถกเถียงกันในวิชาคณิตศาสตร์ว่าความรู้ใหม่ๆมีได้หรือไม่ ภายในกรอบของคณิตศาสตร์ เนื่องจากวิธีคิดทางคณิตศาสตร์เป็นแบบนิรนัย คือคิดขยายความออกมาจากสิ่งที่รู้อยู่ก่อนแล้ว คำอธิบายพุทธธรรมในเชิงคัมภีร์โดยปราชญ์ทางพุทธศาสนาทั้งหลายนั้นแม้จะต่างกันในเรื่องเนื้อหาและรายละเอียด แม้แต่ละท่านจะนำเสนอสิ่งใหม่ๆทำให้เราสามารถมองเห็นพุทธธรรมในแง่มุมใหม่ๆมากขึ้น แต่เมื่อทั้งหมดเป็นความรู้ที่ได้มาจากการคิดเชิงนิรนัยคือคิดขยายออกมาจากพุทธธรรมอันเป็นต้นตอที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้แล้ว ความใหม่เหล่านั้นก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็นการยืนยันสิ่งเดิม แต่ด้วยกลวิธีและรูปแบบการนำเสนอใหม่ๆเท่านั้นเอง คำอธิบายพุทธธรรมในเชิงคัมภีร์จึงมีลักษณะที่เป็นแก่นสำคัญคือ

การยืนยันพุทธธรรมดั้งเดิมด้วยการหารูปแบบการอธิบายใหม่ๆ ซึ่งอาจจะเป็นไปในเชิงปรัชญา เชิงศาสนา หรืออะไรก็ได้ ผู้เขียนขอเรียกกระบวนการอธิบายทั้งหมดในแนวนี้ว่าการคิดเชิงนิรนัย ด้วยเหตุผลว่าผู้ที่อธิบายพุทธธรรมในแนวนี้จะไม่ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์เป็นเครื่องมือ แต่จะใช้ความคิด เหตุผล และกลวิธีจัดระบบพุทธธรรมที่ตนสร้างขึ้นเป็นเครื่องมือหลัก

คราวนี้ก็มาถึงปัญหาสำคัญที่ว่าพุทธธรรมที่ทรงค้นพบเป็นความจริงแบบไหน ระหว่างความจริงเชิงตรรกะ(Logical Truth) กับความจริงเชิงประจักษ์ (Empirical Truth) คำถามนี้สำคัญเพราะเกี่ยวโยงไปหาการนำเอาแนวความคิดภายนอกอย่างเช่นลัทธิดาร์วินมาอธิบายพุทธธรรม เราจะพิจารณาประเด็นนี้ให้ละเอียดก่อนจะพิจารณาเรื่องอื่นๆต่อไป

ท่านพุทธทาสดูเหมือนจะเชื่อว่าพุทธธรรมเป็นความรู้เชิงประจักษ์ ไม่ใช่ความรู้เชิงตรรกะ⁵⁷ เพราะคิดเช่นนี้ ท่านจึงไม่นิยามอธิบายพุทธธรรมแบบคัมภีร์ดังที่ปราชญ์คนอื่นๆนิยมกระทำกัน เพราะการอธิบายเช่นนั้นไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของพุทธธรรมที่เป็นความรู้เกี่ยวกับโลก นักปรัชญาตะวันตกจำนวนหนึ่งเสนอความคิดที่เป็นนามธรรมไม่เกี่ยวกับโลก ความรู้แบบนี้เรียกว่าความรู้เชิงตรรกะ สมมติว่าสานุศิษย์รุ่นหลังจะอธิบายขยายความปรัชญาของนักปรัชญาท่านนั้น วิธีที่น่าจะสอดคล้องกับระบบความรู้ที่ตนจะอธิบายก็คือกระบวนการวิธีทางตรรกะ เช่นเดียวกัน มีนักวิทยาศาสตร์จำนวนหนึ่งเสนอความรู้บางอย่างโดยผ่านทางกระบวนการสังเกตธรรมชาติ สานุศิษย์รุ่นหลังที่ประสงค์จะ

⁵⁷ พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย์*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒, บทที่ ๑.

อธิบายขยายความเนื้อหาความคิดของอาจารย์ก็สามารถกระทำได้ โดยการสังเกตธรรมชาติแล้วหาข้อมูลใหม่ๆมาสนับสนุนทฤษฎีของอาจารย์ วิธีการคิดเชิงตรรกะคงไม่เหมาะสำหรับการอธิบายความรู้ที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับความจริงในธรรมชาตินั้น

ในพระสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่ทรงตรัสรู้ที่เรียกว่าพุทธ-ธรรมทั้งหมดนั้นสามารถสรุปเป็นข้อความสั้นๆได้คือ เรื่องของทุกข์ และการดับทุกข์^{๕๘} ตรงนี้เราจะเห็นว่าสิ่งที่ทรงยืนยันก็คือพุทธ-ธรรมเป็นความรู้เชิงประจักษ์ ทุกข์ที่ทรงหมายถึงก็คือทุกข์ของโลก ธรรมชาติ และการดับทุกข์ที่ทรงหมายถึงก็คือการดับทุกข์ในโลก ธรรมชาตินี้เอง หลักธรรมที่สำคัญๆในพุทธศาสนาเช่น ไตรลักษณ์ อริยสัจ กรรม สังสารวัฏ นิพพาน และ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้นนั้น เมื่อประมวลแล้วก็คือความรู้ที่ว่าด้วย (๑) โลกและชีวิตคือทุกข์ และ (๒) จะพ้นจากทุกข์นั้นได้อย่างไร หลักธรรมบางหมวดอาจเกี่ยวข้องกับตรงกับสองเรื่องนี้ แต่บางหมวดอาจเกี่ยวข้องกับทางอ้อม ในกรณีหลังนี้เมื่อสาวไปจนถึงที่สุดแล้วเราก็จะพบว่าเป้าหมายของการสอนหลักธรรมประเภทนี้ก็คือการโยงไปหาความเข้าใจเรื่องทุกข์ และการหาหนทางดับทุกข์นั่นเอง

จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่าความรู้อันเป็นผลมาจากการตรัสรู้จะเป็น ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงในโลก แต่ความรู้นั้นก็เป็ความรู้ที่ ประกอบด้วยเนื้อหาสองส่วนคือส่วนที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์อันเป็นสากลและส่วนที่ว่าด้วยปรากฏการณ์เฉพาะเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์นั้น ท่านพุทธทาสอธิบายว่า หลักธรรมเช่น อริยสัจสี่หรือปฏิจจสมุปบาทประกอบด้วยเนื้อหาสองส่วน ส่วนที่

^{๕๘} มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ข้อที่ ๓๕๒

หนึ่งคือเนื้อหาส่วนที่เป็นกฎ ส่วนที่สองคือเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงสิ่งเฉพาะที่ดำเนินไปตามกฎ⁵⁹ หลักอริยสัจข้อแรกกล่าวว่าชีวิตเป็นทุกข์ ข้อที่สองกล่าวว่าทุกข์นี้สืบเนื่องมาจากตัณหา ข้อที่สามกล่าวว่าดับตัณหาได้ทุกข์ก็ดับ และข้อที่สี่กล่าวว่าเราจะดับตัณหาได้ต่อเมื่อเราปฏิบัติตามอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดประการ อริยสัจแต่ละข้ออาจพิจารณาได้สองแง่ แ่งแรกพิจารณาได้ในฐานะข้อความที่กล่าวถึงกฎเกณฑ์ในธรรมชาติ ยกตัวอย่างเช่นข้อแรก การที่ชีวิตของคนเราเป็นทุกข์นี้เป็นกฎเกณฑ์อย่างหนึ่งในธรรมชาติ กฎเกณฑ์นี้เป็นนามธรรม ส่วนการที่นาย ก. นาย ข. นาย ค. เกิดมาแล้วชีวิตของเขาเป็นทุกข์คือปรากฏการณ์เฉพาะที่ดำเนินไปตามกฎอริยสัจข้อแรกที่ว่าชีวิตเป็นทุกข์นั้น นี่คือแง่ที่สอง สรุปความคือเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ไม่เพียงแต่ทรงรู้ปรากฏการณ์เฉพาะเท่านั้น แต่ทรงรู้กฎเกณฑ์ในธรรมชาติที่ครอบคลุมปรากฏการณ์เฉพาะทั้งหลายในโลกด้วย ท่านพุทธทาสตีความว่า ธรรมคือสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ธรรมตามคำอธิบายของท่านพุทธทาสมีสี่ความหมายคือ⁶⁰ (๑) สิ่งธรรมชาติ (๒) กฎธรรมชาติ (๓) หน้าที่หรือพันธะทางศีลธรรมที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ และ (๔) ผลอันเกิดจากการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ ท่านพุทธทาสเชื่อว่าเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ การตรัสรู้นั้นครอบคลุมสี่เรื่องดังกล่าวมานี้ จะเห็นว่าตามการตีความนี้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ความจริงเกี่ยวกับโลกธรรมชาตีกิจจริง แต่ความรู้นั้นมีทั้งส่วนที่

⁵⁹ พุทธทาสภิกขุ, *อิทัปปัจจยตา*, ไซยา : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕, บทที่ ๔.

⁶⁰ พุทธทาสภิกขุ, *ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ*, ไซยา: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๘, หน้า ๓๓๐-๓๖๓.

เป็นความรู้เชิงนามธรรมอันได้แก่ความรู้ที่ยังเห็นกฎเกณฑ์อันลึกซึ้งในธรรมชาติ และส่วนที่เป็นความรู้เกี่ยวกับสิ่งเฉพาะหรือปรากฏการณ์เฉพาะในโลกธรรมชาติด้วย

ถ้าเรายอมรับว่าพุทธธรรมไม่ใช่ความรู้เชิงตรรกะ แต่เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกธรรมชาติ การอธิบายพุทธธรรมก็สมควรดำเนินไปในทางที่จะทำให้เรามองเห็นเนื้อหาของพุทธธรรมที่ดำรงอยู่ในโลกธรรมชาติ ไม่ใช่พุทธธรรมในรูปของคัมภีร์ ผู้เขียนเห็นด้วยกับการตีความของท่านพุทธทาสที่กล่าวมาข้างต้น และเห็นด้วยกับแนวทางการอธิบายพุทธธรรมของท่าน ที่พยายามทำให้ผู้คนมองเห็นเนื้อหาของพุทธธรรมที่ดำรงอยู่ในโลกธรรมชาติ ในชีวิตของคนจริงๆ ในเลือดเนื้อ และการดิ้นรนต่อสู้ประจำวันของผู้คน คำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธปรัชญามองได้สองแง่ แ่งที่หนึ่งทุกข์คือกฎเกณฑ์ในธรรมชาติ แ่งที่สองทุกข์คือปรากฏการณ์เฉพาะ ทุกข์ในแง่ที่เป็นกฎเกณฑ์ในธรรมชาตินั้นผู้เขียนเชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงมองเห็นอย่างทะลุปรุโปร่ง ทุกข์ในแง่นี้มีแต่พุทธปัญญาเท่านั้นที่จะเข้าใจได้หมดสิ้น จะอย่างไรก็ตาม เมื่อจะทรงสอนเรื่องทุกข์แก่ผู้คน มักสอนผ่านทางทุกข์ในแง่ที่สองคือแง่ที่เป็นปรากฏการณ์เฉพาะ ทุกข์ที่คนอินเดียเมื่อสองพันห้าร้อยกว่าปีที่แล้วประสบน่าจะมีบางส่วนไม่เหมือนทุกข์ที่ผู้คนในศตวรรษนี้กำลังประสบ สมมติว่าพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ในสมัยนี้ ทุกข์ที่ทรงสอนผู้เขียนเชื่อว่าน่าจะต่างไปจากที่ทรงสอนแก่ชาวอินเดียในอดีต ผู้คนในอดีตไม่รู้จักทุกข์อันได้แก่การที่ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยโครงสร้างของสังคมเมืองที่ซับซ้อน นี่คือตัวอย่างปัจจัยที่จะทำให้ทุกข์ของคนในอดีตกับของเราในสมัยปัจจุบันแตกต่างกัน จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่าทุกข์ใน

ความหมายที่สองจะแตกต่างกันตามยุคสมัยและสภาพสังคม แต่ทั้งหมดก็เป็นทุกข์ที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติอันเดียวกัน นั่นคือไม่ว่าผู้คนในสมัยไหนย่อมเป็นทุกข์เพราะความยึดมั่นในตัวตนทั้งสิ้น โลกโรรสหลงจะยังเป็นสาระอันเป็นนิรันดร์ของมนุษย์ ทุกข์อันได้แก่กรอบโครงทางธรรมชาติจะดำรงอยู่อย่างนั้นตลอดไป แต่เนื้อหาของทุกข์ที่เป็นปรากฏการณ์เฉพาะจะเปลี่ยนไปตามยุคสมัย พิจารณาจากแง่นี้ ทุกข์ที่เป็นปรากฏการณ์เฉพาะที่พระพุทธเจ้าทรงสอนในอดีตจึงไม่น่าจะเพียงพอที่จะทำให้คนสมัยปัจจุบันที่กำลังเผชิญหน้ากับทุกข์ที่แตกต่างไปจากอดีตเข้าใจและมองเห็นความสำคัญของคำสอนข้อนี้ได้อย่างเต็มที่ ผู้เขียนเชื่อว่าการที่ท่านพุทธทาสพยายามอธิบายทุกข์ในแง่มุมใหม่ๆ จากมุมมองของคนร่วมสมัย จากการสังเกตธรรมชาติและชีวิตของผู้คนก็เพื่อจะปรับช่องว่างที่ว่านี้ให้ลดน้อยลงนั่นเอง

อันที่จริง อริยสัจสี่นี้อาจถือได้ว่าเป็นหัวใจของพุทธจริยธรรม หลักธรรมอื่นๆ เช่น ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ กรรม สังสารวัฏ นิพพาน เป็นต้นสามารถอธิบายรวมลงในเรื่องอริยสัจสี่นี้ได้ทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นเรื่องที่น่าคิดเหมือนกันว่า คำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธปรัชญาต้องถือว่าเป็นหัวใจสำคัญเพราะเป็นอริยสัจข้อแรกที่เปรียบเสมือนจุดตั้งต้นทางความคิดของพุทธจริยธรรมทั้งระบบ หากไม่ยอมรับว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ ก็จะไม่ยอมรับอริยสัจข้ออื่นๆ ที่ตามมา สุดท้ายก็จะเป็นการยอมรับว่านิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต พิจารณาจากจุดนี้จะเห็นว่าการชี้ให้เห็นว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์เป็นงานสำคัญเบื้องต้นของการนำเสนอพุทธจริยธรรม และการนำเสนอแนวคิดเรื่องทุกข์ชนิดที่จะกระตุ้นความสนใจของผู้คนให้

เห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องยิ่งใหญ่และสำคัญในชีวิตดูเหมือนจะไม่มีอะไรดีไปกว่าการนำเสนอโดยการชี้ให้เห็นทุกข์ที่ดำรงอยู่จริงๆ ในชีวิตของผู้คนนั่นเอง

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชเคยเขียนหนังสืออธิบายแนวคิดเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนาโดยอาศัยความรู้ทางชีววิทยาเป็นเครื่องมือ หนังสือเล่มดังกล่าวชื่อว่า *ห้วงมรรณพ* เป็นหนังสือที่มีคนอ่านจำนวนมาก เนื้อหาตอนหนึ่งของหนังสือ ท่านผู้เขียนกล่าวว่า

เมื่อผมเริ่มเขียนเรื่องนี้ บังเอิญผมมานั่งเขียนอยู่กลางป่าระหว่างหน้าฝน เหลียวดูรอบตัวก็เห็นแต่ชีวิตต่างๆ มากมายสุดที่จะประมาณ ทั้งชีวิตพืชและชีวิตสัตว์ แต่ละชีวิตก็พยายามที่จะดำรงตนไว้เต็มความสามารถเท่าที่มีอยู่ในตัว แต่แล้วก็ดำรงไว้ไม่ได้ แดกดับไปและเกิดขึ้นใหม่ แล้วก็ใช้ความพยายามที่จะดำรงชีวิตนั้นต่อไปอีก ดูๆ แล้วก็เกิดความเมตตา เพราะถ้าหากชีวิตทั้งปวงที่อยู่รอบตัวเรานั้นมีเสียงมีปัญญาร้องขอชีวิตของตนได้ วันหนึ่งๆ ก็น่าจะมีแต่เสียงร้องขอชีวิต ไม่มีเสียงอื่น คิดดูแล้วก็ใจหายและเกิดความเห็นใจในความทุกข์ความดิ้นรนของชีวิตทุกชีวิต...

ผู้ใดที่อ่านเรื่องนี้ต่อเนื่องกันมาถึงเพียงนี้ก็เห็นจะพอเดาออกแล้วกระมังว่าผมกำลังเอาความจริงคือพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาปรับเข้ากับความจริงทางชีววิทยาซึ่งนักวิทยาศาสตร์ได้พิสูจน์แล้ว เท่าที่ผมได้เขียนมาถึงเพียงนี้ก็พอจะเห็นได้ว่าความจริงทั้งสองอย่างเข้ากันได้สนิท หรือที่แท้ก็คือความจริงอันเดียวกันนั่นเอง ชั่วแต่ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ถึงแก่น เป็นหน้าที่ของนักวิทยาศาสตร์จะต้องค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับรายละเอียดต่างๆ ซึ่งก็หนีแก่นไปไม่พ้น แก่นนั้นก็คือเรื่องต้นเหตุทำให้เกิดชาติเกิดภพบังเกิดมีชีวิตและความดิ้นรน มีชาติมีภพแล้วก็ยังมีต้นเหตุอันทำให้ชีวิตนั้นต้องกระทำกรรมต่างๆ ด้วยความใคร่กระหายที่จะสืบชาติสืบภพต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด⁶¹

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์และท่านพุทธทาสเป็นนักคิดชาวพุทธที่

⁶¹หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, *ห้วงมรรณพ*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๒, หน้า ๑, ๙.

ศึกษาวิทยาศาสตร์ และพบว่างานค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือชีววิทยานั้น เหมาะสำหรับจะนำมาอธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธปรัชญา ทั้งท่านพุทธทาสและหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์เชื่อว่าความจริงของสรรพชีวิตในโลกที่วิชาชีววิทยาเปิดเผยให้เราเห็นนั่นก็คือความจริงอันเดียวกันกับที่พุทธศาสนาสอน เป็นแต่เพียงว่าสองระบบความคิดนี้ใช้ภาษาในการสื่อความแตกต่างกันเท่านั้นเอง

ผู้เขียนเห็นด้วยกับสองท่านที่กล่าวมาข้างต้นว่า การใช้ศาสตร์สมัยใหม่อย่างเช่นชีววิทยามาอธิบายทุกข์ในพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่กระทำได้และควรกระทำ ทั้งนี้เพื่อให้สาธารณชนมองเห็นว่าทุกข์ของชีวิตนั้นยิ่งใหญ่ซับซ้อนและละเอียดอ่อนปานใด ในข้อความที่คัดมาข้างต้น หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า ‘แก่น’ ผู้เขียนเข้าใจว่าแก่นที่ท่านหมายถึงในที่นี้คงได้แก่นเนื้อหาของพุทธธรรมส่วนที่ผู้เขียนเรียกว่ากฎอันเป็นนามธรรม พระพุทธเจ้าทรงหยั่งเห็นกฎอันเป็นแก่นแท้ของชีวิตนั้น แต่เมื่อทรงสอนประชาชนมักทรงเลือกสอนเรื่องของชีวิตนั้นผ่านทางเหตุการณ์เฉพาะเพราะเป็นสิ่งที่ให้พลังในเชิงการอธิบายมากกว่า(เหมือนเราจะสอนเรื่องทุกข์จากความพลัดพรากได้ดีกับคนที่เพิ่งหรือกำลังจะสูญเสียคนอันเป็นที่รักยิ่งไป) งานค้นคว้าของนักชีววิทยาสกุลดาร์วินที่หนังสือนี้ยืมมาสำหรับอธิบายให้เห็นรายละเอียดอันซับซ้อนของภาวะที่เรียกว่าทุกข์ของชีวิตนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นคำอธิบายหนึ่งในบรรดาคำอธิบายทั้งหลายที่ส่งไปหาแก่นแท้ของชีวิตที่พุทธศาสนาสอนที่ผู้เขียนเลือกเอางานค้นคว่าดังกล่าวนี้มาเป็นอุปกรณ์ในการทำ ความเข้าใจแนวความคิดเรื่องทุกข์ในพุทธปรัชญาก็เพราะพิจารณา

เห็นว่าเป็นงานที่ค้นลึกลงไปในชีวิตต่างๆในโลกนี้ แม้ว่าการค้นคว้า ลึกลงไปในสรรพชีวิตของคนเหล่านี้จะไม่มีจุดประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ในพุทธปรัชญา แต่ข้อมูลที่ปรากฏออกมา นั้น ผู้เขียนเห็นว่าหากพิจารณาจากกรอบความคิดทางพุทธศาสนาแล้ว เราอาจพูดได้นั่นคือรายละเอียดของภาวะที่พุทธศาสนาเรียกว่า ทุกข์นั่นเอง พิจารณาจากจุดนี้ลัทธิदारวินก็คือแว่นขยายที่ผู้เขียน หยิบยืมมาเพื่อส่องให้ชาวพุทธทั้งหลายได้รู้ได้เห็นชีวิตนี้เป็นทุกข์ อย่างไร ลีลันของทุกข์ที่ปรากฏผ่านแว่นขยายนี้ผู้เขียนเชื่อว่าจะมีพลังอันรุนแรงที่จะโน้มน้าวใจให้พุทธศาสนิกชนมองเห็นความละเอียดลึกซึ้งของภาวะที่เรียกว่าทุกข์ที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ พระพุทธองค์เคยตรัสเอาไว้ว่าทุกข์คือภาวะที่น่ากลัวที่สุดในโลก⁶² พระภิกษุในพุทธศาสนานั้นหมายถึงผู้ที่มองเห็นภาวะอันน่ากลัวใน วัฏสงสาร ภาวะอันน่ากลัวในที่นี้ก็คือทุกข์นั่นเอง ชีวิตดูผิวเผิน คล้ายจะเป็นสิ่งที่น่ารื่นรมย์ยินดี แต่เมื่อเจาะลึกลงไปในเนื้อใน ของชีวิตแล้ว เราจะเห็นได้ด้วยตัวเองว่าชีวิตนี้น่ากลัวอย่างที่พระ พุทธองค์ตรัสเอาไว้ ลัทธิदारวินจะทำหน้าที่เป็นแว่นขยายให้เรา มองเห็นความน่ากลัวของชีวิตที่พระพุทธองค์ประสงค์จะให้เรา ทั้งหลายหยั่งเห็นนั้น สรุปความว่าที่เราต้องอาศัยลัทธิदारวินมา ช่วยส่องให้เห็นรายละเอียดของภาวะที่พุทธศาสนาเรียกว่าทุกข์ ของชีวิตนี้ก็เพราะลัทธิदारวินเป็นระบบความรู้ที่ได้แสดงตัวว่าได้ทำ อะไรมากมายในการเจาะค้นเข้าไปในชีวิตทั้งหลายบนพื้นโลกแล้วก็ พบปรากฏการณ์ที่อาจเรียกได้นั่นคือทุกข์ตามที่พุทธศาสนาสอน นั่นเอง

⁶² ขุททกนิกาย จูฬนิเทศ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ ข้อที่ ๖๓

จุดประสงค์รอง

นักคิดในลัทธิดาร์วินบางคนในสมัยปัจจุบันเชื่อว่าพัฒนาการทางด้านศีลธรรมของมนุษย์นั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับกระบวนการทางชีววิทยาภายในมนุษย์ กล่าวโดยสรุปคือ มนุษย์เรียนรู้ว่าในการปรับตัวเพื่อให้เหมาะสมที่จะอยู่รอดนั้น การมีศาสนาสำหรับยึดเหนี่ยวทางใจเป็นวิธีการอย่างหนึ่ง พิจารณาจากแง่นี้ ศาสนาไม่ได้มีความจริงในตัวเอง หากแต่ศาสนานั้นเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้ในการปรับตัวเองให้เหมาะสมแก่ความอยู่รอดเท่านั้น เมื่อศาสนาได้สอนความจริง ศาสนาก็สามารถเปลี่ยนแปลงได้ โดยมนุษย์นั่นเองจะเป็นผู้เปลี่ยนแปลงศาสนา นอกจากนี้นักคิดในลัทธิดาร์วินสมัยปัจจุบันบางคนยังเชื่อว่าเนื่องจากศาสนาเป็นผลมาจากกระบวนการสร้างภาพยึดเหนี่ยวในทางใจบางอย่างของมนุษย์สมัยโบราณซึ่งไม่มีความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับโลกรวมทั้งธรรมชาติเล็กๆของตนเอง (เช่นมนุษย์อาจกลัวภัยธรรมชาติจึงสร้างภาพของสิ่งเหนือธรรมชาติเช่นเทพเจ้าขึ้นว่าเป็นผู้อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์เหล่านี้แล้วพยายามหาวิธีสื่อสารกับเทพเจ้าเพื่อให้ตนเกิดความมั่นใจว่าจะไม่ได้รับอันตรายจากภัยธรรมชาตินั้น วิธีการสื่อสารนั้นก็กลายมาเป็นพิธีกรรมทางศาสนา เช่นการบูชาเทพเจ้า การสวดอ้อนวอน และพิธีกรรมอื่นๆที่พัฒนาซับซ้อนขึ้นตามกาลเวลา) ศาสนาจึงอาจไม่ประสบความสำเร็จในการสอนศีลธรรมมนุษย์เพราะศาสนาไม่ได้วิเคราะห์ความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์อย่างลึกซึ้งมาแต่ต้น ความเชื่อที่ว่านี้ทำให้นักคิดในลัทธิดาร์วินบางคนในยุคนี้ถึงกับกล่าวว่า ถึงเวลาแล้วที่ปัญหาเรื่องจริยธรรมจะต้องอยู่ในมือของนักชีววิทยาแทนที่นัก

ศาสนาหรือนักปรัชญา⁶³ เพราะว่าชีววิทยาปัจจุบันค้นลึกเข้าไปในธรรมชาติมนุษย์จึงรู้ว่าจะให้มนุษย์มีศีลธรรมในทางใดจึงจะประสบความสำเร็จมากที่สุด นักศาสนากับนักปรัชญาเพียงแต่คิดและคาดการณ์ว่าธรรมชาติของมนุษย์น่าจะเป็นอย่างนั้นน่าจะเป็นอย่างนี้ หรือไม่ก็ละเลยไม่สนใจธรรมชาติของมนุษย์ มุ่งนำเสนอข้อปฏิบัติอันเป็นอุดมคติให้มนุษย์ปฏิบัติโดยไม่สนใจว่าข้อเสนอเชิงอุดมคตินั้นสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์สักๆหรือไม่

ทัศนะของนักชีววิทยาสกุลดาร์วินที่กล่าวมาข้างต้นนี้นับว่าเป็นแนวคิดที่ทำทายนักศาสนาและปรัชญาค่อนข้างรุนแรง ดูเหมือนว่านักปรัชญาจำนวนหนึ่งจะไม่สนใจคำประกาศที่ว่านี้เท่าใดนัก เพราะคิดว่าไม่มีน้ำหนักเนื่องจากสิ่งที่คนเหล่านี้ประกาศเป็นเรื่องเก่าที่เคยมีการถกเถียงกันมามากแล้วในวงการปรัชญา เรื่องนี้คือ: ‘จำเป็นไหมว่าสิ่งที่มนุษย์ควรกระทำจะต้องสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์’ แนวคิดทางจริยศาสตร์แนวคิดหนึ่งเห็นว่าสิ่งที่ศาสนาหรือปรัชญาชักชวนให้มนุษย์กระทำต้องสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ การเรียกร้องในสิ่งที่ขัดกับธรรมชาติของมนุษย์เป็นสิ่งที่ไร้ผล เพราะไม่มีมนุษย์คนใดอยากจะทำตาม หรือแม้พยายามจะทำตามก็ไม่สามารถทำได้ด้วยว่าข้อเรียกร้องนั้นขัดแย้งกับความเป็นจริงเกี่ยวกับตัวเขานั้นเอง แนวคิดนี้มีชื่อเรียกว่าจริยศาสตร์แบบธรรมชาตินิยม ทัศนะดังกล่าวนี้มีผู้ไม่เห็นด้วยโดยให้เหตุผลว่าไม่จำเป็นว่าสิ่งที่สอดคล้องกับธรรมชาติของเราจะต้องเป็นความดีหรือเป็นสิ่งที่เราควรเชิดชูในฐานะอุดมคติ ตรงกันข้าม สิ่งที่เป็นอุดม-

⁶³Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1976, chapter 1.

คตินั้นบางครั้งอาจขัดแย้งหรือสวนทางกับธรรมชาติของเรา ในกรณีเช่นนี้เห็นได้ชัดว่าการเลือกอุดมคติเป็นสิ่งสูงส่งหรือน่ายกย่องกว่าการเลือกทำตามสิ่งที่ธรรมชาติภายในของเราเรียกร้อง

จะอย่างไรก็ตาม ข้อเสนอจากฝ่ายธรรมชาตินิยมที่ว่า จริยธรรมในทางศาสนาหรือข้อเสนอทางจริยศาสตร์ต้องสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ไม่เช่นนั้นจริยธรรมหรือหลักจริยศาสตร์เหล่านั้นก็จะเป็นได้แค่ข้อเสนออย่างลมๆแล้งๆที่ไม่มีมนุษย์คนใดสามารถปฏิบัติตามได้ ก็ยังนับได้ว่าเป็นข้อเสนอที่มีน้ำหนักอยู่ เพราะหากจริยธรรมเป็นสิ่งที่เราหวังผลในทางปฏิบัติ เราก็คงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องพิจารณาประเด็นด้านความเป็นไปได้/ไม่ได้ตามธรรมชาติของเราเองด้วย วิลสันนักคิดคนสำคัญของลัทธิดาร์วินคนหนึ่งในสมัยนี้กล่าวว่า สำหรับผู้ที่มักอ้างว่าข้อเท็จจริงที่ว่า ‘เราเป็นอย่างไร’ ไม่สามารถนำมาเป็นข้ออ้างว่า ‘เราควรใช้ชีวิตอย่างไร’ เขาเองก็มีคำถามกลับเหมือนกันว่า หาก ‘สิ่งที่เราควรทำ’ ไม่ได้พิจารณาจาก ‘สิ่งที่เราเป็น’ แล้วเราจะไปหาสิ่งนี้จากที่ไหนกัน⁶⁴

ซิงเงอร์นักจริยศาสตร์ชาวออสเตรเลียยกเล่าวเอาไว้ในหนังสือเล่มหนึ่งของเขาว่า เพื่อนร่วมงานของเขาเมื่อได้ฟังทัศนะของนักชีววิทยาในลัทธิดาร์วินตามที่กล่าวมาข้างต้นมักจะหัวเราะเยาะว่าเป็นทัศนะที่ไร้สาระ แต่สำหรับเขา ทัศนะเหล่านี้สมควรที่นัก

⁶⁴Edward O. Wilson, *The Biological Basis of Morality*, in *The Atlantic Monthly*, April 1998. (วารสารที่ตีพิมพ์บทความของวิลสันชิ้นนี้มีทั้งฉบับปกติและฉบับเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ต ผู้เขียนใช้ฉบับอินเทอร์เน็ต จึงไม่สามารถอ้างอิงเลขหน้าได้ ผู้สนใจอ่านวารสารนี้ทางอินเทอร์เน็ต ดู www.theatlantic.com)

ปรัชญารวมทั้งนักศาสนาจะต้องรับฟัง⁶⁵ โดยรวมๆผู้เขียนเห็นด้วยกับทัศนะของซิงเงอร์ ผู้เขียนคิดว่าโดยทั่วไปโลกของนักปรัชญาเป็นโลกของความคิด ส่วนโลกของนักวิทยาศาสตร์เป็นโลกของการค้นคว้าทดลอง หากพิจารณาภายในโลกของปรัชญาเอง ปรัชญาย่อมมีเหตุผลเพียงพอที่จะมองว่าแนวคิดของนักคิดสกุลดาร์วินที่เสนอว่าจริยศาสตร์ควรเปลี่ยนมือมาอยู่กับนักชีววิทยาแทนนักปรัชญาได้แล้วเป็นทัศนะที่อ่อนเหตุผลสนับสนุน ในทางกลับกัน หากเราเดินออกมาจากโลกของปรัชญาแล้วตั้งคำถามว่าหากสิ่งที่เราเสนอมานุษย์ควรทำหรือไม่ควรทำเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถปฏิบัติตามได้เลยเพราะข้อเรียกร้องเหล่านั้นขัดแย้งกับธรรมชาติพื้นฐานในทางชีววิทยาของเขา ข้อเสนอทางจริยศาสตร์เหล่านั้นจะมีประโยชน์จริงๆในทางปฏิบัติอย่างไร อย่างมากที่สุดสิ่งเหล่านี้ก็คงเป็นได้แต่ข้อความสวยหรู น่าเลื่อมใส สูงส่ง น่าเกรงขาม แต่ไม่มีผลในระดับลึกซึ่งที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่ชีวิต

ผู้เขียนถือว่าพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาย่อมอยู่ในข่ายที่ได้รับผลกระทบจากทัศนะของนักคิดในลัทธิดาร์วินที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเชื่อว่าพุทธศาสนามีแนวโน้มที่จะเป็นศาสนาแบบธรรมชาตินิยมในความหมายหลักๆ ๒ ความหมายคือ (๑) พุทธศาสนาสอนเรื่องธรรมชาติและกฎธรรมชาติ กล่าวคือ พุทธศาสนาสอนเรื่องธรรม ธรรมในทัศนะของพุทธศาสนาคือสรรพสิ่งในจักรวาล สิ่งเหล่านี้พุทธศาสนาอธิบายว่ามีอยู่

⁶⁵Peter Singer, *The Expanding Circle: Ethics and Sociobiology*, Oxford: Clarendon Press, 1981, pp. ix-xi.

ตามธรรมชาติและดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ (๒) ข้อเรียกร้องทางจริยธรรมในพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองเมื่อผู้ปฏิบัติรู้ความจริงในธรรมชาติว่าเป็นอย่างนี้อย่างนั้น เมื่อเรารู้ความจริงในทางโภชนาการว่าการบริโภคอาหารอย่างนี้เป็นคุณแก่ร่างกาย อย่างนั้นเป็นโทษแก่ร่างกาย ความรู้นั้นจะชักนำเราอย่างอัตโนมัติเองว่าเราควรบริโภคอาหารแบบใด เช่นเดียวกัน พุทธศาสนาเชื่อว่าเมื่อมนุษย์รู้ความจริงในธรรมชาติว่า การมีสภาพจิตใจแบบนี้จะส่งผลให้เกิดทุกข์แก่ชีวิต ส่วนการมีสภาพจิตใจแบบนี้จะส่งผลให้เกิดความสุขสงบแก่ชีวิต เขาจะเรียนรู้เองอย่างเป็นอัตโนมัติว่าเขาควรดำเนินชีวิตอย่างไร กล่าวอย่างสรุปคือสิ่งที่ควรกับสิ่งที่ป็นจริงในทัศนะของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่เดียวกัน ข้อความทางจริยศาสตร์ (Ethical Statements) ในพุทธศาสนาสามารถแปลงเป็นข้อความเชิงข้อเท็จจริงในธรรมชาติ (Empirical Statements) ได้ทุกข้อความ ยกตัวอย่างเช่น ข้อความเชิงจริยศาสตร์ว่า การขโมยเป็นบาป สามารถแปลงเป็นข้อความเชิงข้อเท็จจริงได้ว่า การขโมยส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนเศร้าหมองทั้งทางกายและใจแก่ผู้กระทำ เป็นต้น

หากว่าทฤษฎีของผู้เขียนที่ว่าพุทธศาสนามีลักษณะเป็นศาสนาแบบธรรมชาตินิยมในความหมายตามที่กล่าวมาข้างต้นถูกต้อง ผลสำคัญในทางปรัชญาที่ตามมาประการหนึ่งก็คือ พุทธศาสนากับลัทธิदारวินดูจะไม่ยืนอยู่คนละขั้ว ความเป็นธรรมชาตินิยมในพุทธศาสนาอาจดูได้จากกรณีต่างๆทั้งส่วนที่เป็นคำสอนในพุทธศาสนา และส่วนที่กล่าวถึงประวัติการแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้าเอง พุทธศาสนาในระยะเริ่มแรกนั้นกล่าวถึงมนุษย์ในฐานะอินทรีย์ภาพ

อันเกิดจากการรวมตัวกันอย่างสนิทเป็นเนื้อเดียวของชั้นทั้งห้า สิ่ง
ที่เรียกว่าจิตนั้นได้รับการอธิบายในรูปของการรับรู้มากกว่าที่จะเป็น
ตัวผู้รับรู้ที่มีการพัฒนาขึ้นในยุคอภิธรรม^{๖๖} การมองว่าชีวิตเป็น
เอกภาพนี้ทำให้พุทธศาสนาในระยะนั้นให้ความสำคัญแก่การรักษา
ดุลยภาพของปรากฏการณ์สองปรากฏการณ์ที่เราเรียกว่ากายกับจิต
เรื่องนี้สามารถเข้าใจได้ชัดขึ้นหากเราจะย้อนไปพิจารณาประสพ-
การณ์การแสวงหาความหลุดพ้นของพระพุทธเจ้า สมัยนั้นใน
อินเดียมีลัทธิประเภทหนึ่งที่สอนว่าความหลุดพ้นสามารถเข้าถึงได้
ด้วยการทรมานกาย พระพุทธเจ้าทรงทดลองปฏิบัติตามลัทธิที่ว่า
นั้นอย่างเข้มงวดจนแทบเอาชีวิตไม่รอด สุดท้ายก็ทรงค้นพบว่าการ
ปฏิบัติเช่นนั้นเป็นการไม่ให้ความสำคัญแก่การรักษาดุลยภาพ
ระหว่างกายกับความคิด จึงทรงเลิกแล้วหันมาเสวยพระกระยา-
หารตามปกติแล้วบำเพ็ญเพียรใหม่บนพื้นฐานของความเข้าใจเรื่อง
การให้ความสมดุลแก่กายกับความคิดนั้นจนกระทั่งได้ตรัสรู้พระ
อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณดังที่ทราบกันทั่วไป

ลัทธิदारวินแสดงทัศนะที่เป็นผลกระทบต่อศาสนา การนำเอา
ลัทธิदारวินมาพิจารณาร่วมกับพุทธศาสนาในหนังสือนี้ แม้จะมี
จุดประสงค์หลักคือการใช้ลัทธิदारวินอธิบายให้เห็นรายละเอียด
ของภาวะที่เรียกว่าทุกข์ของชีวิต แต่ก็มีจุดประสงค์รองคือต้องการ
แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนากับลัทธิदारวินมีแนวทางในการทำ

^{๖๖}ในพระสูตรยุคแรกของพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงจิต จะตรัสถึงในฐานะที่เป็น
ปรากฏการณ์การรับรู้ผ่านทางอายตนะหกอย่าง ดู ที่มกนิคาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่
๑๑ ข้อที่ ๓๐๖ แต่พอตกมาถึงยุคหลังที่เรียกกันว่ายุคอภิธรรม จิตได้รับการนิยามว่าสิ่งที่คิด
(จินตเตตติ จิตตํ - Mind means a thinking thing) ดู อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถ-
วิภาวินีฉบับภาษาบาลีของมหาจุฬาราชวิทยาลัย หน้า ๖๖

เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ในแนวเดียวกันคือแนวธรรมชาตินิยม เมื่อพิจารณาจากจุดนี้ ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาจะไม่ได้รับผลกระทบจากแนวคิดของลัทธิดาร์วิน นอกจากจะไม่ได้รับผลกระทบแล้ว ดูเหมือนว่าพุทธศาสนานั้นแหละกลับได้รับประโยชน์จากทัศนะของลัทธิดาร์วินที่พยายามเสนอให้ศาสนาสนใจประเด็นด้านความเป็นจริงเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์ก่อนที่จะออกแบบหลักคำสอนให้คนทั้งหลายปฏิบัติตาม

ทุกข์อันได้แก่ความดิ้นรนเพื่อให้ตนเองและสิ่งที่ตนผูกพันอยู่รอดเป็นความจริงของชีวิต การเอาชนะทุกข์ดังกล่าวนี้เป็นเป้าหมายหลักของพุทธธรรม ศาสนาอื่นที่ไม่ใช่พุทธศาสนาอาจสอนเรื่องอื่นที่ไม่ใช่เรื่องทุกข์ แต่ดูเหมือนว่าเมื่อกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้วสิ่งที่ศาสนาเหล่านั้นต้องการก็คือการมีชีวิตที่สงบสุขของมนุษยชาติซึ่งก็คือการไม่มีทุกข์นั่นเอง เพื่อบรรลุจุดหมายดังกล่าว นั้น ศาสนาทั้งหลายก็ได้นำเสนอหลักธรรมให้คนทั้งหลายได้ปฏิบัติตาม ลัทธิดาร์วินวิจารณ์ว่าศาสนาทั้งหลายมักจะละเลยที่จะศึกษาให้ลึกซึ้งถึงรากถึงโคนว่าข้อเสนอทางจริยธรรมของตนนั้นสัมพันธ์กับธรรมชาติอันแท้จริงของชีวิตมนุษย์มากน้อยเพียงใด จุดนี้ผู้เขียนถือว่าเป็นจุดสำคัญที่ศาสนาทั้งหลายต้องรับฟัง ในส่วนของพุทธศาสนานั้น ผู้เขียนเชื่อว่าเป็นศาสนาที่เริ่มต้นด้วยการพิจารณาธรรมชาติของชีวิตมนุษย์อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้วจึงออกแบบคำสอนโดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ตามที่ศึกษามาแล้วนั้น จะอย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาก็มีข้อจำกัดบางส่วนที่ต้องการเครื่องมืออื่นๆมาช่วย ข้อจำกัดที่ว่านี้คือ เมื่อผ่านยุคของพระพุทธเจ้ามาแล้ว นักคิดในพุทธศาสนามุ่งอธิบาย

ชีวิตโดยเน้นหนักไปที่เรื่องจิตเสียเป็นส่วนใหญ่ จนกระทั่งว่าในยุค อภิธรรมได้เกิดการแบ่งแยกจิตกับกายออกจากกัน ข้อเสนอทาง จริยธรรมนับจากยุคแยกกายกับจิตเป็นคนละส่วนเป็นต้นมาจึง กลายเป็นจริยธรรมแบบที่ให้ความสำคัญแก่จิตเพียงอย่างเดียว เมื่ออธิบายแนวความคิดเรื่องทุกข์ก็ไม่ได้พิจารณาทุกข์โดยเอากาย เข้ามาเป็นส่วนสำคัญของชีวิต จุดนี้คือจุดที่ผู้เขียนเห็นว่า เป็น ช่องว่างที่สมควรได้รับการเติมให้เต็ม

ขอย้อนกลับไปที่ตัวอย่างเรื่องการทรมานกายของพระพุทธเจ้าที่ กล่าวถึงตอนต้นอีกครั้ง ทำไมพระพุทธเจ้าจึงทรงเลิกทรมานกาย คำตอบคือเพราะทรงเห็นว่าวิธีการทรมานกายนั้นเป็นการตัดกาย ออกไปจากชีวิตแล้วมุ่งพัฒนาจิตแต่เพียงอย่างเดียว สิ่งที่ทรง แสวงหา นั่นคือการหลุดพ้นจากทุกข์ ทรงเข้าใจว่าทุกข์อาจพ้นได้ ด้วยการบำเพ็ญตบะขัดเกลากิจอย่างเข้มงวด วิธีขัดเกลากิจอย่าง เข้มงวดก็คือการเอาชนะความเรียกร้องต้องการของจิตที่จะมีชีวิต เยี่ยงคนปกติเช่นกินอาหารตามปกติ นั่งนอน สวมเสื้อผ้าอย่างที่คุณ ปกติทั่วไปกระทำ เมื่อทดลองไปช่วงเวลาหนึ่งก็ทรงพบว่าวิธีการ เพิกเฉยไม่ใส่ใจกายนั้นไม่สามารถนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ จึงทรง เลิกทรมานกาย หันมาใช้ชีวิตอย่างคนปกติ ทรงเรียนรู้ชีวิตจากตัว ชีวิตทั้งหมด ไม่ใช่จากจิตเพียงอย่างเดียวเหมือนเมื่อก่อน และ แนวทางนี้ที่สุุดก็นำพระองค์ไปสู่การดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง

ผู้เขียนเคยมีประสบการณ์ในการบวชเป็นสามเณรและเป็น พระภิกษุในพุทธศาสนาอยู่ ๑๑ ปี สิ่งที่ผู้เขียนได้กระทำในระหว่าง ชีวิตการเป็นนักบวชนั้นก็เหมือนกับที่นักบวชในพุทธศาสนาอื่นๆ กระทำคือศึกษาพระธรรมและพยายามปฏิบัติตนเป็นนักบวชที่ดี

เท่าที่สติปัญญาและความเพียรพยายามจะเอื้ออำนวย ช่วงที่แรก
บวชนั้นผู้เขียนอยู่ในช่วงย่างเข้าสู่วัยรุ่น ชีวิตในร่มกาสาวพัสตร์สิบ
กว่าปีนั้นจึงเป็นชีวิตของวัยรุ่นและวัยคนหนุ่มโดยแท้ การใช้ชีวิต
ในวัยหนุ่มเป็นนักบวชนี่ผู้เขียนถือว่าเป็นประสบการณ์ที่มีค่ายิ่งใน
ชีวิต เพราะวัยหนุ่มนั้นเป็นวัยที่ชีวิตต้องการทุกสิ่งทีศาสนาบอกว่า
เป็นสิ่งเลวร้าย วัยนี้เป็นวัยที่ต้องการความรัก แต่ศาสนากลับบอกว่า
ความรักคือความทุกข์ วัยนี้เป็นวัยที่ต้องสนใจเพศตรงกันข้าม แต่
ศาสนาบอกว่าความสนใจเช่นนั้นเป็นบาป วัยนี้เป็นวัยที่ความ
ต้องการทางกายภาพบางอย่างเช่นความต้องการทางเพศและความ
ทะยานอยากที่จะแสวงหาและเลี้ยงดูชีวิตเยี่ยงคนหนุ่มพุ่งขึ้นสูงสุด
แต่หลักธรรมและวินัยของนักบวชสั่งให้พยายามระงับความ
ต้องการเช่นนั้นอย่างเคร่งครัด นี่คือการขัดแย้งที่รุนแรงที่บังเกิด
ภายในชีวิตของคนคนหนึ่งที่กำลังคมสมมติเรียกว่าเป็นนักบวช

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาชีวิตตัวเองในช่วงที่ใช้ชีวิตเป็นนักบวช
นั้น ผู้เขียนเริ่มค่อยๆเข้าใจบ้างแล้วว่า ประดาความทุกข์ ความ
ขัดแย้ง อันเกิดขึ้นภายในความพยายามที่จะเป็นคนดีตามหลัก
ศาสนาทั้งหลายทั้งปวงนั้นสืบเนื่องมาจากการที่นักบวชหนุ่มผู้นั้นตก
อยู่ในโลกสองโลกที่ขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในเวลาเดียวกัน โลก
หนึ่งคือโลกของข้อเท็จจริงทางชีววิทยา ส่วนอีกโลกหนึ่งคือโลก
แห่งอุดมคติอันงดงามของศาสนา ในฐานะสมาชิกของโลกแห่ง
ชีววิทยา เขาเป็นคนหนุ่มที่มีเลือดเนื้อ มีความต้องการทางกายภาพ
ทุกอย่างอย่างที่กระบวนการทางชีววิทยาภายในตัวเขากำหนดให้
เป็นไป แต่ในฐานะสมาชิกของโลกแห่งพระธรรม เขามีพันธะที่
จะต้องตอบโต้เอาชนะความต้องการทุกอย่างในทางกายภาพอันเป็น

ผลมาจากการบงการของกระบวนการทางชีววิทยาภายในตัวเขานั้น หากการต่อสู้ยืดเยื้อยุดที่เกิดขึ้นภายในตัวนักบวชหนุ่มนั้นเรียกได้ว่าเป็นสงคราม สงครามนี้ก็หาใช่อะไรไม่ หากแต่คือสงครามระหว่างกระบวนการทางชีววิทยากับกระบวนการพัฒนาขัดเกลิตตนเองที่สอนให้ตอบโต้ผลผลิตทุกอย่างของกระบวนการทางชีววิทยานั้นเอง

ท่านผู้อ่านหนังสือนี้อาจมีคำถามว่า สงครามภายในที่ว่านั้นเมื่อถึงที่สุดแล้วฝ่ายใดเป็นฝ่ายมีชัย ประเด็นนี้ผู้เขียนไม่อาจตอบได้ สิ่งที่พบกับตัวเองระหว่างนั้นก็คือ บางคราวฝ่ายธรรมก็ชนะ แต่หลายคราวฝ่ายธรรมก็แพ้ และทุกครั้งที่แพ้ จะเกิดความเศร้าหมองผิดหวังในตนเอง ผู้เขียนมีเพื่อนสนิทหลายท่าน บางท่านปัจจุบันก็ยังดำรงสมณเพศอยู่อย่างปกติสุข สำหรับท่านเหล่านี้เราอาจพูดได้ว่าเป็นตัวอย่างของการที่ธรรมเป็นฝ่ายชนะ และตัวอย่างของพระอรหันต์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์นั้นก็อาจใช้อ้างได้ว่าเมื่อกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้วพุทธศาสนาเชื่อว่าฝ่ายธรรมสามารถเอาชนะได้ และการเอาชนะนั้นก็ไม่ใช่การที่อุดมคติอันอยู่เหนือโลกสามารถเอาชนะความจริงทางชีววิทยา แต่เป็นการที่ความจริงอย่างหนึ่งของชีวิตเอาชนะความจริงอีกอย่างหนึ่งของชีวิต เราจะเรียกความจริงสองอย่างนี้ในชื่ออะไรไม่สำคัญ แต่ทั้งคู่อยู่ในตัวตนของเรานี่เอง

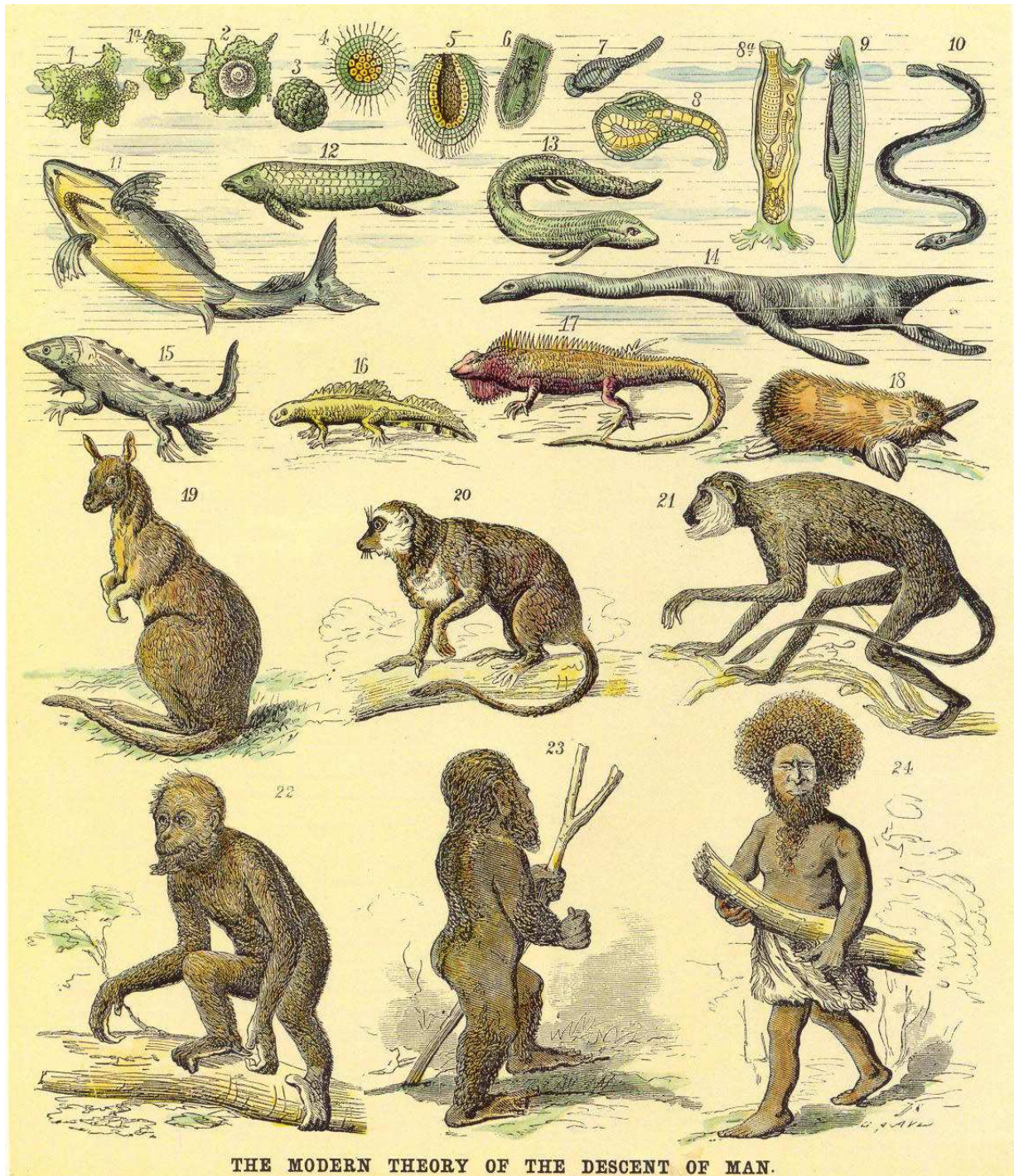
เพื่อนฝูงจำนวนไม่น้อยของผู้เขียนรวมทั้งผู้เขียนเองด้วยก็อาจเรียกได้ว่าเป็นผู้แพ้ ต้องตัดสินใจเดินถอยกลับออกมาจากหนทางที่ทอดยาวไปหาพระนิพพานนั้น ในกรณีของผู้เขียนการถอยกลับยังถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่ใช่ความล้มเหลวที่ยิ่งใหญ่อะไร

นักหนาด้วยว่าสังคมไทยมีวัฒนธรรมเฉพาะบางอย่างที่รองรับการ
ถอยกลับเช่นนั้น ศาสนาบางศาสนาไม่เปิดช่องให้ถอยกลับเลย
ใครถอยกลับจะกลายเป็นผู้ล้มเหลวในชีวิต และเป็นผู้ที่สังคมไม่
ยอมรับ จะอย่างไรก็ตาม มีบางกรณีของการไม่ยอมถอยกลับ
เหมือนกันในพุทธศาสนา ผู้เขียนยังจดจำเหตุการณ์อันเศร้าสลด
เมื่อสิบกว่าปีที่ผ่านมาได้ดี พระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่ผู้เขียนเคารพรักท่าน
หนึ่งได้กระทำอัตวินิบาตกรรมอย่างไม่มีสัญญาณใดบอกล่วงหน้า
ผู้เขียนเป็นศิษย์ท่าน รู้ว่าท่านเป็นคนแข็ง เอาจริงเอาจังต่อชีวิตการ
เป็นนักบวช ท่านคงต่อสู้และขัดแย้งมายาวนาน ท่านเป็นผู้ที่ไม่
อยู่ในสถานะจะเดินย้อนกลับได้อย่างผู้เขียน ท่านจึงเลือกยุติทุก
อย่าง ไม่ไปและไม่ถอยคืน

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ผู้เขียนต้องการบอกว่า ระบบการอบรม
พุทธธรรมในปัจจุบันไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ความเป็นจริงของชีวิต
ในเชิงชีววิทยา ตรงนี้คือช่องว่างที่สำคัญ สมัยบวชอยู่นั้นผู้เขียน
ไม่เคยรู้ว่าตัวเองกำลังต่อสู้กับอะไร สิ่งนั้นยิ่งใหญ่ปาน
ใด รู้เพียงว่าพยายามจะเอาชนะศัตรูที่มองไม่เห็นและศัตรูที่ว่ามี
พลังรุนแรงเหลือเกิน อาจารย์ที่สอนอาจบอกว่ามันคือกิเลสตัณหา
ราคะความทะยานอยากโลกโกรธหลง คำอธิบายเหล่านี้อาจมี
ความหมายมีรายละเอียดตามที่กล่าวเอาไว้ในคัมภีร์และตามที่บอก
เล่ากันมาหลายรุ่นคน แต่ผู้เขียนก็ยังเห็นว่าเป็นคำอธิบายที่กว้าง
และเป็นนามธรรม จุดนี้คือจุดที่ผู้เขียนคิดว่าน่าจะมีแหล่งความรู้
อื่นๆโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือความรู้ในทางชีววิทยาที่จะมาช่วยส่องให้
เกิดความเข้าใจว่าศัตรูที่เรากำลังต่อสู้หาทางเอาชนะอยู่นั้นมีหน้าตา
และรายละเอียดเป็นอย่างไร พระพุทธองค์เคยตรัสเอาไว้ว่า ตัวตน

ของเรานั้นแหละคือมิตรของตน และตัวตนของเราอีกนั่นเองคือ ศัตรูของตน⁶⁷ พระพุทธพจน์นี้ตามความเข้าใจของผู้เขียนคือ ข้อความที่บอกเราว่า ทุกสิ่งไม่ว่าจะเป็นทุกข์และความพ้นทุกข์ล้วน แล้วแต่ฝังอยู่ในเนื้อตัว ในชีวิต ของเรานี่เอง เราจะดับทุกข์ได้ อย่างไรหากเราไม่รู้ว่ภายในชีวิต ภายในเนื้อตัวของเรานี้อะไรเป็น อะไร การนำเอาลัทธิदारวินมาส่องให้เห็นภาวะที่เรียกว่าทุกข์ของ ชีวิตจึงน่าจะเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยให้เราเข้าใจตนเองอันจะทำให้ การปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ตามหลักพุทธธรรมดำเนินไปตามหลัก อริยสัจที่ว่าจะแก้ปัญหาค้นคว้าให้รู้สาเหตุแล้วลงมือแก้ที่สาเหตุ นั้น!๐

⁶⁷ ขุททกนิกาย ธรรมบท พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๒๒

บทที่สี่

ชีวิตตามทัศนะของลัทธิดาร์วิน

ดาร์วินกับแนวคิดเกี่ยวกับชีวิต

เนื่องจากลัทธิดาร์วินกำเนิดจากงานค้นคว้าของชาร์ลส์ ดาร์วิน เราจึงจะเริ่มต้นศึกษาลัทธิดาร์วินจากความคิดของดาร์วินก่อน ดาร์วินเสนองานค้นคว้าทางชีววิทยาเอาไว้จำนวนหนึ่ง แต่งานหลักที่คนทั่วไปรู้จักเห็นจะได้แก่หนังสือ ๓ เล่ม กล่าวคือ *The Origin of Species* (1859), *The Descent of Man* (1871), และ *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1872) เราจะพิจารณาความคิดของดาร์วินจากงานหลักสามเล่มนี้

ทุกชีวิตล้วนดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด

สิ่งแรกที่สุดที่ดาร์วินชี้ให้เราเห็นเมื่อพิจารณาโลกของสิ่งที่มีชีวิตก็คือสรรพชีวิตล้วนแล้วแต่ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเอง⁶⁸

⁶⁸Charles Darwin, *The Origin of Species*, New York: Penguin Books, 1983, chapter 3. (หนังสือเรื่อง *The Origin of Species* ของดาร์วินมีทั้งสิ้น ๖ ฉบับ ในการอ้างอิงในหนังสือนี้ ผู้เขียนเลือกฉบับแรกเป็นหลัก ผู้รู้ทางวรรณกรรมของดาร์วินส่วนมาก

อันที่จริง การที่สิ่งต่างๆ ล้วนแล้วแต่แข่งขันกันเพื่อความอยู่รอดนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่เราซึ่งเป็นคนธรรมดาทั่วไปก็สามารถมองเห็นได้ แต่ในแง่รายละเอียด เราอาจเห็นไม่ชัดเท่ากับนักชีววิทยา ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราขับรถออกไปชานเมืองเพื่อสูดอากาศบริสุทธิ์ กลางทุ่งกว้าง ภาพที่ปรากฏต่อหน้าเรานั้นคือทุ่งหญ้าเขียวขจี ทอดยาวไปบรรจบกับท้องฟ้าสีน้ำเงินสด บนท้องฟ้ายามนั้น เรามองเห็นฝูงนกกระสากำลังบินลัดน่านฟ้าไป ลมอ่อนพัดผ่านให้ความรู้สึกเย็นชื่น ปุยเมฆสีขาวเหมือนสำลีลิวๆ ลอยไปตามกระแสลม เรา กำลังสุขใจกับความงามของธรรมชาติ สำหรับเราเวลานั้น ภาพที่ปรากฏอยู่ต่อหน้าเวลานี้คือสวรรค์ แต่สำหรับนักชีววิทยาอย่าง ดาร์วิน สวรรค์ที่เรามองเห็นนั้นเป็นสวรรค์เพียงเปลือกนอก ภายใต้อผืนดินที่แผ่คลุมด้วยต้นหญ้าสีเขียวสดนั้น รากหญ้าแต่ละต้น กำลังชอนไชดูดซับน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงตัวเองอยู่อย่างขะมักเขม้น พวกมันกำลังแข่งขันกันเพื่อความอยู่รอด หญ้าจำนวนหนึ่งตายไป เพราะล้มเหลวในการแข่งขัน ซากของมันจะเน่าเปื่อยกลายเป็นอาหารของพวกที่ยังเหลืออยู่ นกกระสาที่เห็นบินลัดท้องฟ้าไปนั้นก็มิได้กำลังเล่นลมอย่างที่เราเข้าใจ พวกมันกำลังตรงไปยังแหล่งอาหาร อาหารของพวกมันก็หาใช่อะไรไม่ หากแต่คือบรรดาปลาที่ อยู่ในน้ำ พวกมันจะยืนนิ่งคอยจ้องหาโอกาสที่ปลาตัวใดตัวหนึ่งซึ่ง ไขคร้ายโผล่พ้นน้ำขึ้นมา มันจะโฉบเอาปลานั้นอย่างรวดเร็ว อาหาร

เห็นพ้องกันว่าฉบับพิมพ์ครั้งแรกดาร์วินเสนอความคิดค่อนข้างกระชับรัดกุม แต่เมื่อหนังสือ แพร่หลายออกไป มีคนวิจารณ์มาก ทำให้ดาร์วินลังเลในบางจุดแล้วปรับข้อความในจุด เหล่านั้นให้อ่อนลง ตามทศนะของผู้รู้เหล่านี้ จุดที่ดาร์วินลังเลเหล่านั้นภายหลังที่ดาร์วินตาย แล้ววงการวิทยาศาสตร์ค่อนข้างเห็นว่าที่ดาร์วินกล่าวเอาไว้ในตอนแรกนั้นถูกแล้ว)

ของนกกกระสาก็คือความตายของปลาที่เป็นเหยื่อ ปลานั้นอาจโผล่พ้นผิวน้ำขึ้นมาเพื่อสูบแมลงที่เกาะอยู่ตามใบหญ้าริ้วผิวน้ำ แมลงกินใบไม้ ปลากินแมลง นกกกระสากินปลา มนุษย์กินนกกกระสา และสุดท้ายเมื่อคนตายลง ร่างเขาก็กลายเป็นอาหารของต้นไม้ นี่คือโลกของความเป็นจริงในทางชีววิทยา ภายในโลกนี้ทุกชีวิตต่างดิ้นรนเพื่อให้ตัวเองอยู่รอด และในการที่สิ่งหนึ่งอยู่รอด อีกสิ่งมักจะล้มตายเสมอ

ความจริงที่ว่าทุกชีวิตล้วนดิ้นรนเพื่อความรอดนี้อาจฟังดูเป็นความจริงง่ายๆ แต่ความจริงที่ง่าย ๆ นี้แหละที่แฝงความลึกซึ้งเอาไว้มากมาย หลักอนิจจังในพุทธศาสนานั้นที่จริงก็เป็นสิ่งที่คนทั่วไปมองเห็นอยู่ตลอดเวลา แต่ความจริงที่ง่าย ๆ นี้ก็คือหัวใจข้อหนึ่งของพุทธธรรม การที่ดาร์วินนำเอาแนวคิดเรื่องนี้มากล่าวในงานของเขา ก็เพราะต้องการให้เราตระหนักว่าอะไรคือความจริงพื้นฐานในทางชีววิทยา และความจริงพื้นฐานที่ว่านี้จะมีประโยชน์เมื่อเราจะวิเคราะห์ความเป็นไปของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในโลกรวมทั้งตัวเราเองด้วย

ในทางฟิสิกส์นั้น ถือกันว่าความเย็นไม่มี มีแต่ความร้อน ทักษะที่ว่าความร้อนเท่านั้นที่มีอยู่ ส่วนสิ่งที่เรียกว่าความเย็นนั้นก็คือการมีอยู่ของความร้อนในปริมาณที่เล็กน้อย คือทักษะพื้นฐานทางฟิสิกส์ เมื่อนักวิทยาศาสตร์อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องความหนาวความร้อนก็จะอธิบายจากทักษะพื้นฐานดังกล่าวนี้ ในทางพุทธศาสนา ความสุขจริงๆ แล้วไม่มี เพราะพุทธศาสนาถือว่าทุกข์เท่านั้นที่มีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งที่เราเรียกว่าสุขตามทักษะของพุทธศาสนาก็คืออาการที่ทุกข์น้อยลง ส่วนสุขอย่างยิ่งคือพระ

นิพพานนั้นก็คืออาการที่ทุกข์ทั้งมวลดับสนิทลงอย่างสิ้นเชิง ทักสะเรื่องทุกข์เท่านั้นที่อยู่นี้ถือได้ว่าเป็นทักสะพื้นฐานของพุทธศาสนา ทักสะพื้นฐานดังกล่าวนี้จะมีบทบาทในการอธิบายแนวความคิดต่างๆในระบบพุทธธรรม ในทำนองเดียวกัน ทักสะที่ว่าทุกชีวิตล้วนแล้วแต่ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเองนี่ก็เป็นทักสะพื้นฐานของลัทธิดาร์วิน เมื่อลัทธิดาร์วินมองชีวิตก็จะมองผ่านกรอบทักสะพื้นฐานที่ว่านี้ ยกตัวอย่างเช่น ในสังคมมนุษย์และสัตว์บางชนิด เราจะเห็นพฤติกรรมที่เรียกว่าความเอื้ออาทรต่อกัน พฤติกรรมนี้ขัดแย้งกับหลักการพื้นฐานที่เราพิจารณากันมาแล้วอันได้แก่หลักการที่ว่าทุกชีวิตล้วนแล้วแต่แข่งขันกันที่จะเอาตัวรอด พฤติกรรมดังกล่าวนี้หากพิจารณาจากมุมมองของลัทธิดาร์วินก็ยังสามารถอธิบายได้ด้วยหลักการพื้นฐานที่กล่าวมาแล้วนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าความเอื้ออาทรต่อกันนั้นลึกๆแล้วก็คือพฤติกรรมที่ถูกผลักดันโดยสัญชาตญาณในการเอาตัวรอดนั่นเอง มนุษย์และสัตว์ชั้นสูงบางอย่างเรียนรู้ว่าบางครั้งในการที่ตนเองจะได้อะไรมา การบ่มบ่ามตรงเข้ายื้อแย่งกันไม่ใช่วิธีการที่ดีที่สุด การเจรจาฉันมิตรแล้วแบ่งสรรปันส่วนกันอย่างสันติดูจะเป็นวิธีการที่ดีที่สุดสำหรับสถานการณ์เช่นนั้น พิจารณาจากแง่นี้ ความเอื้ออาทรก็คือแง่หนึ่งของความเห็นแก่ตัว หากแต่เป็นความเห็นแก่ตัวที่ถูกปรับให้สอดคล้องกับสถานการณ์แวดล้อมเท่านั้นเอง แต่ลึกๆแล้วพฤติกรรมดังกล่าวนี้ยังคงดำเนินไปเพื่อจุดประสงค์หลักอันได้แก่การได้มาซึ่งผลประโยชน์ตนอยู่อย่างครบถ้วนไม่เปลี่ยนแปลง

ทักสะที่ว่า สิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงล้วนแล้วแต่ดิ้นรนเพื่อให้ตัวเองอยู่รอดนี้ ดาร์วินนำเสนอในฐานะข้อเท็จจริงทางด้านชีววิทยา

ไม่ได้นำเสนอเพื่อให้เป็นรากฐานทางจริยศาสตร์หรือสังคมศาสตร์ใดๆ แต่ในเวลาต่อมาก็มีผู้ตีความว่าแนวคิดของดาร์วินดังกล่าวนี้สามารถใช้เป็นรากฐานในทางจริยศาสตร์หรือสังคมศาสตร์บางประการเช่น นักอนาธิปไตยชาวรัสเซียคนหนึ่งชื่อปีเตอร์ โครพอตกินได้แต่งหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ *Mutual Aid: A Factor of Evolution*⁶⁹ เนื้อหาหลักของหนังสือเล่มนี้ต้องการแสดงว่า ความจริงที่ว่าชีวิตทั้งหลายล้วนแต่ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดตามที่ดาร์วินนำเสนอ นั้นทำให้มนุษย์และสัตว์เรียนรู้ที่จะช่วยเหลือกัน การช่วยเหลือกันนั้นทำให้มนุษยชาติและสัตว์ที่รู้จักเกื้อกูลกันนั้นสามารถผ่านพ้นภาวะวิกฤติต่างๆ นานามาได้ หนังสือเล่มดังกล่าวนี้มีเนื้อหาจำนวนมากที่รายงานข้อเท็จจริงในทางประวัติศาสตร์ที่ผู้เขียนเข้าใจและตีความเป็นปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์และสัตว์เรียนรู้ที่จะช่วยเหลือกันและกันเพื่อความอยู่รอดสำหรับโครพอตกิน สิ่งที่ดาร์วินค้นพบสนับสนุนทฤษฎีการเมืองแบบอนาธิปไตย มาร์กซ์เองก็เคยเขียนจดหมายถึงดาร์วินมีใจความตอนหนึ่งกล่าวว่า สิ่งที่ดาร์วินค้นพบนั้นก็คือสิ่งเดียวกับที่มาร์กซ์ค้นพบ แต่เกี่ยวข้องกับชีวิตคนละด้านเท่านั้น ดาร์วินค้นพบว่าชีวิตต่างดิ้นรนในทางชีววิทยาเพื่อให้ตนเองอยู่รอด ส่วนตัวมาร์กซ์เองค้นพบว่ามนุษยชาติดิ้นรนมาตลอดประวัติศาสตร์เพื่อให้

⁶⁹Peter Kropotkin, *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, The Internet Edition, 1999. (งานของโครพอตกินเล่มนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปีค.ศ. ๑๙๐๒ ปัจจุบันกลายเป็นหนังสือหายาก ไม่มีพิมพ์เผยแพร่ในรูปหนังสือมานาน ฉบับที่ผู้เขียนใช้เป็นฉบับเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ตที่ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเป็นต้นแบบ)

ตนเองและชนชั้นของตนเองอยู่รอด⁷⁰ มาร์กซ์เรียกการดิ้นรนที่ตนค้นพบนี้ว่าการต่อสู้ทางชนชั้น สำหรับมาร์กซ์สิ่งที่ดาร์วินค้นพบสนับสนุนความจริงเรื่องการต่อสู้ทางชนชั้นอันเป็นหัวใจหลักทางปรัชญาอันหนึ่งของลัทธิคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ที่กล่าวมานี้ ยังมีงานเขียนอีกจำนวนมากที่พยายามแสดงว่าสิ่งที่ดาร์วินค้นพบสนับสนุนทัศนะทางจริยศาสตร์หรือสังคมศาสตร์บางประการ โดยที่บางครั้งเราจะพบว่าแนวคิดสองแนวคิดที่ขัดแย้งกันต่างก็ใช้ลัทธิดาร์วินสนับสนุนทั้งคู่

การที่แนวคิดของดาร์วินมีผู้นำไปตีความสนับสนุนทัศนะทางปรัชญาหรือสังคมศาสตร์ในรูปแบบต่างๆนี้ไม่น่าจะเป็นเรื่องแปลก เพราะว่าสิ่งที่ดาร์วินนำเสนอ นั้นเป็นความจริงในธรรมชาติซึ่งความจริงดังกล่าวนี้สามารถตีความได้หลากหลาย ในส่วนของพุทธศาสนา ภาวะที่สิ่งมีชีวิตต่างๆล้วนดิ้นรนเพื่อให้ตัวเองอยู่รอดตามที่ดาร์วินแสดงรายละเอียดเอาไว้ในงานของเขานี้อาจพิจารณาได้ว่าเป็นภาวะที่พุทธศาสนาเรียกว่าทุกข์นั่นเอง และทุกข์ที่ว่านี้เป็นทุกข์ที่ยิ่งใหญ่เพราะเป็นภาวะที่ถูกสร้างมาให้ฝังลึกอยู่ในตัวตนของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ชีวิตตามทัศนะของดาร์วินคือ ‘อินทรีย์ภาพ’ (Organism) ภาวะที่เรียกว่าความดิ้นรนเพื่อให้ตัวเองอยู่รอดนี้เป็นแก่นสารของชีวิต ในช่วงที่ดาร์วินมีชีวิตอยู่นั้น เขาไม่ได้ประสงค์จะวิเคราะห์ว่าอะไรคือความจริงลึกๆภายในอินทรีย์ภาพต่างๆที่ทำให้อินทรีย์ภาพเหล่านั้นต้องดิ้นรนเพื่อให้ตัวเองอยู่รอด จุดนี้นักคิดในลัทธิดาร์วินรุ่นต่อๆมาได้พยายามวิเคราะห์และนำเสนอออกมา

⁷⁰P. N. Fedoseyev and Others, *Karl Marx: A Biography*, Moscow: Progress Publishers, 1973, pp. 318-321.

ทำให้ลัทธิดาร์วินสามารถอธิบายในเชิงลึกกว่าที่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงต่างก็ดิ้นรนอย่างเต็มความสามารถเพื่อให้ตนเองอยู่รอดนั้นสืบเนื่องมาจากอะไร จะอย่างไรก็ตาม การแสดงความจริงทั่วไปว่าชีวิตคือความดิ้นรนเพื่อตัวตนของดาร์วินนี้ก็ต้องนับว่าให้คุณูปการใหญ่หลวงแก่การทำความเข้าใจชีวิต

ในการดิ้นรนต่อสู้ผู้เหมาะสมจะได้รับการคัดเลือกให้ดำรงอยู่ต่อไป

แนวความคิดประการต่อมาที่ดาร์วินเสนอเอาไว้ในงานของเขา ก็คือ ในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ นั้น จะมีบางชีวิตล้มเหลว บางชีวิตประสบความสำเร็จ เจือปนที่ทำให้บางชีวิตล้มเหลว บางชีวิตประสบความสำเร็จในการดำรงตนอยู่ต่อไปนี้ ดาร์วินเห็นว่าเป็นเรื่องซับซ้อนเกินกว่าที่เราจะอธิบายได้หมด ดังนั้นในหนังสือเรื่อง *The Origin of Species* ตอนที่กล่าวถึงเนื้อความตรงนี้ ดาร์วินจึงกล่าวเอาไว้เพียงรวมๆว่าภายใต้สถานการณ์ที่ซับซ้อน บางชีวิตจะเหมาะที่จะอยู่รอด ส่วนบางชีวิตจะไม่เหมาะ ชีวิตที่เหมาะสมก็จะดำรงอยู่ต่อไป ในขณะที่ชีวิตที่ไม่เหมาะสมจะล้มตายไป⁷¹ ชีวิตที่ประสบความสำเร็จในการดำรงตนนั้นก็แพร่ขยายเผ่าพันธุ์ออกไป ส่วนเผ่าพันธุ์ที่ไม่ประสบความสำเร็จเช่นนั้นก็จะล้มหายตายจากโลกนี้ ในส่วนของเผ่าพันธุ์ที่ประสบความสำเร็จนั่นเองก็จะมีเปลี่ยนแปลงภายในเผ่าพันธุ์ทำให้ชีวิตในเผ่าพันธุ์เดียวกันมีลักษณะแตกต่างกันออกไปเมื่อเวลาผ่านไปเนิ่นนาน ภายในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อม

⁷¹Charles Darwin, *The Origin of Species*, New York: Penguin Books, 1983, chapters 3, 4.

ล้อมใหม่นั้นก็จะมีบางส่วนที่บังเอิญเหมาะสมที่จะอยู่รอด ส่วนนั้นก็จะอยู่รอดต่อไป ส่วนที่ไม่เหมาะสมที่จะอยู่รอดก็จะล้มหายตายไปจากโลกนี้เช่นพวกที่ไม่เหมาะสมรุ่นก่อนๆ กระบวนการคัดสรรตามธรรมชาติที่คัดเอาเผ่าพันธุ์ที่เหมาะสมไว้และปล่อยให้เผ่าพันธุ์ที่ไม่เหมาะสมตายไปนี้ดาร์วินถือว่าเป็นกลไกหลักของธรรมชาติพิจารณาจากแง่นี้ ทุกชีวิตที่ดำรงอยู่ในโลกเวลานี้ล้วนแล้วแต่ผ่านการพิสูจน์มาในระดับหนึ่งว่ายังเหมาะสมที่จะมีชีวิตอยู่ คงมีเผ่าพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตจำนวนมหาศาลที่ล้มหายตายไประหว่างเส้นทางอันยาวนานและยากลำบากนั้น โลกของสรรพชีวิตบนผืนแผ่นดินนี้จึงเปรียบได้กับถนนที่ทอดยาวไปอย่างไม่รู้ว่าจะสิ้นสุด ณ ที่ใด ท้องถนนนั้นคลาคล่ำด้วยชีวิตในรูปแบบต่างๆ ทั้งหมดต่างก็พยายามเต็มที่ที่จะดิ้นรนกระเลื่อกระสนไปข้างหน้า ระหว่างทางก็มีเงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมที่ซับซ้อนหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันอุบัติขึ้น บางคราวอาจร้อนระอุเสียจนผู้ที่ทนไม่ได้จำนวนหนึ่งต้องตายไป บางครั้งก็อาจหนาวเย็นเยือกจนผู้ที่ผ่านร้อนมาได้บางส่วนไม่สามารถจะไปต่อได้ ต้องทิ้งร่างลงกลางทาง เวลานี้เราทั้งหมดต่างก็กำลังคุ่มเดินไปบนเส้นทางที่ว่ำนั้น ภายใต้การดูแลของกระบวนการคัดสรรตามธรรมชาติที่มีกฎง่ายๆ ในการดูแลสรรพสิ่งว่า ‘ผู้เหมาะสมเท่านั้นที่จะรอด’

ชีวิตตามมุมมองของดาร์วินเป็นกระบวนการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเรื่อยไปอย่างไม่รู้จบสิ้น และอย่างไม่มีเป้าหมายเนื่องจากงานหลักของดาร์วินในหนังสือสามเล่มที่เอ่ยชื่อข้างต้นมุ่งแสดงข้อพิสูจน์ในทางชีววิทยาว่า (๑) สิ่งมีชีวิตต่างๆ ในโลกไม่ได้ถูกสร้างมาจะโดยพระเจ้าหรืออำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ ก็ตามให้มี

ลักษณะอย่างที่เราเห็นในปัจจุบัน หากแต่สิ่งเหล่านี้วิวัฒนาการมาจากสภาพชีวิตอื่น และ (๒) มนุษย์เองก็อยู่ในข่ายเดียวกันนั้น กล่าวคือครั้งหนึ่งมนุษย์เคยอยู่ในสภาพชีวิตอื่น ไม่ได้อยู่ในสภาพมนุษย์อย่างที่เป็นอยู่เวลานี้ ดังนั้นเนื้อหาส่วนที่เป็นรายละเอียดอื่น (ซึ่งบางอย่างอาจพิจารณาได้ว่ามีลักษณะคาบเกี่ยวระหว่างชีววิทยากับปรัชญา) จึงได้รับการกล่าวถึงอย่างผ่านๆ ยกตัวอย่างเช่นปัญหาว่าอะไรคือพลังผลักดันให้ชีวิตทั้งหลายต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดอย่างนั้น ปัญหาเหล่านี้นักคิดในลัทธิดาร์วินรุ่นหลังได้พยายามหาคำอธิบาย ทำให้ลัทธิดาร์วินรุ่นหลังมีรายละเอียดในเชิงความคิดมากขึ้น จะอย่างไรก็ตาม แนวคิดของดาร์วินในยุคเริ่มแรกก็คือโครงสร้างหลักของลัทธิดาร์วินอยู่นั่นเอง

แม้ว่าดาร์วินจะสงวนท่าทีไม่พยายามตอบลงไปให้ชัดว่าอะไรคือพลังผลักดันให้สิ่งที่มีชีวิตพยายามปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อให้เหมาะสมแก่ความอยู่รอด แต่ดาร์วินก็ให้ความสนใจแก่ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ ดังจะเห็นได้จากการที่เขาวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาปรับเปลี่ยนตนเองให้เหมาะสมเพื่อการดำรงอยู่ของมนุษย์เอาไว้มากมายในหนังสือเรื่อง *The Descent of Man* ในหนังสือเล่มดังกล่าวนี้ ดาร์วินกล่าวถึงผลผลิตทางสติปัญญาในระดับสูงของมนุษย์ที่เรียกว่าจริยธรรมหรือศาสนา ดาร์วินกล่าวว่า งานค้นคว้าของนักธรรมชาติวิทยาบางคนในสมัยนั้นระบุว่ามิชนเผ่าบางเผ่าที่เมื่อนักธรรมชาติวิทยาเข้าไปศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาอยู่เป็นเวลายาวนานพอสมควรแล้วพบว่า คนเหล่านี้ไม่มีความคิดเกี่ยวกับพระเจ้า ภาษาที่คนเหล่านี้ใช้สื่อสารกันในชีวิตประจำวันก็ไม่มีถ้อยคำหรือวลีที่ระบุถึงพระเจ้าหรืออะไรทำนองนี้ จากข้อมูลนี้

ดาร์วินสรุปว่าความเชื่อเรื่องพระเจ้าน่าจะเกิดขึ้นในหมู่มนุษย์ในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์ ดาร์วินไม่พิจารณาในรายละเอียดว่ากำเนิดของศาสนาของมนุษยชาติเริ่มต้นเมื่อใด แต่สิ่งที่เขาสรุปลงก็คือ ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติคือการก่อตัวขึ้นในระยะแรกของความเชื่อในพระเจ้าอย่างที่ปรากฏในศาสนาต่างๆ เช่น ศาสนาคริสต์และศาสนาฮินดู และการที่มนุษย์สร้างศาสนาขึ้นนี้ก็เพื่อให้มนุษย์เกิดความมั่นใจในการดำรงชีวิตอยู่นั่นเอง⁷²

วิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตตามทัศนะของดาร์วินมีทั้งส่วนที่เป็นเรื่องปริมาณและคุณภาพ (แนวความคิดเรื่องการวิวัฒนาการของมนุษยชาติในแง่ปริมาณและคุณภาพนี้มาร์กซ์ได้วิเคราะห์และกล่าวเอาไว้มากในงานของเขา) สิ่งมีชีวิตบางอย่างนั้นในการแพร่พันธุ์จะให้กำเนิดลูกหลานที่ละจำนวนมากๆ (เช่นปลาช่อน) แต่บางอย่างก็ให้กำเนิดลูกหลานเพียงไม่กี่ชีวิตต่อครั้ง (เช่นคน วัว หรือช้าง) จำนวนหรือปริมาณที่ต่างกันนี้สืบเนื่องมาจากการวิวัฒนาการ การที่ปลาช่อนวางไข่ทีละมากกะนั้นเป็นเพราะเผ่าพันธุ์ของมันเรียนรู้ (คำว่าเรียนรู้ในที่นี้ไม่จำเป็นว่าปลาช่อนจะต้องตระหนักรู้ การเรียนรู้ใน

⁷²Charles Darwin, *The Descent of Man*, New York: The Modern Library, 1988, chapter 3. ในหนังสือเรื่อง *The Autobiography of Charles Darwin* (1958) ดาร์วินเขียนวิจารณ์ศาสนาเอาไว้อย่างละเอียด สรุปความได้ว่า ศาสนาตามทัศนะของดาร์วินไม่ได้พูดถึงความจริงในโลกกายภาพ พระเจ้า สวรรค์ หรือโมกษะไม่มีจริง สิ่งเหล่านี้เป็นจินตภาพที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อให้ตนเองมีสิ่งยึดเหนี่ยวในทางจิตใจ ดาร์วินวิเคราะห์ในท้ายที่สุดว่าการที่มนุษย์สร้างจินตภาพเหล่านี้ขึ้นเป็นไปตามกระบวนการปรับตัวเองเพื่อให้อยู่รอด ทัศนะของดาร์วินตรงนี้ใกล้เคียงกับท่านพุทธทาสมาก ต่างกันตรงที่ท่านพุทธทาสเชื่อว่าศาสนาพูดถึงความจริง หนังสือของดาร์วินเรื่อง *The Autobiography of Charles Darwin* ที่ผู้เขียนใช้นี้เป็นฉบับตัดตอนเอาเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับศาสนาแล้วเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ตในชื่อ *Religious Belief* ผู้สนใจโปรดดู www.update.uu.se

ที่นี้อาจดำเนินไปภายในกระบวนการทางชีววิทยาที่เร้นลับโดยที่เจ้าของชีวิตซึ่งครอบครองอินทรีย์ภาพนั้นอยู่ไม่จำเป็นต้องรู้ เรื่องนี้นักคิดในลัทธิดาร์วินในปัจจุบันเช่นดอร์กินส์จะกล่าวถึง ดังเราจะพิจารณากันข้างหน้า) ว่าเผ่าพันธุ์ปลาช่อนจะมีโอกาสรอดอยู่ต่อไปก็ด้วยปริมาณมากๆ วิวัฒนาการแบบนี้คือวิวัฒนาการทางด้านปริมาณ ขอให้สังเกตว่าสิ่งมีชีวิตประเภทใดก็ตามที่ใช้เกณฑ์เรื่องปริมาณเป็นหลักในสนามการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่นั้น สิ่งมีชีวิตประเภทนั้นมักมีข้อด้อยในทางคุณภาพเมื่อเทียบกับสิ่งมีชีวิตที่ใช้เกณฑ์เรื่องคุณภาพเป็นหลักในการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ วัว คน และช้างนั้นไม่จำเป็นต้องออกลูกทีละมากๆ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะสิ่งมีชีวิตสามประเภทนี้สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยคุณภาพอันได้แก่ความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ให้ยาวนานอย่างชาญฉลาด พืชและสัตว์ชั้นต่ำนั้นมักใช้กลไกด้านปริมาณเป็นข้อต่อสู้ในการแข่งขันเพื่อดำรงชีวิตของตนและเผ่าพันธุ์ ส่วนพืชและสัตว์ชั้นสูงจะใช้กลไกด้านคุณภาพเป็นเครื่องมือหลักในการต่อสู้เพื่อดำรงตนและเผ่าพันธุ์ มนุษย์เรานั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งมีชีวิตที่วิวัฒนาการมาสูงสุดในทางคุณภาพเมื่อเทียบกับสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น

ชีวิต คือ พลัง ดัน ร น ที่มี ต บ จ ด

สิ่งที่ดาร์วินเสนอในงานของเขานั้นคือการรายงานว่าโลกของสิ่งมีชีวิตนั้นเป็นอย่างไร ทักษะของดาร์วินเป็นการมองโลกทางชีวภาพอย่างเป็นกระบวนการยาวไกล ในทักษะของดาร์วิน เราอาจสืบสาวหากำเนิดของสิ่งมีชีวิตได้ เพราะอย่างน้อยชีวิตก็เกิดขึ้นบนโลกที่มีต้นกำเนิด ณ เวลาใดเวลาหนึ่งในอดีตกาล แต่เมื่อชีวิตแรกถือกำเนิดขึ้นแล้ววิวัฒนาการกลายมาเป็นชีวิตที่หลากหลายจนเต็ม

โลกไปหมดแล้วนี้ ดูเหมือนว่าจะเป็นไปไม่ได้เลยที่เราจะพยากรณ์ว่าอนาคตของโลกชีวภาพนี้จะเป็นอย่างไ

มีเรื่องสองเรื่องที่ดาร์วินแยกออกจากกันในการพิจารณาความเป็นไปของสรรพชีวิตในโลก เรื่องแรกคือการที่แต่ละสิ่งต่างก็พยายามที่จะดำรงตนต่อไป และความพยายามนั้นก็ทำให้สิ่งมีชีวิตแต่ละหน่วยแต่ละเผ่าพันธุ์พยายามปรับตัว (จะโดยรู้ตัวหรือไม่ไม่สำคัญ) เพื่อให้เหมาะสมแก่ความอยู่รอด⁷³ ประเด็นเรื่อง que สิ่งมีชีวิตต้องปรับตัวเพื่อให้ตนเหมาะสมจะอยู่รอดนี้มีนักชีววิทยาบางคน เช่นลามาร์คได้เสนอเอาไว้โดยถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการวิวัฒนาการ เช่นการที่ยีราฟจำเป็นต้องยืดคอเพื่อกินใบไม้ที่อยู่สูงๆ (เพราะใบไม้ในที่ต่ำๆขาดแคลน) ทำให้คอของยีราฟค่อยยาวขึ้นในรุ่นต่อๆมา⁷⁴ ดาร์วินไม่ได้โต้แย้งเรื่องที่มีผู้เสนอว่าความพยายามปรับตัวเพื่อให้ตนเองเหมาะสมจะอยู่รอดนี่คือปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของวิวัฒนาการ แต่สิ่งที่ดาร์วินประสงค์จะนำเสนอในงานของเขาก็คือเรื่องที่สองที่เรา กำลังจะพิจารณากันต่อไปนี้

เรื่องที่สองคือการที่ธรรมชาติมีกลไกการคัดสรรว่าใครควรอยู่รอด ใครควรล้มตายไป ในสองเรื่องนี้ ดาร์วินคิดว่าเรื่องหลังนี้เป็นเรื่องสำคัญ เพราะเห็นว่าเรื่องหลังนี้เป็นเรื่องสำคัญ ดาร์วินจึงคิดว่าความพยายามที่จะปรับตัวเพื่อให้เหมาะสมของสิ่งมีชีวิตต่างๆ นั้นเป็นอิสระจากกลไกการคัดสรรตามธรรมชาติอย่างสิ้นเชิง ที่ว่า

⁷³Charles Darwin, *The Origin of Species*, New York: Penguin Books, 1983, chapter 3.

⁷⁴Jean Baptise Lamarck, *What is a Species*, in Dagobert D. Runes, ed., *A Treasury of World Science*, New York: Philosophical Library, 1962, pp. 569-575.

เป็นอิสระหมายความว่าสิ่งมีชีวิตแต่ละหน่วยหรือแต่ละเผ่าพันธุ์จะพยายามปรับตัวตามที่เห็นว่าดีที่สุดเพื่อความอยู่รอดของตนก็ทำไป แต่กระบวนการเลือกสรรตามธรรมชาติก็จะทำหน้าที่ของมันไปอย่างเป็นอิสระ ไม่มีใครบอกได้ว่าการปรับตัวแบบไหนจึงจะเข้าเกณฑ์การเลือกสรรตามธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะการเลือกสรรตามธรรมชาติไม่มีเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัวนั่นเอง⁷⁵

ขอให้พิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้ เชื้อโรคชนิดหนึ่งพยายามปรับตัวเพื่อให้ทนทานต่อยาบางอย่างที่มนุษย์ใช้บำบัด ความพยายามนั้นสำเร็จในระดับหนึ่ง ผลคือเชื้อโรคชนิดนั้นได้พัฒนาสายพันธุ์ชนิดใหม่ขึ้นมาที่ดื้อต่อยาดังกล่าว นี่คือตัวอย่างการปรับตัวเพื่อให้ตนเองอยู่รอดของสิ่งมีชีวิต หากพิจารณาในแง่สั้นๆ เฉพาะหน้า เราอาจกล่าวได้ว่าพฤติกรรมของเชื้อโรคดังกล่าวนี้ดำเนินไปในทิศทางที่เป็นคุณแก่ตัวมันเอง เพราะทำให้มันสามารถดำรงชีพอยู่และรักษาเผ่าพันธุ์ของมันต่อไปได้ แต่ถ้าจะถามว่าในระยะยาว พฤติกรรมดังกล่าวสอดคล้องกับกลไกการคัดสรรตามธรรมชาติหรือไม่ ดาร์วินคิดว่าไม่มีใครตอบได้ ทั้งนี้เพราะกลไกการคัดสรรตามธรรมชาติก็คือชื่อรวมเรียกเงื่อนไขและปัจจัยทุกอย่างที่สนับสนุนหรือไม่สนับสนุนการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตทั้งหมดในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งดาร์วินเองก็สรุปเอาไว้ในหนังสือ *The Origin of Species* ว่าเป็นเรื่องที่ซับซ้อนเสียเหลือเกิน⁷⁶

⁷⁵Charles Darwin, *The Origin of Species*, New York: Penguin Books, 1983, chapter 4.

⁷⁶Charles Darwin, *The Origin of Species*, New York: Penguin Books, 1983, chapter 3.

ณ วันนี้เชื่อโรคสายพันธุ์ใหม่นั้นอาจจะดำรงอยู่ แต่ ณ วันหนึ่งข้างหน้าเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป มันอาจไม่เหมาะสมก็ได้ และวันนั้นมันอาจเรียนรู้(ถ้ามันรู้ได้)ว่าการพยายามปรับตัวเพื่อให้ดีอยู่ในครั้งนั้นกลับนำมันมาสู่จุดจบในวันนี้ก็เป็นได้ สรุปคือไม่มีคำว่าปรับตัวที่เหมาะสมในทัศนะของดาร์วิน การปรับตัวที่เหมาะสมอาจมีได้ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งสั้นๆ เนื่องจากทฤษฎีการคัดสรรตามธรรมชาติของดาร์วินมองปรากฏการณ์ในโลกในช่วงยาวไกล การปรับตัวชนิดที่พูดได้ว่าเหมาะสมที่จะทำให้สิ่งนั้นมีชีวิตอยู่รอดในระยะยาวเช่นนั้นจึงไม่อาจมีได้ เพราะในระยะเวลายาวนานเช่นนั้นเงื่อนไขต่างๆย่อมเปลี่ยนแปลงไป ไม่มีใครพยากรณ์ได้ จริงอยู่อาจมีสิ่งมีชีวิตบางอย่างสามารถมีชีวิตอยู่รอดมาได้ยาวนาน อย่างเช่นมนุษย์ เราอาจเรียกว่านี่คือกระบวนการปรับตัวที่เหมาะสม แต่กระบวนการนี้เหมาะสมไม่ใช่เพราะมนุษย์รู้แล้ววางแผนการล่วงหน้า หากแต่เหมาะสมเพราะบังเอิญว่าสอดคล้องกับเงื่อนไขแวดล้อมที่เป็นมาเท่านั้น ในทฤษฎีของดาร์วินการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตเป็นเรื่องของโชคโดยแท้!

แนวคิดของดาร์วินข้างต้นนี้ทำให้ภาพของสรรพชีวิตบนพื้นโลกเป็นภาพของการที่หน่วยชีวิตแต่ละหน่วยต่างก็เพียรพยายามอย่างเต็มความสามารถที่จะดำรงตนและเผ่าพันธุ์ของตนเอาไว้ แต่ความเพียรพยายามนั้นไม่ว่าจะดูมีเหตุผล ไร้เหตุผล ชาญฉลาด หรือโง่เขลา ทั้งหมดก็มีสภาพเหมือนกันคือเป็นการดิ้นรนเพียรพยายามไปท่ามกลางม่านหมอกอันมืดมิดของโชคชะตา ไม่มีใครเหนือใคร ไม่มีใครอาจมั่นใจได้มากกว่าใคร เพราะข้างหน้าของเรานั้นคือความมืดมนที่ไม่อาจพยากรณ์ได้อย่างสิ้นเชิง คนฉลาดอาจเข้าใจว่า

ตนเองเหมาะสมที่จะอยู่รอด คนที่แข็งแรงอาจทงนงตนว่าเหมาะสมที่จะอยู่รอด แต่คนฉลาดหรือคนแข็งแรงก็ไม่ต่างจากคนโง่เขลาหรืออ่อนแอตรงที่สามารถเดินดุ่มไปข้างหน้าแล้วเกิดอุบัติเหตุตกเขาตายเพราะหมอกกลางจัดเหมือนกัน!

ทัศนะของดาร์วินตามที่กล่าวมานี้ค่อนข้างฟังดูแล้วหดหู่ มีคนไม่เห็นด้วยกับดาร์วินค่อนข้างมาก⁷⁷ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่เชื่อมั่นในการศึกษา การศึกษาตามสามัญสำนึกของเราทั่วไปคือเครื่องมือพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อให้คนเรามีพฤติกรรมที่เอื้อแก่การอยู่รอด ยกตัวอย่างง่ายๆเช่น คนป่าที่ไม่รู้หนังสือนั้นแต่ละปีล้มตายเพราะไม่รู้จักษรักษาสุขภาพอนามัยเป็นจำนวนมาก แต่พวกเราที่ได้เรียนหนังสือรู้ว่าควรรักษาสุขภาพตนเองอย่างไร เพียงเท่านั้นเราก็เห็นแล้วว่าการศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นและเอื้อให้เกิดความเหมาะสมที่จะอยู่รอดอย่างไร นอกจากนั้น ในโลกของเราต่างก็เต็มไปด้วยระบบความคิดที่บอกว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่คนเราสมควรทำ วิทยาการ ศาสนา ปรัชญา ล้วนแล้วแต่ชี้แนะ(จะมากหรือน้อยไม่สำคัญ)ว่าเราควรทำอย่างนั้นอย่างนี้ สิ่งที่ระบบความรู้เหล่านี้แนะว่าควรก็คือสิ่งที่เราคิดว่าจะเป็นประโยชน์แก่การยกระดับชีวิตของเราให้สูงขึ้นประณีตขึ้น หากมองในกรอบความคิดดาร์วิน คุณภาพของชีวิตเหล่านี้น่าจะเป็นไปเพื่อให้มนุษย์เป็นผู้เหมาะสมที่จะอยู่รอดไม่ใช่หรือ และนี่ไม่ใช่ตัวอย่างที่บอกว่าเราสามารถพูดได้ว่าวิธีการปรับตัวเช่นใดเหมาะสมแก่การคัดสรรตามธรรมชาติ ดอกหรือ คำถามที่ระดมเข้ามายังแนวคิดของดาร์วินเหล่านี้มักคิดใน

⁷⁷Daniel C. Dennett, *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*, New York: Penguin Books, 1995.

ลัทธิดาร์วินรุ่นหลังได้พยายามตอบ⁷⁸ โดยที่คำตอบทั้งหลายแหล่จากฝ่ายลัทธิดาร์วินก็ยังคงยืนกรานที่ตะตึงเดิมของดาร์วินที่ว่าชีวิตทั้งหลายทั้งปวงในโลกนี้ต่างก็ดิ้นรนไปในความมืดบอด แม้มนุษย์ที่ถือตัวว่ามีสติปัญญาก็อยู่ในข่ายที่ว่ำนั้น เราอาจคิดว่าเรามีปัญญา เรากำหนดได้ว่าอะไรเหมาะสม ไม่เหมาะสม แต่กลไกการคัดสรรตามธรรมชาติที่เปรียบเสมือนมือที่กำลังชั่งตวงของทุกชีวิตเอาไว้มันไม่เคยรับรู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร ไม่เคยรู้ว่าพฤติกรรมที่ปรับตัวแบบไหนเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม เมื่อถึงเวลาที่จะคัดสรรเอาเผ่าพันธุ์ใดไว้และขจัดเผ่าพันธุ์ใดออกไปจากเวทีแห่งการดำรงอยู่ มือนั้นก็จะทำ และกระทำบนพื้นฐานของความไม่รู้ ไม่มีกฎเกณฑ์ที่ตายตัวโดยสิ้นเชิง

ชีวิตกับความทุกซ์

ศาสนามักจะมองว่าความทุกซ์ในชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งมีค่าในทางจริยธรรมไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น พุทธศาสนามองว่าที่มนุษย์มีความพร้อมที่จะบรรลุนิพพานมากที่สุดในบรรดาสัตว์ทั้งหลายด้วยกันก็เพราะมนุษย์มีทุกซ์ในปริมาณที่เหมาะสม ส่วนศาสนาคริสต์นั้นมองว่าทุกซ์ที่มนุษย์ประสบคือบทเรียนที่จะช่วยให้

⁷⁸นักคิดในลัทธิดาร์วินคนสำคัญคนหนึ่งในปัจจุบันคือริชาร์ด ดอว์กินส์นั้นเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นผู้ที่พยายามตอบโต้คนที่วิจารณ์ดาร์วิน งานของดอว์กินส์ส่วนหนึ่งพยายามพิสูจน์ว่าทัศนะของดาร์วินที่ว่าเราไม่มีทางบอกได้ว่าการกระทำแบบไหนถือว่าสอดคล้องกับกระบวนการคัดสรรตามธรรมชาติยังเป็นทัศนะที่มีข้อสนับสนุนหนักแน่น ตัวอย่างงานของดอว์กินส์ตามที่กล่าวมานี้เช่น Richard Dawkins, *The Blind Watchmaker: Why the Evidence of Evolution Reveals a Universe Without Design*, New York: Penguin Books, 1990. ในหนังสือเล่มดังกล่าว ดอว์กินส์พูดไว้ว่า “Natural selection is the blind watchmaker, blind because it does not see ahead, does not plan consequences, has no purpose in view.” (Chapter 2)

มนุษย์สามารถพัฒนาคุณธรรมขึ้นมาในชีวิตได้ พระเยซูตรัสว่าคนยากจนไปสวรรค์ได้ง่ายกว่าคนรวยก็เพราะคนยากจนนั้นได้สัมผัสกับบทเรียนอันมีค่ากล่าวคือความเจ็บปวดทรมานในชีวิตมากกว่าคนรวย ทศนะที่กล่าวมานี้ตรงข้ามกับความเห็นของดาร์วินอย่างสิ้นเชิง ในหนังสือเรื่อง *The Autobiography of Charles Darwin* ดาร์วินเขียนเอาไว้ตอนหนึ่งว่า

That there is much suffering in the world no one disputes. Some have attempted to explain this in reference to man by imagining that it serves for his moral improvement. But the number of men in the world is as nothing compared with that of all other sentient beings, and these often suffer greatly without any moral improvement. A being so powerful and so full of knowledge as a God who could create the universe is to our finite minds omnipotent and omniscient, and it revolts our understanding to suppose that his benevolence is not unbounded, for what advantage can there be in the suffering of millions of the lower animals throughout almost endless time? This very old argument from the existence of suffering against the existence of an intelligent first cause seems to me a strong one; whereas, as just remarked, the presence of much suffering agrees well with the view that all organic beings have been developed through variation and natural selection⁷⁹

ในข้อเขียนข้างต้นนี้ ผู้เขียนคิดว่ามีสองเรื่องสำคัญที่ดาร์วินต้องการเสนอ เรื่องแรกคือความทุกข์ที่สรรพชีวิตบนพื้นโลกประสบนี้ ไม่ได้มีค่าในทางจริยธรรมแต่อย่างใด จุดนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นความ

⁷⁹Charles Darwin, *Religious Belief (The Autobiography of Charles Darwin)*, The Internet Edition, 1999.

แตกต่างระหว่างแนวคิดของดาร์วินกับแนวคิดในทางศาสนาซึ่งรวมทั้งพุทธศาสนาเองด้วย เรื่องที่สองคือ การที่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งมวลประสบความสำเร็จในการดำรงตนให้อยู่รอดนี้ดาร์วินเห็นว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สิ่งมีชีวิตแต่ละชีวิตและแต่ละเผ่าพันธุ์พยายามปรับปรุงตนเองเพื่อให้เหมาะสมแก่ความอยู่รอด เฉพาะประเด็นที่สองนี้ขยายความต่อไปได้อีกว่า เนื่องจากดาร์วินเชื่อว่ากระบวนการปรับปรุงตัวเองเพื่อให้เหมาะสมของสิ่งมีชีวิตเป็นปรากฏการณ์ที่จะดำเนินไปชั่วนิรันดร์ ไม่มีคำว่าการปรับตัวได้อย่างสมบูรณ์แบบแล้ว ทุกซ์ที่ชีวิตทั้งหลายทั้งปวงบนผืนแผ่นดินนี้จะต้องประสบและต้องพยายามหาทางเอาชนะจึงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุดด้วย หากชีวิตเปรียบเสมือนการเดินทาง ทุกชีวิตก็เดินทางไปข้างหน้าอย่างไม่มีจุดหมายและไม่มีจุดสิ้นสุด ระหว่างทางจะมีทุกซ์อันได้แก่สภาวะบีบคั้นต่าง ๆ นานาตามธรรมชาติมาให้แต่ละชีวิตต้องหาทางแก้ไขอยู่เสมอ ทุกซ์อย่างหนึ่งได้รับการแก้ไขให้เบาบางลงไปก็จะมีทุกซ์อย่างใหม่อุบัติขึ้นมาทดแทนเพื่อให้หาทางแก้ไขใหม่ เป็นอย่างนี้วันแล้ววันเล่าตราบถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

ในหนังสือสามเล่มของดาร์วินที่กล่าวมาข้างต้นคือ *The Origin of Species*; *The Descent of Man*; และ *The Expression of the Emotions in Man and Animals* ดาร์วินได้นำเสนอความคิดต่อเนื่องกัน โดยในเล่มแรกดาร์วินได้เสนอความคิดว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายวิวัฒนาการจากสภาพหนึ่งไปสู่สภาพหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ในระยะสั้นเราอาจสังเกตเห็นวิวัฒนาการนั้นไม่ชัด แต่หากพิจารณาในระยะยาว เราจะเห็นว่าวิวัฒนาการในสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ นั้นปรากฏ

ชัดเจน (การค้นพบทางธรณีวิทยาจะบอกเราในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี) ในขณะที่สิ่งต่างๆ ต่างก็วิวัฒนาการไปตามเงื่อนไขอยู่นี้ กลไกทางธรรมชาติอันหนึ่งที่ดาร์วินเรียกว่าการคัดสรรตามธรรมชาติก็จะทำหน้าที่คัดเลือกชีวิตที่เหมาะสมเอาไว้ พร้อมกับคัดสิ่งที่ไม่เหมาะสมทิ้ง ในตอนท้ายของหนังสือเรื่อง *The Origin of Species* ดาร์วินได้กล่าวข้อความสำคัญตอนหนึ่งเอาไว้ว่า

In the distant future I see open fields for far more important researches. Psychology will be based on a new foundation, that of the necessary acquirement of each mental power and capacity by gradation. Light will be thrown on the origin of man and his history.⁸⁰

ข้อความดังกล่าวนี้คือที่มาของงานค้นคว้าของดาร์วินที่น่าเสนอต่อสาธารณชนเป็นเล่มต่อมาในชื่อ *The Descent of Man* หนังสือเล่มดังกล่าวนี้มีใจความสำคัญที่เป็นการพิสูจน์ว่ามนุษย์เราวิวัฒนาการมาจากสิ่งมีชีวิตในรูปแบบอื่น เมื่อเขียนงานชิ้นนี้จบแล้ว สิ่งที่ดาร์วินสนใจสืบเนื่องต่อมาก็คือพฤติกรรมทางด้านการแสดงอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์และสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คืออารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ที่ซับซ้อนละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง ความสนใจนี้ทำให้ดาร์วินศึกษาและนำเสนองานชิ้นที่สามออกมาคือ *The Expression of the Emotions in Man and Animals* ในหนังสือเล่มดังกล่าวนี้ ดาร์วินได้เสนอความคิดไปว่า การแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์และสัตว์เป็นภาวะสากล⁸¹ เมื่อ

⁸⁰Charles Darwin, *The Origin of Species*, New York: Penguin Books, 1983, p. 458.

⁸¹Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, London: Harper Collins Publishers, 1998, pp. chapters 1, 2, 3.

เราเปิดโทรทัศน์หรือหนังสือพิมพ์พบข่าวอันน่าเศร้าสลดเช่น สงครามกลางเมืองในประเทศใดประเทศหนึ่ง ภาพหญิงผู้เป็นแม่ที่กำลังกระเตงลูกสองสามคนหนีภัยสงครามด้วยแววตาอันตื่นตระหนกนั้นบอกให้เราทราบว่าหญิงชาวต่างชาติที่เราไม่รู้จักหรือแม้จะได้พบกันก็คงพูดจากันไม่รู้เรื่องเพราะปัญหาทางด้านภาษาคนนั้น กำลังรู้สึกอย่างไร ดวงตาอันตื่นตระหนกและแฝงแววแห่งความรัก ความห่วงใยลูกๆ อาการลนลานหนี สิ่งเหล่านี้บอกอะไรเรามากมาย ทำไมเราจึงเข้าใจความรู้สึกของหญิงคนนั้นทั้งๆที่เราเป็นคนละเชื้อชาติกับเธอ ดาร์วินตอบว่า เพราะการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ (รวมทั้งสัตว์ด้วย) เป็นภาวะสากล

แนวคิดเรื่องความเป็นสากลของการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกของสัตว์และมนุษย์นี้ดาร์วินนำเสนอเพื่อแสดงให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้ว สิ่งที่เราเรียกกันรวมๆว่าอารมณ์และการแสดงออกซึ่งอารมณ์เช่นรัก โลภ โกรธเกลียด ชิงชัง แค้นเคือง ริษยา อาฆาต ภาควมใจ ละอายใจ เป็นปรากฏการณ์ที่เราจะไม่สามารถเข้าใจได้ถ่องแท้หากเราไม่พิจารณาว่าปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมเหล่านี้พัฒนาและคลี่คลายมาพร้อมกับวิวัฒนาการของมนุษย์และสัตว์⁸²

ในบทที่ ๖ ของหนังสือเรื่อง *The Expression of the Emotions in Man and Animals* ดาร์วินได้พิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับการแสดงออกทางอารมณ์เมื่อมนุษย์เราประสบกับความทุกข์ สิ่งหนึ่งที่มนุษย์ทุกชาติทุกภาษาจะแสดงออกเหมือนกันเมื่อประสบความทุกข์ก็คือร้องไห้ สำหรับดาร์วิน การแสดงทางอารมณ์

⁸²Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, London: Harper Collins Publishers, 1998, p. 335.

ทุกอย่างมีเป้าหมายในตัวเอง เป้าหมายนี้มนุษย์หรือสัตว์ไม่จำเป็นต้องรู้หรือเข้าใจเสมอไป ในบทนี้ดาร์วินกล่าวว่านักวิทยาศาสตร์ที่ศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของช้างอินเดียนยืนยันว่าช้างก็ร้องให้เช่นเดียวกับคนเราเมื่อมันประสบกับความทุกข์หรือความเจ็บปวด⁸³ (เรื่องนี้ผู้เขียนขอยืนยัน ผู้เขียนเคยมีประสบการณ์สมัยเป็นเด็ก ช้างบ้านเลี้ยงช้าง เวลาที่ช้างถูกขอลับที่หัวแรงๆบางครั้งมันจะร้องให้โดยการเปล่งเสียงร้องโหยหวนและมีน้ำตาไหลออกมาจากดวงตา แม้จะผ่านช่วงเวลาที่ถูกใช้งานและถูกลับขที่หัวแล้ว มันก็ยังน้ำตาคลอและซึมอยู่เป็นเวลานาน สัตว์เลี้ยงอีกประเภทหนึ่งที่ผู้เขียนเคยเลี้ยงมาและแน่ใจว่าร้องให้เป็นเหมือนคนคือวัวควายและหมา) การที่สัตว์บางชนิดร้องให้เป็นเหมือนคนเรานี้ดาร์วินคิดว่าเป็นสิ่งที่พิสูจน์ให้เราเห็นว่า เราและสัตว์เหล่านี้เคยมีต้นกำเนิดมาจากแหล่งชีวิตอันเป็นต้นเค้าเดียวกันคือต้นเค้าของสัตว์ที่มีพัฒนาการทางอารมณ์มาถึงระดับที่สามารถร้องให้ได้ ซึ่งต้นเค้าทั้งหลายนั้นเมื่อสาวกลับไปในอดีตที่ยาวนานก็จะค่อยๆไปบรรจบลงเป็นต้นตออันเดียวกัน สัตว์บางอย่างเช่นแมลงสาบไม่น่าจะร้องให้เป็น แต่ในวันหนึ่งข้างหน้า เมื่อมันพัฒนาซับซ้อนมากขึ้นมันก็อาจร้องให้เป็นเช่นเดียวกับคนกับช้างที่กล่าวมาข้างต้น พัฒนาการของอารมณ์ความรู้สึกนี้ดาร์วินเชื่อว่าเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์คือการปรับตัวเพื่อให้เหมาะสมที่จะอยู่รอดของสิ่งมีชีวิต เมื่อเราเจ็บปวดทางกายอย่างแรง เราจะร้องให้ (เช่นเด็กๆเมื่อหกล้มก็จะร้องให้) การร้องให้ในกรณีนี้ดาร์วินคิดว่าเป็น

⁸³Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, London: Harper Collins Publishers, 1998, p. 168.

ไปเพื่อผ่อนคลายความเจ็บปวด เมื่อเราเจ็บปวดทางใจ (เช่นหญิงสาวที่เป็นพนักงานธนาคารจ้องตาว่าอย่างรุนแรง) เราก็จะร้องไห้เช่นกัน การร้องไห้ในกรณีนี้ก็เหมือนกรณีต้นคือเพื่อผ่อนคลายความเจ็บปวด เราทุกคนน่าจะมีประสบการณ์เกี่ยวกับการร้องไห้ที่ว่า ภายหลังจากที่เราได้ร้องไห้แล้ว เราจะรู้สึกว่ามีชีวิตผ่อนคลายขึ้น การร้องไห้จึงเป็นกระบวนการปรับตัวตามธรรมชาติของชีวิตเพื่อปกป้องตัวชีวิตเองมิให้ทุกข์ทรมาน (เพราะความทุกข์ทรมานนั้นเป็นภาวะคุกคามการดำรงอยู่)

ดาร์วินไม่ได้กล่าวถึงเฉพาะการแสดงออกทางอารมณ์ความรู้สึกส่วนที่เป็นด้านลบเท่านั้น ในหนังสือเล่มที่เรากำลังกล่าวถึงอยู่นี้ ดาร์วินได้กล่าวถึงอารมณ์ความรู้สึกส่วนที่เป็นด้านบวกด้วย⁸⁴ การหัวเราะ ยิ้ม แสดงอาการลิงโลดใจคือตัวอย่างของอารมณ์ความรู้สึกที่เป็นฝ่ายบวก อารมณ์ความรู้สึกฝ่ายนี้ก็เหมือนฝ่ายลบคือเป็นไปเพื่อจุดประสงค์ของการปรับตัวเพื่อให้เหมาะสมที่จะอยู่รอด อารมณ์ความรู้สึกด้านบวกจะทำให้ชีวิตผ่อนคลาย จะอย่างไรก็ตาม มีข้อที่น่าสังเกตว่า เมื่อแรกที่เราเกิดเป็นทารกนั้น เรารู้ที่จะแสดงอารมณ์ฝ่ายลบก่อน เราจะร้องไห้เมื่อคลอดออกมา ส่วนการยิ้มหัวเราเรียนรู้ภายหลัง พิจารณาจากแง่นี้อารมณ์ความรู้สึกด้านลบดูจะเป็นพื้นฐานและละเอียดอ่อนมากกว่าอารมณ์ความรู้สึกส่วนที่เป็นด้านบวก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าชีวิตมีประสบการณ์เกี่ยวกับทุกข์มายาวนาน อารมณ์ความรู้สึกด้านลบจึงพัฒนามายาวนานเช่นกันเพื่อเป็นระบบปกป้องตัวชีวิต ปรัชญาการณที่เรียกว่าความ

⁸⁴Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, London: Harper Collins Publishers, 1998, chapter 8.

สุขนั้นอาจผ่านเข้ามาหาเราเป็นครั้งคราว แต่เมื่อเทียบกับทุกข์แล้ว สุขนั้นก็มิมีปริมาณเพียงเล็กน้อย ด้วยเหตุนี้ อารมณ์ความรู้สึกส่วนที่เกี่ยวข้องกับสุขจึงไม่ซับซ้อนละเอียดอ่อนเท่ากับอารมณ์ความรู้สึกส่วนที่เป็นด้านทุกข์

ภาพของสรรพชีวิตตามมุมมองของดาร์วินเมื่อก้าวโดยสรุปแล้วก็คือภาพของการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ตนเองอยู่รอด มีอยู่เรื่องหนึ่งที่ดูเหมือนว่าดาร์วินเองก็ตระหนักดีแต่ก็ไม่ได้พิจารณารายละเอียดเอาไว้ในงานของเขา เรื่องที่ว่านี้คือ เมื่อก้าวถึงการปรับตัวเพื่อให้ตนเองเหมาะสมที่จะอยู่รอดของชีวิตทั้งหลาย ดูเหมือนว่าบางครั้งการปรับตัวนั้นเจ้าของชีวิตนั้นเองจะ 모르ตัว เมื่อเราร้อน เราเดินเข้าไต้ร่มไม้ นี่คือการปรับตัวที่เราเองทราบ และเราคิดว่าเราคือผู้บงการให้ตัวเรานั้นแหละเดินหลบร้อนเข้าไปไต้ร่มไม้ แต่การที่หญิงผิวขาวคนหนึ่งมีสีผิวอย่างเดียวกับคนดำตามที่ดาร์วินรายงานเอาไว้ในหนังสือเรื่อง *The Origin of Species* นั้นอาจถือเป็นกรณีตัวอย่างของการปรับตัวที่เจ้าตัวเองก็ไม่ทราบและมีไต้จใจจะให้เกิดปรากฏการณ์เช่นนั้น ตามคำอธิบายของนักวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบเรื่องนี้ซึ่งดาร์วินนำมากล่าวไว้ในหนังสือของเขา หญิงนั้นน่าจะสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษผิวขาวที่ต้องทรากตรำงานหนักกลางแสงแดด ผิวหนังจึงปรับตัวมันเองเพื่อให้ทนทานต่อแสง ความเปลี่ยนแปลงนี้ค่อยๆเป็นค่อยๆไป จนกระทั่งวันหนึ่งคนในตระกูลนี้ก็กลับกลายมาเป็นคนดำทั้งๆที่ชาติกำเนิดเป็นคนขาว⁸⁵ พิจารณาจากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น ดูเหมือนเราจะพบว่า เมื่อ

⁸⁵Charles Darwin, *The Origin of Species*, New York: Penguin Books, 1983, pp. 55-56.

กล่าวถึงชีวิตและความพยายามที่จะปรับตัวเพื่อให้เหมาะแก่การอยู่รอดของชีวิต เราอาจแบ่งการปรับตัวนั้นออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งคือการปรับตัวอันเกิดจากความรู้ตัวและจงใจ อีกส่วนหนึ่งคือการปรับตัวอันเกิดอย่างที่เราของชีวิตไม่รู้และมิได้ตั้งใจ ในบรรดาการปรับตัวสองอย่างนี้ การปรับตัวอย่างที่สองคือแบบไม่รู้และไม่จงใจนั้นจะมีอิทธิพลลึกซึ้งต่อชีวิตเพราะเป็นการปรับตัวที่ค่อยเป็นค่อยไป มันคง และก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงชนิดมากมายมหาศาลในระยะยาว การที่เราวิวัฒนาการมาเป็นคนอย่างที่เป็นอยู่นี้มีได้เกิดจากความจงใจของเราเลย ชีวิตอื่นๆก็อยู่ในข่ายเดียวกันนี้ด้วยเหตุนี้เมื่อพิจารณาอย่างถึงที่สุดแล้ว ชีวิตตามทัศนะของดาร์วินก็คือพลัดถิ่นรันทดที่มีดบอด เราล้วนแต่ไม่รู้ว่าเราจะเป็นอย่างไรในอนาคต มนุษย์อาจเข้าใจว่าตนเองสามารถเลือกและกำหนดอะไรได้มากมาย แต่การเลือกเช่นนั้นเป็นการปรับตัวชั่วคราวระยะเวลาอันสั้นเฉพาะหน้าเท่านั้น ลึกลงไปภายในชีวิตอันมืดมนของเรา มีพลังเร้นลับบางอย่างคอยสังเกตดูความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมอันกระทบต่อชีวิตอยู่ตลอดเวลา เมื่อมันตรวจพบความผิดปกติอันจะเป็นภัยคุกคามต่อความอยู่รอดของชีวิต มันจะสั่งการให้ชีวิตนั้นปรับตัวเอง กระบวนการสั่งและปรับเปลี่ยนตัวเองตามคำสั่งนี้ดำเนินไปอย่างเงียบเชียบเป็นความลับสุดยอด แม้เราซึ่งเป็นเจ้าของชีวิตแท้ๆก็ไม่ล่วงรู้ถึงกระบวนการที่ว่ามัน

อันที่จริง การที่ชีวิตของเรามีบางส่วนที่เราไม่สามารถควบคุมได้ นี่ก็เป็นข้อเท็จจริงปกติธรรมดาที่เราทุกคนรู้จักกันดี เราไม่อาจสั่งให้เส้นผมงอกหรือไม่งอก ไม่อาจสั่งหัวใจว่าจงเต้นอย่างนี้อย่างนั้น สิ่งเหล่านี้มีระบบการทำงานของมันเอง และหนึ่งในระบบการทำงาน

ของสิ่งเหล่านี้ก็คือการปรับตัวซึ่งในสมัยของดาร์วินยังเป็นเรื่องลึกลับ อยู่ ในเวลาต่อมา นักคิดในลัทธิดาร์วินส่วนหนึ่งเห็นว่าในการ อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตเพื่อให้เหมาะสม แก่การอยู่รอดนี้ จำเป็นต้องอธิบายลึกลงไปภายในเนื้อในของ สิ่งเหล่านั้น งานค้นคว้าของนักชีววิทยาสกุลดาร์วินในยุคหลังจึง เน้นศึกษาโครงสร้างและรายละเอียดทางชีววิทยาภายในสิ่งมีชีวิต ต่างๆ นอกจากนั้นก็มีการนำเอาแนวคิดของดาร์วินมาอธิบายพฤติกรรม ของมนุษย์และสัตว์โดยเน้นที่พฤติกรรมทางสังคม ทำให้ลัทธิ ดาร์วินขยายขอบเขตออกมาสู่มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ใน ตอนต่อไปเราจะพิจารณาการอธิบายแนวคิดของดาร์วินโดยนักคิด ในลัทธิดาร์วินรุ่นหลังที่สำคัญบางคน โดยจะเน้นส่วนที่เกี่ยวข้องกับ การมองความทุกข์ของมนุษย์เป็นหลัก การที่ลัทธิดาร์วินในยุคนี้มี เนื้อหาครอบคลุมมาที่มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ทำให้ทุกข์ที่ เราจะพูดถึงเป็นทั้งทุกข์ของปัจเจกบุคคลและทุกข์ของสังคม ซึ่งจุด นี้ผู้เขียนเห็นว่าประเด็นที่น่าพิจารณา และน่าจะเป็นประโยชน์ ในการทำความเข้าใจทุกข์ในพุทธศาสนาเอง

การอธิบายชีวิตโดยนักคิดในลัทธิดาร์วิน

รุ่นหลังสมัยดาร์วิน

มีนักคิดในลัทธิดาร์วินที่สำคัญและโดดเด่นในปัจจุบันอยู่สองคน ที่ผู้เขียนขอหยิบยกเอาความคิดของพวกเขามาพิจารณา คนแรก คือริชาร์ด ดอว์กินส์ ส่วนคนที่สองคือเอ็ดเวิร์ด โอ. วิลสัน สอง คนนี้ถือได้ว่าเป็นนักชีววิทยาสายดาร์วินที่มีชื่อเสียงโดดเด่นมาก ดอว์กินส์มีชื่อเสียงจากหนังสือเล่มหนึ่งของเขาคือ *The Selfish*

*Gene*⁸⁶ ส่วนวิลสันมีชื่อเสียงจากหนังสือสองเล่มคือ *Sociobiology: The New Synthesis* และ *On Human Nature*⁸⁷ ในการพิจารณาแนวคิดของนักคิดสองคนนี้ ผู้เขียนจะไม่พิจารณารายละเอียดตัวงานของแต่ละคน แต่จะกำหนดประเด็นหลักๆ ที่ผู้เขียนคิดว่าเป็นประเด็นที่สมควรกล่าวถึงเพื่อขยายความแนวคิดของดาร์วินที่เราพิจารณากันในตอนต้นเท่านั้น

ชีวิตคือการดิ้นรนของหน่วยมูลฐาน ในทางชีววิทยา

เมื่อดาร์วินกล่าวถึงการดิ้นรนต่อสู้ของชีวิต ดาร์วินหมายถึงการดิ้นรนต่อสู้ของอินทรีย์ภาพ(Organism) และเมื่อดาร์วินกล่าวถึงกระบวนการเลือกสรรโดยธรรมชาติ ก็กล่าวถึงในฐานะกลไกที่ทำหน้าที่คัดสรรอินทรีย์ภาพที่เหมาะสมแก่การดำรงอยู่ต่อไป แต่สำหรับดอร์กินส์ การดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ตนเองดำรงอยู่ต่อไปนั้นเกิดขึ้นในระดับยีน⁸⁸ ดังนั้นกระบวนการคัดสรรโดยธรรมชาติก็คือกลไกการคัดสรรเอายีนที่เหมาะสมแก่การดำรงอยู่ต่อไปไว้และคัดยีนที่ไม่เหมาะสมทิ้งไป เพื่อให้ท่านผู้อ่านเข้าใจแนวคิดของดอร์กินส์ในเรื่องนี้ ผู้เขียนขออธิบายโดยวิธียกตัวอย่างประกอบต่อไปนี้

⁸⁶Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press, 1977. นอกจากเล่มนี้ ดอร์กินส์ยังเขียนหนังสืออีกหลายเล่มขยายความคิดของเขาที่กล่าวเอาไว้ใน *The Selfish Gene* ผู้สนใจรายชื่อหนังสือเหล่านี้โปรดดูบรรณานุกรมท้ายหนังสือ

⁸⁷Edward O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975; Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978. งานเล่มอื่นๆของวิลสัน โปรดดูบรรณานุกรมท้ายหนังสือ

⁸⁸Niles Eldredge, *Reinventing Darwin: The Great Evolutionary Debate*, London: A Phoenix Giant Paperback, 1995, p. 5.

ทุกเช้าในช่วงเปิดเรียน ผู้เขียนจะไปส่งลูกที่โรงเรียน เป็นโรงเรียนประถมแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร ที่โรงเรียนนี้ผู้เขียนจะพบผู้ปกครองจำนวนมากที่ไปส่งลูก เมื่อไปถึงโรงเรียน เราจะไปที่โรงอาหาร ที่นั่นภาพที่ผู้เขียนเห็นอยู่เป็นปกติธรรมดาทุกวันก็คือภาพที่ผู้ปกครองจำนวนมากต่างกำลังดูแลลูกเรื่องอาหาร ถ้าเป็นลูกที่โตแล้ว พ่อแม่ก็จะเพียงแต่คอยกำชับว่าให้กินอาหารมากๆ และให้กินแต่อาหารที่เป็นประโยชน์ ถ้าเป็นลูกที่ยังเด็กๆ เช่นที่เพิ่งเข้าเรียนป.๑ ส่วนมากพ่อแม่ก็จะคอยป้อนอาหาร คอยประคบประหงมดูแลด้วยความเป็นห่วงเป็นใย เมื่อผ่านเรื่องอาหารแล้ว จะมีเวลาเหลือประมาณ ๑๕-๒๐ นาที ผู้ปกครองส่วนใหญ่จะนั่งต่อแล้วใช้โต๊ะอาหารนั้นแหละเป็นสถานที่อบรมลูกเรื่องการบ้าน บรรยา-กาศเป็นไปอย่างเอาจริงเอาจัง ยิ่งหากเป็นช่วงวันสอบด้วยแล้ว ดูเหมือนว่าบรรยากาศของการติวลูกเพื่อเข้าสู่สนามสอบ (ซึ่งก็แค่การสอบตามปกติธรรมดาของโรงเรียนทั่วไป) จะเป็นไปอย่างเข้มข้น เมื่อวันสอบผ่านไป สิ่งที่ผู้เขียนจะพบเห็นจนเป็นเรื่องปกติธรรมดาอีกเหมือนกันก็คือภาพที่ผู้ปกครองทั้งหลายจับกันเป็นกลุ่มๆหลังจากที่ส่งลูกเข้าห้องเรียนแล้ว ผู้ปกครองเหล่านี้จะสนทนากันเรื่องคะแนนของลูกๆ คนใดที่ลูกสอบได้นำหน้าคนอื่นก็จะมีสีหน้าระรื่น ส่วนคนที่ลูกสอบได้น้อยกว่าคนอื่นก็จะหน้าตาหมองๆลง ไม่ค่อยยิ้มหัวเหมือนคนที่ลูกปรากฏผลสอบว่าดีหรือค่อนข้างดี

โรงเรียนที่ผู้เขียนยกมาพูดถึงนี้คือภาพจำลองอะไรบางอย่างที่น่าสนใจ สิ่งแรกที่เราจะรู้สึกกันก็คือ สังคมเราถูกแบ่งแยกตามธรรมชาติด้วยหน่วยย่อยสุดที่เรียกว่าครอบครัว เมื่ออยู่ที่หน้า

โรงเรียนตอนเช้าหรือเย็น เราจะเห็นพ่อแม่จูงมือลูกเข้าหรือออกโรงเรียน ภาพคนสองหรือสามคนที่จูงมือหรือเดินมาด้วยกันนั้นคือครอบครัว เป็นครอบครัวของใครของมัน ผู้เขียนเองก็มีครอบครัวของตนเองเช่นนั้นเหมือนกัน ครอบครัวต่างๆอาจจะแตกต่างกันในทางกายภาพ เช่นบางครอบครัวฐานะดี บางครอบครัวยากจน บางครอบครัวพ่อแม่มีการศึกษา บางครอบครัวพ่อแม่เรียนหนังสือไม่มาก แต่ในทางชีวภาพทุกครอบครัวเหมือนกันคือลูกๆนั้นต่างก็เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของพ่อแม่ ข้อเท็จจริงทางชีวภาพนี้ดอร์กินส์ให้ความสำคัญมากในฐานะคำอธิบายปรากฏการณ์ทุกอย่างที่แต่ละครอบครัวต่างก็แสดงออกเหมือนกัน ดังเราจะได้เห็นกันข้างหน้า

กลับมาที่โรงเรียนนั้นอีกครั้ง เราทุกคนที่มีลูกจะมีประสบการณ์อันหนึ่งเหมือนกันคือความรักลูก ถามว่าทำไมเราจึงรักลูก ท่านผู้อ่านบางท่านอาจหัวเราะแล้วตอบว่าถ้าไม่รักลูกจะไปรักใครกัน ความรักลูกเป็นปรากฏการณ์ปกติธรรมดาที่ไม่มีใครสงสัยว่าทำไมจึงเป็นอย่างนั้นเหมือนกับที่เราไม่สงสัยว่าทำไมเราจึงมีสองตาหนึ่งปากเป็นต้น ตามหลักพุทธศาสนา ความรักลูกเป็นผลมาจากอุपाทานอันได้แก่สัญญาตญาณพื้นฐานที่สำคัญสองประการคือ อหังการและมมังการที่เราพิจารณากันผ่านมาแล้ว เรารักลูกเพราะเรารู้สึกว่าลูกเป็นของเรา ในแง่นี้ความรักลูกก็คือการแสดงตัวของมมังการนั่นเอง แต่สำหรับดอร์กินส์ความรักลูกนี้เป็นปรากฏการณ์ที่มีรากฐานมาจากข้อเท็จจริงทางชีววิทยา ลูกนั้นคือเลือดเนื้อของเรา พูดอย่างเป็นภาษาชีววิทยาก็คือลูกเรานั้นก็คือหน่วยชีวิตหน่วยหนึ่งที่มียีนของพ่อครึ่งหนึ่งและมียีนของแม่อีกครึ่งหนึ่งในตัว มองจากแง่นี้ ลูกก็คือตัวเรานั้นเอง เมื่อเราเห็นคนสามคนเดินมา คน

หนึ่งคือพ่อ คนที่สองคือแม่ ส่วนอีกคนคือลูก ตามทัศนะของดอร์-กินส์ คนสามคนนี้สามารถลดทอนลงเป็นคนสองคนถ้าพิจารณาจากประเด็นเรื่องยีน คนที่สามกล่าวคือลูกนั้นที่จริงแล้วก็คือคนสองคนที่กำลังจู๋มมือเขามานั่นเอง พูดอย่างเป็นภาษาธรรมดาเพื่อให้เข้าใจง่ายก็คือ ลูกนั้นไม่ใช่อะไรแต่คือส่วนหนึ่งของพ่อแม่ที่แยกออกมารวมกันกลายเป็นชีวิตใหม่ เราจะไม่สงสัยในเรื่องนี้ หากย้อนกลับไปพิจารณากำเนิดของลูก ลูกนั้นกำเนิดจากไข่ของแม่ และเชื้อชีวิตของพ่อ ครึ่งหนึ่งของชีวิตลูกจึงเป็นของพ่อและอีกครึ่งเป็นของแม่ด้วยประการฉะนี้

เมื่อพิจารณาจากสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น เราคงพอมองเห็นแล้วว่าที่เรารักลูกเรานั้นที่จริงแล้วเรารักตัวเราเอง ลูกเมื่อกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้วก็คือตัวเราที่เราเองก็อปปีเอาไว้ อินทรีย์ภาพทุกอย่างในโลกทางชีววิทยานั้นเป็นสิ่งชั่วคราว มนุษย์สัตว์และพืชไม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ตลอดไป ทุกสิ่งมีอายุขัยของตัวเอง ข้อจำกัดดังกล่าวนี้ดูเหมือนว่าอินทรีย์ภาพทั้งหลายจะตระหนักดี เมื่อตระหนักก็เลยต้องสร้างระบบการสืบทอดเผ่าพันธุ์เพื่อให้ตัวตนของตนนั้นดำรงอยู่ต่อไป ดอร์กินส์กล่าวว่าอินทรีย์ภาพเป็นสิ่งชั่วคราว แต่ยีนเป็นสิ่งนิรันดร์⁸⁹ ขอให้ท่านผู้อ่านพิจารณาดูตัวท่านเอง ท่านมีวันเกิด และอีกวันหนึ่งข้างหน้า ท่านก็จะมีวันตาย ช่วงเวลานับจากวันเกิดไล่มาจนถึงวันตายนั่นก็คืออายุขัยของท่าน เมื่อกล่าวอย่างทั่วไป เราจะพูดกันว่าเมื่อก่อนวันที่ท่านจะเกิดนั้นท่านไม่มีตัวตนในโลก เช่นเดียวกันเมื่อหลังจากวันที่ท่านตายแล้ว

⁸⁹Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press, 1977, chapter 3.

ท่านก็จะไม่มีตัวตนอีกเช่นกัน แต่ถ้ามองตามแนวคิดของดอร์-กินส์ ก่อนหน้าที่ท่านจะเกิดนั้นท่านมีตัวตนอยู่แล้ว ตัวตนนี้ก็คือยีนที่อยู่ในพ่อแม่ของท่าน และยีนที่ว่านั้นสามารถสวย้อนกลับไปในอดีตได้ยาวนาน นับจากปู่ย่า บรรพบุรุษที่เป็นมนุษย์ ตลอดจนบรรพบุรุษที่อยู่ในรูปสิ่งมีชีวิตอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ ในทำนองเดียวกัน เมื่อท่านตาย ตัวตนของท่านยังไม่ตาย ตัวตนนั้นก็คือยีนของท่านที่ถ่ายทอดแก่ลูกหลานและอนุชนที่จะเกิดตามมาอีกหลายชั่วอายุคน

ต่อไปนี่คือข้อเขียนตอนหนึ่งของท่านผู้นี้ที่กล่าวถึงกระแสสืบเนื่องของสรรพชีวิตในโลกในรูปของกระแสสืบเนื่องแห่งยีน

I have spoken of a river of genes, but we could equally well speak of a band of good companions marching through geological time. All the genes of one breeding population are, in the long run, companions of each other. In the short run, they sit in individual bodies and are temporarily more intimate companions of the other genes sharing that body. Genes survive down the ages only if they are good at building bodies that are good at living and reproducing in the particular way of life chosen by the species. But there is more to it than this. To be good at surviving, a gene must be good at working together with the other genes in the same species-the same river. To survive in the long run, a gene must be a good companion. It must do well in the company of, or against the background of, the other genes in the same river. Genes of another species are in a different river. They do not have to get on well together-not in the same sense, anyway-for they do not have to share the same bodies⁹⁰

⁹⁰Richard Dawkins, *River out of Eden: A Darwinian View of Life*, London: Weidenfield & Nicolson, 1995, p. 5.

ดอว์กินส์กล่าวเปรียบเทียบว่า ณ จุดไคลฟ์ (ในทางกาลเวลา) แห่งหนึ่ง มีต้นธารของชีวิตกำเนิดขึ้น ต้นธารที่วุ้นนี้เปรียบได้กับต้นกำเนิดแรกของสิ่งที่มีชีวิตบนพื้นโลกของเรานี้ ต้นธารดังกล่าวนี้มีศักยภาพที่จะหลากไหลออกมาเป็นแม่น้ำ เมื่อเวลาผ่านไป ก็มีแม่น้ำไหลรินออกมาจากต้นธารดังกล่าว แรกก็มีเพียงแม่น้ำสายเดียว แต่เมื่อแม่น้ำนั้นไหลผ่านภูมิประเทศต่างๆไป สภาพของท้องที่ที่เอื้ออำนวยให้เกิดความเปลี่ยนแปลงบางประการได้ทำให้เกิดการแยกสายกลายเป็นแม่น้ำหลายสาย และแต่ละสายที่แยกออกมาจากสายหลักนั้นก็แยกแขนงเป็นแม่น้ำสายอื่นๆอีกต่อไป แม่น้ำแต่ละสายนี้ดอว์กินส์เปรียบกับเผ่าพันธุ์สิ่งมีชีวิตแต่ละชนิด แม่น้ำนี้ดอว์กินส์กล่าวว่าคือแม่น้ำของยีน แม่น้ำแต่ละสายก็คือแม่น้ำของยีนที่แตกต่างกัน ยีนเหล่านี้ครึ่งหนึ่งเคยเหมือนกันเพราะไหลออกมาจากต้นธารอันเดียวกัน แต่เมื่อเวลาผ่านพ้นไปเนิ่นนานก็เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นกับยีนเหล่านั้น ความแตกต่างที่ชัดเจนในระดับหนึ่งคือปัจจัยที่ทำให้เกิดการแยกสายน้ำ

ในแง่สถานที่แม่น้ำตามคำอุปมานี้อยู่ที่ไหน ก็อยู่ในชีวิตแต่ละชีวิตนี้เอง ผู้เขียนที่กำลังนั่งเรียบเรียงข้อความตรึงนี้อยู่ก่อนหน้าที่จะเกิดมีตัวตนในโลกก็เคยมีตัวตนอยู่แล้วในรูปกระแสของยีนที่อยู่ในตัวพ่อแม่ พ่อแม่ก็เคยอยู่ในรูปกระแสของยีนของปู่ย่าตายาย ปู่ย่าตายายก็เช่นกัน วันหนึ่งข้างหน้าผู้เขียนก็ต้องตาย แต่เวลานี้ผู้เขียนมีลูก ลูกนั้นก็คือกระแสของยีนที่ผู้เขียนได้ถ่ายทอดลงสู่พาหะใหม่เพื่อให้พาหะนั้นนำพากระแสยีนอันมีประวัติมายาวนานหลายล้านปีนี้ให้ดำรงอยู่ต่อไป จากลูกของผู้เขียนผ่านไปหาหลานเหลน โหลน.. เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด

สิ่งที่ดอร์กินส์กล่าวมาทั้งหมดนี้เมื่อนำมาพิจารณาในฐานะคำอธิบายว่าชีวิตเป็นอย่างไร เราจะได้ภาพที่สำคัญสองภาพ ภาพหนึ่งคือ เมื่อกล่าวถึงชีวิต เรามักเข้าใจว่าชีวิตเป็นสิ่งชั่วคราว ซึ่งความเข้าใจเช่นนี้ก็นับว่าสอดคล้องกับสิ่งที่ปรากฏแก่เรา ทุกชีวิตมีเกิดมีตาย มีช่วงเวลาของการดำรงอยู่ ไม่มีชีวิตใดที่ยืนยาวอยู่ชั่วนิรันดร์ แต่เมื่อพิจารณาจากแง่ที่ชีวิตเป็นพาหะของการสืบทอดหน่วยพื้นฐานทางชีววิทยาที่เรียกกันว่ายีน เราจะพบว่ามีการแสวงหาความสืบเนื่องที่ทอดยาวจากอดีตไกลโพ้นสืบสายมาหาปัจจุบันและจะไหลเรื่อยไปข้างหน้าอย่างไม่จบสิ้น กระแสของยีนบางกระแสซึ่งแยกสายออกมาจากสายหลักในปฐมกาลอาจไหลเอื่อยไปชั่วเวลาหนึ่งก็เหือดแห้งเพราะยีนที่อยู่ในกระแสนั้นไม่ประสบความสำเร็จในการอยู่รอด แต่ก็มีการแสวงหาของยีนอีกมากมายที่ยังมีทีท่าว่าจะไหลเอื่อยไปข้างหน้าอีกยาวไกล กระแสแห่งยีนเหล่านี้ได้ผ่านการทดสอบมายาวนานนับแต่เริ่มเดินทางไหลรินเมื่อหลายล้านปีที่แล้ว トラบกระทั่งวันนี้ว่ายังเหมาะสมแก่การดำรงอยู่

ภาพของชีวิตภาพนี้เมื่อนำมาใช้มองชีวิตเราที่เป็นมนุษย์จะทำให้เราเข้าใจว่าแท้แล้ว ตัวตน หรือ *self* ของเรามีประวัติความเป็นมายาวนาน เช้าวันหยุดผู้เขียนมักออกมานั่งกินกาแฟอ่านหนังสือที่หน้าบ้าน แล้วย่านที่อยู่นี้มีต้นไม้เยอะ จึงมีกระรอกอาศัยอยู่หลายตัว เช้าๆกระรอกเหล่านี้จะกระโดดจากต้นชมพู่หน้าบ้านไต่ไปตามสายไฟฟ้าเพื่อไปยังต้นไม้อื่นในบ้านหลังอื่นเพื่อหาอาหาร กระรอกเหล่านี้ไต่ไปบนสายไฟเดี่ยวๆได้อย่างคล่องแคล่ว ผู้เขียนเคยรู้สึกถึงความสามารถเรื่องการไต่สายไฟที่ว่องไวและอดคิดไปถึงสิ่งที่ดอร์กินส์พูดเอาไว้ไม่ได้ ทุกชีวิตจะมีตัวตนของตน กระรอกไต่

สายไฟฟ้าได้อย่างน่าอัศจรรย์ นกบางชนิดเช่นนกกระจอกฟ้าทำรังอย่างประณีตซับซ้อนอย่างไม่น่าเชื่อ ลิงห้อยโหนต้นไม้อย่างคล่องแคล่ว นกบินไปในอากาศได้อย่างประณีตบรรจงอย่างที่นักบินที่ขับเครื่องบินไม่สามารถทำตามได้ เหล่านี้คือ ตัวตน หรือ *self* ของสัตว์ชนิดต่างๆ การที่กระรอกใต้สายไฟฟ้าได้อย่างมหัศจรรย์นั้นเป็นผลงานการปรับตัวอย่างยาวนานของยีนที่อยู่ในตัวมัน นก ปลา เลื้อ แมว คน และต้นไม้ก็เช่นเดียวกันนี้ มีคำอยู่คำหนึ่งที่เรามักพูดกันเสมอในชีวิตประจำวันคือคำว่าสัญชาตญาณ ลูกปลารู้จักว่ายน้ำโดยไม่ต้องมีใครสอน นี่คือตัวอย่างของสัญชาตญาณ สัญชาตญาณนั้นก็คือสิ่งที่ถูกสร้างให้ติดตัวมากับสิ่งที่มีชีวิตตั้งแต่เกิดโดยไม่มีทางปฏิเสธได้ ในทัศนะของผู้เขียน สัญชาตญาณคือองค์ประกอบหนึ่งในบรรดาองค์ประกอบที่อาจมีได้หลายอย่างของสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่าตัวตนของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ตัวตนนี้เราไม่ได้สร้าง มันเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้โดยกระแสน้ำแห่งยีนที่วิวัฒนาการมานาน เราเป็นเพียงเบี้ยตัวหนึ่งที่ถูกใช้เพื่อรองรับและสืบต่อตัวตนอันเป็นอมตะที่เท่านั้น

ภาพที่สองที่เราจะได้เมื่อมองชีวิตผ่านทัศนะของดอร์กินส์คือเนื่องจากยีนมีพันธกิจที่สำคัญยิ่งยวดเพียงประการเดียวคือต่อสู้และปกป้องตัวมันเองให้อยู่รอดในทุกวิถีทางที่จะทำได้ ชีวิตต่างๆที่เป็นตัวเบี้ยซึ่งถูกใช้เพื่อพันธกิจที่ว่านี้จึงมีหน้าที่หลายอย่างหลายประการที่ไม่อาจปฏิเสธได้ เมื่ออย่างเข้าสู่วัยรุ่นหนุ่มสาว เราจะมีความรัก สนใจเพศตรงกันข้าม ความรู้สึกทางกามารมณ์ที่เกิดขึ้นในมนุษย์และสัตว์นั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นสัญชาตญาณที่มีพลังรุนแรงอย่างไม่น่าเชื่อ สัตว์บางชนิดเช่นตั๊กแตนตำข้าวจะตายทันที

หลังจากการผสมพันธุ์ (ตักแต่นตัวเมียจะกัดหัวของตัวผู้จนขาด สะบั้นในช่วงท้ายๆของการผสมพันธุ์เพื่อให้การผสมพันธุ์นั้น บรรลุผลสูงสุดในการรักษาและสืบต่อกระแสยีนของมัน)⁹¹ แม้มนุษย์เองความตายดูจะเป็นสิ่งที่เรากลัวก็จริง แต่คนก็ไม่ขยาดที่จะ มีกิจกรรมทางเพศทั้งที่เรียนรู้ว่าในบางสถานการณ์การมีกิจกรรม ที่ว่านี้ก็คือการเดินเฉียดเข้าหาความตายนั่นเอง (ดังมีกรณีที่คน หัวใจวายเสียชีวิตขณะประกอบกิจกรรมทางเพศอยู่เสมอ) นี่แสดง ให้เราเห็นว่าสัญชาตญาณทางเพศนี้มีพลังรุนแรงเสียยิ่งกว่า สัญชาตญาณในการกลัวตาย ที่สัญชาตญาณทางเพศมีพลังรุนแรง มหาศาลเช่นนี้ก็ด้วยเหตุผลเดียวที่ว่ามันถูกสร้างมาเพื่อเป็น เครื่องมือให้ยีนบรรลุจุดประสงค์ตามพันธกิจในการรักษาตัวตนของ มันเอาไว้ต่อไปนั่นเอง

การที่อินทรีภาพหน่วยหนึ่งถูกมองว่าเป็นเพียงตัวเบี่ยงที่ถูกใช้ เพื่อให้ยีนได้บรรลุวัตถุประสงค์อันสำคัญยิ่งยวดกล่าวคือการดำรง อยู่ต่อไปของยีนเองนั้นมีความหมายอีกหลายอย่างหลายประการ ซึ่งบางความหมายอาจเป็นความหมายในทางปรัชญา มีผู้เสนอ ความเห็นว่า ถ้าสิ่งที่ลัทธิดาร์วินกล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นความจริง จริยธรรมที่เหมาะสมสำหรับมนุษย์ก็เห็นจะไม่มีอะไรอื่นนอกจาก

⁹¹ หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช, *ห้วงมหรณพ*, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๒, หน้า ๔๗-๔๘. ในหนังสือเล่มนี้ท่านผู้เขียนยังได้กล่าวถึงข้อมูลทางชีววิทยาอีกมากมายที่แสดงว่าสัตว์หลายชนิดจะถูกกำหนดให้ตายหลังเสร็จสิ้นการผสมพันธุ์ ความตายของสัตว์เหล่านี้(ซึ่งมักจะเป็นเพศผู้)ดูเป็นความโหดร้าย แต่ความโหดร้ายนี้จำเป็นต้องเกิดขึ้นเพื่อให้ยีนในสัตว์เหล่านั้นดำรงอยู่ สัตว์เหล่านี้เป็นเพียงตัวเบี่ยงที่ถูกใช้ และในฐานะ สิ่งรองรับตัวตนอันเป็นอมตะของยีนมันจึงไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากตายเพื่อสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่า มัน อันได้แก่กระแสธารแห่งยีนที่ไหลเอื่อยมายาวนานนั้น

จริยธรรมแบบที่สนับสนุนความเห็นแก่ตัว⁹² คำว่า ‘จริยธรรมแบบสนับสนุนความเห็นแก่ตัว’ ในที่นี้อาจทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนแก่ท่านผู้อ่าน (เพราะคำว่าเห็นแก่ตัวมีความหมายในทางที่ไม่ดี) จึงจำเป็นที่เราจะต้องพิจารณาประเด็นนี้ให้ดี เนื่องจากประเด็นทางจริยธรรมเป็นหัวข้อที่เราจะพิจารณากันต่อไปในฐานะประเด็นสำคัญเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับชีวิตที่นักคิดในลัทธิदारวินยุคหลังดาร์วินเสนอเอาไว้ เราจึงจะรวบรวมสองเรื่องนี้ไปพิจารณารวมกันในหัวข้อถัดไป โดยจะเน้นส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทุกข์ของชีวิตอันเป็นแกนหลักของหนังสือเล่มนี้เท่านั้น

จริยธรรมที่เหมาะสมสำหรับชีวิตมนุษย์

ศาสนาหรือจริยศาสตร์โดยทั่วไปมักวางอยู่บนสมมติฐานหรือความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานทั่วไป ศาสนาคริสต์เชื่อว่ามนุษย์เป็นสิ่งที่พระเจ้าเป็นผู้สร้างมาเป็นพิเศษ ดังมีคำกล่าวในคัมภีร์เก่าว่าเมื่อพระเจ้าทรงสร้างรูปมนุษย์ขึ้นจากดินแล้วทรงเป่าลมหายใจเข้าไปในรูจมูกของหุ่นดินนั้น หุ่นดินก็กลับกลายเป็นสิ่งมีชีวิต⁹³ ดังนั้นนี่ต่อมาได้รับการตีความโดยนักคิดในศาสนาคริสต์ว่าหมายถึงการที่มนุษย์มีบางสิ่งพิเศษในตัวซึ่งได้รับมาจากพระเจ้าเป็นเจ้า สิ่งนี้ศาสนาคริสต์เรียกว่าวิญญาณตามความเชื่อของศาสนาคริสต์ วิญญาณนี้เองที่ทำให้มนุษย์มีคุณธรรม มีความสามารถที่จะคิดและเลือกทำสิ่งที่ถูกต้องชอบ

⁹² ตัวอย่างของงานที่เสนอความเห็นในแนวนี้นั้นเช่น James Rachels, *Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism*, Oxford: Oxford University Press, 1991.

⁹³ ปฐมกาล ๒:๗

ธรรม ตลอดจนมีความสามารถที่จะเข้าใจหรือหยั่งเห็นความงามทั้งที่เป็นความงามตามธรรมชาติ และความงามในรูปของงานศิลปะที่มนุษย์นั่นเองสร้างขึ้น สัตว์เดรัจฉานตามทัศนะของศาสนาคริสต์ไม่มีวิญญาณ เมื่อไม่มีสิ่งนี้สัตว์เดรัจฉานจึงไม่สามารถมีจิตสำนึกในเรื่องความดีความชั่วได้ และสัตว์เดรัจฉานนั้นก็ไม่สามารถเข้าใจหรือชื่นชมความงามได้เช่นเดียวกับมนุษย์ นักจริยศาสตร์คนสำคัญคนหนึ่งของโลกตะวันตกคือคานต์เชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล จริยศาสตร์ของคานต์สร้างบนพื้นฐานความเชื่อที่ว่านั้น จริยศาสตร์ระบบอื่นๆในโลกตะวันตกแม้จะเห็นต่างจากจริยศาสตร์ของคานต์ แต่ก็ดูจะเห็นเหมือนคานต์ว่ามนุษย์เป็นสัตว์พิเศษแตกต่างจากสัตว์อื่น เราอาจมีธรรมชาติบางอย่างชนิดเดียวกับที่สัตว์อื่นมี แต่บางสิ่งที่เรามีเช่นปัญญา คุณธรรม สำนึกในเรื่องสุนทรียภาพสัตว์อื่นไม่มี ความพิเศษที่ว่านี้เองที่ทำให้เราสามารถออกแบบจริยธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานของปัญญาและความสำนึกในสิ่งสูงส่งได้ จริยธรรมหรือศาสนาเป็นเรื่องของมนุษย์ผู้ประเสริฐ หรืออีกนัยหนึ่งศาสนาหรือจริยธรรมคือสิ่งจะยกระดับชีวิตมนุษย์ให้สูงส่งพ้นไปจากความเป็นสัตว์

แนวคิดของดาร์วินเริ่มต้นตรงที่ไม่เชื่อว่ามนุษย์เป็นสิ่งพิเศษแตกต่างจากสัตว์อื่น ดังที่เขาเขียนเอาไว้ว่า

Man in his arrogance thinks himself a great work worthy the interposition of a deity. More humble and I think truer to consider him created from animals.⁹⁴

⁹⁴James Rachels, *Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism*, Oxford: Oxford University Press, 1991, p. 1.

ความเชื่อที่ว่ามนุษย์วิวัฒนามาจากสัตว์ของดาร์วินนี้ทำให้ลัทธิดาร์วินมองประเด็นเรื่องศาสนาหรือจริยธรรมแตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องศาสนาและจริยธรรมแบบที่ยึดถือกันว่ามนุษย์เป็นสัตว์พิเศษซึ่งเชื่อถือกันอยู่ทั่วไปในประเทศตะวันตกสมัยนั้น วิลสันดูเหมือนจะเป็นนักคิดในลัทธิดาร์วินคนแรกๆที่ได้วิพากษ์วิจารณ์ศาสนาและจริยศาสตร์แบบที่เชื่อในความพิเศษของมนุษย์ตามที่กล่าวมาแล้ว ในหนังสือเรื่อง *On Human Nature* วิลสันกล่าวเอาไว้ว่า

I believe that the human mind is constructed in a way that locks it inside this fundamental constraint and forces it to make choices with *a purely biological instrument*. If the brain evolved by natural selection, even the capacities to select particular esthetic judgments and religious beliefs must have arisen by the same mechanistic process...

At this point let me state in briefest terms the basis of the second dilemma, while I defer its supporting argument to the next chapter: innate censors and motivators exist in the brain that deeply and unconsciously affect our ethical premises; from these roots, *morality evolved as instinct*. If that perception is correct, science may soon be in a position to investigate the very origin and meaning of human values, from which all ethical pronouncements and much of political practice flow...

Because the guides of human nature must be examined with a complicated arrangement of mirrors, they are a deceptive subject, always the philosopher's deadfall. The only way forward is to study human nature as part of the natural sciences, in an attempt to integrate the natural sciences with the social sciences and humanities. I can conceive of no ideological or formalistic shortcut. *Neurobiol-*

*ogy cannot be learned at the feet of a guru. The consequences of genetic history cannot be chosen by legislatures. Above all, for our own physical well-being if nothing else, ethical philosophy must not be left in the hands of the merely wise.*⁹⁵

วิลสันวิจารณ์ว่าแนวคิดทางจริยศาสตร์และศาสนาโดยทั่วไปนั้นเกิดจากความคิดของคนที่เขาเรียกว่า *the merely wise* วิลสันคิดว่าทฤษฎีจริยศาสตร์หรือศาสนาออกแบบมาสำหรับใช้กับมนุษย์ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ผู้คิดออกแบบจะต้องศึกษาให้ถ่องแท้เสียก่อนว่าอะไรคือธรรมชาติของคน เมื่อรู้แล้วจึงค่อยออกแบบหลักจริยศาสตร์หรือศาสนาให้สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ เหตุผลง่ายๆสำหรับสนับสนุนการที่เราต้องทำอย่างนี้ก็คือ เพื่อให้หลักจริยศาสตร์หรือหลักคำสอนในศาสนานั้นเป็นสิ่งที่ผู้คนสามารถนำไปใช้ได้ในชีวิตจริง นักจริยศาสตร์และนักศานานำเสนอความคิดของตนจากเหตุผลล้วนๆ การกระทำนี้วิลสันถือว่าข้ามขั้นตอนที่สำคัญขั้นแรกไปคือขั้นพิจารณาสอบสวนว่าอะไรคือธรรมชาติของมนุษย์ สำหรับวิลสัน หลักความคิดไม่ว่าจะเป็นจริยศาสตร์ ศาสนา ปรัชญาสังคมและการเมืองที่ไม่สอดคล้องกับความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์จะไม่มีผลจริงจิ่งในทางปฏิบัติ ดังนั้นเพื่อให้สิ่งเหล่านี้มีผลจริง เขาจึงเตือนว่าถึงเวลาแล้วที่สิ่งเหล่านี้จะต้องไม่อยู่ในมือของคนประเภทที่เขาเรียกว่า *the merely wise* เท่านั้น

Had Kant, Moore, and Rawls known modern biology and experimental psychology, they might well not have reasoned as they

⁹⁵Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978, pp. 2, 5, 6-7. (ตัวเอนไม่มีในต้นฉบับ เป็นของผู้เขียน)

did. Yet as this century closes, transcendentalism remains firm in the hearts not just religious believers but also of countless scholars in the social sciences and the humanities who, like Moore and Rawls, have chosen to insulate their thinking from the natural sciences.

Many philosophers will respond by saying, ethicists don't need that kind of information. You really can't pass from *is* to *ought*. You can't describe a genetic predisposition and suppose that because it is part of human nature, it is somehow transformed into an ethical precept. We must put moral reasoning in a special category, and use transcendental guidelines as required.

No, we do not have to put moral reasoning in a special category and use transcendental premises, because the posing of naturalistic fallacy is itself a fallacy. For if *ought* is not *is*, what is? To translate *is* into *ought* makes sense if we attend to the objective meaning of ethical precepts.⁹⁶

วิสัยทัศน์ถึงสมองในฐานะที่มาของความคิดมนุษย์ ตามทฤษฎีของดาร์วิน สมองของมนุษย์ในปัจจุบันเป็นผลผลิตของวิวัฒนาการที่ยาวนาน เนื่องจากลัทธิดาร์วินเชื่อว่าสมองคือที่มาของความคิดมนุษย์ เมื่อสมองเป็นผลผลิตของวิวัฒนาการ ความคิดของมนุษย์จึงถูกกำหนดโดยวิวัฒนาการด้วย ที่ผ่านมา ผู้เขียนได้เปรียบเทียบชีวิตแต่ละชีวิตว่าเหมือนตัวเบี้ยที่กระบวนการสืบทอดของกระแสนินใช้เพื่อรักษาตัวมันให้ยืนยาวต่อไป ผู้เขียน ท่านผู้อ่าน หรือเพื่อนเราใครก็ได้คนใดคนหนึ่งอาจเข้าใจว่าตนเองเป็นอิสระไม่ถูกกำหนดด้วยอะไร เราสามารถคิดและตัดสินใจได้ว่าเราจะทำนั้นไม่

⁹⁶Edward O. Wilson, *The Biological Basis of Morality*, in *The Atlantic Monthly*, April, 1998.

ทำนี้ แต่ตามทัศนะของลัทธิดาร์วิน ความคิดของเราถูกกำหนดโดยวิวัฒนาการแห่งสายพันธุ์เราเอง เราไม่สามารถคิดออกไปนอกกรอบที่ถูกกำหนดโดยวิวัฒนาการนี้ เราแต่ละคนเป็นเพียงตัวเบ๊ยที่จะมีชีวิตอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ความคิดและการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมอันจะตามความคิดมานั้นล้วนแล้วแต่เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของกระแสนั้นอันทรงอำนาจนั้น

เพื่อให้เข้าใจแนวคิดของวิลสันตรงนี้ชัดเจน ผู้เขียนขอยกตัวอย่างสิ่งที่วิลสันเขียนเอาไว้ในบทที่ ๕ ของหนังสือเรื่อง *Sociobiology*⁹⁷ ซึ่งเป็นงานชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งของวิลสัน เนื้อหาของหนังสือตอนนี้วิลสันใช้พิจารณาพฤติกรรมทางสังคมที่น่าสนใจประการหนึ่งของสัตว์(รวมทั้งมนุษย์เราด้วย)อันได้แก่ความเสียสละเพื่อผู้อื่น นักชีววิทยาสังเกตเห็นมานานแล้วว่าสัตว์บางชนิดแสดงพฤติกรรมที่อาจเรียกได้ว่าเป็นคุณธรรมในสายตาของคนเรา เช่น การพลีชีวิตเพื่อพวกพ้อง การแบ่งปันอาหารในหมู่เดียวกัน (รายละเอียดเรื่องนี้มีมาก ผู้สนใจโปรดดูหนังสือที่กล่าวนั้น) การที่สัตว์และคนเราแสดงพฤติกรรมที่เรียกว่าความเอื้อเพื่อเสียสละแก่ผู้อื่นนี้เป็นผลมาจากความคิด และความคิดนั้นก็มาจากสมองของสัตว์และมนุษย์ที่วิวัฒนาการมายาวนาน สัตว์บางชนิดไม่ปรากฏว่าแสดงความเอื้ออารีต่อพวกพ้อง ในขณะที่สัตว์หลายชนิดรวมทั้งมนุษย์ด้วยแสดง ความแตกต่างนี้เป็นผลมาจากวิวัฒนาการของสมอง วิลสันกล่าวเอาไว้ในหนังสือนี้ว่า ทฤษฎีการเลือกสรรโดยธรรมชาติของดาร์วินตามความเห็นของวิลสันเองนั้นสามารถเกิดขึ้นได้ใน

⁹⁷Edward O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975.

ระดับกลุ่มหรือพวก ดังได้กล่าวมาแล้วว่า กระแสของยีนจะทำทุกอย่างเพื่อให้มันได้ไหลไปข้างหน้าอยู่อย่างนั้น ชีวิตแต่ละชีวิตภายในเผ่าพันธุ์เดียวกันนั้นต่างทำหน้าที่ที่สำคัญเหมือนกันประการหนึ่งคือการเป็นตัวเบี่ยงซึ่งมีพันธกิจที่ต้องสละตัวเองเพื่อกระแสแห่งยีน การสละตัวเองนี้ทำได้หลักๆสองแบบคือ แบบแรกเบี่ยงแต่ละตัวต่างก็ทำหน้าที่สืบทอดกระแสยีนนั้นต่อไปด้วยการมีลูกมีหลาน การสืบพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตก็คือการสร้างตัวแทนของตนเพื่อสืบทอดการคงอยู่ของกระแสยีนนั้นต่อไป การสละตัวเองแบบนี้ อาจเรียกว่าแบบปกติ อันเป็นแบบที่เราจะพบได้ทั่วไปในสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย แบบที่สอง ในบางสถานการณ์การที่เผ่าพันธุ์จะดำรงอยู่ได้จำเป็นต้องมีการเสียสละของเบี่ยงบางตัว การเสียสละแบบนี้ อาจเรียกว่าเป็นแบบพิเศษ วิลสันยกตัวอย่างการที่สัตว์บางชนิดพลีชีพเพื่อพวกพ้อง หรือการที่มนุษย์เราบางคนเสียสละชีวิตเพื่อสังคมหรือชาติที่เขารัก สมมติว่ามีเผ่าพันธุ์อยู่สองเผ่าพันธุ์ เผ่าพันธุ์แรกเบี่ยงแต่ละตัวต่างก็เห็นแก่ตัวเต็มที่ ไม่เอื้อเฟื้อแก่กันเลย ส่วนอีกเผ่าพันธุ์หนึ่งเบี่ยงทั้งหลายต่างก็เอื้ออารีแก่กัน และในสถานการณ์ที่คับขันบางอย่างก็มีเบี่ยงบางตัวยอมเสียสละตนเองแม้ถึงขนาดจะต้องตายเพื่อพวกพ้อง สองเผ่าพันธุ์นี้โอกาสที่จะอยู่รอดจะต่างกัน ในทัศนะของวิลสัน เผ่าพันธุ์ที่น่าจะสามารถสืบทอดกระแสแห่งยีนได้ยาวนานกว่าน่าจะได้แก่เผ่าพันธุ์ที่สมาชิกรู้จักเสียสละ แน่นอนว่าการเสียสละนั้นก็เกิดจากวิวัฒนาการเช่นกัน จิตสำนึกในการเสียสละประโยชน์ตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมนี้น่าจะถูกกำหนดโดยสมองซึ่งวิวัฒนาการมาจนถึงระดับที่จะเข้าใจว่าด้วยการเสียสละนี้เผ่าพันธุ์โดยรวมจะอยู่รอด เผ่าพันธุ์ที่สมาชิกมุ่งแต่จะ

เอาตัวรอดแล้วไม่มองคนอื่นเลยคือเผ่าพันธุ์ที่สมองไม่ได้วิวัฒนาการถึงระดับที่จะเข้าใจเช่นนั้น เนื่องจากธรรมชาติจะคัดสรรเฉพาะเผ่าพันธุ์ที่เหมาะสมไว้ เมื่อการรู้จักเสียสละทำให้เผ่าพันธุ์นั้นโดยรวมเหมาะสมที่จะอยู่รอด เผ่าพันธุ์ที่รู้จักเสียสละก็จะคงอยู่ ส่วนเผ่าพันธุ์ที่เห็นแก่ตัวก็จะค่อยๆ ล้มหายตายไป กระบวนการที่กล่าวมาทั้งหมดนี้วิลสันเรียกว่า *Group Selection*

ความเสียสละที่มนุษย์และสัตว์แสดงออกนี้ตามมุมมองของลัทธิดาร์วินก็คือแง่หนึ่งของความเห็นแก่ตัว แต่เป็นความเห็นแก่ตัวที่ขยายขอบเขตออกไปจากตัวเองสู่เพื่อนพ้องของตัว สังคมของตัว เผ่าพันธุ์ของตัว หรือประเทศชาติของตัว วิลสันกล่าวถึงพฤติกรรมกรรมการอุทิศชีวิตของทหารในสงคราม⁹⁸ การกระทำเช่นนี้เราอาจเรียกว่าเป็นการพลีชีพเพื่อชาติ เป็นความดีที่ควรแก่การสรรเสริญ ซึ่งลัทธิดาร์วินไม่มีอะไรที่จะวิจารณ์ แต่สิ่งที่ลัทธิดาร์วินต้องการวิเคราะห์ให้เราเห็นก็คือ ทหารที่ทำเช่นนั้นกระทำการลงไปเพราะความเห็นแก่เผ่าพันธุ์ตนเอง ยินนั้นมีลักษณะสำคัญอันอาจเรียกได้ว่าเป็นธรรมชาติของมันอยู่อย่างหนึ่งคือมันจะปกป้องตัวมันเองเป็นหลัก นี่คือการเห็นแก่ตนเอง หากมองทหารที่เสียสละชีวิตในแง่ที่เป็นอินทรีย์ภาพหน่วยหนึ่ง แน่นอนนั่นคือการเสียสละ แต่ถ้ามองว่าทหารนั้นเป็นเบี้ยที่ถูกใช้ในกระบวนการปกป้องกระแสแห่งยีน การกระทำนั้นคือการเห็นแก่ตัว แนวคิดดังกล่าวนี้วิลสันขยายความมาถึงศาสนาด้วย ดังความตอนหนึ่งที่เขากล่าวถึงพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์ว่า

⁹⁸ Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978, chapter 7.

A central goal of Nibbanic Buddhism is preserving the individual through altruism. The devotee earns points toward a better personal life by performing generous acts and offsets bad acts with meritorious ones. While embracing the concept of universal compassion, both Buddhist and Christian countries have found it expedient to wage aggressive wars, many of which they justify in the name of religion⁹⁹

วิลสันวิเคราะห์ว่า ศาสนาทุกศาสนาจะสอนเรื่องความดีเหมือนกัน และความดีที่แต่ละศาสนาสอนก็คล้ายกันคือการไม่เห็นแก่ตัวเอง หากแต่ควรเสียสละเพื่อผู้อื่น ผู้อื่นในที่นี้หากจะสังเกตให้ดีจะหมายถึงผู้ที่เชื่อถือศาสนาเดียวกับตน ผู้ที่นับถือศาสนาอื่นจะถูกมองว่าเป็นพวกอื่น เมื่อเป็นพวกอื่นก็ไม่จำเป็นที่เราจะต้องเอื้อความรักและเมตตาถึง วิลสันกล่าวว่าสิ่งที่ยืนยันว่าศาสนาก็คือรูปแบบหนึ่งของ *Group Selection* ก็คือสงครามระหว่างศาสนาที่เคยเกิดมาแล้วในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาตินั้นเอง พิจารณาจากแง่นี้ ความเสียสละที่ศาสนาต่างๆ สอนอาจดูเป็นความเสียสละหากพิจารณาภายในกรอบของอินทรีย์ภาพ แต่ถ้าพิจารณาในระดับอื่น นี่คือการเห็นแก่ตัวในอีกรูปแบบหนึ่งนั่นเอง

ทัศนะของวิลสันข้างต้นนี้อาจชวนให้เข้าใจผิดได้ง่ายว่าเป็นแนวคิดที่มองไม่เห็นคุณค่าของศาสนา ประเด็นสำคัญในแนวความคิดของวิลสันคือการวิเคราะห์ให้เห็นว่าแม้ศาสนาเองก็อยู่ในข่ายของสิ่งที่เขาเรียกว่าพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ งานของวิลสันคือการอธิบายพฤติกรรมทางสังคมทุกอย่างของมนุษย์จาก

⁹⁹Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978, pp. 154-155.

แง่มุมของชีววิทยา การวิเคราะห์ศาสนาของเขาตามที่กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นเพียงข้อเสนอในทางชีววิทยาที่บอกเราว่าสิ่งที่เราเรียกว่าคุณธรรมในศาสนานั้นมีสถานะอย่างไรเมื่อพิจารณาจากแง่มุมของลัทธิดาร์วิน ศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจของมนุษย์ เรื่องนี้ไม่มีใครอาจปฏิเสธได้ และเนื่องจากศาสนาได้แสดงบทบาทมายาวนานในประวัติศาสตร์มนุษยชาติว่าได้กระทำหน้าที่เป็นที่พึ่งพิงทางใจของมนุษย์อย่างไร ข้อเท็จจริงนี้ทำให้เราต้องยอมรับว่าศาสนานั้นเป็นสิ่งมีค่าต่อสังคมมนุษย์ แต่ทั้งนี้สิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เราต้องแยกเป็นคนละเรื่องกับการวิเคราะห์หารากฐานในทางชีววิทยาของพฤติกรรมทางสังคมที่มนุษย์เราแสดงออกในรูปแบบของศาสนา

วิลสันแถลงเอาไว้ในหนังสือเรื่อง *On Human Nature* ว่า¹⁰⁰ จุดประสงค์หลักในการนำเสนอความคิดของเขาอยู่ที่การเปิดเผยข้อเท็จจริง(ตามความเชื่อของเขา)ว่ามนุษย์นั้นไม่ได้คิดและแสดงพฤติกรรมอย่างเป็นอิสระ แต่ทั้งหมดนั้นเป็นผลมาจากข้อกำหนดในทางชีววิทยาอันเป็นผลสะสมยาวนานของวิวัฒนาการ การที่เราถูกกำหนดโดยปัจจัยทางชีววิทยาทำให้เราคิดและแสดงพฤติกรรมจำนวนหนึ่งออกมาอย่างเป็นอัตโนมัติ เนื่องจากยีนในตัวเราเป็นสิ่งที่เห็นแก่ตัวเองเป็นที่ตั้ง ดังนั้นความคิดและพฤติกรรมจำนวนหนึ่งที่เราแสดงออกอย่างเป็นอัตโนมัตินั้นจึงเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของเราเองเป็นที่ตั้ง กล่าวอย่างรวบรัดคือโดยธรรมชาตินั้นมนุษย์มีแนวโน้มที่จะเห็นแก่ตัว แนวโน้มนี้ทำให้มนุษย์จำนวนมากที่

¹⁰⁰Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978, p. 6.

ขาดความตระหนักรู้แสดงพฤติกรรมที่เห็นแก่ตัวชนิดที่เป็นการเอา
รอดเอาเปรียบผู้อื่นหรือสังคมให้เดือดร้อน ความตระหนักรู้ว่าอะไร
คือธรรมชาติของเราในทางชีววิทยาจะเป็นประโยชน์ตรงที่ทำให้เรารู้
ว่าเราเป็นอย่างไรและเรายังจะทำอย่างไรอย่างเป็นสัตยาตญาณใน
การดำเนินชีวิต วิลสันคิดว่าความเห็นแก่ตัวอันเป็นแก่นแท้ของเรา
นั้นเราไม่มีทางยกออกไปจากชีวิตได้ แต่เราก็มีวิธีที่จะเรียนรู้
เพื่อที่จะอยู่กับธรรมชาติอันเป็นตัวตนของเรานี้อย่างชาญฉลาดและ
อย่างเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย ศาสนาก็คือระบบความคิดอย่าง
หนึ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อจัดการกับสัตยาตญาณที่เห็นแก่ตัวอย่าง
หยาบของมนุษย์ แต่เมื่อก้าวอย่างถึงที่สุดแล้ว ศาสนาก็มุ่งไปที่
ผลประโยชน์ส่วนตัวของคนแต่ละคน ความรักความเอื้ออาทรที่
ศาสนาสอนนั้นที่สุดแล้วก็จะมาลงที่ประโยชน์ส่วนตัวของคนแต่ละ
คน วิลสันกล่าวถึงปรัชญาสังคมและการเมืองด้วยว่า ระบบ
การเมืองที่วางอยู่บนแนวคิดเรื่องสัตยาตประชาคมนั้นจะเข้าถึง
ความสมบูรณ์ได้ก็ด้วยการที่เราซึ่งอยู่ในสังคมรู้จักเรียนรู้ที่จะเห็น
แก่ตัวอย่างชาญฉลาดเท่านั้น¹⁰¹

อะไรคือความเห็นแก่ตัวอย่างชาญฉลาด ในการตอบคำถามนี้
วิลสันได้แบ่งพฤติกรรมที่เรียกว่าการเสียสละ(Altruism)ตามที่นัก
ชีววิทยาสังเกตเห็นในสัตว์และมนุษย์ออกเป็นสองแบบ แบบแรก
วิลสันเรียกว่า ‘แบบทู่ที่สุดตัว’ (Hard-core Altruism) แบบที่สอง
เรียกว่า ‘แบบไม่ทู่ที่สุดตัว’ (Soft-core Altruism) วิลสันกล่าวว่า
การเสียสละแบบแรกมักพบในสัตว์เดรัจฉานมากกว่ามนุษย์ สัตว์

¹⁰¹Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978, p. 157.

บางชนิดเช่นผึ้งจะยอมตายในการจู่โจมผู้รุกรานเพื่อปกป้องพวกพ้อง มนุษย์เองก็อาจมีพฤติกรรมการเสียสละแบบนี้บ้าง แต่นานๆ จะพบเช่นในการรบระหว่างเผ่าของมนุษย์โบราณ โดยรวมนั้นการเสียสละของมนุษย์จะเป็นแบบไม่ทุ่มสุดตัว¹⁰² วิลสันคิดว่าการเสียสละแบบแรกนั้นหากมองในระยะสั้นอาจส่งผลให้เผ่าพันธุ์ได้รับการปกป้อง แต่ในระยะยาวการเสียสละแบบนี้จะก่อให้เกิดปัญหา ความรักชาติและยอมเสียสละเพื่อชาติอาจช่วยให้ชาติผ่านพ้นวิกฤตการณ์เฉพาะหน้าเช่นสงครามไปได้ แต่ความรักชาติชนิดจัดนี้จะเป็นอุปสรรคในการเจรจาต่อรองเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขระหว่างชาติ การกีดกันผลประโยชน์ทางเชื้อชาติเช่นทางการค้าและสงครามระหว่างชาตินั้นมักเกิดจากรักชาติแบบจัดนี้ทั้งสิ้น การเสียสละแบบหวังผลนั้นวิลสันกล่าวว่า เป็นรูปแบบหนึ่งของความเห็นแก่ตัว พฤติกรรมนี้เองที่วิลสันคิดว่าเป็นความเห็นแก่ตัวอย่างชาญฉลาด หากท่านผู้อ่านสังเกตให้ดีจะเห็นว่าสิ่งที่วิลสันเรียกว่าความเห็นแก่ตัวอย่างชาญฉลาด(Rational Selfishness)นี้ก็คือพฤติกรรมในลักษณะประนีประนอมที่อยู่กึ่งกลางระหว่างความเห็นแก่ตัวจัด(Extreme Selfishness-ไม่คิดถึงคนอื่นเลย)กับความเสียสละอย่างจัด(Extreme Altruism-ไม่คิดถึงตนเองเลย)นั่นเอง

งานของวิลสันมุ่งวิเคราะห์จริยธรรมและศาสนาในแง่มุมของลัทธิดาร์วินโดยไม่ได้นำเสนอว่าในทัศนะของเขาจริยธรรมแบบใดน่าจะเหมาะสมที่สุดสำหรับมนุษย์ (ซึ่งประเด็นนี้มีความเห็นต่างกัน

¹⁰²Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978, pp. 155-157.

อยู่ในกลุ่มนักคิดสกุลดาร์วิน นักคิดบางคนเช่นดอว์กินส์เชื่อว่าตามทฤษฎีของดาร์วินเราไม่สามารถพูดได้ว่าจริยธรรมแบบใดเหมาะสมที่สุดสำหรับมนุษย์ เพราะกระบวนการเลือกสรรตามธรรมชาติไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว เผ่าพันธุ์ที่ไร้ศีลธรรมอาจได้รับการคัดเลือกไว้ก็ได้ แม้ในเรื่องอื่นๆเช่นการศึกษาก็เหมือนกัน ไม่จำเป็นว่าเผ่าพันธุ์ที่มีการศึกษาจะต้องเหมาะสมแก่ความอยู่รอดเสมอไป แต่ก็มีนักคิดในสกุลดาร์วินบางคนคิดว่าทัศนะแบบของดอว์กินส์นั้นเป็นการมองในระยะยาว ในระยะสั้นเราพูดได้ว่าอะไรน่าจะเป็นจริยธรรมที่เหมาะสมสำหรับมนุษย์ เช่นเดียวกัน ในระยะสั้นเผ่าพันธุ์ที่มีการศึกษาย่อมจะเหมาะสมที่จะอยู่รอดมากกว่าเผ่าพันธุ์ที่ไม่มีการศึกษา การยึดถือแนวคิดแบบดาร์วินไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การปฏิเสธการพัฒนามนุษย์แต่อย่างใด) นักปรัชญาสกุลดาร์วินคนหนึ่งคือราเชลล์เสนอว่าจริยศาสตร์ที่น่าจะสอดคล้องกับลัทธิดาร์วินคือสิ่งที่เขาเรียกว่า *Moral Individualism* ซึ่งตามคำอธิบายของราเชลล์หมายถึงจริยศาสตร์และปรัชญาสังคมที่เน้นผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคลเป็นหลัก¹⁰³ เป็นที่น่าสังเกตว่าปัจเจกบุคคลที่ราเชลล์หมายถึงนี้รวมถึงสิ่งมีชีวิตอื่นด้วยการปฏิบัติต่อมนุษย์ สัตว์ พืช สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพจะต้องยึดหลักการยอมรับค่าของสิ่งเฉพาะนั้น

¹⁰³James Rachels, *Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism*, Oxford: Oxford University Press, 1991, chapter 5. (Moral individualism is a thesis about the justification of judgements concerning how individuals may be treated. The basic idea is that how an individual may be treated is to be determined, not by considering his group memberships, but by considering his own particular characteristics.)

Suppose we are considering whether we may use a chimpanzee in a medical experiment. In the course of the experiment the chimp will be infected with a disease and the progress of the disease will be observed; then he will be killed and his remains studied. In fact, such experiments have often been performed, and they are commonly considered to be morally acceptable. We may note, however, that the same experiment, performed on a human being, would not be considered acceptable. Appealing to the traditional doctrine of human dignity, we might explain this by saying that human life has an inherent worth that non-human life does not have. Moral individualism, on the other hand, would require a different approach. According to moral individualism, it is not good enough simply to observe that chimps are not members of the preferred group—that they are not human. Instead we would have to look at specific chimpanzees, and specific humans, and ask what characteristics they have that are relevant to the judgement that one, but not the other, may be used. We would have to ask what justify using this particular chimp, and not that particular human, and the answer would have to be in terms of their individual characteristics.

This way of thinking goes naturally with an evolutionary perspective because an evolutionary perspective denies that humans are different in kind from other animals; and one cannot reasonably make distinction in morals where none exist in fact.¹⁰⁴

ผู้เขียนยกแนวคิดของราเชลส์มาไม่ประสงค์จะวิเคราะห์ว่าหากพิจารณาจากกรอบการมองแบบลัทธิดาร์วิน จริยศาสตร์แบบใดน่าจะเหมาะสมที่สุด ทียกมาเพียงเพื่อแสดงให้เห็นว่ามีนักคิดใน

¹⁰⁴James Rachels, *Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism*, Oxford: Oxford University Press, 1991, p. 174.

ลัทธิดาร์วินบางคนนำเสนอทฤษฎีจริยศาสตร์แบบนี้ ซึ่งความคิดของราเชลส์นี้เมื่อนำไปเทียบกับสิ่งที่มีคนทำมาก่อนหน้านี้เราจะเห็นว่าต่างกันในบางจุด โครพอตกินเชื่อว่าหากคิดตามทีดาร์วินเสนอ จริยศาสตร์ที่เหมาะสมคือจริยศาสตร์สังคมนิยมแบบหนึ่งที่เราเรียกว่าลัทธิอนาธิปไตย¹⁰⁵ สมัยหนึ่งเมื่อต้นศตวรรษที่ยี่สิบ ผู้ที่สนับสนุนลัทธิทุนนิยมก็เคยอ้างว่าระบบทุนนิยมนี้สอดคล้องกับแนวคิดของดาร์วินเพราะภายในกระบวนการแข่งขันกันอย่างเสรีของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนี้ ผู้ที่เข้มแข็งเท่านั้นจะอยู่รอด คนอ่อนแอจะถูกคัดออก ระบบทุนนิยมจึงสอดคล้องกับกระบวนการคัดสรรตามธรรมชาติ¹⁰⁶ มาร์กซ์เคยเขียนจดหมายถึงดาร์วินบอกว่าสิ่งที่ดาร์วินค้นพบสนับสนุนแนวคิดของมาร์กซ์¹⁰⁷ ทุนนิยมกับลัทธิมาร์กซ์นั้นท่านผู้อ่านก็ย่อมทราบดีว่าเป็นปรปักษ์ต่อกัน สิ่งที่น่าสนใจคือศัตรูทางอุดมการณ์สองฝ่ายนี้ต่างอ้างว่าลัทธิดาร์วินสนับสนุนความคิดของฝ่ายตน

ในทัศนะของผู้เขียน หากตีความแนวคิดของดาร์วินอย่างเคร่งครัด เราก็คงจะต้องยอมรับอย่างทีดอร์วีกินส์กล่าวเอาไว้ว่า ทฤษฎีของดาร์วินไม่สามารถใช้เป็นฐานสนับสนุนทัศนะทางสังคม-

¹⁰⁵Peter Kropotkin, *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, The Internet Edition, 1999.

¹⁰⁶James Rachels, *Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism*, Oxford: Oxford University Press, 1991, p. 2.

¹⁰⁷P. N. Fedoseyev and Others, *Karl Marx: A Biography*, Moscow: Progress Publishers, 1973, pp. 318-321.

ศาสตร์ใดๆได้¹⁰⁸ จะอย่างไรก็ตาม การตีความแนวคิดของดาร์วินแบบหนึ่งที่ถูกเขียนขอเรียกว่าแบบไม่เคร่งครัดทำให้เราสามารถพูดได้ว่าทัศนะทางสังคมศาสตร์ชนิดใดที่น่าจะเหมาะสมสำหรับสังคมมนุษย์หากว่าทฤษฎีที่ดาร์วินเสนอนั้นเป็นความจริง การที่คนอย่างมาร์กซ์หรือโครพอตกินเสนอว่าปรัชญาสังคมของตนสอดคล้องกับลัทธิดาร์วินไม่น่าจะพิจารณาว่าเป็นเรื่องไร้สาระหรือไร้รากฐานรองรับจากลัทธิดาร์วินอย่างสิ้นเชิง

มีข้อที่น่าสังเกตว่า ทัศนะทางสังคมศาสตร์(ซึ่งในที่นี้ผู้เขียนรวมจริยศาสตร์สังคมเข้าด้วย)ที่อ้างว่าสอดคล้องกับแนวคิดของดาร์วินนั้นมักมีลักษณะคล้ายกันประการหนึ่งคือเป็นทัศนะที่อ้างว่าสิ่งที่เราควรทำควรพิจารณาจากความจริงเกี่ยวกับตัวเรา วิลสันกล่าวว่า “ลัทธิมาร์กซ์นั่นก็คือชีววิทยาเชิงสังคมที่ปราศจากชีววิทยา”¹⁰⁹ แม้ว่ามาร์กซ์จะไม่นำเอาความรู้ทางชีววิทยามาเป็นฐานสนับสนุนทฤษฎีของเขา แต่มาร์กซ์ก็พิจารณาข้อเท็จจริงเชิงประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ที่เรียกกันในกลุ่มชาวมาร์กซิสต์ว่า Historical Materialism แล้วสร้างทฤษฎีของเขาบนพื้นฐานความรู้นั้น งานของโครพอตกินก็เริ่มต้นด้วยการสำรวจประวัติศาสตร์มนุษยชาตินับจากสมัยดึกดำบรรพ์เป็นต้นมาแล้วจึงใช้ข้อเท็จจริงที่ค้นพบนั้นเป็นแบบในการนำเสนอทฤษฎีทางสังคมของตน ทั้งมาร์กซ์และโครพอตกินเชื่อว่าปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นใน

¹⁰⁸Richard Dawkins, *The Blind Watchmaker: Why the Evidence of Evolution Reveals a Universe Without Design*, New York: Penguin Books, 1990, chapter 2.

¹⁰⁹Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978, p. 191. (Marxism is sociobiology without biology.)

ประวัติศาสตร์มนุษยชาตินั้นสอดคล้องกับสิ่งที่ดาร์วินเสนอในเรื่องกระบวนการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของสิ่งมีชีวิต ลัทธิสังคมนิยมของมาร์กซ์ก็ดี ลัทธิอนาธิปไตยของโครพอตกินก็ดี ก็คือแนวคิดที่เสนอว่าในการที่มนุษยชาติโดยรวมจะอยู่รอดนั้น โลกควรมีปรัชญาสังคมเช่นไร

เนื่องจากลัทธิดาร์วินเชื่อว่าหน่วยมูลฐานทางชีววิทยาซึ่งอยู่เบื้องหลังจิตสำนึกในทางสังคมของมนุษย์ทำงานบนพื้นฐานของความเห็นแก่ตัวเองเป็นที่ตั้ง ทฤษฎีสังคมนิยมแบบมาร์กซ์หรือทฤษฎีอนาธิปไตยของโครพอตกินที่เชื่อว่าขยายความออกมาจากลัทธิดาร์วินจึงอาจพิจารณาได้ว่าเป็นทฤษฎีประเภทที่เรียกกันในวงการจริยศาสตร์ว่าทฤษฎีอัตนิยม(Egoism) ทฤษฎีอนาธิปไตยของโครพอตกินเน้นเรื่องการที่สมาชิกในสังคมต่างเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันโดยไม่ต้องมีรัฐทำหน้าที่เป็นคนกลาง นี่คือนิยามที่เน้นเรื่องความเสียสละแบบที่วิลสันเรียกว่า Soft-core Altruism ทฤษฎีของมาร์กซ์ก็น่าจะพิจารณาได้ว่าใกล้เคียงกันนี้ ซึ่งทั้งหมดก็อาจสรุปลงที่เรื่องความเห็นแก่ตัวนั่นเอง (วิลสันเชื่อว่า Soft-core Altruism ก็คือ Rational Selfishness)

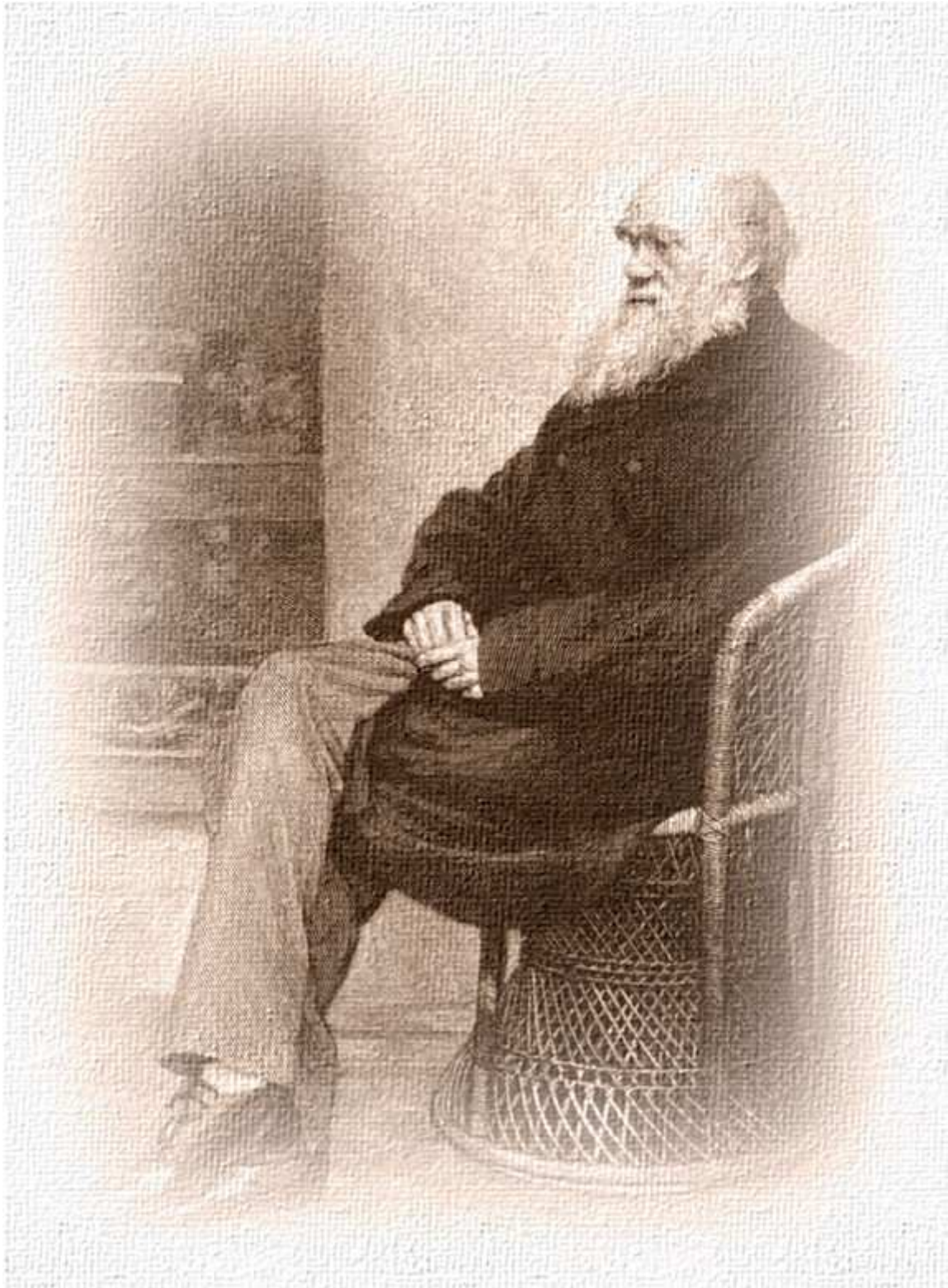
ประเด็นเรื่องเราสามารถคิดขยายระบบจริยธรรมออกมาจากลัทธิดาร์วินได้หรือไม่ หากได้ ระบบจริยธรรมนั้นควรมีลักษณะอย่างไร คงจะเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันได้อีกนาน ผู้เขียนจะไม่อภิปรายปัญหานี้ หากแต่จะขอจบบทนี้ด้วยข้อสังเกตของซิงเงอร์ดังต่อไปนี้

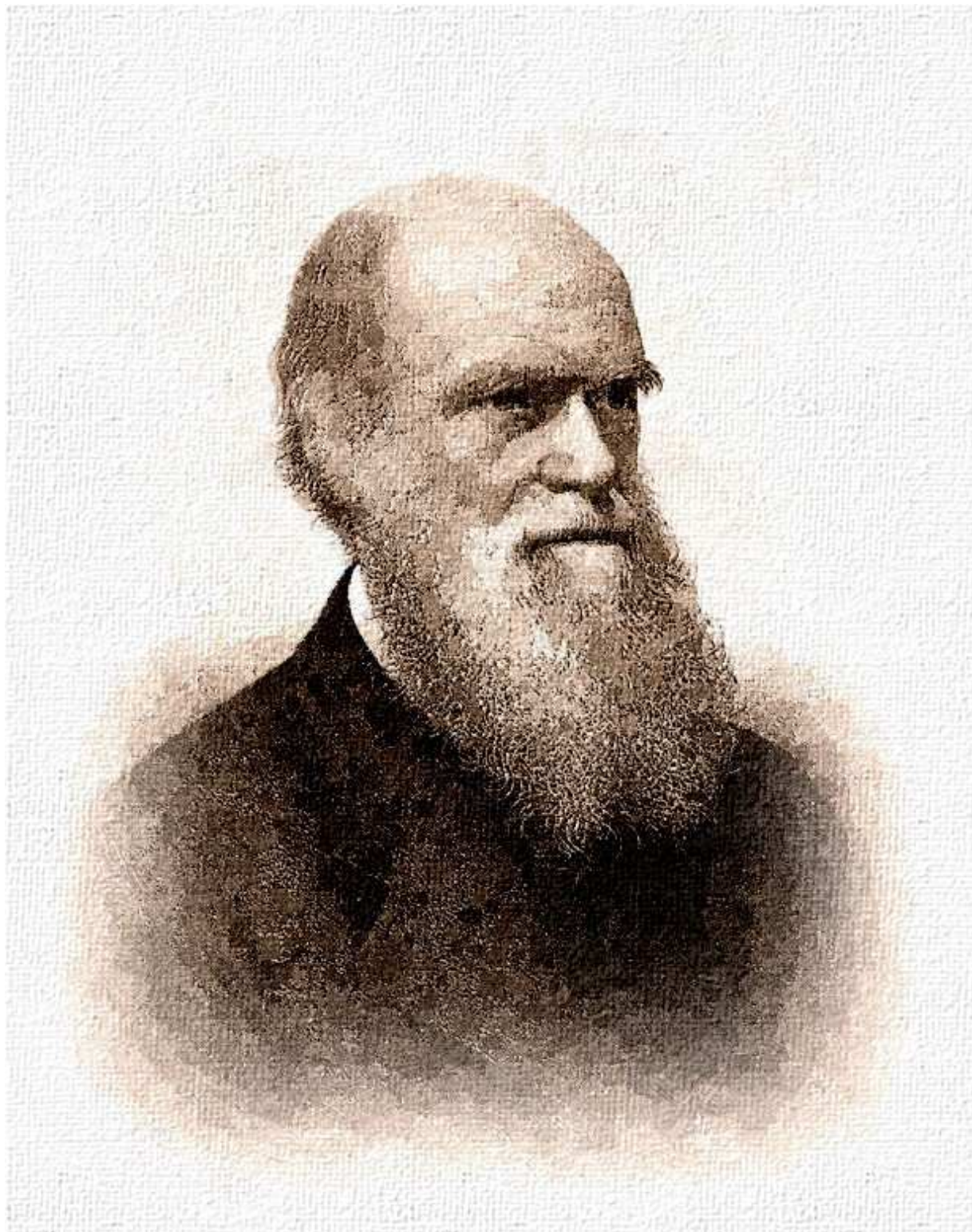
The account of ethics sociobiologists offer is incomplete and therefore misleading. Nevertheless, sociobiology provides the basis

for a new understanding of ethics. It enables us to see ethics as a mode of human reasoning which develops in a group context, building on more limited, biologically based forms of altruism.

So ethics loses its air of mystery. Its principles are not laws written up in heaven. Nor are they absolute truths about the universe, known by intuition. The principles of ethics come from our own nature as social, reasoning beings. At the same time, a view of ethics grounded on evolutionary theory needs not reduce ethics simply to a matter of subjective feelings or arbitrary choices. The fact that our ethical judgments are not dictated to us by an external authority does not mean that any ethical judgment is as good as any other. Ethical reasoning points the way to an assessment of ethical judgments from an objective point of view. © ¹¹⁰

¹¹⁰Peter Singer, *The Expanding Circle: Ethics and Sociobiology*, Oxford: Clarendon Press, 1981, p. 149.

บทที่ห้า

ทุกข์ในคำสอนของพุทธศาสนา
เมื่อมองผ่านลัทธิदारวิน

ในบทนี้เราจะพิจารณากันว่าเมื่อนำเอาแนวคิดในลัทธิदारวินตามที่พิจารณากันมาแล้วในบทที่ ๔ มามองคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนา แนวคิดในลัทธิदारวินจะช่วยส่องให้เกิดความเข้าใจในมุมมองอื่นๆที่ลึกซึ้งอะไรบ้างเกี่ยวกับเรื่องทุกข์นอกเหนือจากมุมมองของพุทธศาสนาเอง เนื่องจากการพิจารณาคำสอนเรื่องทุกข์ในศาสนาพุทธซึ่งเป็นระบบความรู้อย่างหนึ่งด้วยด้วยแนวคิดในลัทธิदारวินซึ่งเป็นระบบความรู้อีกอย่างหนึ่งอาจก่อให้เกิดคำถามว่าสามารถกระทำได้หรือไม่แม้ว่าคำถามทำนองนี้ผู้เขียนจะได้อธิบายไปพอสมควรแล้วในบทที่สาม ผู้เขียนจึงจะขอใช้เนื้อที่ของบทนี้ส่วนแรกอธิบายว่า แม้ว่าพุทธศาสนากับลัทธิदारวินจะเป็นระบบความรู้คนละระบบ แต่การนำเอาลัทธิदारวินมาอธิบายคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนาสามารถกระทำได้ดังเหตุผลที่จะแสดง

ในหัวข้อข้างล่างนี้

พุทธธรรมกับความเป็นความรู้ เกี่ยวกับโลกธรรมชาติ

ในบทที่สามของหนังสือนี้ ผู้เขียนได้แสดงความเห็นไปว่าพุทธธรรมหรือสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นควรพิจารณาว่าเป็นความรู้แบบใดระหว่างความรู้เชิงตรรกะกับความรู้เชิงประจักษ์ คำถามนี้ผู้เขียนได้ตอบไปว่าพุทธธรรมน่าจะตีความได้ว่าเป็นความรู้เชิงประจักษ์ ด้วยเหตุผลว่าพุทธธรรมเป็นระบบความรู้ที่พูดถึงโลกธรรมชาติ การตีความดังกล่าวนี้ทำให้เราจำเป็นต้องอธิบายหลักคำสอนจำนวนหนึ่งที่ดูเหมือนอยู่พ้นการตรวจสอบด้วยประสาทสัมผัส เช่นนิพพาน กรรม การเกิดใหม่ สวรรค์ นรก จิตและเจตสิกเป็นต้นว่าเป็นสิ่งที่สามารถตรวจสอบได้ด้วยประสาทสัมผัส การกระทำเช่นนี้ปราชญ์ทางพุทธศาสนาคนสำคัญคนหนึ่งของไทยเราคือท่านพุทธทาสได้พยายามกระทำ ผู้เขียนดำเนินตามสิ่งที่ท่านพุทธทาสกระทำในการตีความสถานะทางญาณวิทยาของพุทธธรรม โดยตระหนักดีว่าการตีความเช่นนี้อาจมีทางให้โต้แย้งได้ ดังมีคนจำนวนไม่น้อยไม่เห็นด้วยกับท่านพุทธทาส จะอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเชื่อว่าการตีความว่าพุทธธรรมเป็นระบบความรู้เชิงประจักษ์นี้น่าจะสอดคล้องกับท่าทีของพุทธศาสนาในระยะแรกๆ ยิ่งหากเราจะย้อนไปพิจารณาเหตุการณ์ก่อนหน้าการตรัสรู้ที่มีบันทึกเอาไว้ว่าทรงได้ทดลองปฏิบัติอะไรมามากมายเพื่อตรวจสอบว่าสิ่งที่สำนักความคิดเหล่านั้นสอนสามารถนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้หรือไม่ เราจะมีมั่นใจว่า ‘จิตใจ’ หรือ ‘Spirit’ ของพุทธศาสนาเป็นจิตใจแบบที่เรียกว่า ‘The Empiricist Spirit’ โดยแท้

ลัทธิดาร์วินวิจารณ์มากกว่าปรัชญาและศาสนาละเลยไม่สนใจความจริงในโลก ที่ลัทธิดาร์วินวิจารณ์เช่นนี้ก็เพราะพิจารณาเห็นว่า

(๑) ปรัชญาจำกัดตัวเองอยู่ในโลกของเหตุผล ความรู้ทางปรัชญาเป็นความรู้ที่เกิดจากการคิดเอาเอง ไม่ใช่ความรู้ที่เกิดจากการไปค้นหาความเป็นจริงในโลกแห่งความจริงแล้วนำเอาความจริงที่มีอยู่จริงๆ ในโลกธรรมชาตินั้นมาสังเคราะห์จนกลายเป็นระบบความรู้

(๒) ศาสนาก็เหมือนกับปรัชญาที่กล่าวมาแล้วคือไม่ได้สร้างระบบความรู้จากการไปดูความจริงในโลกธรรมชาติ ศาสนาอาศัยความศรัทธาในสิ่งที่ไม่สามารถตรวจสอบได้เช่นพระเจ้าแล้วสร้างระบบความเชื่ออันซับซ้อนขึ้นจากความศรัทธานั้น ปรัชญาที่ลัทธิดาร์วินวิจารณ์นี้ได้แก่ปรัชญาตะวันตกทั่วไปที่ใช้เหตุผลเป็นหลักในการสร้างระบบความคิด ปรัชญาในแนวลัทธิดาร์วินมักระบุถึงในชื่อปรัชญาแนวจาริต (Traditional Philosophy) ส่วนศาสนาที่ลัทธิดาร์วินกล่าวถึงหมายถึงศาสนาต่างๆ ไปทั้งที่นับถือในประเทศตะวันตกและที่นับถือในประเทศตะวันออก ตามความเข้าใจของนักคิดในลัทธิดาร์วินบางคนเช่นวิลสัน ทุกศาสนามีลักษณะที่เหมือนกันอย่างหนึ่งคือเป็นแนวคิดแบบที่เรียกกันในวงการปรัชญาว่า Transcendentalism¹¹¹ แนวคิดแบบนี้จะให้ความสำคัญแก่โลกนามธรรมอันอยู่พ้นประสาทสัมผัสมากกว่าโลกธรรมชาติที่เราคุ้นเคยจับต้องได้

¹¹¹ สำหรับท่านผู้อ่านที่อยู่นอกวงการปรัชญา ผู้เขียนขออธิบายสั้นๆ ว่าแนวคิดดังกล่าวนี้หมายถึงแนวคิดแบบที่เชื่อว่ามียังมีบางสิ่งอยู่พ้นประสาทสัมผัสของมนุษย์ และโลกส่วนที่อยู่พ้นประสาทสัมผัสนี้มีนัยสำคัญต่อชีวิตเรามากกว่าโลกแห่งวัตถุที่เรามองเห็นนี้ พุทธศาสนา สอนเรื่องนิพพาน ศาสนาคริสต์ อิสลาม ฮินดูและยูดาเย สอนเรื่องพระเจ้าและดินแดนสวรรค์ นี่คือตัวอย่างคำสอนส่วนที่ว่าด้วยโลกพ้นประสาทสัมผัส

จุดประสงค์ในการวิจารณ์ปรัชญาและศาสนาของลัทธิดาร์วินคือ ต้องการชี้ให้เห็นว่า ปรัชญาและศาสนาจะไม่ประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้คนหากว่าปรัชญาและศาสนาไม่ศึกษาลึกกลงไปในแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์เสียก่อนแล้วค่อยออกแบบคำสอนให้สอดคล้องกับธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์นั้น ดูเหมือนว่าทัศนะของลัทธิดาร์วินตามที่กล่าวมานี้จะยังไม่มีผลกระทบอย่างจริงจังต่อแนวคิดของนักปรัชญาและศาสนาในแนวจารีตเท่าใดนัก นักปรัชญาส่วนใหญ่ยังเห็นว่าปรัชญาเป็นกิจกรรมที่สามารถดำเนินไปได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาระบบความรู้เชิงประจักษ์เช่นจิตวิทยาหรือวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ส่วนนักศาสนานั้นส่วนใหญ่ก็ยังเห็นว่าโลกของความจริงที่ศาสนาสอนกว้างกว่าโลกทางชีววิทยาอย่างไม่อาจเทียบกันได้ โลกที่นักชีววิทยาอย่างเช่นวิลสันหรือดอร์กินส์เสนอเป็นเพียงโลกแคบๆใบหนึ่งซึ่งแม้จะเป็นโลกที่เป็นจริง แต่ก็ยังมีโลกอื่นที่สวยงามและมีความหมายสำคัญต่อชีวิตรอเราอยู่ เมื่อนักชีววิทยามีปัญหาทางจิตใจ พวกเขายังต้องพึ่งพาศาสนา ชีววิทยาไม่ช่วยให้เราเข้าถึงความงามอย่างที่วรรณคดีหรือดนตรีสามารถพาเราเข้าถึงได้ นี่คือเหตุผลสองสามข้อในบรรดาเหตุผลอีกมากมายที่ทำให้นักศาสนาไม่คิดว่าสิ่งที่นักชีววิทยาสกุลดาร์วินเสนอออกมานั้นจะน่าสนใจตรงไหน ผู้เขียนเห็นด้วยกับสิ่งที่นักปรัชญาและนักศาสนาคิดอย่างกว้างๆเกี่ยวกับลัทธิดาร์วิน จะอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็เห็นด้วยกับนักปรัชญาอย่างเช่นซิงเงอร์ที่กล่าวไว้ตอนท้ายของบทที่สี่ที่ผ่านมา งานค้นคว้าของนักชีววิทยาสมัยนี้เป็นศาสตร์ที่กระทำอย่างมีหลักการ รอบคอบ อดทน และเพียรพยายามเพื่อให้เราเข้าถึง

ความลึกลับของชีวิต ความรู้เรื่องยีนสมัยใหม่บอกเราหลายอย่างเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ และสิ่งหนึ่งที่ดูเหมือนว่าเราจะไม่อาจปฏิเสธได้เลยก็คือ ความรู้ทางชีววิทยาสสมัยใหม่อาจกล่าวได้เต็มปากกว่าเป็นความรู้ที่มีข้อมูลเชิงประจักษ์สนับสนุนมากที่สุดในการบรรดาความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ที่เราได้อยู่ เดการ์ตส์กล่าวว่า “ฉันคิด ดังนั้นฉันจึงมีอยู่” ฉันที่เดการ์ตส์เชื่อว่ามีอยู่นี้เมื่อเทียบกับฉันที่นักชีววิทยาค้นคว้าศึกษาต่างกันอย่างไม่อาจเทียบได้ คานต์เชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล แต่นักชีววิทยาเชื่อว่าความมีเหตุผลของมนุษย์นั้นต้องได้รับการตรวจสอบอีกมากมาย ชาร์ตกล่าวว่า “มนุษย์เกิดมาเสรี” ข้อความอย่างนี้หากจะออกมาจากปากของนักชีววิทยาต้องผ่านการศึกษาค้นคว้ามาในระดับหนึ่ง ลัทธิดาร์วินไม่ได้แย้งว่าจริงหรือไม่จริงที่ว่าฉันคิดดังนั้นฉันจึงมีอยู่ ไม่ได้แย้งว่าจริงหรือไม่จริงที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล และไม่ได้แย้งว่าจริงหรือไม่จริงที่ว่ามนุษย์เกิดมามีเสรีภาพอย่างไรข้อจำกัดแต่ลัทธิดาร์วินสงสัยว่าสมมติฐานเหล่านี้เราได้มาอย่างไร ได้มาจากการศึกษาค้นคว้าลึกลงไปภายในชีวิตของเราอย่างจริงจังและอย่างมีระบบที่สามารถตรวจสอบได้ หรือว่าเป็นเพียงสิ่งที่เราคิดเอาเอง วิลสันเรียกนักปรัชญาว่าผู้ฉลาด ความคิดทางปรัชญานั้นลึกซึ้งเข้าใจยาก และซับซ้อน แต่เป็นไปได้ไหมว่าแนวคิดที่ลึกซึ้งและทรงภูมิในสายตาของคนทั่วไปนี้เป็นผลของการนั่งคิดเท่านั้นโดยไม่จำเป็นว่าโลกของความเป็นจริงจะเป็นอย่างที่นักปรัชญาพูด นี่คือสิ่งที่ลัทธิดาร์วินตั้งข้อสงสัย

ดูเหมือนว่าข้อสงสัยดังกล่าวนี้จะมีนักปรัชญากลุ่มเล็กๆเริ่มให้ความสนใจและหันมาตรวจสอบการทำงานของปรัชญาแนวจารีตกัน

บ้างแล้ว ในวงการญาณวิทยานี้มีกระแสของญาณวิทยาแนวหนึ่งที่แหวกออกมาจากแนวจารีต เรียกชื่อกันว่า Naturalized Epistemology ข้อแตกต่างระหว่างญาณวิทยาแนวจารีตกับแนวใหม่นี้อยู่ที่ตรงที่แนวใหม่คิดว่าเมื่อนักญาณวิทยาจะนำเสนอทฤษฎีว่าคนเราควรเชื่ออย่างไร สิ่งแรกที่เขาจะต้องทำก็คือศึกษาเสียก่อนว่าในความเป็นจริง คนเรามีพฤติกรรมเกี่ยวกับเรื่องความเชื่ออย่างไร ญาณวิทยาแนวใหม่นี้เสนอว่านักปรัชญาควรอาศัยงานค้นคว้าทางจิตวิทยาสำหรับเป็นข้อมูลในการกำหนดทฤษฎีทางญาณวิทยา มีนักปรัชญาบางคนในกลุ่มนี้ด้วยซ้ำที่เสนอว่า แนวคิดของดาร์วินสามารถใช้เป็นข้อมูลประกอบการนำเสนอทฤษฎีทางญาณวิทยา เพราะลัทธิดาร์วินมีประสบการณ์เรื่องการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์มาก¹¹²

¹¹²Hilary Kornblith, ed., *Naturalizing Epistemology*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1987, pp. 1-13. นอกจากวงการปรัชญาและศาสนา ปราภฏว่าปัจจุบันวงการวิทยาศาสตร์แขนงอื่นที่แต่เดิมถูกมองว่าไม่น่าจะได้รับอิทธิพลจากลัทธิดาร์วินก็เริ่มได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของดาร์วินบ้างแล้ว Gary Cziko นักวิทยาศาสตร์แห่ง MIT กล่าวเอาไว้ในหนังสือของเขาเรื่อง *Without Miracles: Universal Selection Theory and the Second Darwinian Revolution*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1995. ว่าแนวคิดของดาร์วินสามารถนำมาใช้มองวิวัฒนาการของวิทยาการทุกแขนง และเขาเชื่อว่าวิวัฒนาการในอนาคตของวิทยาการในโลกมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์จะเป็นไปในทิศทางที่ทฤษฎีการเลือกสรรตามธรรมชาติของดาร์วินกล่าวเอาไว้ สำหรับเขา แนวคิดของดาร์วินเป็นทฤษฎีสากลที่อธิบายความเป็นไปของกิจกรรมทางปัญญาของมนุษย์ทุกแขนง หนังสือนี้เต็มไปด้วยข้อมูลที่เขาใช้เพื่อสนับสนุนแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น ต่อไปนี้คือข้อความตอนหนึ่งในคำนำหนังสือ

In this book we will explore various attempts to provide an explanation for the emergence of the knowledge demonstrated by the fit of living organisms to their environments. Chapter 1 provides a quick tour of some striking puzzles of fit, ranging from the biological world of single-celled organisms to the techno-

ประเด็นสำคัญในข้อเสนอของลัทธิดาร์วินคือ ศาสนาและปรัชญาโดยทั่วไปมุ่งนำเสนอว่าคนเราควรใช้ชีวิตอย่างไร แต่ข้อเสนอของศาสนาและปรัชญานั้นไม่ได้มาจากการพิจารณาโลกของความเป็นจริง สิ่งที่ลัทธิดาร์วินเสนอคือศาสนาและปรัชญาควรนำเสนอแนวคิดบนพื้นฐานของการศึกษาความจริงของโลกธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติอันลึกเร้นของมนุษย์ สิ่งที่ลัทธิดาร์วินเสนอนี้ที่จริงเป็นเรื่องเก่าที่วงการปรัชญาเคยถกเถียงและนักปรัชญาบางฝ่ายก็เคยปฏิเสธมาแล้ว ผู้เขียนคิดว่าข้อเสนอที่ว่าเราควรพิจารณาความจริงของโลกธรรมชาติเสียก่อนแล้วค่อยออกแบบความคิดที่มุ่งชี้ว่ามนุษย์ควรทำอะไรโดยคำนึงถึงความเป็นจริงเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่ยากจะปฏิเสธ เพราะหากเราคิดว่าแนวคิดในทางศาสนา

logical world of jet aircraft. The four chapters of part II contrast three approaches to explaining aspects of biological fit and show why natural selection, operating either over the course of many generations or over the course of a single organism's life, is today considered to provide the best explanation for such fit. Part III then extends natural selection by proposing selectionist explanations for other types of fit demonstrated by living organisms, with special emphasis on our own species. Here we will see how, in many different fields from philosophy to technological development, evolutionary solutions involving variation and selection are being increasingly proposed and accepted as explanations for the growth of many different types of knowledge. The two chapters of part IV show how the evolutionary technique of cumulative variation and selection is now being used in the applied sciences to facilitate the function of machines, molecules, and organisms. Finally, part V introduces and argues for universal selection theory, the bold conjecture that all knowledge and knowledge growth are due to a process of cumulative blind variation and selection.

หรือทางจริยศาสตร์มุ่งใช้กับมนุษย์ที่มีตัวตนจริงในโลกจริง ไม่ใช่ มนุษย์ในจินตนาการภายในโลกแห่งจินตนาการ เราก็ต้องยอมรับ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ว่า การศึกษาธรรมชาติของมนุษย์เป็นสิ่งจำเป็น

จะอย่างไรก็ตาม ข้อเสนอในแนวนี้อาจก่อให้เกิดความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง ดังมีเหตุผลแย้งในอดีตว่าสิ่งที่มนุษย์ ‘เป็น’ ไม่จำเป็นว่า จะต้องเป็นสิ่งที่มนุษย์ ‘ควรจะเป็น’ วิลสันกล่าวเอาไว้ว่า ความตระหนักรู้ในเรื่องธรรมชาติฝ่ายลึกลับทางชีววิทยาของเราจะช่วยให้เรา ยกระดับพฤติกรรมเชิงสัญชาตญาณไปสู่พฤติกรรมอันเกิดจากความตระหนักรู้ในธรรมชาติแท้จริงของตน สมมติว่าเราศึกษาแล้ว พบว่าในทางชีววิทยามนุษย์คือสัตว์ที่เห็นแก่ตัว ข้อค้นพบนี้มี ประโยชน์อย่างน้อยสองประการตามทัศนะของวิลสัน ประการแรก ข้อค้นพบนี้จะเตือนเราว่าไม่ควรสอนมนุษย์ให้เอื้อเฟื้อต่อผู้อื่นโดย ไม่มีคำอธิบายว่าความเอื้อเฟื้อนั้นที่สุดแล้วตัวเขาเองจะได้รับ ประโยชน์ตอบแทนอย่างไร เพราะเมื่อธรรมชาติแท้จริงของมนุษย์ คือความเห็นแก่ตัว การสอนหรือแนะนำให้เขาเสียสละชนิดที่ ตนเองไม่ได้อะไรเลยตอบแทนย่อมเป็นสิ่งที่ไม่เกิดผลเพราะไม่มีใครทำตามได้ ประการที่สอง ข้อค้นพบนี้เราสามารถนำมาใช้ ประโยชน์ในการออกแบบจริยธรรมสำหรับใช้จริงในสังคมจริง ความเห็นแก่ตัวอันเป็นธรรมชาติแท้จริงของเรานี้ตามความคิดของ วิลสันคือข้อเท็จจริงที่เราไม่ควรมองว่าดีหรือไม่ดี ข้อเท็จจริงนี้ไม่มี ค่าทางจริยธรรมใดๆทั้งสิ้น(เหมือนกับกรณีที่เรามีสองมือสองเท้า) เมื่อเราตัดรองเท้า เราตัดให้เหมาะกับเท้า เมื่อตัดเสื้อ เราก็ตัดให้ เหมาะกับร่างกาย นี่คือตัวอย่างพฤติกรรมการออกแบบสิ่งต่างๆ

โดยเอาตัวมนุษย์เป็นจุดตั้งต้น ในทางจริยธรรมก็เช่นกัน วิลสันคิดว่าเราต้องออกแบบจริยธรรมเหมือนกับที่เราตัดรองเท้าใส่ ที่เราต้องทำอย่างนี้ก็เพราะเราไม่มีทางเลือกอื่นที่ดีกว่านี้แล้ว ถ้าเราตัดรองเท้าโดยไม่ดูเท้าของเราเป็นหลักแล้วเราจะดูอะไร¹¹³

เมื่อเราตีความว่าพุทธธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่ว่าด้วยเรื่องทุกข์และการดับทุกข์เป็นความรู้เชิงประจักษ์ พุทธธรรมก็จะอยู่นอกเหนือข่ายของระบบความคิดที่ลัทธิดาร์วินวิพากษ์วิจารณ์ แนวคิดที่ลัทธิดาร์วินวิจารณ์คือแนวคิดแบบที่เรียกกันว่า Transcendentalism พุทธธรรมไม่มีลักษณะอย่างนั้นเพราะพุทธธรรมมีเนื้อหาว่า ด้วยความเป็นจริงในโลกกายภาพ ตรงนี้คือจุดเชื่อมต่อระหว่างพุทธศาสนากับลัทธิดาร์วิน ผู้เขียนยอมรับว่าลัทธิดาร์วินเมื่อกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้วมีทัศนะเป็นแบบสสารนิยม ลัทธิดาร์วินไม่ยอมรับความจริงอื่นนอกจากสสาร จิตในทัศนะของลัทธิดาร์วินก็คือสมองที่มีวิวัฒนาการมายาวนาน และถูกกำหนดโดยกระแสแห่งยีนที่สืบทอดต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุ ส่วนพุทธศาสนานั้นยอมรับว่านอกเหนือจากสสารยังมีความจริงอื่นที่ไม่อาจจัดว่าเป็นสสาร เมื่อพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องจิต จิตที่ว่านี้ไม่ใช่สมอง แต่เป็นอะไรบางอย่างที่ทำให้การทำงานของสมองเป็นไปได้ จะอย่างไรก็ตาม ความแตกต่างทางด้านทัศนะทางอภิปรัชญาระหว่างลัทธิดาร์วินกับพุทธศาสนาตามที่กล่าวมานี้ก็ไม่มีผลกระทบต่อการนำเอาแนวคิดในลัทธิดาร์วินมาพิจารณาคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธ-

¹¹³Edward O. Wilson, *The Biological Basis of Morality*, in *The Atlantic Monthly*, April, 1998. อุปมาเรื่องการตัดรองเท้านี้ไม่มีในงานเขียนของวิลสัน ผู้เขียนแต่งขึ้นเพื่อให้เข้าใจแนวคิดของเขาง่ายขึ้น และที่แต่งนี้ก็แต่งตามข้อเขียนของวิลสันนั่นเอง

ศาสนา ด้วยเหตุผลหลักๆสองประการคือ

ประการแรก แม้ว่าพุทธศาสนาจะเชื่อว่ามีจิต แต่จิตกับกายในทัศนะของพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาในยุคเริ่มแรกเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันแนบแน่น พุทธศาสนายอมรับว่ากายมีผลต่อจิตและจิตก็มีผลต่อกายอย่างแยกไม่ออก การที่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธลัทธิบางลัทธิที่เคยทดลองปฏิบัติก่อนจะทรงแสวงหาหนทางเองก็เพราะทรงพิจารณาเห็นว่าลัทธิเหล่านี้สอนว่ากายกับจิตแยกเป็นความจริงคนละส่วนและบางลัทธิเช่นลัทธิของครุณิครนถนาฏบุตร(หรือท่านศาสดามหาวิระแห่งศาสนาไชนะ)ก็สอนว่ากายนั้นเป็นคุกจองจำวิญญูณ กายจึงเป็นศัตรูที่วิญญูณจะต้องหาทางเอาชนะ ทัศนะที่เห็นว่ากายคือศัตรูของวิญญูณนี้มักเห็นว่าความปรารถนาทางกายเช่นกามารมณ์เป็นสิ่งที่น่าขยะแขยง เมื่อพิจารณาเทียบกับแนวคิดเหล่านี้แล้ว ดูเหมือนว่าคำสอนของพุทธศาสนาจะมีลักษณะประนีประนอมมากกว่า พุทธศาสนาแม้จะตั้งอุดมคติเอาไว้สูงสุดว่าเราจะต้องเอาชนะความปรารถนาทางกายเช่นความต้องการทางเพศ ความต้องการการยอมรับจากคนอื่น ความต้องการชื่อเสียงและความต้องการความมั่นคงทางด้านการงานและฐานะ¹¹⁴ แต่ในทางปฏิบัติพุทธศาสนากียอมรับว่าเมื่อเรายังไปไม่ถึงจุดหมายสูงสุดนั้น การแสวงหาความสุขทางกายก็ไม่ใช่เรื่อง

¹¹⁴ ความต้องการทางกายในที่นี้ผู้เขียนนิยามว่าหมายถึงความต้องการที่ขึ้นกับพัฒนาการทางด้านร่างกายของมนุษย์ ยกตัวอย่างเช่นความต้องการด้านกามารมณ์ ความต้องการนี้ไม่มีในเด็ก แต่จะมีเมื่อเราย่างเข้าสู่วัยหนุ่มสาวแล้วเป็นต้นไป ความต้องการนี้จึงจัดเป็นเรื่องทางกาย ความต้องการทางจิตวิทยาอื่นๆเช่นต้องการความรัก ความมั่นคง การยอมรับจากผู้อื่นหรือสังคมก็จัดเป็นความต้องการทางกายเพราะความต้องการชนิดนี้จะเกิดเมื่อเราเข้าสู่วัยบางวัยหรือวุฒิภาวะบางระดับแล้วเท่านั้น

เสียหายอะไร พุทธศาสนาแบ่งสุขออกเป็นสามระดับคือ กามสุข ฌานสุข และนิพพานสุข¹¹⁵ และยอมรับสุขทั้งสามประเภทนี้ กามสุขก็คือสุขจากการที่กายได้สัมผัสสัมผัสรสกามกล่าวคือรูปเสียงกลิ่นรสและสัมผัสที่น่าปรารถนา ส่วนสุขสองอย่างที่เหลือเป็นสุขทางใจ การยอมรับกามสุขก็บ่งบอกในตัวอยู่แล้วว่าพุทธศาสนายอมรับความเป็นจริงเกี่ยวกับกายและจิต ยอมรับในที่นี้หมายความว่า ไม่ถือว่ากายเป็นสิ่งแปลกแยกออกไปจากความเป็นตัวตน หากแต่ถือกายนั้นแหละเป็นส่วนหนึ่งของตัวตน เมื่อกายเป็นส่วนหนึ่งของตัวตน ความปรารถนาทางกายเช่นความปรารถนาในกามจึงไม่ใช่สิ่งที่น่าชิงชังรังเกียจในตัวเอง การที่พุทธศาสนาสอนว่าควรละกามไม่ใช่เพราะพุทธศาสนารังเกียจกาม แต่เพราะพุทธศาสนามองเห็นว่าการยึดมั่นในสิ่งเหล่านี้แม้จะมีความสุขแก่เราบ้าง แต่สุขนั้นก็ผ่านมาชั่วประเดี๋ยวประด๋าวในขณะที่ธรรมชาติแท้ๆของกามนั้นแฝงทุกข์เอาไว้มากเท่านั้นเอง

ประการที่สอง เมื่อพิจารณาจากจุดประสงค์เชิงปฏิบัติ การที่ลัทธิदारวินเชื่อว่ามิแต่สสารเท่านั้นในขณะที่พุทธศาสนาเชื่อว่ามีสิ่งอื่นนอกจากสสารรวมอยู่ในความเป็นมนุษย์ด้วยไม่ส่งผลให้เกิดปัญหาใดๆในการนำเอาลัทธิदारวินมาพิจารณาคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนา โปรดพิจารณาตัวอย่างเปรียบเทียบต่อไปนี้ พระภิกษุรูปหนึ่งปวดท้องบ่อยๆจึงไปพบหมอ หมอตรวจแล้วเรียนท่านว่าท่านป่วยเป็นโรคกระเพาะอาหาร หมออธิบายให้ท่านฟังว่าที่เป็นเช่นนี้เพราะท่านฉันอาหารไม่เป็นเวลา ท่านยอมรับว่างานท่านยุ่งทำให้ฉันอาหารไม่เป็นเวลา หมอจ่ายยาถวายแล้วอธิบายว่ายานี้จะ

¹¹⁵ ขุททกนิกาย อุทาน พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๕๒

ช่วยให้ท่านหายป่วยอย่างไร โดยหมอได้เรียนท่านว่าท่านต้องปรับเรื่องการรับประทานอาหารให้ตรงเวลาควบคู่กับการฉีดยาที่หมอลงยาไปด้วย เมื่อพระรูปนั้นทำตามทีหมอบอก สามเดือนผ่านไปท่านก็หายจากโรคปวดท้องนั้น หมอในตัวอย่างนี้เป็นคนที่เชื่อในปรัชญาสตานนิยม ส่วนพระเชื่อในปรัชญาแบบจิตนิยม หมอเชื่อว่าพระรูปนี้เปรียบเหมือนรถยนต์ที่เครื่องยนต์มีปัญหา หมอก็ก็นั่งช่างซ่อม แต่พระรูปนั้นมองตัวท่านไปอีกแบบหนึ่ง ท่านมองว่าจิตไม่ใช่สมอง ท่านเชื่อว่าเวลาที่ท่านปวดท้อง ผู้รับรู้อาการปวดคือจิต ไม่ใช่สมอง เราจะเห็นว่าความเชื่อที่ต่างกันระหว่างคนสองคนนี้ไม่มีผลกระทบใดๆต่อกิจกรรมการรักษาโรค ทั้งนี้เพราะกิจกรรมดังกล่าวนี้เป็นกิจกรรมเชิงปฏิบัติ สมมติว่ามีหมออีกคนมาวินิจฉัยและรักษาพระรูปนี้แทนหมอก่อน โดยที่หมอกคนที่สองนี้เชื่อในปรัชญาจิตนิยม การรักษา ก็จะยังเหมือนเดิม เพราะทัศนทางอภิปรัชญาไม่เกี่ยวกับเรื่องการรักษาโรคนั่นเอง ทัศนทางอภิปรัชญาอาจเกี่ยวกับเรื่องอื่น เช่นถ้าให้หมอสองคนนี้ไปอภิปรายเรื่องอื่นเช่นเรื่องชีวิตหลังความตาย สองคนนี้อาจเห็นไม่ตรงกัน แต่ในเรื่องการรักษาโรคนี้สองคนจะทำเหมือนกัน ตัวอย่างนี้ทำให้เราสรุปได้ว่า การมีทัศนทางอภิปรัชญาที่แตกต่างกันไม่ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติที่ต่างกันในเรื่องการรักษาโรค ในทำนองเดียวกันการนำเอาลัทธิดาร์วินมาพิจารณาเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายหลักในแง่ปฏิบัติ ในบทที่ผ่านมา ผู้เขียนได้กล่าวไปแล้วว่าพุทธศาสนามีคำอธิบายเชิงปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องทุกข์นี้ละเอียดลึกซึ้งเพียงพอแล้ว ไม่จำเป็นที่จะต้องไปหาแหล่งทางภูมิปัญญาอื่นมาช่วยอธิบายในแง่ที่อื่นอีกแล้ว แต่ในแง่การเรียนรู้

รายละเอียดอันซับซ้อนของทุกซ์จริงๆในชีวิตจริงเพื่อหาทางเอาชนะ
นั้น เราจำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งความรู้อื่นที่มีประสบการณ์ในการ
ค้นคว้าลึกลงไปในชีวิต ลัทธิदारวินถูกนำเข้ามาด้วยจุดประสงค์
และขอบข่ายเฉพาะดังกล่าวนี้ แน่แน่นอนว่า หากให้ชาวพุทธกับนัก
ชีววิทยาสกุลदारวินไปอภิปรายปัญหาอื่นเช่นปัญหาเรื่องชีวิตหลัง
ความตายหรือการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ สองฝ่ายนี้ไม่มี
ทางเห็นตรงกันแน่ แต่ในเรื่องของการพิจารณารายละเอียด
เกี่ยวกับชีวิตเพื่อหาทางเอาชนะทุกซ์ที่ปรากฏจริงๆในชีวิต ไม่มี
เหตุผลที่ชาวพุทธจะปฏิเสธสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์ในลัทธิदारวิน
เสนอเพียงเพราะเหตุผลว่าความรู้เกี่ยวกับชีวิตนี้มาจากปากของผู้
นับถือปรัชญาสสารนิยม เมื่อพระไม่สบายแล้วมีผู้แนะนำท่านว่า
ควรไปหาหมอ ท่านไม่ยอมไปด้วยเหตุผลว่าวิทยาการทางการแพทย์
สมัยใหม่วางอยู่บนพื้นฐานแนวคิดแบบสสารนิยม การ
ปฏิเสธของพระนี้มีเหตุผลหรือไม่ ท่านผู้อ่านย่อมวินิจฉัยได้เอง

อาจมีคำแย้งว่า ตัวอย่างที่ยกมาเรื่องการรักษาโรคไม่มีปัญหา
เพราะเป็นเรื่องของกาย แต่ทุกซ์ตามคำสอนของพุทธศาสนา
นอกจากจะเป็นเรื่องของกายแล้วยังมีทุกซ์ส่วนที่เป็นเรื่องของใจ
ด้วย ทุกซ์ส่วนที่เป็นเรื่องของใจนี้จะเอาแนวคิดแบบสสารนิยมมา
อธิบายได้หรือ เรื่องนี้ผู้เขียนคิดว่าเราต้องทำความเข้าใจสิ่งที่พุทธ-
ศาสนาเรียกว่าทุกซ์ให้ดี ตามหลักอริยสัจพระพุทธเจ้าทรงอธิบาย
ทุกซ์ว่า เกิดแก่เจ็บตายเป็นทุกซ์ ปรรตนาแล้วไม่สมปรรตนาเป็น
ทุกซ์ สุดท้ายทรงประมวลว่าขันธห้าที่เรายึดมั่นว่าเป็นของเราเป็น
ทุกซ์¹¹⁶ จะเห็นว่าทุกซ์ที่ตรัสถึงแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือทุกซ์

¹¹⁶วินัยปิฎก พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ข้อที่ ๑๓-๑๗

ทางกาย (เกิดแก่เจ็บตาย) ส่วนที่สองคือทุกข์ทางใจ (ปรารถนาแล้วไม่ได้สมปรารถนา) ทุกข์สองประเภทนี้เมื่อกล่าวโดยสรุปก็มาจากความยึดมั่นว่าชีวิตนี้เป็นของฉันนั่นเอง ตรงนี้ผู้เขียนอยากให้เราพิจารณากันเป็นพิเศษ ทุกข์ตามที่พุทธศาสนาสอนนั้นเป็นเรื่องของชีวิตทั้งหมด ในแง่การจำแนก เราอาจแยกได้ว่าเป็นทุกข์กาย นั่นคือทุกข์ใจ แต่ในความเป็นจริง ทุกข์สองอย่างนี้เกี่ยวพันกันอย่างไม่สามารถแยกออก เมื่อเราทำมิดบาตมื่อ เราเจ็บ นั่นคือทุกข์กาย ในกรณีนี้เราจะเห็นว่าไม่เพียงแต่มือเราเจ็บเท่านั้น ความรู้สึกของเราก็อายุอยู่ในความเจ็บนั้นด้วย ความเจ็บที่มือส่งผลมาที่ใจด้วย เหตุการณ์เดียวนี้จึงก่อให้เกิดทุกข์สองอย่างพร้อมกัน ซึ่งทุกข์สองอย่างนี้พุทธศาสนารวมเป็นทุกข์ของชีวิตอันเป็นเอกภาพ ทุกข์ของชีวิตนี้ผู้เขียนเชื่อว่าเราสามารถทำความเข้าใจได้โดยไม่จำเป็นว่าเราจะมีพื้นฐานความคิดทางอภิปรัชญาอย่างไร ความเชื่อเชิงสสารนิยมหรือจิตนิยมไม่เกี่ยวกับการทำความเข้าใจเรื่องนี้

ภาพของทุกข์เมื่อมองผ่านลัทธิถาวรวิ

ต่อไปนี้ผู้เขียนขอเสนอว่า เมื่อนำเอาลัทธิถาวรวิมาพิจารณาแนวความคิดเรื่องทุกข์ที่พุทธศาสนาสอนแล้ว ภาพของทุกข์นั้นจะออกมาเป็นอย่างไร โดยการนำเสนอผู้เขียนจะยกเอาทัศนะของพุทธศาสนามาเป็นตัวตั้งในแต่ละเรื่อง แล้วพิจารณาว่าเรื่องนั้นๆ ลัทธิถาวรวิจะช่วยขยายความว่าอย่างไร

ชีวิตคือทุกข์ในตัวเอง

ใน *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* ที่เราพิจารณากันผ่านมาแล้วในบทต้นๆ พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่าเกิดแก่เจ็บตายคือทุกข์ เราจะพิจารณาเฉพาะเรื่องการเกิดเพราะเป็นแกนของส่วนที่เหลือคือแก่

เจ็บและตาย การเกิดนี้ภาษาบาลีเรียกว่าชาติ ซึ่งมีความหมายทั้งกว้างและแคบ ความหมายอย่างแคบการเกิดหมายถึงปรากฏการณ์ที่เราอุบัติขึ้นในโลก ส่วนความหมายอย่างกว้างหมายถึงการมีตัวตนในโลกและดำรงอยู่จนตราบสิ้นอายุขัย ความหมายในแง่กว้างนี้ทำให้ชาติหรือการเกิดมีความหมายเท่ากับการมีอยู่(Existence)ซึ่งเป็นแนวความคิดสำคัญประการหนึ่งในวิชาปรัชญา ในที่นี้เราจะพิจารณาการเกิดในความหมายที่กว้างนี้ การที่เราปรากฏตนขึ้นในโลกในฐานะชีวิตหนึ่งนี้เป็นปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดคำถามทางปรัชญาจำนวนหนึ่งเช่น ชีวิตหมายความว่าอย่างไร อะไรคือแก่นแท้หรือสาระของชีวิต ชีวิตควรถูกใช้สำหรับทำอะไรจึงจะได้ชื่อว่าคุ้มที่สุดมีค่าที่สุดสมกับที่เป็นชีวิตเป็นต้น ในบรรดาปัญหาเหล่านี้เราจะพิจารณาเฉพาะปัญหาว่าอะไรคือแก่นแท้ของชีวิต นักปรัชญาหลายคนพยายามตอบคำถามที่ว่านี้ นักปรัชญาชาวเยอรมันคนหนึ่งชื่อโซเพนฮาวเออร์ตอบว่า ชีวิตคือพลังดิ้นรนที่เต็มไปด้วยทุกข์ ทุกข์เพราะว่าชีวิตมีความพร่องเป็นสถานะและความพร่องที่ว่านี้ไม่สามารถเติมให้เต็มได้ ความพร่องนั้นทำให้ชีวิตหิวกระหายอยู่เสมอ เมื่อหิวกระหายก็ชวนขวายแสวงหาสิ่งที่จะช่วยเติมความชุ่มฉ่ำให้แก่ชีวิต แต่เติมแล้วก็ไร้ผล เพราะการไม่มีทางเติมให้เต็มได้เป็นแก่นแท้หรือสาระของความเป็นมนุษย์ ดังนั้นชีวิตจึงมีแต่ทุกข์อยู่ร่ำไป¹¹⁷ นักปรัชญาชาวเยอรมันอีกคนหนึ่งชื่อนิทเช่ก็กล่าว

¹¹⁷ ผู้สนใจแนวคิดของโซเพนฮาวเออร์ขอแนะนำให้อ่านงานชิ้นสำคัญของเขาที่ชื่อ *The World as Will and Idea* สำหรับผู้ประสงค์จะศึกษาความคิดของนักปรัชญาท่านนี้ผ่านทางวิทยานิพนธ์ภาษาไทย ขอแนะนำให้อ่าน พรทิพย์ ชูศักดิ์, *วิเคราะห์ความคิดเรื่องความทุกข์ของโซเพนฮาวเออร์*, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

คล้ายๆกันนี้คือกล่าวว่ชีวิตคือพลังดันรนที่มีดบอด จะต่างกันก็ตรงที่นิทเช่คิดว่าสิ่งที่ชีวิตอันมีความดันรนอย่างมีดบอดเป็นธรรมชาติแสวงหาคือความมีอำนาจเหนือผู้อื่น¹¹⁸ ทศนะของพุทธศาสนาที่ว่าชีวิตคือทุกข์ก็คือทศนะหนึ่งในบรรดาทศนะเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตอันหลากหลายในทางปรัชญา

ในบทที่ผ่านมาเราได้พิจารณาไปแล้วว่า พุทธศาสนามีคำอธิบายเชิงปรัชญา (หรือเชิงคัมภีร์) อยู่ชุดหนึ่งสำหรับสนับสนุนว่าทำไมพุทธศาสนาจึงคิดว่าชีวิตเป็นทุกข์ในตัวเอง หนึ่งในคำอธิบายชุดนี้ที่ผู้เขียนอยากจะขอยกมาในฐานะคำอธิบายที่ชัดที่สุดก็คือคำอธิบายว่า ชีวิตเป็นสิ่งที่ถูกบีบคั้นให้ดันรนแสวงหาสิ่งต่างๆสำหรับมาเติมลงไปในชีวิตอยู่ตลอดเวลาภายใต้สัญญาตญาณหลักสองตัวที่เรียกว่าอหังการและมมังการ ชีวิตทุกชีวิตล้านี้กว่าฉันคือฉัน และล้านี้ก็ต่อไปว่าชีวิตนี้้เป็นของฉัน ดังนั้นฉันจึงต้องแสวงหาอะไรก็ตามที่ตัวฉันเห็นว่ามีความหมายต่อชีวิตฉันมาเติมลงไปในชีวิต พระสูตรอันเป็นตติยเทศนาของพระพุทธองค์ที่ชื่อ *อาทิตตปริยายสูตร* ซึ่งมีใจความสำคัญตอนหนึ่งกล่าวว่ชีวิตนี้เราร้อนเพราะไฟคือราคะโทสะและโมหะ น่าจะช่วยสนับสนุนสิ่งที่เรากล่าวมาข้างต้นนี้ได้เป็นอย่างดี

¹¹⁸ ผู้สนใจแนวคิดของนิทเช่ในเรื่องที่กล่าวมานี้ขอแนะนำให้อ่านหนังสือของเขาเรื่อง *The Will To Power* สำหรับผู้ที่ประสงค์จะศึกษาความคิดของนักปรัชญาท่านนี้ผ่านวิทยานิพนธ์ภาษาไทย ขอแนะนำให้อ่าน วนิดา คุดตวัส, *ความสัมพันธ์ระหว่างทศนะเรื่องนิจวัฏกับการวิจารณ์จริยศาสตร์ของนิทเช่*, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณทิต สาขาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓. และ อำนวย ยัสโยธา, *การวิเคราะห์แนวคิดของนิทเช่เรื่องเจตจำนงสู่อำนาจ*, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณทิต สาขาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

อหังการและมมังการอันเป็นสัญชาตญาณหลักของชีวิตนี้ ผู้เขียนคิดว่าหากอธิบายด้วยแนวคิดของลัทธิคาร์วินจะช่วยให้เรามองเห็นความลึกซึ้งลงไปอีกมาก ในวรรณกรรมพุทธศาสนายุค อรรถกถาและยุคอภิธรรมมักอธิบายว่าอหังการและมมังการเป็น เจตสิก ทำให้ภาพของอหังการและมมังการถูกแยกออกเป็น ส่วนหนึ่งต่างหากจากชีวิต¹¹⁹ ท่านพุทธทาสไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายนี้

¹¹⁹หมายความว่า แรกทีเดียวท่านแบ่งกายกับจิตเป็นคนละส่วน แล้วต่อมาก็อธิบายว่ากายมี คุณสมบัติอย่างไรบ้าง และจิตมีคุณสมบัติอย่างไรบ้าง ในส่วนของจิตท่านอธิบายว่ามี คุณสมบัติอยู่จำนวนหนึ่งเรียกว่าเจตสิก(คำว่าเจตสิกตามรูปศัพท์แปลว่าคุณสมบัติหรือ ปรากฏการณ์ที่เกิดในจิต) มีรายละเอียดมากมายเกี่ยวกับเจตสิก แต่ในที่นี้จะขอกล่าวเพียง สั้นๆว่า เจตสิกแบ่งออกเป็นสามกลุ่ม กลุ่มหนึ่งคือเจตสิกฝ่ายดี มีอยู่สามประการหลักๆคือ อโลกะ อโทสะ และอโมหะ กลุ่มที่สองคือเจตสิกฝ่ายร้าย มีอยู่สามประการหลักๆเช่นกัน คือ โลกะ โทสะ และโมหะ กลุ่มที่สามคือเจตสิกที่มีคุณสมบัติไม่ดีไม่ชั่ว กลุ่มนี้มีอยู่หลาย ชนิดย่อยๆ ตัวอย่างเช่นวิริยะ เจตสิกชนิดกลางๆนี้จะสามารถเข้าร่วมฝ่ายดีก็ได้ฝ่ายชั่วก็ได้ ตามสถานการณ์ (เช่นวิริยะถ้าเข้าร่วมฝ่ายดีก็ผลักดันให้เกิดความเพียรในการทำความดี ถ้า เข้าร่วมฝ่ายชั่วก็ผลักดันให้เพียรในทางที่ชั่ว) อหังการและมมังการนั้นเป็นแกนของเจตสิก ทั้งหมด ความดีความชั่วล้วนแล้วแต่ออกไปจากแกนที่ว่านี้ ตามคำอธิบายนี้อหังการและ มมังการจัดเป็นเจตสิกปฐมภูมิ (Primary Mental States) ส่วนเจตสิกที่กล่าวมาแต่ต้นสาม กลุ่มนั้นจัดเป็นเจตสิกทุติยภูมิ (Secondary Mental States) แต่คำอธิบายอีกอย่างหนึ่ง กล่าวว่าอหังการและมมังการก็คือโมหะ การอธิบายสองแบบนี้ไม่ขัดแย้งกัน เพราะเมื่อ อธิบายว่าอหังการและมมังการคือโมหะ โมหะก็จะกลายมาเป็นแกนกลางของเจตสิกที่เหลือ (โมหะแสดงบทบาทเป็นทั้งเจตสิกปฐมภูมิและทุติยภูมิตามสถานการณ์) ดังมีคำอธิบายว่าคน ที่ทำบุญด้วยปรารถนาจะไปสวรรค์ทำบุญด้วยโมหะ ในกรณีนี้การทำบุญนั้นเกิดจากอโลกะ ร่วมกับโมหะ ส่วนคนที่ทำบุญโดยมุ่งขัดเกลากิเลสถือว่าทำบุญโดยปราศจากโมหะ บุญชนิด นี้เป็นบุญที่จะพาหลุดพ้นจากสังสารวัฏ โดยทั่วไปปุณฺชนจะมีโมหะหรืออหังการและมมังการ เป็นแกนในการแสดงพฤติกรรมทุกอย่างไม่ว่าดีหรือชั่ว ขอให้สังเกตว่าคำอธิบายที่กล่าวมา ทั้งหมดนี้ทำให้ภาพของอหังการและมมังการเป็นเรื่องของจิตเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับกายเลย ผู้สนใจคำอธิบายเกี่ยวกับจิตและเจตสิกขอแนะนำให้อ่าน *คัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะและ อภิธรรมัตถวิภาวินี* ฉบับแปลไทยของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ฉบับพิมพ์ปีใดก็ได้ หนังสือนี้มี

ท่านคิดว่าอหังการและมมังการหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับชีวิต
ทัศนะของท่านพุทธทาสนี้ใกล้เคียงกับทัศนะของนักคิดในลัทธิดาร์-
วินอย่างเช่นวิลสันและดอร์กินส์ ดอร์กินส์กล่าวว่า สมอคือ
อวัยวะที่ควบคุมชีวิตทั้งชีวิต สมอจะคิดและแสดงพฤติกรรมไป
ตาม que ความคิดนั้นๆชักนำ สมอของมนุษย์คนหนึ่งตามมุมมอง
ของดอร์กินส์มีประวัติความเป็นมายาวนาน สรรตละทั้งหมดของ
สมอเป็นผลของวิวัฒนาการที่อาจกินเวลานับเป็นหลายล้านปี
ดังนั้นการที่คนคนหนึ่งหรือสัตว์ตัวหนึ่งจะคิดแล้วแสดงพฤติกรรม
อะไรออกไป เราต้องเข้าใจว่าทั้งหมดนั้นถูกกำหนดจากอดีตเป็น
หลัก อาจจะมีความคิดหรือพฤติกรรมบางอย่างที่เกิดจากสภาพ
แวดล้อมในปัจจุบัน (เช่นการที่เราหัดขี่จักรยานหรือใช้ตะเกียบ
พฤติกรรมนี้เราต้องฝึกหัด ไม่อาจทำได้อย่างอัตโนมัติตามสัญชาต-
ญาณ) แต่ความคิดและพฤติกรรมส่วนใหญ่ของเราถูกกำหนดจาก
อดีตแทบจะทั้งสิ้น เราเกิดมาตอนแรกเป็นทารกก็คลานสี่เท้า
ต่อเมื่อโตพอจะยืนได้เราจะยึดตัวตรงแล้วก็เดินด้วยขาสองข้าง
อย่างไม่ต้องมีใครสอน เมื่อเป็นเด็กเราจะซุกซน พอเป็นวัยรุ่นก็
สนใจเพศตรงข้าม เมื่ออยู่ในวัยผู้ใหญ่ก็ต้องแต่งงานมีลูกหลานสืบ
สกุล พออายุมากเข้าก็มองโลกในอีกแง่มุมหนึ่งซึ่งต่างไปจากโลกใบ
ที่เราเคยมองเห็นสมัยที่ยังมีกำลังวังชาอยู่ นี่คืตัวอย่างที่แสดงให้เห็น
เห็นว่าความคิดและพฤติกรรมส่วนใหญ่ในชีวิตเราถูกกำหนดโดย
สมอ และสมอนั้นก็ถูกกำหนดโดยยีนที่สืบทอดมายาวนานหลาย
ล้านปี

ตามทัศนะของดอร์กินส์ ยืนทำหน้าที่หรือแสดงพฤติกรรมหลักๆสองอย่าง อย่างแรกมันจะทำหน้าที่ก๊อปปี้ตัวมันเองเอาไว้ ท่านผู้อ่านที่พอรู้เรื่องชีววิทยาบ้างคงจะทราบว่าเป็นอวัยวะร่างกายของเราก็แก่เฒ่าและตายไปเหมือนกับชีวิตที่เราสังเกตเห็น เมื่อเซลล์เก่าจะตายไปมันจะสร้างเซลล์ใหม่ขึ้นทดแทนโดยที่เซลล์ใหม่นี้ก็จะมีคุณลักษณะทางชีววิทยาเหมือนของเดิม หน่วยพื้นฐานในเซลล์ที่คงอยู่และทำหน้าที่ควบคุมให้ชีวิตที่แม้จะมีอะไรเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาแล้วยังเป็นชีวิตเดิม คนเดิม ที่มีหน้าตาและความคิดตลอดจนพฤติกรรมคงเดิมก็คือยีน พฤติกรรมอย่างที่สองที่ยีนจะกระทำอย่างเป็นอัตโนมัติก็คือการปกป้องตัวเองให้อยู่รอดในทุกวิถีทางที่จะทำได้¹²⁰ ดอร์กินส์เรียกยีนของสิ่งที่มีชีวิตทั่วไปว่ายีนที่เห็นแก่ตัวก็เพราะพฤติกรรมของยีนสองประการที่กล่าวมานี้กล่าวง่ายๆคือยีนของสิ่งมีชีวิตทุกอย่างในโลกจะมีลักษณะเหมือนกันคือรักตัวเองมุ่งปกป้องตัวเอง และพยายามอย่างสุดกำลังที่จะหาวิธีให้ตัวเองดำรงอยู่ต่อไปตราบนานเท่านาน บทบาทสองประการของยีนตามที่กล่าวมานี้ที่จริงสามารถอธิบายรวมกันเป็นหนึ่งเดียวได้ การก๊อปปี้ตัวเองของยีนเล็กๆแล้วก็คือพฤติกรรมที่ช่วยสนับสนุนการคงอยู่ของยีนนั่นเอง พฤติกรรมส่วนนี้ของยีนที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของเราอย่างที่เราสังเกตเห็นได้ชัดที่สุดก็คือการผลักดันให้เกิดการดิ้นรนเพื่อสืบต่อเผ่าพันธุ์ของตนต่อไป กล่าวอีกอย่างหนึ่งเพื่อให้เข้าใจบทบาทของยีนได้ชัดขึ้นก็คือ ยีนทำงานหลักๆสองงาน งานแรกอาจเรียกว่างานระยะสั้น งานนี้ก็คือสิ่ง

¹²⁰Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press, 1977, pp. 24-25.

ที่ดอร์กินส์เรียกว่าการก๊อปปีตัวเอง ตลอดเวลาขณะที่ท่านผู้อ่านกำลังอ่านหนังสือนี้หรือขณะที่ผู้เขียนกำลังพิมพ์ข้อความเหล่านี้ลงในเครื่องคอมพิวเตอร์ ยืนในตัวเรากำลังทำหน้าที่อันนี้ของมันอยู่อย่างต่อเนื่อง เจียบเจียบ และไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย การที่ยืนต้องก๊อปปีตัวเองเอาไว้ก็เพราะมันเรียนรู้ว่าพาหะที่มันอาศัยอยู่อันได้แก่เซลล์ในร่างกายของเราไม่เป็นอมตะ เซลล์มีอายุจำกัด เพื่อให้ยืนไม่ตายไปพร้อมกับเซลล์ ยืนจึงต้องหาวิธีการก๊อปปีตัวเองอย่างทีปรากฏนี้ งานที่สองของยืนคืองานระยะยาว พาหะที่ยืนใช้ยืนเพื่ออาศัยให้ตนเองได้ดำรงอยู่อย่างยาวนานที่สุดเท่าที่จะทำได้มีอยู่สองอย่างคือเซลล์ในร่างกายเรากับชีวิตเราทั้งชีวิต ยืนทราบ่ว่าชีวิตก็เหมือนกับเซลล์คือมีเกิดมีตาย ไม่เป็นอมตะ ยืนที่สืบทอดมาในกระบวนการสร้างเซลล์ใหม่ขึ้นแทนเซลล์เดิมนั้นเมื่อชีวิตที่มันอาศัยอยู่ถูกนำขึ้นสู่เชิงตะกอนหรือฝังลงไปในหลุมศพก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้อีกต่อไป ความเป็นจริงตามธรรมชาติที่พุทธศาสนาเรียกว่าอนิจจตาของชีวิตนี้ทำให้ยืนต้องแสวงหาวิธีอื่นที่ไม่ใช่วิธีการก๊อปปีตัวเองภายในกระบวนการสร้างเซลล์ใหม่ขึ้นแทนเซลล์เก่าที่กล่าวมาแล้ว วิธีการอย่างใหม่นี้จะต้องกระทำในรูปการสืบทอดยืนลงไปในชีวิตใหม่โดยผ่านทางเซลล์สืบพันธุ์ ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ สิ่งมีชีวิตเมื่ออย่างเข้าสู่วัยที่เหมาะสมแก่การนี้ที่เรียกกันว่าวัยเจริญพันธุ์ ยืนจะสร้างร่างกายให้พร้อมสำหรับภารกิจการดำรงเผ่าพันธุ์ การทำงานของยืนในกระบวนการที่สองที่เรียกว่างานระยะยาวนี้ก็เป็นอย่างเจียบเจียบเหมือนกัน เราไม่รู้ว่ามีอะไรเกิดขึ้นภายในตัวเรา เรารู้แต่ว่าเมื่ออย่างเข้าสู่วัยรุ่นหนุ่มสาว เราจะเปลี่ยนไป เราารู้สึกแปลกๆกับเพื่อนต่างเพศ เราจะรักสวยรักงาม เราจะมี ความ

ต้องการบางอย่างขับเคลื่อนพลังผ่านอยู่ข้างใน เราจะมีความรัก เราจะมีอารมณ์ความรู้สึกอีกสารพัดอันเนื่องมาจากการรู้จักรักนั้นเช่น เสร้าใจ หดหู่ใจ ลิงโลดใจ ความรู้สึกและอารมณ์อันเนื่องมาจากการทำงานของยีนประเภทที่สองนี้คือที่มาของสิ่งสวยงามในทางศิลปะเช่นบทกวี ดนตรี และก็เป็นที่มาของโศกนาฏกรรมเช่นการฆ่าตัวตายเพราะไม่สมปรารถนาในเรื่องรักได้เช่นกัน

แนวคิดเรื่องยีนที่เห็นแก่ตัวในลัทธิดาร์วินนี้ต่อมาได้มีผู้นำมาขยายความสำหรับอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับที่กว้างออกไป เช่นอธิบายว่าอุดมการณ์ทางการเมืองนั้นเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากข้อเท็จจริงเรื่องยีนที่ทำงานอยู่เงียบๆ ทว่าลึกซึ่งภายในมนุษย์ การมองกว้างออกไปเช่นนี้ทำให้เรามองเห็นว่าสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ของชีวิตนั้นไม่เพียงแต่เป็นการที่ปัจเจกบุคคลต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ตนเองดำรงอยู่ได้เท่านั้น หากแต่รวมไปถึงการที่ชุมชน สังคม ประเทศชาติ ล้วนแล้วแต่ต้องดิ้นรนเพื่อตนเองด้วย ประเทศชาตินั้นกำหนดโดยเผ่าพันธุ์ที่ถูกผูกร้อยให้เป็นเอกภาพด้วยยีน เนื่องจากยีนนี้มีความเห็นแก่ตัวเองเป็นที่ตั้ง เมื่อกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้วผลประโยชน์ของประเทศชาติจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในการติดต่อสัมพันธ์หรือเจรจากันทางการเมืองระหว่างประเทศ คนดำในแอฟริกาใต้ที่ถูกปกครองอย่างไม่เป็นธรรมโดยผู้ปกครองที่เป็นคนขาวนั้นไม่ได้ต่อสู้เพื่อความยุติธรรมอย่างที่นักรัฐศาสตร์หรือนักปรัชญาสังคมเข้าใจเท่านั้น แต่กำลังต่อสู้กับสิ่งที่ลึกซึ้งไปกว่านั้นคือต่อสู้กับความแตกต่างทางด้านเผ่าพันธุ์ที่สืบสายไปถึงเรื่องของยีน ปัญหาการเหยียดผิวในประเทศที่เจริญแล้วอย่างอเมริกาแม้จะได้รับการแก้ไขเยียวยามากแล้วเมื่อเทียบกับแอฟริกา

ได้ แต่ลึกๆแล้วทุกคนทราบดีว่าเรื่องสี่ผิวเป็นเรื่องที่อ่อนไหวและพร้อมจะระเบิดชนิดถล่มทลายออกมาเมื่อใดก็ได้ ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ทำไมสี่ผิวจึงไม่สามารถผสมกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คำตอบคือเพราะนี่เป็นเรื่องของยีนที่แตกต่างกันนั่นเอง

ทุกข์ในฐานะกระแสความตื่นรน ผ่านกาลเวลาที่ยาวนาน

เมื่อพุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์ ทุกข์นั้นมักเน้นที่ทุกข์ของหน่วยชีวิตหน่วยหนึ่ง จะอย่างไรก็ตาม เนื่องจากพุทธศาสนาเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด หน่วยชีวิตแต่ละหน่วยที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันนี้ หากมองตามกรอบความเชื่อเรื่องสังสารวัฏจึงเป็นสิ่งที่มิประวัติความเป็นมายาวนาน ในพระไตรปิฎกมีพระพุทธรูปองค์ที่เป็นคำอุทานของพระพุทธองค์ในวันที่ได้ตรัสรู้ พุทธอุทานนั้นมีใจความเป็นการเยาะเย้ยตักเตือนที่เป็นตัวก่อภพก่อชาติของพระองค์มาไม่รู้กี่อสงไขยกับ ตามทัศนะของพุทธศาสนา ท่านผู้อ่านและผู้เขียนซึ่งกำลังมีตัวตนโลดแล่นอยู่ในโลกเวลานี้ในฐานะชีวิตหนึ่งนั้นมีความเป็นมายาวนาน เราเคยเกิดเป็นอะไรต่อมิอะไรมากมายนับไม่ถ้วน มากเสียจนพุทธศาสนาเชื่อว่ากาลเวลาที่ยาวนานนั้นเพียงพอที่จะทำให้เราทุกชีวิตไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์ เทพ พรหม ตลอดสากลโลกนี้ ไม่มีใครที่ไม่เคยเกิดเป็นญาติพี่น้องกัน ความเมตตาในพุทธศาสนามีรากฐานมาจากความเชื่อในเรื่องความเป็นพี่น้องกันนี้ สิ่งที่เป็นตัวการทำให้ชีวิตต้องท่องเที่ยวไปในสังสารอันยาวนานนี้พุทธศาสนากล่าวว่าได้แก่ตัณหา ตัณหานี้คือเจตจำนงที่จะมีตัวตนอยู่ต่อไปในรูปลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง สิ่งนี้คือพลังภายในจิตใจที่ผลักดันให้ทุกชีวิตต้องกระทำความชั่วแล้วเสวยวิบาก

เรื่อยไปไม่รู้จบสิ้น ในวันตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานเป็นการทักทายเยาะเย้ยค้นหาที่ว่านี้ ดังปฐมสมโพธิกถาบันทึกเอาไว้ว่า

ในขณะนั้น พอเป็นเวลาตัมพารุณสมัยไขแสงทองส่องอร่ามฟ้า สมเด็จพระมหาสัตว์ก็ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉท ประหาณพร้อมกันกับมหัตถรรพทั้งปวง จึงเปล่งพระพุทธลีลนาทปฐมอุทาน ตรัสทักค้นหา โดยสารพระคาถาว่า *อนกชาติสํสาร์* เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า แต่ตลาคคต่องเที่ยวมาในชาติสงสารประมาณเป็นอันมาก สืบเสาะแสวงหาช่างอันกระทำเรือนกล่าวคือค้นหาอันก่อสร้างนามรูป ก็ได้พบพาน ทรมาณเสวยชาติทนทุกข์ลำบากแล้วๆเล่าๆ ดูก่อนค้นหาผู้เป็นช่างกระทำ เรือนให้ตลาคคต กาลบัดนี้ตลาคคตพบท่านแล้ว เห็นตัวท่านแล้ว ตั้งแต่นี้สืบไป ในเบื้องหน้า ท่านมิได้กระทำเรือนให้ตลาคคตสืบไปอีกแล้ว แลกลอนเรือนทั้งปวงของท่านตลาคคตก็กินทนการหักทำลายเสียสิ้นแล้ว ช่อฟ้าเรือนของท่านตลาคคตก็ประหารขจัดขจายสิ้นแล้ว แลจิตของตลาคคตก็ปราศจากสังขารทั้ง ๓ ซึ่งจะตกแต่งให้บังเกิดในไตรภพสืบต่อไปอีกนั้นหาไม่ได้แล้ว แลสันดานแห่งตลาคคตก็ถึงซึ่งสิ้นสูญจากค้นหาเป็นนิราวเสสโดยแท้¹²¹

เรือนที่พระพุทธองค์ตรัสถึงในที่นี้คือชีวิตของพระองค์ซึ่งพุทธศาสนาเรียกว่านามรูป ก่อนหน้าที่จะได้ตรัสรู้นี้ พระองค์ทรงเคยมีชีวิตมามากมายในลักษณะต่างๆ อรรถาธิบายเหล่านั้นก็คือเรือนในลักษณะต่างๆที่ค้นหาเป็นผู้สร้างและออกแบบ หลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้ว จะไม่มีเรือนหลังใหม่อีกต่อไป หลังที่มีอยู่นี้เป็นหลังสุดท้ายแล้ว ภาพของชีวิตตามที่กล่าวมานี้เป็นภาพของสายโซ่ที่ทอดยาวผ่านกาลเวลา สังสารวัฏตามคำสอนของพุทธศาสนานั้นไม่อาจสืบสาวหาต้นกำเนิดและที่สุด ความยาวนานนี้ทำให้เกิดอุปมามากมาย เช่น พระพุทธองค์เคยตรัสเอาไว้ใน*อรรถกถาธรรมบท*ว่า หากว่าเรา

¹²¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *ปฐมสมโพธิกถา*, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๓๖, หน้า ๒๐๓.

สามารถรวบรวมหยาดน้ำตาที่แต่ละชีวิตเคยหลั่งรินเพราะความทุกข์ขณะที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสารมาไว้ในที่เดียวกัน ปริมาณน้ำตาของแต่ละคนจะมีมากเสียน้อยกว่าน้ำในมหาสมุทรเสียอีก

ชีวิตตามมุมมองของลัทธิคาร์วินก็เปรียบประดุจสายโซ่ที่ทอดผ่านกาลเวลาอันยาวนานเช่นกัน แต่อธิบายเรื่องสายโซ่ดังกล่าวนี้แปลกออกไปเป็นอีกแง่มุมหนึ่งที่ไม่เหมือนกับที่กล่าวเอาไว้ในพุทธศาสนา กระแสชีวิตที่สืบทอดยาวนานแต่ละกระแสตามทัศนะของพุทธศาสนานั้นได้รับการอธิบายให้เรียงร้อยเป็นกระแสเดียวกันด้วยแนวความคิดเรื่องจิต แม้ว่าพุทธศาสนาจะเชื่อในเรื่องอนัตตาซึ่งหมายความว่าภายในกระแสที่สืบเนื่องของชีวิตนี้ไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ใดๆดำรงอยู่ มีเพียงจิตที่ทยอยกันเกิดขึ้นดำรงอยู่ชั่วครู่ยาม แล้วก็ดับสลายไปเป็นสายโซ่ยาวไกลข้ามภพข้ามชาตินับเป็นอนันตโกนันต์ แต่พุทธศาสนาก็เชื่อในเรื่องการสืบทอดของบางสิ่งเช่นวิบากกรรม สิ่งที่เราทำไว้ในฐานะที่เป็นกรรมนั้นไม่ดับหายไปไหน แต่จะติดตามเราไปข้ามภพชาติ วิบากกรรมเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดลักษณะของชีวิตที่เราจะถือกำเนิดขึ้นในอนาคตเช่นกำหนดว่าเราจะเกิดเป็นอะไร เป็นคน ลัทธิ เทพ หรือว่าพรหม แต่ชีวิตตามมุมมองของลัทธิคาร์วินเป็นสายโซ่ทางกายภาพ สายโซ่ที่ว่านี้เมื่อสาวไปในอดีตเพื่อหาต้นกำเนิด แต่ละสายอาจสาวย้อนกลับไปในอดีตอันยาวนานแล้วบรรจบเข้าหากันขณะที่ผู้เขียนกำลังนั่งพิมพ์ข้อความตรงนี้อยู่เป็นเวลากลางคืนค่อนข้างดึกแล้ว ข้างโต๊ะทำงานมีหมาพันธุ์ชิตสุตัวหนึ่งกำลังนอนหมอบอยู่ หมาตัวนี้เป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตาย เป็นเพื่อนร่วมโลก และเป็นเพื่อนจริงๆในชีวิตจริงของผู้เขียน เวลาที่มองลงไป

ในสายตาของมัน ผู้เขียนคิดไปถึงคำสอนของพุทธศาสนาที่กล่าวมาข้างต้น ณ อดีตกาลไกลโพ้นที่ใดสักแห่งหนึ่ง เราคงเคยเกิดเป็นญาติพี่น้องกัน บุปผะสันนิวาสนั้นทำให้ชาตินี้เราต่างก็รู้สึกว่าเป็นสหายของกันและกัน แต่ถ้ามองจากแง่มุมของลัทธิดาร์วิน ภาพที่ออกมาจะเป็นไปในทางกายภาพ เราสองคนเป็นคนละเผ่าพันธุ์ ซึ่งแต่ละฝ่ายต่างก็มีประวัติความเป็นมาของตนเอง สองชีวิตนี้เปรียบประดุจสายโซ่หรือแม่น้ำคนละสาย ในอดีตเมื่อเริ่มแรกมีชีวิตขึ้นในโลกนั้น มีเพียงแม่น้ำสายเดียว ต่อมาก็เกิดความเปลี่ยนแปลงทำให้แม่น้ำนั้นเกิดการแยกสาย มองจากแง่ประวัติศาสตร์ ผู้เขียนกับหมาตัวนี้ครั้งหนึ่งเคยเป็นพวกพ้องเดียวกัน แต่ในปัจจุบันภายในเนื้อตัวของเราต่างก็มียีนที่มีลักษณะเฉพาะของตนที่แตกต่างกันไป ยีนในตัวเรานี้มีประวัติความเป็นมายาวนาน หากมองโดยเอายีนนั้นเป็นหลัก เราสองคนก็มีสถานะเป็นเพียงผู้รับช่วงคนหนึ่งในบรรดาผู้ทำหน้าที่รับช่วงการสืบทอดยีนอันเป็นอมตะจำนวนมหาศาลสุดที่จะคณานับเท่านั้น เราไม่ต่างจากคนที่รับไม้ต่อมาจากคนก่อนๆ ในการวิ่งผลัด บรรพบุรุษเราวิ่งมาในกาลเวลาและส่งมอบไม้ผลัดนั้นให้แก่ลูกหลานในรูปของการสืบต่อเผ่าพันธุ์มารุ่นแล้วรุ่นเล่า เราจะวิ่งไปไหน วิ่งไปทำไม.. ไม่มีใครทราบ เราทราบเพียงว่าเราต้องวิ่งไป วิ่งไป.. เมื่อวิ่งจนสุดกำลังแล้วเราจะส่งมอบภาระในการวิ่งนั้นให้แก่อนุชนรุ่นหลังคือลูกหลานเหลนโหลนต่อไป และคนรุ่นต่อไปก็จะทำอย่างที่เราทำเช่นนี้เรื่อยไป.. ไม่จบ.. ไม่สิ้น..

ภาวะที่ชีวิตอาจพิจารณาได้ว่าเป็นเพียงเบี้ยตัวหนึ่งที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสืบทอดความเป็นอมตะของยีนตามที่ลัทธิดาร์วินแสดงมานี้บอกเราหลายอย่าง อย่างแรกคือ ชีวิตดูจะเป็นสิ่งเล็ก

กระจ้อยร่อยเมื่อเทียบกับสิ่งที่ยิ่งใหญ่ไปกว่านั้นคือกระแสแห่งยีน อันทรงพลานุภาพ เมื่อชีวิตถูกกำหนดให้เป็นกลไกชิ้นหนึ่งในภารกิจที่ยิ่งใหญ่อันได้แก่การสืบทอดการดำรงอยู่ของยีน ชีวิตจึงไม่อาจเป็นอิสระได้ จริงอยู่ที่นักคิดในลัทธิดาร์วินบางคนเช่นดอว์กิ้นส์เชื่อว่า ชีวิตมนุษย์มีบางมิติที่อาจพิจารณาได้ว่าเป็นคุณสมบัติที่สามารถก่อให้เกิดพฤติกรรมการต่อต้านการถูกกำหนดโดยกระบวนการทางชีววิทยาภายในตัวเขา แต่คุณสมบัติดังกล่าวนี้ก็เป็ภาวะพิเศษที่จะเกิดภายใต้สถานการณ์ที่พิเศษบางอย่างเท่านั้น โดยทั่วๆ เราจะถูกกำหนดให้แสดงพฤติกรรมอันจะเอื้อให้ภารกิจการสืบทอดความเป็นนิรันดร์ของยีนบรรลุผลอย่างอัตโนมัติ

ความรู้สึกว่าชีวิตนี้คือตัวฉันและอะไรก็ตามแต่ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตนี้เป็นของฉันที่เรียกว่าอหังการและมมังการตามคำสอนของ พุทธศาสนานั้นอาจอธิบายโยงมาหาแนวคิดเรื่องภารกิจของชีวิตในการสืบทอดการคงอยู่ของยีนที่กล่าวมาข้างต้นนี้ได้ เราทุกคนทราบ ดีว่าความรู้สึกว่าชีวิตนี้คือตัวฉันเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นเองอย่าง ที่เรียกว่าเป็นไปตามสัญชาตญาณ จากความรู้สึกอันเป็นแกนในสุด นั้น ความรู้สึกอื่นๆ เช่นความผูกพันในสิ่งอันเกี่ยวเนื่องกับชีวิตเป็น ต้นว่าลูกก็ติดตามมา พุทธศาสนาเรียกความรู้สึกยึดมั่นในตัวเอง และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตัวเองนี้ในชื่อหลายชื่อเช่นกิเลส ตัณหา อุปาทาน ความเข้าใจว่ากิเลสตัณหาอุปาทานเป็นเรื่องของจิตอาจ เป็นประโยชน์ในเชิงปฏิบัติ คือทำให้เราเข้าใจได้ว่าการจะเอาชนะ สิ่งเหล่านี้เป็น เรื่องของการพัฒนาฝึกฝนจิตใจ แต่ก็อาจมีจุดอ่อน ตรงที่การเน้นว่าสัญชาตญาณเหล่านี้เป็น เรื่องของจิตอาจทำให้เรา พลาดการทำความเข้าใจในเชิงลึกกว่ากิเลสตัณหาอุปาทานส่วนหนึ่ง

นั้นเกี่ยวพันมาที่เรื่องทางกายภาพ ท่านพุทธทาสดูเหมือนจะเป็นนักคิดทางพุทธศาสนาท่านแรกๆที่พยายามชี้ให้เราเข้าใจว่ากิเลสตัณหาอุปาทานอันเป็นพลังขับเคลื่อนชีวิตของสิ่งต่างๆในบางมิตินั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเด็นด้านกายภาพ

การที่อหังการและมมังการเกี่ยวข้องกับเรื่องทางกายภาพนี้ที่จริงเราเองก็สามารถสังเกตเห็นได้ เราทุกคนรักลูกเพราะลูกนั้นเป็นเลือดเนื้อของเรา นี่คือความจริงที่ทุกคนทราบดี ความรักที่พ่อแม่มีให้แก่ลูกนั้นเป็นความรักที่ไม่มีเงื่อนไข แม้บางคนทำงานหนักตรากตรำ หาบของขายอยู่ข้างถนนวันแล้ววันเล่าท่ามกลางเปลวแดดและฝุ่นควันเพื่อส่งลูกเรียนหนังสือ อะไรคือพลังผลักดันให้หญิงคนหนึ่งต้องทำงานหนัก ไม่คิดถึงตัวเองแม้แต่น้อย คิดเพียงอย่างเดียวว่าทำอย่างไรลูกจึงจะมีชีวิตที่ดีกว่าเธอ คำตอบที่เราทุกคนอาจตอบได้ตรงกันอย่างไม่ต้องลังเลก็คือ พลังของความรัก

ความรักนั้นมาจากไหน บางคนอาจคิดว่าเรื่องนี้สิ้นสุดแล้ว ไม่ต้องการคำอธิบายใดๆอีกแล้ว ความรักก็คือความรัก สิ่งนี้เป็นธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์ แต่คำถามนี้หากตอบตามทัศนะของพุทธศาสนา เราจะได้รับคำอธิบายว่า ความรักของพ่อแม่มีส่วนหนึ่งคือการแสดงตัวของอุปาทาน เรายึดว่าลูกเป็นของเรา เมื่อลูกเป็นของเรา เราจึงพยายามเพื่อลูกของเรา แม้ว่าตัวเราจะลำบากก็ตาม มีเด็กที่น่าสงสารมากมายในโลกนี้ แต่เราก็ไม่คิดจะช่วยเด็กเหล่านั้น เพราะเด็กเหล่านั้นไม่ใช่ลูกของฉันตามความรู้สึกของเรานั่นเอง

คำถามเดียวกันนี้หากตอบตามทัศนะของลัทธิदारวิน คำตอบจะออกมาในอีกลักษณะหนึ่ง ตามความคิดของนักคิดในลัทธิदारวิน

ลูกไม่ใช่อะไรหากแต่คือตัวแทนที่เราก็อปปี้หรือทำสำเนาไว้ด้วย จุดประสงค์หลัก(ที่เราไม่จำเป็นต้องรู้ตัว)อันได้แก่การทำหน้าที่สืบทอดยีนภายในตัวของเรา มองจากแง่นี้ ความรักที่พ่อแม่มีให้ลูกนั้นเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านชีววิทยาอย่างแยกไม่ออก ทำไมเราจึงไม่รักลูกคนอื่น ทำไมเราจึงจะจงรักเฉพาะลูกของเรา¹²² คำตอบคือเพราะลูกคนอื่นไม่มีความเกี่ยวข้องในเชิงชีววิทยากับเรา แต่เรากับลูกมีข้อเท็จจริงในทางชีววิทยากล่าวคือยีนเชื่อมโยงอยู่ ข้อเท็จจริงนี้คือที่มาของสัญชาตญาณในการปกป้องลูก เราไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่นนอกจากต้องแสดงพฤติกรรมไปตามทิศทางที่ปัจจัยทางชีววิทยาในตัวเราบงการ

ในชีวิตของคนเรา กิจกรรมต่างๆที่เรากระทำอยู่แม้จะมีมากมาย แต่ก็สามารถทอนลงเป็นกิจกรรมพื้นฐานได้ไม่กี่เรื่อง หนึ่งในบรรดากิจกรรมพื้นฐานที่มนุษย์เราแสดงออกอยู่ตลอดเวลาในชีวิตก็คือกิจกรรมการแสวงหาและสะสมเพื่อลูก เราทำงานหนักเพื่ออะไร เมื่อเราคิด เราคิดถึงใครเป็นอันดับแรก บางครอบครัวที่มีปัญหาเรื่องการให้กำเนิดบุตรยาก เราจะพบว่าคนเหล่านั้นต่างก็

¹²² ใจความตรงนี้ผู้เขียนต้องการกล่าวว่า ความรักลูกเป็นความรักที่ถูกจัดอันดับไว้ต้นๆ ในชีวิตจริงเราจะพบว่าเราเองก็มีความรักความเอื้ออาทรให้แก่เด็กๆอื่นที่ไม่ใช่ลูกเรา ผู้เขียนเองบริจาคเงินสำหรับช่วยเหลือเด็กด้อยโอกาสอยู่บ้างเท่าที่ฐานะและโอกาสจะเอื้ออำนวย ท่านผู้อ่านเองก็คงเป็นเช่นเดียวกันนี้ จะอย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว ความรักลูกของตนเองก็เป็นสัญชาตญาณพื้นฐานที่สุด สมมติว่าลูกผู้เขียนกับเพื่อนของเขาประสบอุบัติเหตุอย่างแรงและจะรอดก็ด้วยเลือดชนิดที่มีอยู่ในตัวของผู้เขียนเท่านั้น ผู้เขียนมีเลือดจำกัด ให้ได้เพียงคนเดียว ซึ่งก็แปลว่าถ้าช่วยคนหนึ่ง อีกคนก็จะตาย ท่านผู้อ่านคงนึกออกว่าผู้เขียนต้องให้เลือดนี้แก่ลูกแน่นอน แม้ว่าจะสงสารเด็กอีกคนอย่างไรก็ตาม นี่คือนานาจอของความรักลูกอันเป็นสัญชาตญาณสากล สัญชาตญาณนี้ลัทธิดาร์วินเชื่อว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องยีนอย่างไม่มีทางแยกออก

พยายามเต็มสุดความสามารถที่จะให้กำเนิดบุตร ที่เทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่พัฒนาไปมากส่วนหนึ่งก็มาจากความจำเป็นในการที่จะหาวิธีช่วยเหลือครอบครัวที่ไม่สามารถมีบุตรได้ตามธรรมชาติเหล่านั้นเอง ความรักและผูกพันในลูกนั้นมีอานุภาพแรงมากถึงขนาดว่าในบางสถานการณ์พ่อแม่ก็พร้อมจะเสียสละชีวิตของตนเพื่อลูกได้ ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูกนี้เป็นความงดงามเรื่องนี้ลัทธิดาร์วินไม่ปฏิเสธ สิ่งที่ลัทธิดาร์วินต้องการศึกษาคือ อะไรเป็นปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังความรักความผูกพันอันงดงามนี้ แล้วผลการศึกษาค้นคว้าก็มาจบลงที่เรื่องของข้อเท็จจริงทางชีววิทยาในระดับลึกที่ฝังอยู่ในเนื้อในตัวของเราทุกคนนี่เอง การที่พ่อแม่ตายเพื่อลูกได้นั้นเราจะเข้าใจได้ก็ด้วยการพิจารณาว่าพ่อแม่เป็นเบี้ยที่ถูกใช้ในกระบวนการสืบทอดกระแสแห่งยีนอันมีพลังนั้นเท่านั้น

กระแสแห่งยีนจะยังคงไหลไปข้างหน้า.. ผ่านพาหะหรือตัวเบี้ยทั้งหลายรุ่นแล้วรุ่นเล่า.. ตัวเบี้ยเหล่านี้มีภารกิจหลักคือการปกป้องให้กระแสแห่งยีนนั้นไหลไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ความรักความเสียสละที่พ่อแม่มีให้ลูกหรือที่เผ่าพันธุ์เดียวกันมีให้แก่อนั้นสามารถอธิบายได้ด้วยเรื่องภารกิจหลักของตัวเบี้ยที่กล่าวมานี้ทั้งสิ้น ชีวิตแทบจะทั้งสิ้นไม่รู้ว่าตนเองกำลังเล่นบทบาทของตัวเบี้ยนี้อยู่ มนุษย์แม้จะฉลาดอย่างไรเมื่อเทียบกับสิ่งมีชีวิตอื่นในโลก แต่เราก็ไม่สามารถรู้จักตัวตนของเราได้หมด ดอร์กินส์กล่าวเอาไว้ในหนังสือ *The Selfish Gene* ว่า มนุษย์เราในแง่หนึ่งก็ไม่ต่างจากหุ่นยนต์ที่ถูกกำหนดบทบาทไว้ล่วงหน้าแล้วโดยกลไกทางชีววิทยา หุ่นยนต์นี้ได้รับอนุญาตให้รู้บางสิ่งเกี่ยวกับตัวเอง แต่ไม่ได้รับ

อนุญาตให้รู้บางสิ่งที่ลึกไปกว่านั้น ความรักความเสียสละความเอื้ออาทรและมิตรภาพคือปรากฏการณ์ในระดับที่ชีวิตเราได้รับอนุญาตให้สัมผัส แต่ที่มาของปรากฏการณ์เหล่านี้อันได้แก่ความเร้นลับเกี่ยวกับกลไกการทำงานเพื่อปกป้องตนเองของยีนเป็นความจริงในระดับลึกที่ธรรมชาติไม่เปิดโอกาสให้เราารู้ได้เห็นตรงๆ ทุกข์ตามทัศนะของพุทธศาสนานั้นคืออาการที่ชีวิตต้องดิ้นรนไปข้างหน้าอย่างไม่อาจหยุดยั้ง การที่ลัทธิดาร์วินอธิบายให้เราเห็นภาพชีวิตโดยอุปมาว่ากระบวนการสืบต่อชีวิตจากรุ่นหนึ่งไปหาอีกรุ่นหนึ่งเปรียบได้กับกระแสน้ำที่ไหลไปข้างหน้า โดยมีภารกิจหลักแฝงอยู่ในกระบวนการนี้กล่าวคือการสืบทอดยีน ย่อมทำให้เราเข้าใจทุกข์ของชีวิตได้ในอีกแง่มุมหนึ่ง ทุกข์นี้คือทุกข์ในรูปของการดิ้นรนเพื่อให้ตัวเองอยู่เป็นนิรันดร์ของยีน ยีนนั้นโดยตัวมันเองก็ตกอยู่ภายใต้กฎอนิจจัง ยีนแต่ละหน่วยไม่สามารถดำรงอยู่เป็นนิรันดร์ได้ แต่ยีนก็ฉลาดที่จะเรียนรู้ว่าภายในกระบวนการสืบทอดระหว่างหน่วยของยีนนั้นสามารถส่งผ่านรหัสบางอย่างที่จะทำให้ความเป็นมันดำรงอยู่ได้ตลอดไป ดอร์กินส์กล่าวเปรียบเทียบเรื่องนี้ว่า เหมือนการที่เราถ่ายสำเนาเอกสารด้วยเครื่องถ่ายเอกสารเรามีต้นฉบับอยู่ใบหนึ่ง ผ่านไปร้อยปีเมื่อต้นฉบับนั้นเก่ากรอบ เราก็ถ่ายสำเนาลงในกระดาษแผ่นใหม่ ด้วยการกระทำเช่นนี้ เราสามารถเก็บต้นฉบับนั้นไว้ก็ร้อยก็พันปีก็ได้ เราทุกคนคือสำเนากระดาษแผ่นหนึ่งที่บรรจุข้อความอันสืบทอดมาจากต้นฉบับดั้งเดิมก่อนเราจะตาย เราจะถ่ายสำเนาคือลูกเอาไว้ ลูกหลานเหลนโหลนของเราก็จะทำอย่างนั้นต่อๆกันไป นี่คือสถานะที่เรียกว่าทุกข์ โดยที่ทุกข์นี้จะมองในระยะยาวในรูปของกระแสแห่งทุกข์ที่มียีนเป็นผู้

เล่นบทบาทหลักก็ได้ หรือจะมองในระยะสั้นในรูปของทุกข์ในชีวิตแต่ละชีวิตที่ถูกบงการโดยยีนให้เล่นบทบาทของตัวเบี้ยผู้ต้องเสียสละอะไรต่อมิอะไรมากมายเพื่อให้กระแสน้ำยีนนั้นดำเนินต่อไปก็ได้

การเอาชนะทุกข์ต้องพิจารณาชีวิต อย่างเป็นองค์รวม

เป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามคำสอนของพุทธศาสนาคือการดับทุกข์ คำสอนเรื่องการดับทุกข์ในชีวิตของพุทธศาสนานี้เริ่มต้นด้วยการพิจารณาความจริงเกี่ยวกับตัวเราเสียก่อน เมื่อพิจารณาความจริงนั้นจนเห็นถ่องแท้แล้ว พุทธศาสนาก็สอนว่าจะเอาชนะทุกข์นั้นได้อย่างไร ทุกข์ตามทัศนะของพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับความรู้สึกว่ามีตัวฉันและของฉัน¹²³ เมื่อสัตยชาติญาณสองตัวนี้คือรากเหง้าของทุกข์ วิธีที่ตรงไปตรงมาที่สุดในการดับทุกข์ก็คือจัดการกับสัตยชาติญาณสองประการที่กล่าวมานี้ ปกติเมื่อกล่าวถึงกระบวนการจัดการกับกิเลสตัณหาอุปาทานหรือที่สรุปรวมว่าอหังการและมมังการ ผู้ศึกษาพุทธศาสนาจะนึกถึงหลักอริยมรรคมีองค์แปดหรือไม่ก็หลักไตรสิกขาอันได้แก่ศีลสมาธิและปัญญา ข้อปฏิบัติตามประการนี้อาจดูไม่ค่อยมีปัญหาในแง่ทฤษฎีหากเราเข้าใจว่าอหังการหรือมมังการนั้นเป็นเรื่องของใจ แต่เมื่อใดก็ตามที่เราเข้าใจว่าอหังการและมมังการส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางชีววิทยาภายในตัวเราด้วย การอธิบายศีลสมาธิและปัญญาน่า

¹²³ ตรงนี้เป็นการกล่าวอย่างสรุป ใน *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตัณหา ๓ ประการคือที่มาของความทุกข์ ตัณหาทั้งสามนั้นกล่าวในอีกแง่มุมหนึ่งก็คืออหังการและมมังการนั่นเอง

จะต้องทำอะไรมากไปกว่าที่อธิบายกันอยู่

เพื่อให้เข้าใจประเด็นที่ผู้เขียนกำลังเสนออยู่นี้ดีขึ้น ผู้เขียนขอ ยกตัวอย่างปัญหาหลักปัญหาหนึ่งที่นักบวชในทุกศาสนาต้อง เผชิญหน้าเหมือนกันคือปัญหาการควบคุมและเอาชนะความรู้สึก ทางเพศ ศาสนาส่วนใหญ่ในโลกมักเห็นคล้ายๆกันว่าสัตถุชาตญาณ ทางเพศเป็นเรื่องที่ต่ำในระดับสัตถุชาตญาณของสัตว์ มนุษย์ในฐานะ ผู้ประเสริฐต้องรู้จักควบคุมและพยายามเอาชนะสัตถุชาตญาณที่ว่ำนี มหาตมา คานธีเองเคยเขียนเอาไว้ในหนังสือเรื่อง *The Story of My Experiments with Truth* ว่า ความรู้สึกทางเพศทำให้ท่าน รู้สึกผิดอย่างรุนแรง เรื่องมีว่าช่วงเวลาหนึ่งบิดาของท่านป่วยหนัก วันที่บิดาจะเสียชีวิตนั้นท่านไม่ได้อยู่เฝ้าเพราะคิดถึงภรรยา ขณะที่ กำลังอยู่กับภรรยาสองต่อสองในห้องนอนนั้นคนรับใช้ก็มาเคาะ ประตูบอกว่าบิดาท่านเสียชีวิตเสียแล้ว เรื่องนี้ฝังใจท่านมาก ดัง ข้อความที่ท่านเขียนเอาไว้ว่า

It was 10-30 or 11 p.m. I was giving the massage. My uncle offered to relieve me. I was glad and went straight to the bed-room. My wife, poor thing, was fast asleep. But how could she sleep when I was there? I woke her up. In five or six minutes, however, the servant knocked at the door. I started with alarm. ‘Get up,’ he said, ‘Father is very ill.’ I knew of course that he was very ill, and so I guessed what ‘very ill’ meant at that moment. I sprang out of bed. ‘What is the matter? Do tell me!’ ‘Father is no more.’ So all was over! I had but to wring my hands. I felt deeply ashamed and miserable. I ran to my father’s room. *I saw that, if animal passion had not blinded me. I should have been spared the torture of separation from my father during his last moments. I should have*

*been massaging him, and he would have died in my arms.*¹²⁴

ตลอดชีวิตของคานธีนั้นท่านพยายามต่อสู้เอาชนะความต้องการทางเพศ ผู้ใกล้ชิดกับท่านหลายคนกล่าวว่าทุกครั้งที่ท่านพบว่าตนเองไม่สามารถเอาชนะสิ่งนี้ได้ ท่านจะรู้สึกผิดหวังอย่างรุนแรงตามประวัตินั้นคานธีถือกามวิริติ(คือตกลงกับภรรยาท่านว่าจะอยู่กันฉันเพื่อนไม่ยุ่งเกี่ยวในทางเพศ)ตอนอายุอยู่ระหว่างสี่สิบเศษๆ มีผู้วิจารณ์ว่าประสบการณ์ในวัยหนุ่มที่ท่านเล่าไว้ข้างต้นน่าจะมีอิทธิพลต่อทัศนคติของท่านในเรื่องเพศ กรณีของท่านมหาตมาคานธีนี้ผู้เขียนถือว่าเป็นตัวอย่างที่ค่อนข้างดีที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อคำสอนในทางศาสนาปะทะกับข้อเท็จจริงในทางชีววิทยา ผลที่ตามมาก็คือความขัดแย้งภายในใจของคนเราอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ในส่วนของศาสนาอื่นๆ อย่างเช่นคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก มีอดีตกบถหลวงคาทอลิกท่านหนึ่งเขียนหนังสือออกมาสองเล่ม เล่มแรกชื่อ *A Secret World : Sexuality and the Search for Celibacy* และอีกเล่มหนึ่งคือ *Sex, Priests and Power: Anatomy of a Crisis*¹²⁵ เล่มแรกนั้นผู้เขียนนำเสนอว่า โลกของนักบวชคาทอลิกต้องต่อสู้อะไรมากมายโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือความต้องการทางเพศเพื่อบรรลุชีวิตในอุดมคติของนักบวช ส่วนเล่มที่สองเป็นการขยายความปัญหาที่กล่าวเอาไว้ในเล่มแรก เราจะพิจารณาเล่มที่สอง ในส่วนต้นๆ ของหนังสือผู้

¹²⁴Mohandas K. Gandhi, *The Story of My Experiments with Truth*, The Internet Version, Part One, Section: My Father's Death and My Double Shame.

¹²⁵A.W. Richard Sipe, *A Secret World: Sexuality and the Search for Celibacy*, New York; Brunner/Mazel, 1990; A.W. Richard Sipe, *Sex, Priests and Power: Anatomy of a Crisis*, London: Cassell, 1995.

แต่งได้รายงานข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เหมาะสมของนักบวชคาทอลิกเอาไว้มาก (ผู้แต่งเคยเป็นบาทหลวงมาก่อนจึงมีข้อมูลมาก) เมื่อรายงานข้อมูลอันเป็นข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์แล้วผู้แต่งก็วิเคราะห์ว่า นักบวชคาทอลิกได้รับการอบรมมาให้มองว่ากามารมณ์เป็นสิ่งชั่วร้าย แต่นักบวชทั้งหลายยังเป็นมนุษย์ซึ่งตามธรรมชาติต้องมีความปรารถนาในกามารมณ์ คำสอนในทางศาสนาจึงทำให้เกิดการเก็บกด การเก็บกดนั้นก่อให้เกิดทุกข์ เมื่อมีทุกข์กลไกของชีวิตจะหาทางปลดปล่อยอย่างเป็นอัตโนมัติ ทางออกในเรื่องนี้จึงได้แก่การแสดงออกในทางอื่นที่ไม่ใช่ทางปกติเช่นการแสดงอำนาจในทางที่ผิด (การละเมิดทางเพศที่กระทำต่อพระวาสาในหลายรูปแบบเช่นกระทำต่อเด็ก สตรี และแม้แต่ชายด้วยกันโดยอาศัยฐานะที่เหนือกว่าคือความเป็นพระสงฆ์และเงิน) หรือไม่ก็แสดงออกในรูปการช่วงชิงอำนาจกันเองในศาสนจักร

ในส่วนของพุทธศาสนา ผู้เขียนคิดว่าในช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมาข้าพเจ้าที่ปรากฏผ่านสื่อมวลชนเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของพระสงฆ์ไทยในเรื่องทางเพศปรากฏค่อนข้างมาก เมื่อประมาณสามปีที่ผ่านมา มูลนิธิของเอกชนบางแห่งที่ทำงานด้านการช่วยเหลือเด็กและเยาวชนที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศเปิดเผยว่าพระสงฆ์เป็นหนึ่งในบรรดาบุคคลที่มีพฤติกรรมละเมิดทางเพศต่อเด็กและเยาวชน ข้อมูลนี้เป็นเรื่องที่เราไม่สามารถเลี่ยงได้เพราะเป็นข้อมูลจากคดีที่อยู่ในมือของตำรวจ ส. ศิวรักษ์ซึ่งเป็นผู้รู้เรื่องในวงการคณะสงฆ์ไทยเป็นอย่างดีเคยกล่าวถึงเรื่องทำนองนี้เอาไว้ว่า

ข้าพเจ้าเห็นว่าสมณศักดิ์พระนั้นเวลานี้เฟื่องเต็มที่แล้ว พระที่สามารถไม่

ค่อยได้ทำงาน ถ้าหนุ่มน้อยก็พาลสึกหาลาเพศไปเลย ไหนจะถูกกดเรื่อง การงาน การศึกษา... บางรูปท่านมัวแต่ติดกิจนิมนต์ มัวแต่ทำงานการหาสมัคร พรรคพวก มัวแต่ยึดอำนาจอาณาเขตเอาการงานมาบังการเสียคนเดียว โดยไม่ ให้ คนอื่นๆ ขึ้นช่วย แล้วท่านจะเอาเวลาที่ไหนไปพิจารณาธรรมเพื่อนำตนให้พ้น ทุกข์¹²⁶

อาจารย์สุลักษณ์วิเคราะห์ว่าปัญหาในวงการคณะสงฆ์นั้นส่วน หนึ่งมาจากการที่พระสงฆ์ต้องถือพรหมจรรย์คือไม่เกี่ยวข้องในทาง เพศ ในกรณีที่พระสงฆ์รูปนั้นสามารถปฏิบัติธรรมจนสามารถทำให้ ความต้องการทางเพศไม่เป็นปัญหาสำหรับท่านอีกต่อไป ชีวิตทาง ศาสนาของท่านก็จะดำเนินไปอย่างสงบสุข แต่สำหรับพระสงฆ์ที่ ไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ ก็จะเกิดการเก็บกด เมื่อเก็บกดก็เลยไป แสดงออกในทางใช้อำนาจเป็นการชดเชย¹²⁷ ผู้เขียนเคยอยู่ใน วงการคณะสงฆ์มานานพอสมควร ยอมรับว่าสิ่งที่อาจารย์สุลักษณ์ พูดเอาไว้่นั้นเป็นความจริง ที่กล่าวมานี้ไม่ได้หมายความว่าผู้เขียน มองว่าพระสงฆ์ไทยปัจจุบันเป็นบุคคลที่เราไม่ควรเคารพนับถือ เรามีพระสงฆ์ที่น่าเคารพศรัทธาจำนวนมาก แต่เราก็ต้องยอมรับ เหมือนกันว่ามีไม่น้อยที่ประพฤติตนเลื่อมเสีย และแม้ในส่วนของ พระสงฆ์ที่ประพฤติตนเลื่อมเสียนี้ ผู้เขียนคิดว่าเราก็ควรมอง อย่างพยายามหาทางช่วยกันแก้ไขในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็น ของกลางของเราทุกคน

¹²⁶ ส. ศิวรักษ์, *คัมภีร์สองพระ*, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ลายสือไทย, ๒๕๒๒, หน้า ๑๘๘, ๑๘๙.

¹²⁷ ข้อวิเคราะห์ของอาจารย์สุลักษณ์ทำนองนี้จะปรากฏผ่านงานเขียนและงานพูดของท่าน เสมอ ครั้งหนึ่งผู้เขียนเคยไปร่วมอภิปรายกับอาจารย์สุลักษณ์ที่มหาจุฬาลงกรณราช- วิทยาลัย ราวๆ ปี ๒๕๔๑ การอภิปรายนั้นเนื้อหาส่วนหนึ่งเราพูดกันด้วยเรื่องพระสงฆ์กับ กามารมณ์ อาจารย์สุลักษณ์ได้วิเคราะห์อย่างที่กำลังมาข้างต้น

อดีตบาทหลวงคาทอลิกที่เขียนหนังสือตามที่กล่าวมาข้างต้น ได้กล่าวเอาไว้ในตอนท้ายๆของหนังสือเรื่อง *Sex, Priests and Power* ว่า ถึงเวลาแล้วที่คริสต์ศาสนิกายโรมันคาทอลิกจะต้องทบทวนทัศนคติของตนเกี่ยวกับเรื่องกามารมณ์ ข้อเสนอของท่านผู้นี้คือ กามารมณ์ไม่ควรถูกมองว่าเป็นสิ่งชั่วร้ายเพราะมันเป็นข้อเท็จจริงในทางชีววิทยา และในแง่คำสอนนั้นท่านผู้เขียนเชื่อว่าคริสต์ศาสนายุคแรกๆคือยุคของพระเยซูไม่มีทัศนคติในทางลบต่อกามารมณ์¹²⁸ ในที่ที่เราจะไม่พิจารณาประเด็นด้านคำสอน แต่จะพิจารณาประเด็นที่ผู้เขียนตีความว่า ปัญหาหนักที่พระสงฆ์คาทอลิกผู้ถือหลักคำสอนเรื่องพรหมจรรย์กำลังเผชิญหน้ากันอยู่ทั่วศาสนจักรเวลานี้คือปัญหาความขัดแย้งอันเกิดจากการที่ท่านเหล่านี้เป็นสมาชิกของโลกสองโลกที่ขัดแย้งกันในเวลาเดียวกัน โลกหนึ่งคือโลกแห่งพระธรรม ส่วนอีกโลกหนึ่งคือโลกแห่งข้อเท็จจริงทางชีววิทยา

ในทางพุทธศาสนา ดูเหมือนว่าท่านพุทธทาสจะมองเห็นข้อเท็จจริงในเรื่องนี้และพยายามนำเสนอแนวทางในการแก้ ในบทความเรื่อง *ปมเชื่อง* ของท่านที่เราพิจารณากันมาแล้วในบทต้นๆ ท่านพุทธทาสวิเคราะห์ว่ากามารมณ์นั้นเมื่อก้าวจนถึงรากเหง้าสุดท้ายก็คือการแสดงตัวออกมาในอีกแง่มุมหนึ่งของอหังการและมมังการ ทัศนคติของท่านตรงนี้คล้ายคลึงกับทัศนคติของลัทธิดาร์วินตามทัศนคติของลัทธิดาร์วินนั้น ยินจะพยายามอย่างเต็มที่ที่จะรักษา

¹²⁸ A.W. Richard Sipe, *Sex, Priests and Power: Anatomy of a Crisis*, London: Cassell, 1995, pp. 187-194.

ตัวมันเองให้อยู่รอดต่อไป การที่ยืนจะอยู่ได้เรื่อยไปนั้นต้องอาศัย การมีพาหะสำหรับรับช่วงส่งต่อมันไปเป็นช่วงๆ กามารมณ์(ในกรณีของคนและสัตว์)และสัญชาตญาณในการสืบต่อเผ่าพันธุ์(ในกรณีของพืช)นั่นคือปรากฏการณ์ที่เกิดจากการบงการของยีนที่เห็น แก่ตัว ท่านพุทธทาสตีความว่าอหังการและมมังการนั้นเป็น สัญชาตญาณที่มุ่งรักษาปกป้องและสืบทอดความเป็นฉันเอาไว้ กามารมณ์เป็นผลงานตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นเพื่อดำรงความเป็นฉัน ในสิ่งมีชีวิตต่างๆ เมื่อมองว่ากามารมณ์เป็นเรื่องที่ฝังอยู่ในเนื้อตัว ของเรา แนวทางการปฏิบัติต่อสิ่งนี้ที่ท่านพุทธทาสเสนอจึงแบ่ง ออกเป็นสองระดับคือ ในระดับของคนธรรมดาทั่วไป กามารมณ์ อาจพิจารณาได้ว่าไม่ใช่เรื่องเสียหาย กามสุขตามคำสอนของพุทธ- ศาสนานั้นเป็นสิ่งที่ไม่ขัดแย้งกับชีวิตของฆราวาส ระดับนี้อาจ เรียกว่าการปฏิบัติเชิงยอมรับข้อเท็จจริงทางชีววิทยา ระดับที่สอง คือระดับของนักบวช นักบวชนั้นเป็นผู้มีเป้าหมายเฉพาะเป็นพิเศษ ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นการทำทลายข้อเท็จจริงทางชีววิทยา ท่านพุทธ- ทาสแม้จะพยายามวิเคราะห์กามารมณ์อย่างค้ำนึ่งถึงที่มาทาง ชีววิทยา แต่เมื่อถึงที่สุดแล้วท่านก็เชื่ออย่างที่ว่าชาวพุทธทั้งหลาย เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพที่จะเอาชนะสิ่งที่ธรรมชาติหยาบยื่นให้ พระสงฆ์นั้นหากเอาจริงเอาจังกับการปฏิบัติธรรม เมื่อถึงที่สุดแล้ว จะสามารถเอาชนะสัญชาตญาณทางเพศตลอดจนการแสดงตัวใน รูปอื่นๆของอหังการและมมังการได้ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธ- เจ้า และพระอรหันตสาวกทั้งหลายคือตัวอย่างของบุคคลที่สามารถ เอาชนะสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ได้อย่างสิ้นเชิง

การที่ท่านพุทธทาสกล่าวว่าจริยธรรมในระดับโลกียะของพุทธ-

ศาสนาเป็นจริยธรรมที่ยอมรับกามารมณ์ยังแฝงความหมายต่อไปว่า ในกรณีที่นักบวชเห็นว่าตนเองไม่พร้อมที่จะฝ่าไปข้างหน้าเพื่อไปถึงนิพพานอันเป็นอุดมคตินั้น ยังมีทางให้เลือกคือเดินกลับ จุดนี้อาจเป็นจุดดีของจริยธรรมแบบพุทธ อดีตบาทหลวงที่กล่าวถึงข้างต้นกล่าวเอาไว้ในหนังสือเรื่อง *Sex, Priests and Power* ว่า จริยธรรมของคาทอลิกนั้นเปิดทางเอาไว้ทางเดียวคือต้องไปข้างหน้า ลอยกลับไม่ได้ การปิดไม่ให้มีทางหนีทีไล่เช่นนี้คือที่มาของแรงกดดันมหาศาลที่กลายมาเป็นระเบิดเวลาของศาสนจักรเอง ดูเหมือนว่าท่านผู้นี้จะเชื่อว่าสิ่งที่เราพยายามสู้รบเอาชนะนั้นถ้าเป็นเรื่องที่ถูกกำหนดมาตามธรรมชาติปวงการที่เราจะพยายามสู้รบ¹²⁹ ยิ่งหากมองตามมุมมองของลัทธิคาร์วินที่ว่า ตัวเราเวลานี้มีสองภาค ภาคหนึ่งเราคือชีวิตที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาสั้นๆของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ อีกภาคหนึ่งเราคือสิ่งที่มีอายุมายาวนานนับได้หลายล้านปี สัญชาตญาณทางเพศที่ฝังอยู่ในตัวเรานี้เป็นผลสะสมของกระบวนการเรียนรู้ที่ยาวนานของยีนที่จะรักษาการดำรงอยู่ของมันเอาไว้ให้เป็นอมตะ สองภาคของเราเวลานี้กำลังขับเคี่ยวเอาชนะกัน แต่ที่ตัวตนภาคที่มีประวัติความเป็นมาเพียงไม่กี่สิบปีจะเอาชนะตัวตนภาคที่มีอายุมายาวนานหลายล้านปีจะเป็นไปได้หรือไม่ นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

ผู้เขียนคงไม่อยู่ในฐานะที่จะนำเสนอว่า ความขัดแย้งระหว่างอุดมคติทางศาสนากับข้อเท็จจริงในทางชีววิทยาที่เกิดขึ้นภายในกระบวนการขัดเกลาเพื่อไปถึงเป้าหมายสูงสุดในทางศาสนานั้น

¹²⁹ A.W. Richard Sipe, *Sex, Priests and Power: Anatomy of a Crisis*, London: Cassell, 1995, pp. 187-189.

ควรได้รับการจัดการอย่างไร เพราะปัญหานี้เป็นปัญหาใหญ่เกินกว่าที่คนผู้เดียวจะคิดหาทางออก จะอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็มีข้อเสนอบางอย่างที่คิดว่าน่าจะเป็นประโยชน์สำหรับการคิดหาหนทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวนี้ สิ่งแรกที่สุดที่ผู้เขียนขอแสดงความคิดเห็นก็คือ เมื่อกล่าวถึงที่มาของทุกข์ตามหลักพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์จะทรงหมายเอากิเลส ๓ ตัวหลักๆ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ เฉพาะโลภะนั้นบางที่ท่านก็ใช้คำว่า ราคะแทน (ดังวณะที่ว่าเมื่อใดก็ตามที่ราคะโทสะและโมหะถูกขจัดไป นิพพานก็ปรากฏ) สิ่งที่เราสมัยนี้เรียกกันว่ากามารมณ์นั้น จัดเป็นส่วนหนึ่งของราคะ แต่เป็นที่น่าประหลาดใจว่า จุดเล็กๆจุดนี้กลับได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษมากกว่ากิเลสตัวอื่นๆ ตามหลักพุทธศาสนานั้น โมหะถือได้ว่าเป็นกิเลสที่ละเอียดที่สุดและมีผลเป็นความทุกข์ต่อชีวิตของเราอย่างลึกซึ้งที่สุด ราคะนั้นท่านกล่าวว่าเป็นตัวก่อทุกข์ชนิดเบาบางที่สุดในบรรดากิเลสหลักๆทั้งสามตัวที่กล่าวมานี้ (ท่านจำแนกว่าโทสะมีโทษมากแต่หายไว โมหะมีโทษมากและหายช้า ส่วนราคะโทษน้อยแต่หายช้า หายในที่นี้หมายถึงสลัดออกไปจากจิตใจ) การที่คณะสงฆ์ถือเรื่องกามารมณ์เป็นเรื่องใหญ่น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดสิ่งที่วิชาจิตวิทยาเรียกว่าการเก็บกดและหาทางระบายออกเป็นโทสะและโมหะอย่าง ที่อาจารย์สุลักษณ์ตั้งข้อสังเกต

การที่ศาสนาองกามารมณ์คล้ายกันคือมองในเชิงลบผู้เขียนเข้าใจว่าน่าจะมาจากปัจจัยสองประการ ประการแรก ศาสนาพยายามที่จะยกระดับชีวิตมนุษย์ให้อยู่เหนือชีวิตแบบสัตว์ ศาสนาทุกศาสนาเชื่อในความเป็นสัตว์ประเสริฐของมนุษย์ ประการที่สอง

ในบรรดาพฤติกรรมที่แสดงความเป็นสัตว์ในตัวมนุษย์ชัดเจนที่สุด กามารมณ์ดูจะเป็นอันดับหนึ่ง (ขอให้สังเกตคำพูดของท่าน มหาตมา คานธีที่พูดเรื่องกามารมณ์ซึ่งยกมาแสดงข้างต้นจะเห็นว่า ท่านใช้คำที่รุนแรงในการระบุถึงสิ่งนี้ นี่เป็นอิทธิพลของศาสนา) สิ่ง ที่ผู้เขียนอยากตั้งเป็นข้อสังเกตก็คือ หากเราตัดประเด็นด้านความ ชัดเจนออกไปแล้วพิจารณาเฉพาะลักษณะหรือประเภท เราจะ พบว่าพฤติกรรมหรือสัญชาตญาณจำนวนมากของเราก็คือ พฤติกรรมหรือสัญชาตญาณประเภทเดียวกับสัตว์นั่นเอง ดาร์วิน เชื่อว่าไม่มีพฤติกรรมใดของมนุษย์ที่อาจกล่าวได้ว่าแตกต่างจาก สัตว์ งานค้นคว้าของดาร์วินที่กระทำมาตลอดชีวิตต้องการพิสูจน์ สิ่งนี้ ในทัศนะของลัทธิดาร์วิน การที่เราจะมีสถานะเป็นสัตว์ ประเภทหนึ่งไม่น่าจะดูคมองว่าเป็นเรื่องเสียหาย (เพราะจริงๆแล้ว เราก็คือเป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว!) เรื่องสำคัญที่เราควรจะทำให้ความสนใจ น่าจะอยู่ที่ว่าเราจะพัฒนาความเป็นสัตว์ในตัวเราให้สูงและประณีต ขึ้นเท่าที่ธรรมชาติจะเอื้ออำนวยได้อย่างไรต่างหาก พุทธศาสนา นิกายวัชรยานดูจะตระหนักถึงข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ พุทธศาสนา นิกายนี้จึงไม่ปฏิเสธเรื่องกามารมณ์ นอกจะไม่ปฏิเสธแล้วยังเห็น ต่อไปด้วยว่า การยอมรับกามารมณ์และใช้มันอย่างชาญฉลาดกลับ จะช่วยให้เราสามารถดับทุกข์ในชีวิตได้¹³⁰ วัชรยานเชื่อว่าสิ่งที่พุทธ- ศาสนามีพันธกิจที่จะต้องขจัดจะต้องเป็นสิ่งที่ไม่ใช่เรื่องทางกาย- ภาพที่บริสุทธิ์ นิกายวัชรยานเข้าใจว่ากามารมณ์เป็นเรื่องทาง

¹³⁰ ผู้สนใจแนวคิดของนิกายวัชรยานในเรื่องกามารมณ์นี้ขอแนะนำให้อ่าน Miranda Shaw, *Passionate Enlightenment: Women in Tantric Buddhism*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

กายภาพที่ไม่มีค่าทางจริยธรรมในตัวเอง(คือพูดไม่ได้ว่าดีหรือไม่ดี)เหมือนกับความต้องการอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค หากกามารมณ์จะมีโทษ กามารมณ์นั้นจะต้องเป็นไปในลักษณะที่เกินเลยไปจากขอบเขตอันเป็นเรื่องทางกายภาพที่บริสุทธิ์ เหมือนการกินอาหารเพื่อสืบทอดชีวิตเป็นเรื่องที่ไม่อาจตำหนิได้ในทางจริยธรรม แต่การดิ้นรนชวนขวายหาอาหารดีๆ แพงๆ มาบริโภคจนทำให้ชีวิตสูญเสียความสงบอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่สามารถตำหนิได้ในทางจริยธรรม

เราเคยถามกันบ้างไหมว่า ทำไมเราจึงต้องหายใจ ต้องกินข้าว ต้องสวมเสื้อผ้า ต้องอาศัยอยู่ในบ้านเรือน ต้องกินยาเมื่อเจ็บป่วย เราอาจไม่เคยถาม เรารู้เพียงว่านี่คือสิ่งที่เราต้องทำ หากพิจารณาจากมุมมองของลัทธิดาร์วิน พฤติกรรมเหล่านี้ดำเนินไปตามคำสั่งทางชีววิทยาที่อาจสืบสาวไปจนสุดที่เรื่องของยีน เราต้องทำสิ่งเหล่านี้เพื่อให้เราทำหน้าที่ของพาหะการสืบทอดความเป็นอมตะของยีน กามารมณ์นั้นชัดเจนว่าเป็นหนึ่งในบรรดาพฤติกรรมที่เราต้องทำเพราะชีวิตเราถูกบรรจุคำสั่งให้ต้องทำสิ่งเหล่านี้แล้วตั้งแต่วันแรกที่เราเกิด เมื่อเป็นเช่นนี้ก็难怪เหมือนกันว่าทำไมในบรรดาสิ่งที่ต้องทำตามคำสั่งทางชีววิทยาทั้งหลาย บางอย่างจึงถูกมองว่าเป็นเรื่องธรรมดา แต่บางอย่างกลับถูกมองว่าเป็นเรื่องที่น่ารังเกียจ

พระสงฆ์ในพุทธศาสนานิกายเซนรูปหนึ่งคือท่านอิคคิว (คนเดียวกับอิคคิวเณรน้อยเจ้าปัญญาที่มีผู้นำชีวิตประวัติท่านมาสร้างเป็นการ์ตูนที่เรารู้จักกันดีทั่วไป) มองว่ากามารมณ์ไม่ใช่สิ่งที่เป็นปฏิปักษ์กับชีวิตนักบวช ในชีวิตจริงของท่านผู้นี้ ท่านมีคนรักและท่านก็ไม่เคยปิดบังว่าท่านมีความรัก ท่านอิคคิวถือได้ว่าเป็นพระ

นิกายเซนที่มีอิทธิพลต่อพุทธศาสนานิกายเซนในประเทศญี่ปุ่นรูปหนึ่ง การที่พุทธศาสนานิกายเซนในญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงทำให้พระสงฆ์สามารถแต่งงานมีครอบครัวได้ในเวลาต่อมาส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลไปจากท่านอิคคิวนี้ ท่านอิคคิวเขียนงานเอาไว้มาก มีทั้งงานความเรียงและกวีนิพนธ์ ในส่วนของกวีนิพนธ์นั้นเป็นที่ทราบกันดีว่าท่านจะไม่ปิดบังที่จะเขียนบทกวีที่บรรยายถึงความรักต่อไปนี่คือส่วนหนึ่งของงานเขียนที่เป็นความเรียงของท่านว่าด้วยการตีความคำสอนเรื่องความว่างหรือศูนยตา

Let me tell you something. Human birth is analogous to striking up a fire-the father is flint, the mother is stone and the child is the spark. Once the spark touches a lamp wick it continues to exist through the “secondary support” of the fuel until that is exhausted. Then it flickers out. The lovemaking of the parents is the equivalent of striking the spark. Since the parents too have “no beginning,” in the end they, too, will flicker out. Everything grows out of empty space from which all forms derive. If one lets go the forms then he reaches what is called the “original ground.” But since all sentient beings come from nothingness we can use even the term “original ground” only as a temporary tag.¹³¹

ท่านอิคคิวมองความว่างเปล่าของชีวิตในแง่ที่เราเป็นเพียงสายโซ่เปราะบางหนึ่งของกระบวนการสืบทอดชีวิตอันยาวนาน ภายในสายโซ่หรือกระแสนี้ว่านี่ เราไม่อาจพูดได้ว่าเรามีตัวตนอะไรทั้งสิ้น

¹³¹James Sanford, *Zen-Man Ikkyu*, Ph.D. Dissertation, Harvard University, 1972, pp. 253-254. Quoted in Thomas Hoover, *The Zen Experience: The Historical Evolution of Zen through the Lives and Teachings of Its Great Masters*, New York: A Plume Book, 1980, pp. 216-217.

วิญญูสงสารในทศนะของท่านไม่ใช่การเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพชาติอย่างที่เราเข้าใจ แต่หมายถึงการที่ชีวิตจะสืบทอดชีวิตเป็นสายยาวเรื่อยไปไม่รู้จบสิ้น การมองชีวิตในแง่การสืบทอดทางชีววิทยานี้ทำให้ท่านอิคคิวไม่คิดว่ากามารมณ์และความรักจะเป็นสิ่งที่ผิดในตัวเอง สิ่งนี้ก็เหมือนความต้องการทางกายภาพอื่นๆ เช่นเรื่องอาหาร การหลับนอนพักผ่อน การใช้ชีวิตอย่างมีปัญญาตามทศนะของท่านอิคคิวคือการเรียนรู้ชีวิตจากชีวิต และพยายามปรับประคองชีวิตให้เกิดความสมดุลโดยไม่จำเป็นต้องละหรือพัฒนาอะไรทั้งสิ้น นักบวชจะมีความรักหรือกามารมณ์ก็ได้ แต่ควรเป็นรักและกามารมณ์ที่ประณีตงดงาม แนวคิดดังกล่าวนี้เราจะเห็นได้แม้ในงานของอาจารย์เซนสมัยใหม่อย่างเช่นงานของท่านนัทฮันห์เป็นต้น

ในตอนต้นผู้เขียนได้กล่าวไปว่า หากพิจารณาว่ากิเลสตัณหาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องไปถึงข้อเท็จจริงทางชีววิทยาภายในตัวเรา การหาหนทางเอาชนะสิ่งเหล่านี้ต้องการการทำความเข้าใจชีวิตในฐานะองค์รวมที่ไม่แยกว่านี่คือเรื่องทางใจ นั่นคือเรื่องทางกาย แม้ว่าหนังสือนี้จะไม่อาจชี้ชัดว่าศาสนากับความรู้ทางชีววิทยาจะประสานกันได้อย่างไร แต่ผู้เขียนก็เชื่อว่า ชีวิตเราต้องการทั้งศาสนาและความเข้าใจในเชิงชีววิทยา เวลานี้ศาสตร์หลายแขนงยังไม่สามารถเชื่อมเข้าหากัน เช่นฟิสิกส์กับชีววิทยายังไม่สามารถอธิบายให้เชื่อมต่อกันได้ แต่ในอนาคตผู้เขียนเชื่อว่าเราจะบรรลุถึงขั้นหนึ่งของความรู้ที่จะทำให้เรามองเห็นลู่ทางที่จะโยงความรู้ที่ดูเหมือนแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเข้าหากัน โดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการตีความทั้งหมด ดอร์กินส์ซึ่งมีคนเข้าใจว่าเป็นผู้ที่มองไม่เห็น

ความหวังในการที่มนุษย์จะเอาชนะตนเองกลับพูดข้อความที่สะดุดใจผู้ที่อ่านงานของเขามากในตอนท้ายของหนังสือเรื่อง *The Selfish Gene* ผู้เขียนจะขอจบหนังสือเล่มนี้ด้วยข้อเขียนของดอร์วินส์ที่ว่านี้

It is possible that yet another unique quality of man is a capacity of genuine, disinterested, true altruism. I hope so, but I am not going to argue the case one way or the other, nor to speculate over its possible memic evolution. The point I am making now is that, even if we look on the dark side and assume that individual man is fundamentally selfish, our conscious foresight-our capacity to simulate the future in imagination-could save us from the worst selfish excesses of the blind replicators. We have at least the mental equipment to foster our long-term selfish interests rather than merely our short-term selfish interests. We can see the long-term benefits of participating in a ‘conspiracy of doves,’ and we can sit down together to discuss ways of making the conspiracy work. We have the power to defy the selfish genes of our birth and, if necessary, the selfish memes of our indoctrination. We can even discuss ways of deliberately cultivating and nurturing pure, disinterested altruism-something that has no place in nature, something that has never existed before the whole history of the world. We are built as gene machines and cultured as meme machines, but we have the power to turn against our creators. We, alone on earth, can rebel against the tyranny of the selfish replicators. © ¹³²

¹³²Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press, 1977, p. 215.

บรรณานุกรม

ภาษาบาลี

พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฉบับภาษาบาลี. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

ภาษาไทย

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พุทธทาสภิกขุ. ปมเชื่อง. ใน วารสารพุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒.

พุทธทาสภิกขุ. ศาสนาคืออะไร. กรุงเทพมหานคร: สำนักหนังสือธรรมบูชา, ๒๕๒๒.

สมภาร พรหมทา. กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

สมภาร พรหมทา. พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ภาษาอังกฤษ

Alexander, Richard D. *The Biology of Moral Systems*. New York: de Gruyter, 1987.

Axelrod, Robert. *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books, 1984.

Barkow, Jerome H.; Cosmides, Leda; and Tooby, John. *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*.

- Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Buss, Leo W. *The Evolution of Individuality*. Princeton: Princeton University Press, 1987.
- Cairns-Smith, Graham. *Genetic Takeover*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Cairns-Smith, Graham. *Seven Clues to the Origin of Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Calvin, William. *The River That Flows Uphill: A Journey from the Big Bang to the Big Brain*. San Francisco: Sierra Club, 1986.
- Clutton-Brock, T.H., and Harvey, Paul H. *Readings in Sociobiology*. San Francisco: Freeman. 1978.
- Crick, Francis. *Life Itself: Its Origin and Nature*. New York: Simon & Schuster, 1981.
- Darwin, Charles. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*. New York: Penguin Books, 1983.
- Darwin, Charles. *The Descent of Man*. New York: The Modern Library, 1988.
- Darwin, Charles, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: Harper Collins Publishers, 1998.
- Dawkins, Richard. *River out of Eden: A Darwinian View of Life*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1995.
- Dawkins, Richard. *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press, 1976.
- Dawkins, Richard. *The Extended Phenotype: The Gene as the Unit of Selection*. San Francisco: Freeman, 1982.
- Dawkins, Richard. *The Blind Watchmaker*. London: Longmans, 1986.
- Dennett, Daniel C. *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*. London: Penguin Books, 1996.
- Drexler, K. Eric. *Engines of Creation*. New York: Doubleday, 1986.
- Durant, John R., ed. *Human Origins*. Oxford: Oxford University Press,

1989.

Eldredge, Niles. *Reinventing Darwin: The Great Evolutionary Debate*.

London: A Phoenix Giant Paperback, 1995

Hippel, Arndt von. *Human Evolutionary Biology*. Anchorage: Stone Age Press, 1994.

Jones, Steve; Martin, Robert; and Pilbeam, David., eds. *The Cambridge Encyclopedia of Human Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Kingdom, Jonathan. *Self-Made Man: Human Evolution from Eden to Extinction?* New York: Wiley, 1993.

Leaky, Richard. *The Origin of Mankind*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1994.

Margulis, Lynn; and Sagan, Dorion. *Microcosmos: Four Billion Years of Microbial Evolution*. New York: Simon & Schuster, 1986.

Marnard Smith, John. *The Theory of Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Rachels, James. *Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism*. Oxford: Oxford University Press, 1991.

Ridley, Mark. *Evolution*. Boston: Blackwell Scientific, 1993.

Ridley, Matt. *The Red Queen: Sex and Evolution of Human Nature*. New York: Macmillan, 1994.

Sagan, Carl. *Cosmos*. New York: Random House, 1980.

Sagan, Carl; and Druyan, Ann. *Shadows of Forgotten Ancestors*. New York: Random House, 1992.

Singer, Peter. *The Expanding Circle: Ethics and Sociobiology*. Oxford: Clarendon Press, 1981.

Trives, Robert. *Social Evolution*. Calif.: Benjamin-Cummings, 1985.

Watson, James D. *The Double Helix: A Personal Account of the Discovery of the Structure of DNA*. New York: Atheneum, 1968.

Weiner, Jonathan. *The Beak of the Finch: A Story of Evolution in Our*

Time. New York: Knopf, 1994.

Williams, George C. *Adaptation and Natural Selection*. Princeton: Princeton University Press, 1962.

Williams, George C. *Natural Selection: Domains, Levels, and Challenges*. Oxford: Oxford University Press, 1992.

Wilson, Edward O. *On Human Nature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978.

Wilson, Edward O. *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975.

Wilson, Edward O. *The Diversity of Life*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992.

ภาคผนวก (ก)
บทอภิปรายเรื่อง
**“พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์
สร้างสรรค์วัฒนธรรมแห่งปัญญา”**

๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล¹³³

-๑-

สมภาร พรหมทา : “เวลาที่เรารู้ถึงพระพุทธรูปกับวิทยาศาสตร์ อาจจะพูดได้หลายแง่มุม ผมคิดว่าถ้าเราตั้งโจทย์บางอย่าง การพูดวันนี้ อาจจะไม่ใช่จำเป็นต้องพูดก็ได้ เช่น “พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นระบบความรู้ ที่สมบูรณ์ในตัวอันหนึ่ง จำเป็นไหมที่จะต้องพึ่งพาวิทยาศาสตร์เพื่อที่จะให้ เข้าใจพระพุทธรูปให้มากขึ้น” อันนี้ผมคิดว่าไม่จำเป็น เพราะว่าในอดีต พระอรหันต์ท่านก็บรรลุเป็นพระอรหันต์โดยที่ไม่ได้เรียนวิทยาศาสตร์ แต่โจทย์ที่ผมตั้งเอาไว้แบบนี้ครับคือ “เราชาวพุทธ ณ ปัจจุบันนี้จะใช้ประโยชน์จากวิทยาศาสตร์ได้อย่างพอเหมาะ พอดี อย่างไร” คราวนี้เมื่อโจทย์เป็นเช่นนี้ ผมจึงคิดว่า ถ้าฟังตัวเองคงไม่เหมาะจะตอบใน เบื้องต้นโดยไม่ดูความคิดอ่านของผู้รู้อื่นๆ บังเอิญผมได้ความคิดว่า มี นักวิทยาศาสตร์ในอดีตบางคนที่สำคัญ ๆ ซึ่งดูเหมือนว่าชีวิตของเขามัน เกี่ยวข้องกับการเอาศาสนาและวิทยาศาสตร์เข้ามาเกี่ยวโยงกัน ผมก็เลย ตัดสินใจว่าจะไปอ่านงานของคนพวกนี้ก่อน แล้วค่อยมาตอบคำถามว่า

¹³³ ผู้อภิปรายประกอบด้วย พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรหมทา รองศาสตราจารย์ ดร.ภัทรพร สิริกาญจน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นพ. ไรจน์รุ่ง สุวรรณสุทธิ ดำเนินรายการโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย ตั้งวงศ์ศานต์ นายสุทธิพงษ์ ทัดพิทักษ์กุล และ นางสาวอชลิ เวชยันต์สกุลกร ก่อนหน้านั้นมีรายการปาฐกถาโดยพระ ธรรมโกศาจารย์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อปาฐกถาจบ ท่านได้นั่งฟังการ อภิปรายจนจบรายการ เนื้อหาการอภิปรายบางตอน มีการพาดพิงถึงท่าน

หลังจากไปดูสิ่งที่คนพวกนี้ทำ ตัวผมเองในฐานะที่เป็นชาวพุทธนี่คิดอย่างไร คน ๔ คนที่ผมเลือกไปอ่าน เริ่มต้นด้วยกาลิเลโอก่อน คนที่สองคือไอแซค นิวตัน คนที่สามคือชาร์ลส์ ดาร์วิน และคนที่สี่คืออัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ เนื่องจากสามคนหลังผมเคยอ่านงานเขามาก่อน เพราะฉะนั้นเวลาที่ผ่านมา ๔-๕ เดือนที่แล้ว ผมก็เลยเน้นไปอ่านงานของกาลิเลโอเป็นหลัก ในหนังสือชื่อ *Dialogues on Two Chief World Systems* จะมีอยู่บทหนึ่งที่กาลิเลโอพูดถึงสิ่งที่เขาเห็นขัดแย้งกับสิ่งที่ศาสนจักรคาทอลิกเวลานั้นเสนอในคัมภีร์ไบเบิล ตัวเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ทั้งหมดมันเป็นหนังสือฟิสิกส์ดาราศาสตร์ ผมไม่ค่อยสนใจเนื้อหาของมันส่วนนี้เท่าไร แต่ว่าสนใจว่าในฐานะที่กาลิเลโอเป็นนักวิทยาศาสตร์และอยู่ในโรม ซึ่งศาสนจักรคาทอลิกมีอิทธิพลมาก และบังเอิญสิ่งที่เขาเสนอตรงกันข้ามกับสิ่งที่ศาสนจักรสอน คำถามคือ กาลิเลโอถามตัวเองว่าจะทำอย่างไรท้ายที่สุดกาลิเลโอก็ยืนยันจะทำในสิ่งที่เขาคิดว่าถูกต้องคือยืนยันความรู้ของตน แม้คาดการณ์ว่าน่าจะเป็นภัยแก่ตน ผมสังเกตดูกาลิเลโอไม่ได้แสดงไว้ในงานเขียนของเขาเล่มใดเท่าที่ผมได้อ่าน ว่าเขาชื่นชมศาสนา กาลิเลโอเป็นตัวอย่างของคนที่ผมคิดว่า สำหรับคนแบบนี้โลกของวิทยาศาสตร์นี้เป็นโลกหนึ่ง และโลกของศาสนาเป็นอีกโลกหนึ่ง แล้วกาลิเลโอน่าจะเป็นตัวแทนของนักวิทยาศาสตร์ที่คิดว่าเราอยู่กันคนละโลก ไม่จำเป็นจะต้องเกี่ยวข้องกันก็ได้ ขอสั้นๆแค่นี้

คนที่สองคือไอแซค นิวตันนั้นเป็นบุคคลพิเศษในทรรศนะผม เรามักจะเข้าใจว่าไอแซค นิวตันนี้เป็นนักวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่จริงๆไอแซค นิวตันนี้เป็นนักเทววิทยาด้วย งานเขียนของไอแซค นิวตันในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการตีความคำสอนของศาสนาคริสต์นี้มีมากทีเดียว แต่บังเอิญว่าอยู่ในรูปของต้นฉบับไม่ได้รับการตีพิมพ์ ซึ่งแต่ก่อนเราก็ไม่ค่อยทราบ ภายหลังมีหน่วยงานบางแห่งในอังกฤษที่ไปรวบรวมต้นฉบับประเภทนี้ ซึ่งบางส่วนเป็นต้นฉบับเขียนด้วยลายมือของไอแซค นิวตัน มาไว้ด้วยกันแล้วให้คนเข้าไปอ่านได้ทาง Internet สมัยก่อนนี้คอมพิวเตอร์

มันไม่ก้าวหน้าผมก็ไม่ได้อ่าน แต่ว่าปีสองปีมานี้ผมได้อ่านตัวต้นฉบับของ ไอแซค นิวตันพวกนี้พอสมควร ไอแซค นิวตันในทรรศนะของผม เป็น เจ้าทฤษฎีในทางศาสนา แกพูดเลยว่า แกเชื่อว่าแกเป็นบุคคลที่พระเจ้าเลือก ให้มาอธิบายงานที่พระเจ้าสร้างเอาไว้แล้วคนไม่เข้าใจ ผ่านทางวิทยาศาสตร์ คืออย่างนี้ครับ ไอแซค นิวตันคิดว่าจักรวาลนี้มันซับซ้อนและเป็นระเบียบอย่างยิ่ง ซึ่งเขาก็คิดว่าระเบียบมันแปลว่าจะต้องมีคนจัด อย่างในหนังสือเล่มหนึ่งนิวตันบอกว่า ทฤษฎีแรงโน้มถ่วงของเขาบอกได้แค่ว่าวัตถุสองอันเช่นโลกกับดวงอาทิตย์มันมีแรงดึงดูดระหว่างกัน แต่นิวตันบอกว่า มันอธิบายไม่ได้ว่าทำไมโลกจึงหมุนรอบดวงอาทิตย์ นิวตันคิดว่ามันจะต้องมีคน “เชี่ย” มัน และนิวตันก็บอกว่าคนที่เชี่ยดวงดาวให้หมุนไม่ใช่ใครหรอก ก็คือพระเจ้าเป็นเจ้านั่นเอง ไอแซค นิวตันนี่เป็นคาทอลิกที่เคร่งครัด และออกไปทางคลั่งมากพอๆ”

พิธีกร : “เดี๋ยวลับอาจารย์.. เดียว.. เมื่อก็อาจารย์บอกพระพุทธเจ้าหรือพระเจ้า”

สมภาร พรหมทา : “พระเจ้าครับ พระเจ้า ในช่วงบั้นปลายชีวิต ไอแซค นิวตัน ดูจะมีความเป็นเจ้าทฤษฎีแรงมากขึ้น ถึงขนาดว่าแกไปอ่าน คัมภีร์ไบเบิลและแกก็นั่งตีความอธิบาย พยายามหาทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายเรื่องแปลกๆในคัมภีร์ไบเบิล เช่นในพระคัมภีร์ใหม่ เล่มสุดท้าย คือ คัมภีร์ “วิวรณ์” มีการพูดถึงกาลอวสานของโลก ทราบไหมครับว่านิวตันพยากรณ์ว่าโลกเราจะแตกไม่เกินปี ๒๐๖๐ ตอนนีปี ๒๐๐๙ ใช้ไหมครับ นิวตันพยากรณ์ว่าโลกเราดวงนี้จะแตกไม่เกินปี ๒๐๖๐ และจริง ๆ นิวตันให้ตัวเลขละเอียดกว่านั้นครับ เขาเชื่อว่า เป็นไปได้ที่โลกเราจะแตกในปี ๒๐๓๔”

พิธีกร : “เขาบอกเหตุผลไหมครับ”

สมภาร พรหมทา : “แน่นอนครับนักวิทยาศาสตร์นี้เขาไม่พูดอะไร ลอยๆอยู่แล้วใช้ไหมครับ นิวตันก็ไปเอาคัมภีร์วิวรณ์นี้มาวาง แล้วไล่เลียงเนื้อหาเป็นตอนๆไปว่าตรงนี้ตรงนั้นหากจะอธิบายด้วยวิทยาศาสตร์จะ

อธิบายอย่างไร เนื่องจากคัมภีร์วิวรณ์พูดถึงเรื่องวันโลกาพินาศ ซึ่งเป็นเรื่องของเวลา โจทย์ที่นิวตันพยายามจะตอบก็คือเวลาที่ว่านั้นจะเป็นเมื่อใด เนื่องจากต้นฉบับที่แกเขียนนี้มันมีขีดฆ่า ก็เลยทำให้ตัวเลขที่เขาพยากรณ์ไว้ยังเป็นปริศนาอยู่ แต่ที่แน่ๆคือนิวตันบอกโลกเราจะแตกสลายไม่เกินปี ๒๐๖๐ ส่วนตัวเลข ๒๐๓๔ นั้นเป็นการคาดการณ์ของนักวิชาการที่ศึกษาต้นฉบับลายมือของนิวตัน ซึ่งระยะเวลาอันสั้นนี้ ผมยังไม่สามารถพูดได้มากกว่านี้ แต่ว่าพูดง่าย ๆ ก็คือว่า ไอแซค นิวตันเชื่อว่าศาสนานี้สูงกว่าวิทยาศาสตร์ และสถานะของนักวิทยาศาสตร์ก็คือมือที่จะมาชี้ให้ดูผลงานอันวิจิตรพิสดารที่พระเจ้าได้สร้างไว้แล้ว มีคำพูดของนิวตันที่คนรู้จักแพร่หลายประโยคหนึ่ง นิวตันกล่าวว่า “เราจะรู้จักพระเจ้าย่ผ่านทำงานที่พระองค์ได้สร้างเอาไว้” (God is known from His work) นักวิทยาศาสตร์ก็คือคนที่เหมาะจะชี้ให้คนทั้งหลายในโลกที่เป็นชาวบ้านธรรมดาๆ ได้รู้ได้เห็น ว่า “โอ้ งานของพระเจ้านั้นยิ่งใหญ่จริงๆ” นิวตันมั่นใจว่าตลอดชีวิตเขาทำงานเพื่อสิ่งนี้

คราวนี้ผมขอมาที่ชาร์ลส์ ดาร์วิน อาจารย์สุขชัยได้พูดถึงหนังสือ *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1872) ของชาร์ลส์ ดาร์วิน จริงๆ เล่มก่อนหน้านั้นที่ชื่อ *The Descent of Man* (1871) มีอยู่บทหนึ่งเลยครับที่ชาร์ลส์ ดาร์วินได้พูดถึงพัฒนาการเรื่องอารมณ์ ความรู้สึก เรื่องศีลธรรมของมนุษย์ พูดง่าย ๆ ก็คือว่าดาร์วินเชื่อว่าสัตว์เดรัจฉานกับมนุษย์มีศีลธรรมชนิดเดียวกัน มันต่างกันแค่ความประณีตเท่านั้นเอง ซึ่งก็แปลว่าในทรรศนะของดาร์วินกับพระพุทธศาสนา คนกับสัตว์เดรัจฉานต่างกันไม่มากอย่างที่เชื่อกันในศาสนาตระกูลยูดาเยอันได้แก่ศาสนายูดาเย คริสต์ และอิสลาม คราวนี้ผมขอพูดถึงวิธีที่ผมอ่านดาร์วินนิดหนึ่ง คือดาร์วินเขาเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ประนีประนอมกับศาสนานะครับ ในหนังสือเล่มแรกเรื่อง *On the Origin of Species* (1859) หรือเล่มที่สองเรื่อง *The Descent of Man* ดาร์วินพูดถึงพระเจ้าอยู่ในบางแห่ง แต่ว่าดาร์วินพูดในทำนองประนีประนอมว่า จริง ๆ นี่

เขาสามารถอธิบายวิวัฒนาการของโลกโดยไม่ต้องอ้างอิงพระเจ้าก็ได้ แต่ถ้าจะมีศาสนิกชนคนใดมาบอกว่าปรากฏการณ์ทั้งหมดที่ดาร์วินเขียนเอาไว้ในหนังสือเกิดเองไม่ได้หรอก จะต้องมีคนทำ และคนเหล่านั้นจะบอกว่าพระเจ้าที่พวกเขานับถือเป็นผู้ทำ ดาร์วินบอกผมก็ไม่ขัดข้อง เพราะฉะนั้นในทรรศนะของผม ผมคิดว่าดาร์วินเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ต่างจากกาลิเลโอและนิวตัน กาลิเลโอนี่ไม่เอาศาสนาเลย ส่วนนิวตันนี่เอาวิทยาศาสตร์มาอยู่ใต้ศาสนา แต่ว่าดาร์วินเป็นคนซึ่งมองวิทยาศาสตร์กับศาสนาว่าสถานะมันเท่าๆกัน หมายความว่าทั้งคู่อาจจะศึกษาความจริงอันเดียวกัน แต่ว่าให้คำอธิบายที่ไม่เหมือนกัน เสร็จแล้วดาร์วิน ก็บอกว่า เป็นไปได้ที่ศาสนาจะบอกว่าเราไม่ต้องฟังพวกคุณก็ได้ ส่วนนักวิทยาศาสตร์ก็บอกเราไม่ต้องฟังศาสนาก็ได้ ดาร์วินบอกไม่เป็นไร แต่ว่าดาร์วินก็เคารพศาสนา”

พิธีกร : “ถามอาจารย์สมภารครับ ทั้งสามท่านนี้อยู่กันคนละยุคกันเลยใช่ไหมครับ”

สมภาร พรหมทา : “ใช่ครับ”

พิธีกร : “ทั้งสามท่านได้ศึกษาพระพุทธศาสนาบ้างไหมครับ เท่าที่อาจารย์ได้ค้นคว้า”

สมภาร พรหมทา : “ไม่ครับ ไม่มีใครรู้จักพุทธศาสนา”

พิธีกร : “ทั้งสามท่านนี้ไม่รู้จักพุทธศาสนา ต่อครับ”

สมภาร พรหมทา : “คราวนี้ก็อินเทอร์เน็ต ผมขอพูดถึงอินเทอร์เน็ตสั้นๆว่า อินเทอร์เน็ตนี่จะเป็นคนที่สนใจศาสนาในแง่จะเป็นพลังทางศีลธรรมที่จะมาช่วยแก้จุดอ่อนบางอย่างของวิทยาศาสตร์เท่านั้นนะครับ ไม่ได้ลงลึกในเนื้อหาของศาสนา อินเทอร์เน็ตเขาคิดว่า วิทยาศาสตร์นี่เนื่องจากเป็นระบบที่ต้องการหาความรู้อย่างเดียว ไม่ได้ถาม ไม่ได้สงสัย และไม่ได้ตอบคำถามเรื่องคุณค่า มันก็เป็นจุดอ่อนของวิทยาศาสตร์ เสร็จแล้วอินเทอร์เน็ตก็คิดว่า บังเอิญโลกเรานี้โชคดีที่มีศาสนา ศาสนาน่าจะเข้ามาช่วยเติม เติมยังงี้ครับ เติมในแง่ที่ว่าบางทีเวลาที่นักวิทยาศาสตร์จะคิดโครงการวิจัยนี้ ต้องถามเหมือนกันครับว่ามันได้ประโยชน์อะไรในเชิงคุณค่าต่อชีวิตเรา

และก็ต่อสังคมด้วย มีประโยคสั้นๆที่ไอน์สไตน์พูดอยู่ประโยคหนึ่ง “ศาสนาที่ปราศจากวิทยาศาสตร์ก็เหมือนคนตาพิการ ส่วนวิทยาศาสตร์ที่ปราศจากศาสนาก็เหมือนคนง่อยเปลี้ยเสียขา” คือคำพูดนี้เป็นคำพูดที่เป็นอุปมาอุปมัย ซึ่งก็แปลว่ามันต้องพึ่งกันระหว่างวิทยาศาสตร์กับศาสนา ผมขอเอาแค่นี้ก็แล้วกันนะครับ

คราวนี้หลังจากได้อ่านงานของคนสี่คนนี้ ผมมานั่งคิดว่าใครเป็นคนซึ่งผมคิดว่าจะไม่เอามาพูด ในฐานะที่เป็นคนจุดประกายแนวคิดบางอย่างสำหรับผม *คนแรกที่ผมคัดออกคือไอแซค นิวตัน* ผมเอาคนนี้ออกก่อน เพราะคิดว่า ถ้าเรามีนักวิทยาศาสตร์ที่เป็นชาวพุทธแล้วทำงานอย่างไอแซค นิวตันทำ อาจจะไม่เป็นผลดีกับพระพุทธศาสนา เพราะอะไรครับ เพราะว่าหลายอย่างที่พุทธศาสนาสอนเป็นผลผลิตของบรรยากาศในสมัยโบราณ เมื่อวิทยาศาสตร์ก้าวหน้า เรารู้ว่าความเชื่อเหล่านี้ไม่ตรงกับข้อเท็จจริง เราก็ต้องรับไปตามนั้น ถ้าคิดอย่างนิวตัน ศาสนาผิดไม่ได้ อะไรที่ปรากฏในคัมภีร์ศาสนาต้องจริงตามนั้นเสมอ นักวิทยาศาสตร์ต้องหาทางอธิบายว่าเรื่องเหล่านี้จริง ซึ่งผมคิดว่านักวิทยาศาสตร์ชาวพุทธไม่จำเป็นต้องทำอย่างนั้นเลย ผมยกตัวอย่างนะครับ ในพระไตรปิฎกนี้ มีพระสูตรอยู่พระสูตรหนึ่งเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระราหูกับพระจันทร์ทะเลาะกันเสร็จแล้วพระราหู”

พิธีกร : “พระราหูนี้ คือพระซ็ือราหู หรือ เป็นพระราหู”

สมภาร พรมทา : “เป็นเทวดาครับ คือเวลาเราเห็นจันทร์คราสนี้ ความเชื่อของคนอินเดียก็คือว่า มีเทวดาองค์หนึ่งชื่อราหู แกมีเรื่องแค้นเคืองบาดหมางกับพระจันทร์ แกก็ไล่จับพระจันทร์ คราวนี้พระจันทร์ก็โดนพระราหูไล่จับ ก็เลยหนีจากสวรรค์ลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้า”

พิธีกร : “นี้อยู่ในพระไตรปิฎกนะครับ”

สมภาร พรมทา : “(พยักหน้า) ใช่อยู่ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าต้องเทศน์สอนเทพสององค์นี้ให้ปรองดองกัน ปัจจุบันผมคิดว่าเรารู้แล้วว่า จันทร์คราสนี้มันไม่ใช่เรื่องราหูเรื่องจันทร์อะไรทั้งสิ้น มันเป็นเรื่องของ

ตำแหน่งของดวงจันทร์ โลก และก็พระอาทิตย์ไฉ่ไหมครับ ถ้าไอแซค นิวตันแกมาเป็นชาวพุทธ แกต้องมาหาวิธีอธิบายให้เรื่องราวนี้เป็นเรื่องจริง เพราะผมไปเห็นในงานบางชิ้นของแกนะครับ แกไปศึกษาเรื่องวิหารโซโลมอน แกตีความเยอะเลยครับว่าเรื่องนี้มันตีความว่าอย่างนั้นอย่างนั้น ซึ่งค่อนข้างไปในทางไสยศาสตร์ มากกว่าวิทยาศาสตร์ หรือศาสนาที่เป็นเหตุเป็นผลอย่างพุทธศาสนา หรือแม้แต่เรื่องที่แกพยากรณ์ว่าโลกจะแตกปี ๒๐๓๔-๒๐๖๐ นี่ ผมก็คิดว่ามันมาจากความเชื่อของศาสนาไฉ่ไหมครับ เพราะฉะนั้นผมถึงตัดนิวตันออกก่อน ผมคิดว่านิวตันนี่เราไม่ต้องเรียนรู้อะไรจากแกก็ได้

คราวนี้มาถึงคนถัดมาที่ผมคิดว่าจะตัดออกก็คือกาลิเลโอ นะครับ กาลิเลโอเป็นคนซึ่งแยกศาสนาและวิทยาศาสตร์ออกจากกัน แต่ผมก็เคารพนะครับ ว่าอาจจะมึนนักวิทยาศาสตร์จำนวนมากในโลกหรือในเมืองไทยท่านก็ทำงานของท่านไป ท่านเชี่ยวชาญในศาสตร์ของท่าน เสร็จแล้วท่านก็เสนอสิ่งที่ท่านรู้ออกมา มันเป็นประโยชน์แก่โลกครับ แต่ผมคิดว่าถ้าเราจะเอาท่านมาเกี่ยวข้องกับศาสนา ถ้าท่าทีของท่านเป็นแบบกาลิเลโอ เราก็ไม่จำเป็นต้องใช้ ที่นี้มันก็เหลือไอน์สไตน์กับชาร์ลส์ ดาร์วิน นะครับ โดยส่วนตัวนี้ ผมจะเรียกว่าได้รับอิทธิพลจากดาร์วินค่อนข้างมากก็ได้ เพราะอะไรครับ เพราะผมคิดว่า พระพุทธศาสนาเราเป็นศาสนาธรรมชาติ ภาษาอังกฤษเขาเรียกว่า Natural Religion ศาสนาธรรมชาติก็คือศาสนาที่ไม่ได้สอนว่า พระเจ้าสร้างโลก แต่สอนว่าโลกนี้เกิดตามธรรมชาติ สิ่งต่างๆในโลกก็เป็นไปตามกระบวนการทางธรรมชาติ เมื่อ ๖-๗ ปีที่แล้ว ผมเคยทำงานวิจัยชิ้นหนึ่งให้กับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือผมวิเคราะห์คำสอนเรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา จริงๆแล้วเราไม่จำเป็นต้องเอาใครมาอธิบายเรื่องนี้หรอก ในทางทฤษฎีคำสอนเรื่องทุกข์ มันมีความหมาย มีทฤษฎีอธิบายในกรอบของพุทธอยู่แล้ว แต่ผมคิดว่าการที่จะทำให้ความทุกข์ที่ศาสนาพุทธสอนนี้เป็นที่เข้าใจได้โดยเฉพาะกับคนตะวันตก อาจจำเป็นที่จะต้องเอาหลายสิ่งหลายอย่างที่มีการค้นพบในงานของดาร์วินมา

อธิบาย เพราะฉะนั้นในงานวิจัยชิ้นนั้น ผมก็แสดงให้เห็นว่า งานของชาร์ลส์ ดาร์วินแสดงให้เห็นว่าโลกนี้มันเป็นโลกของความทุกข์ มันเป็นโลกของการที่ทุกสิ่งทุกอย่างต้องต่อสู้เพื่อให้ตัวเองอยู่รอด และการต่อสู้เพื่อให้ตัวเองอยู่รอดนี้มันเลี้ยงไม่ได้ที่มันจะต้องทำร้ายคนอื่น พวกเราทุกคนในห้องนี้ก็ต้องกินอาหารใช่ไหมครับ อาหารที่เรากินได้ก็คือพืชและสัตว์ สองอย่างนี้เป็นสิ่งที่มีชีวิตทั้งคู่ และส่วนใหญ่เราก็ไม่ได้กินมังสวัริดี ถ้าเราไปเห็นโรงฆ่าสัตว์ เรากินเนื้อไม่ลงหรอกครับ แต่ถ้าไม่กินเนื้อเราก็ไม่รู้จะทำอะไร เพราะฉะนั้นสิ่งที่ดาร์วินพูดเอาไว้ในงานของเขา ผมคิดว่าเวลาเอามาอธิบายเรื่องทุกข์แล้วนี้ มันเป็นตัวอย่างที่ใช้อธิบายว่าทุกข์มันซับซ้อนจริงๆในโลกนี้ ฝากให้ช่วยไปอ่านชาร์ลส์ ดาร์วินด้วยนะครับ

ส่วนอินสไตน์นี้ ครั้งหนึ่งผมเคยไปสัมภาษณ์ท่านอาจารย์ระวี ภาวิไล เพื่อที่จะนำมาลงในวารสารที่ผมเป็นบรรณาธิการอยู่ พูดยังงี้ไม่รู้ผมพาดพิงไปถึงอินสไตน์ อาจารย์ระวี ภาวิไล บอกหยุด ๆ ไม่ต้องพูดถึงอินสไตน์ ผมก็ถามว่าทำไมครับ อาจารย์ระวีก็บอกว่าอินสไตน์เขาเป็นมือสมัครเล่นในทางพระพุทธศาสนา อาจารย์ระวีใช้คำนี้เลยนะ อินสไตน์ก็เป็นแค่มือสมัครเล่นในทางศาสนา ผมเข้าใจว่าทำไมอาจารย์ระวีถึงพูดอย่างนั้น เพราะฉะนั้นคนที่ผมตัดออกไปเป็นคนสุดท้ายก็คืออินสไตน์ เหลือดาร์วินอยู่คนเดียว ผมใช้เวลาเยอะแล้ว ขอจบแค่นี้นะครับว่า ถ้าเราจะเรียนรู้อะไรจากวิทยาศาสตร์ สำหรับผม ผมเลือกชาร์ลส์ ดาร์วิน”

พิธีกร : “ขอบคุณครับ แต่อินสไตน์นี้เป็นนักวิทยาศาสตร์ที่เรารู้จักคนเดียวที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนาใช่ไหมครับ”

สมภาร พรมทา : “ท่านเจ้าคุณปาฐกถาว่า มันมีแต่ตัวข้อความแต่หาต้นตอไม่ได้ ที่จริงผมหาได้ครับ มันอยู่ในหนังสือเล่มหนึ่งของอินสไตน์เดี่ยวจะถ่ายสำเนาไปถวายท่านเจ้าคุณ”

-๒-

สมภาร พรมทา : “เมื่อสักครู่นี้ ผมคิดว่าภาพอาจจะยังไม่ชัดว่า ผมพูดถึงนักวิทยาศาสตร์สี่คนนั้นเพื่อจุดประสงค์อะไร จุดประสงค์ก็คือ โดย

ส่วนตัวผม ผมเป็นคนที่ยึดมั่นจะชื่นชมกาลิเลโอ นิวตัน ดาร์วิน หรือว่า ไอน์สไตน์เป็นส่วนตัวนะครับ แต่ว่าโจทย์ที่ผมตั้งเป็นคำถามในตอนต้น เพื่อนำมาสู่การพูดในวันนี้ก็คือว่า “เราชาวพุทธในปัจจุบันนี้จะใช้ประโยชน์จากวิทยาศาสตร์ได้อย่างไร” และในตอนท้ายผมก็ขมวดว่า “สำหรับผมนี้ ผมคิดว่าผมได้ประโยชน์จากดาร์วินมากกว่าคนอื่น” แล้วการพูดมันก็จบแค่นี้ แต่ตอนนี้ผมขอขยายความต่อ นะครับ คือศาสนาในโลกนี้รวมถึง พระพุทธศาสนาเราด้วยจะมีลักษณะคล้ายกัน ก็คือจะสอนว่ามนุษย์ควรจะทำตัวให้สูงส่ง แต่เราอาจจะลืมไปว่ามนุษย์ที่ทั้งที่เป็นคนชวนและที่ถูกชวน ถูกสร้างมาให้มีธรรมชาติบางอย่าง ยกตัวอย่างนะครับ การที่เราเกิดมามีหน้าตาแบบนี้ เราไม่ได้เลือก เราเกิดมาเป็นแบบนี้มีใครสักคนหนึ่ง หรืออะไรก็ 모르เลือกให้เรา นอกจากเขาจะเลือกให้เรา มีหน้าตาอย่างนี้ เขายังวางแผนให้ชีวิตเราพัฒนาเป็นขั้นๆตามที่เขาต้องการ แล้วพัฒนาการเหล่านี้เราโต้แย้งไม่ได้ด้วย ยกตัวอย่างนะครับ ตอนที่เราเป็นเด็ก เราไปเรียนหนังสือชั้น ป. ๑ มีคนมาล้อเราว่าเป็นแฟนกัน เราโกรธใช่ไหมครับ แต่พอเราขึ้น ม. ๔ – ม. ๕ ไม่ต้องมีใครมาบอกเรา เราจะสนใจเพศตรงข้ามเอง เสร็จแล้วความรู้สึกอันนี้มันก็จะอยู่ในตัวเรา มันก็จะ เป็นสัญชาตญาณทำให้เราเกิดความรัก เกิดการแต่งงาน มีครอบครัว มีลูก สร้างฐานะเพื่อที่จะปกป้องลูกของตัวเอง ทั้งหมดนี้ผมต้องการจะบอกว่า เวลาที่ศาสนาสอนว่ามนุษย์ควรทำตัวให้สูงขึ้น ศาสนาควรจะสนใจว่า มนุษย์ที่ศาสนากำลังชวนนี้ ธรรมชาติข้างในเขาเป็นอะไร

ผมเข้าใจว่าหลายท่านในที่นี้น่าจะมีความรู้สึกคล้าย ๆ กับผม ขออนุญาตพูดบางอย่างนะครับ คือเวลานี้ผมรู้สึกว่าความรักที่ผมมีต่อลูกมากกว่าที่ผมมีต่อภรรยา ผมคิดอย่างนั้นนะครับ มันพิสูจน์ได้ด้วยตัวอย่าง คือ สมมติว่าภรรยาและลูกผมป่วย เสร็จแล้วผมจะต้องสละตัวเองเพื่อรักษาคนใดคนหนึ่งแล้วเลือกได้คนเดียว ผมคิดว่าผมคงคิดไม่ผิดหรอก ผมจะเลือกลูก ไม่เลือกภรรยา นี่ไม่ได้แปลว่าภรรยาไม่น่าเลือกนะครับ แต่มันเป็นอย่างนั้น สิ่งนี้มันไม่ใช่สิ่งที่ผมคิดเอง เพราะอะไรครับ เพราะ

ในทางชีววิทยานั้น ลูกได้ DNA ไปจากเรา แต่ในขณะที่ภรรยากับผมนั้นไม่มี DNA ตรงกันเลย เพราะฉะนั้น DNA ที่ผมมีร่วมกับลูกนี้จะบังคับให้ผมเกิดความรู้สึกบางอย่างเกินไปกว่าที่ผมจะรู้สึกกับคนอื่น ผมเลยคิดว่าถ้าเราเข้าใจ ชาร์ลส์ ดาร์วินดี บางทีเราอาจจะอธิบายเรื่องบางเรื่องที่มีคนถามเกี่ยวกับพุทธศาสนาได้ดีขึ้น เช่นคนสมัยนี้เวลาอ่านพระเวสสันดรไม่มีใครซาบซึ้งหรือ บางคนจะหาว่าพระเวสสันดรละเมิดสิทธิเด็ก ละเมิดสิทธิสตรีด้วยซ้ำไป แต่ครั้งหนึ่งผมเคยลองเอาแนวคิดที่ผมเพิ่งพูดไปเมื่อสักครู่นี้อธิบายเรื่องพระเวสสันดร ผมพูดกับเด็กคณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผมอธิบายว่าอย่างนี้ครับ ปกติพ่อไม่ต้องเป็นพ่อที่ดีเลิศหรือ เอาระดับผมนี้ ถ้ามีใครมาขอลูกผมไปเป็นทาส ผมไม่มีทางให้หรือ ลองนึกดูสิครับว่าพระเวสสันดรท่านดีกว่าผมขนาดไหน การที่คนคนหนึ่งดีก็แปลว่า เวลาที่เขารู้สึกกับลูกนี้เขารู้สึกลึกซึ้งมากกว่าผม แต่พระเวสสันดรก็ทนทุกข์เรื่องนี้ได้ เพราะท่านหวังว่าท่านเป็นทุกข์ส่วนตัวแล้วทุกข์นั้นจะทำให้ท่านบรรลุพระโพธิญาณแล้วได้พระพุทธศาสนามาเป็นสมบัติของโลก เพราะฉะนั้นถ้าเราต้องการให้คนอ่านซาบซึ้งพระเวสสันดรก็ต้องอธิบายว่า ในบรรดาตัวละครทั้งหมดในเวสสันดรชาดกนี้คนที่ทุกข์มากที่สุดคือพระเวสสันดร เพราะอะไรพระเวสสันดรถึงทุกข์มาก ก็เพราะว่าระหว่างกัณหา ซาถิ และท่านนี้มีโยงโยในทางชีววิทยากันอยู่ ยิ่งท่านเป็นคนดี ท่านก็ยิ่งรักลูกของท่านมาก ยิ่งรักมากก็ยิ่งทุกข์มากนี้เป็นตัวอย่างนะครับ ผมก็เลยคิดว่าวิธีการเอาแนวคิดแบบนี้มาใช้เพื่อที่อธิบายพระพุทธศาสนา ส่วนหนึ่งมันทำให้เรามีความรู้สึกว่าการเอาชนะทุกข์นั้นไม่ง่าย พอรู้ว่าการเอาชนะทุกข์นั้นไม่ง่าย เมื่ออ่านตำนานเรื่องที่พระพุทธองค์เสด็จออกบวชโดยทิ้งครอบครัวเอาไว้เบื้องหลัง หรือการที่พระอรหันตสาวกในพระไตรปิฎกท่านสู้ชีวิตมาโชกโชนอย่างนั้น เช่นเรื่องปฎาจาราเถรี มันย่อมทำให้เรามีความรู้สึกว่า คนเหล่านี้เป็นบุคคลที่น่าเคารพนับถือจริงๆ

แล้วผมคิดว่า ในชีวิตประจำวันนี้ เราสามารถที่จะอาศัยความรู้ทาง

ชีววิทยาเหล่านี้เพื่อเข้าใจ ซาบซึ้ง พระพุทธศาสนา แน่นอนครับ ดาร์วินเขียนหนังสือมาก็ไม่ได้ตั้งใจให้เราเอามาใช้ตามที่ว่านั้นหรอก เพราะแกไม่รู้จักพระพุทธศาสนา แต่ว่าการที่เราชาวพุทธสมัยนี้ได้อ่านงานทำนองนี้ผมคิดว่ามันจะช่วยให้ได้ประโยชน์ขึ้นเยอะ เมื่อไม่นานนี้ผมเขียนหนังสือเรื่องหนึ่ง มีอยู่บทหนึ่ง ผมสมมติว่ามหาตมะ คานธีมีลูกชายอยู่หนึ่งคน แล้วข้างบ้านของคานธีมีเด็กเพื่อนบ้านมาเล่นกับลูกของคานธี ก็เป็นเพื่อนของลูกคานธี เด็กคนนี้นิสัยดีมาก หมายถึงคนที่ไม่ใช่ลูกคานธี ลูกของคานธีก็เป็นเด็กที่ดี เวลาที่มหาตมะ คานธีมองดูเด็กสองคนที่เล่นด้วยกันที่บ้าน คานธีรู้สึกว่ารักเด็กสองคนนี้เท่ากัน แล้วหลักศาสนาของคานธีก็สอนว่าเราไม่ควรที่จะรักแต่ลูกของเรา แต่ควรรักลูกของคนอื่นด้วย สมมติว่าเด็กสองคนนี้ป่วยกะทันหัน หมอวินิจฉัยว่าต้องการเลือด บังเอิญเลือดที่ต้องการจะต้องได้จากคานธีเท่านั้น หากจากคนอื่นไม่ได้ ปัญหาก็คือว่า คานธีให้เลือดได้กับเด็กแค่คนเดียว ผมถามว่าคานธีจะเลือกให้เลือดใครระหว่างลูกตัวเองกับเด็กซึ่งไม่ใช่ลูกตัวเอง คือแน่นอนคานธีจะรู้สึกว่าเด็กสองคนนี้น่ารักเท่ากัน แต่ท้ายที่สุดแล้วผมคิดว่าคานธีก็จะเลือกให้เลือดกับลูกของตัวเอง ถ้าคานธีทำอย่างนั้นผมก็จะไม่ผิดหวังกับตัวคานธี แต่ผมเดาว่าถ้าเรื่องนี้เกิดกับพระอรหันต์หรือกับพระพุทธเจ้าอาจจะไม่เป็นอย่างนี้ ก็แสดงว่าท่านเหล่านี้สามารถอยู่เหนือความรู้สึกอย่างคานธีที่มีต่อลูก อย่างน้อยที่สุด แม้แต่ปุณฺณอย่างพระเวสสันดรยังไม่ได้เป็นอริยะ ท่านก็ยังตัดได้ทีเดียว แต่ก็ทุกข์หนักนะครับ บางท่านอาจแย้งว่านั่นเป็นตำนาน เป็นเรื่องเล่าในคัมภีร์ หากเป็นมนุษย์ที่มีตัวตนจริงๆ ก็น่าจะเลือกแบบเดียวกับคานธี อันนี้ก็สุดแต่การตีความและเข้าใจว่ากลไกทางชีววิทยาในตัวเรามีอำนาจแข็งแกร่งเพียงใด”

-๓-

สมภาร : “ผมสังเกตดู คำตอบของท่านมหาาก็ดี คำตอบของท่านเจ้าคุณก็ดี ผมมีความรู้สึกว่ บางทีมันเป็นการตอบแบบเลียง เราไม่ได้ตอบตรง ๆ ที่จริง คำถามที่ถาม ถ้าไม่ได้ถามเอาสนุก ผมคิดว่าเป็นคำถาม

สำคัญ เมื่อ ๔-๕ ปีที่แล้ว ผมเคยอ่านงานวิจัยชิ้นหนึ่ง คนที่ทำเป็นจิตแพทย์อเมริกัน เป็นคนที่สนใจพวกครูทางตะวันออก อันได้แก่ พวกฤาษีฮินดู พวกพระในทิเบต หรือพระในพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ทำงานในอเมริกา งานชิ้นนี้บอกว่า ลึก ๆ แล้ว ครูทางตะวันออกมีปัญหาความเครียดทางด้านจิตวิทยาสูง เพราะมีงานต้องรับผิดชอบมากเนื่องจากเป็นคนมีชื่อเสียงและมีสานุศิษย์มาก อย่างท่านเจ้าคุณเป็นอธิการบดี เขาแนะนำว่าควรมีจิตแพทย์ประจำตัว เพราะเขาบอกว่าปัญหาบางอย่าง มันไม่ใช่ปัญหาด้าน Spirituality ศาสนาพุทธเราเล่นกับปัญหาพวก Spirituality เราเข้าใจและแก้ปัญหาวงนี้ได้ดี แต่ความเครียดบางอย่างมาจากงานซึ่งเป็นเรื่องของกายและสมอง ในการทำงานเป็นอธิการบดีนั้น บางที่ท่านไม่รู้ตัวว่ากายมันเครียด บางที่ท่านฉันอาหารแล้วท้องมันอืด ก็ควรต้องมีจิตแพทย์ประจำตัว และการที่พระมีจิตแพทย์ประจำตัวนี้ไม่ได้แปลว่าท่านแย่กว่าแพทย์ เพราะทั้งหมดเป็นเรื่องของกายและสมอง ไม่ใช่เรื่องจิตวิญญาณ ผู้วิจัยเขามองว่า พระก็คือมนุษย์ ในเนื้อในตัวของท่านมันมีกระบวนการทางชีววิทยา ซึ่งไม่ใช่เพิ่งเกิดเวลานี้ มันถูกส่งต่อกันมาเป็นล้าน ๆ ปี ผ่านบรรพบุรุษเราจนกระทั่งมาถึงเรา มันอยู่ในร่างกายเรา เพราะฉะนั้นผมคิดว่า ท้ายที่สุดแล้ว คำถามนี้ตอบไม่ถนัดครับ ผมเคยอ่านบทสัมภาษณ์ที่ท่านมหาอุทัยชัยตอบคนที่ถามท่านว่า ท่านเป็นพระหนุ่ม ท่านจัดการอย่างไรกับความรู้สึกทางด้านกามารมณ์ ท่านมหา ก็ตอบว่า “อย่าไปคิดถึงมัน ทุกอย่างก็จบ” ความรู้สึกด้านกามารมณ์นั้นทางชีววิทยาถือว่าเป็นกลไกหนึ่งของการสืบทอดเผ่าพันธุ์ ธรรมชาติสร้างสิ่งนี้ให้เรา โดยเราไม่ได้ขอ นอกจากจะไม่ได้ขอแล้วยังปฏิเสธไม่ได้ด้วย มันฝังอยู่ในเราทุกคน เวลาที่คนคนนั้นไปสวมจีวรเป็นพระ สิ่งนี้มันก็ยังถูกฝังอยู่ ผมคิดว่าถ้าเราสนใจชีววิทยา เราจะทราบว่ ง่ายที่จะเอาชนะมัน” ๐

ภาคผนวก (ข)

ความเห็นเกี่ยวกับข้อเขียนของอาจารย์สุลักษณ์
เรื่อง “พุทธศาสนากับปัญหาทางเพศ”

หมายเหตุ: ท่านจันทร์แห่งสันติอโศกเขียนอีเมลมาหาในวันหนึ่ง เล่าว่า อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์อาราธนาท่านให้ไปวิจารณ์เปิดตัวหนังสือเล่มใหม่ของ อาจารย์สุลักษณ์ตามชื่อข้างต้น ท่านจันทร์เห็นว่าผมอาจช่วยให้แง่คิดบางส่วนที่เป็นประโยชน์ จึงขอให้ผมช่วยเขียนอะไรที่เป็นความเห็นส่วนตัวของผมไปร่วมด้วย โดยท่านได้ขออนุญาตอาจารย์สุลักษณ์แล้ว ผมได้เขียนไปตามที่นำมาตีพิมพ์ไว้ ในวันวิจารณ์หนังสือ ท่านจันทร์ได้กรุณาเริ่มด้วยการอ่านข้อเขียนของผมให้ที่ประชุมฟังจนจบ ทุกตัวอักษร จากนั้นท่านจึงเสนอความคิดของท่านเอง โดยท่านได้กล่าวว่า ท่านเองมีความเห็นไม่ตรงกับผมหลายอย่าง แต่เราก็เคารพความคิดของกันได้ ตอนท้ายของงาน อาจารย์สุลักษณ์ได้กล่าวตอบคำวิจารณ์ของทั้งผม และของท่านจันทร์ ในส่วนของผม อาจารย์สุลักษณ์ได้วิจารณ์ประเด็น “ส่วนตัว” ของผมบางอย่าง (ซึ่งผมคิดว่าท่านเข้าใจผมถูกต้องเป็นส่วนใหญ่) แต่ข้อคิดที่ผมเสนอไป ดูท่านจะไม่แตะต้อง ไม่ทราบว่าเป็นเพราะท่านเห็นด้วย หรือคิดหาข้อแย้ง ตอนนั้นไม่ทัน วันงาน (๑๓ มิถุนายน ๒๕๕๓) ผมไม่ได้ไปร่วม ท่านจันทร์ให้คนถ่ายวิดีโอไว้แล้วส่งมาให้ดู

ประเด็นเรื่องพระพุทธรูปศาสนากับปัญหาจริยธรรมทางเพศนั้นเป็น ปัญหาเก่าแก่และสำคัญ ในบ้านเราไม่สู้มีนักคิดทางด้านพุทธศาสนาสนใจ ศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจัง อาจารย์สุลักษณ์นั้นสนใจเรื่องนี้และได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้มายาวนาน จะอย่างไรก็ตาม ดูเหมือนอาจารย์สุลักษณ์จะพิจารณาปัญหานี้จากกรอบความคิดภายในพระพุทธศาสนาเอง ผมอยากใช้กรอบความคิดภายนอกพระพุทธศาสนา来帮助มองปัญหาเดียวกันนี้ด้วยครับ

สำหรับผม ปัญหาเรื่องนี้อาจแยกมองได้เป็นสองส่วนคือ ปัญหาเรื่องเพศกับพระสงฆ์ กับปัญหาเรื่องเพศกับคฤหัสถ์ ในที่นี้ผมขอพิจารณาเฉพาะปัญหาแรกเท่านั้น สำหรับผม พระสงฆ์ในทางชีววิทยาก็คือสมาชิกของเผ่าพันธุ์มนุษย์ ในฐานะสมาชิกเผ่าพันธุ์มนุษย์ อะไรก็ตามแต่ที่เป็นข้อเท็จจริงทางด้านชีววิทยาที่มีอยู่ในสมาชิกคนอื่นๆ เช่นผมหรืออาจารย์สุลักษณ์ก็มีอยู่ในพระสงฆ์เช่นท่านจันทร์ด้วยเช่นเดียวกัน ข้อเท็จจริงทางชีววิทยานี้ผมหมายถึงกระบวนการทำงานในทางชีววิทยาของร่างกายมนุษย์ ซึ่งแยกไม่ออกจากความคิด ความรู้สึก หรือสัจชาตญาณ หากพิจารณาจากกรอบทางชีววิทยา ก็เลศค้นหาในใจมนุษย์นั้นเป็นสัจชาตญาณตามธรรมชาติอย่างหนึ่ง ที่ผู้ออกแบบชีวิตเรามาได้ใส่ไว้ในชีวิตของเรามาตั้งแต่เกิด และใส่ไว้ในชีวิตของบรรพบุรุษของเรามาเช่นเดียวกันนี้ ยาวนานย้อนกลับไปในอดีตเป็นหลายล้านปี ในแง่นี้ก็เลศค้นหาจึงมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน ซึ่งก็หมายความว่าอะไรก็ตามแต่ที่ยินยอมมายาวนานเช่นนี้ย่อมไม่อาจที่ใครจะต่อกรกับมันได้ง่ายๆ นักชีววิทยาลำนำกหลักๆ ของโลกนั้นไม่เชื่อว่าเราจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขสัจชาตญาณทางเพศที่เรียกว่ากิเลสตัณหานี้ได้ เนื่องจากมันถูกสร้างโดยสิ่งที่มีอำนาจกว่าเรามาก สิ่งที่เราทำได้มีเพียงยอมรับมัน และหากเห็นว่ามันทำร้ายชีวิตบางแบบเช่นชีวิตนักบวช สิ่งที่เราทำได้ก็คือประนีประนอมกับมัน ช่มมัน ไม่สนใจมัน เป็นต้น แต่จะทำลายล้างมันนั้นไม่มีทางจะทำได้ และสิ่งที่เราต้องทราบล่วงหน้าก็คือ เมื่อใดก็ตามที่เราขวางมันจะในรูปของการประนีประนอมต่อรอง เราจะเป็นทุกข์ เพราะเราจะถูกมองว่ากำลังเป็นขบถต่อมัน ผมเชื่อว่าความทุกข์ในทางเพศของพระสงฆ์นั้นอธิบายได้ง่ายๆ ว่า (ก) ในฐานะมนุษย์พระสงฆ์ถูกสร้างมาให้ทำหน้าที่เป็นพาหะทางพันธุกรรมสำหรับดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์เอาไว้ก่อนที่จะตาย (ข) แต่พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสอนบอกให้พระสงฆ์ทำสิ่งที่สวนทางกับที่กล่าวข้างต้น พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมน่าจะเชื่อว่ามีศักยภาพที่จะเป็นขบถต่อกระบวนการทางชีววิทยาได้ (ซึ่งผมเองมีความสงสัยใน

เรื่องนี้อยู่มาก—แต่จะไม่ขอกล่าว ณ ที่นี้) เราเชื่อว่าพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เป็นตัวอย่างของผู้สามารถทำเช่นนั้น ในขณะที่ฝ่ายมหายานเชื่อว่าไม่จริง คณาจารย์ฝ่ายมหายานหรือแม้แต่ฝ่ายเถรวาทบางสาย (ตามที่ปรากฏในคัมภีร์กถาวัตถุ) เชื่อว่าเป็นพระอรหันต์แล้วร่างกายยังผลิตเชื้ออสุจิได้อยู่ และเชื้ออสุจิของพระอรหันต์สามารถหลังได้ในความฝัน นี่ก็แปลว่าฝ่ายนี้เห็นว่ากระบวนการทางชีววิทยาเป็นเรื่องที่การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาไม่อาจเข้าไปเกี่ยวข้องหรือเปลี่ยนแปลงได้เลย นักชีววิทยานั้นเชื่อว่า กามารมณ์เกี่ยวข้องกับการที่กายของเรายังสามารถผลิต “ทายาท” ได้อยู่ หมายความว่าชายและหญิงที่กายยังผลิตเซลล์สืบพันธุ์ได้อยู่จะต้องมีความรู้สึก “อยาก” ในทางกามอย่างแน่อน เพราะความอยากในทางกามนั้นเป็นสัญญาณที่ระบบของกายส่งไปหาเรา เพื่อเตือนว่า “ท่านมีหน้าที่ต้องทำสำเนาเผ่าพันธุ์มนุษย์อยู่นะ” ในแง่นี้ฝ่ายมหายานดูจะเชื่อว่าพระอรหันต์ก็ยังได้รับสัญญาณนี้อยู่ เพียงแต่ขณะตื่นมีสติเต็มที ท่านจะไม่ทำตามที่มันบอก แต่เมื่อท่านหลับก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ผมนั้นแม้จะเป็นชาวพุทธเถรวาท แต่จากการศึกษาพระไตรปิฎกของนิกายเถรวาทเองนี่แหละ ทำให้ผมมีความโน้มเอียงที่จะเชื่อตามฝ่ายมหายาน สมมติว่าเป็นความจริงว่าการปฏิบัติธรรมต่อให้บรรลุผลสูงสุดถึงขั้นเป็นพระอรหันต์แล้วก็ตามไม่มีผลต่อการทำลายกระบวนการสืบทอดเผ่าพันธุ์ที่ฝังอยู่ในกายของเราซึ่งเป็นเรื่องทางชีววิทยาเหมือนกับเรื่องอื่นๆเช่นต้องกินต้องขับถ่าย นี่จะหมายความว่า การบวชเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมตามคติของพระพุทธศาสนาเป็นหมันหรือไม่ เรื่องนี้ตอบยาก ขึ้นกับว่าเรามองชีวิตพระกันอย่างไร สำหรับผม หลักการมีว่าอะไรก็ตามแต่ที่เราไม่ได้เลือกให้เกิดขึ้นก็ไม่มีเหตุผลที่เราจะต้องรับผิดชอบมัน เช่น เกิดมาหน้าตาทรามก็ต้องรับไปตามนั้นเพราะเราไม่ได้เลือก แต่มีบางอย่างที่เราเลือกได้เต็มที่ในชีวิต สิ่งนี้คือความคิด การเกิดมาหน้าตาทรามไม่สำคัญ สำคัญที่เรจะมีทัศนคติต่อมันอย่างไร เช่นเดียวกัน เกิดมาแล้วมี

สัญญาตญาณทางเพศก็ไม่สำคัญ บวชเป็นพระแล้วก็ไม่จำเป็นต้องหาทางเอาชนะมัน สิ่งสำคัญอยู่ที่การมีทัศนคติต่อสัญญาตญาณทางเพศนั้นต่างหาก ผมคิดว่าการบำเพ็ญสมณธรรมนั้นไม่ควรเป็นเรื่องของการ “พยายามทำลายสัญญาตญาณทางเพศ” เพราะผมเชื่อว่าไม่มีทางทำได้ หรือกล่าวให้อ่อนลงมากกว่านั้น—ไม่มีเหตุผลที่จะเชื่อว่าใครจะทำได้ แต่ที่เราทำได้เต็มทีคือจะพิจารณาหรือมีทัศนคติต่อมันอย่างไร การบำเพ็ญสมณธรรมน่าจะเน้นที่ตรงนี้มากกว่า

กามารมณ์นั้นเป็นเรื่องซับซ้อนมากกว่าการที่ชายหญิงร่วมเพศกัน สำหรับผม กิจกรรมทางเพศที่เรียกว่าเมถุนกรรม (Sexual Intercourse) นั้นเป็นเพียงกระพริกเดียวของกามารมณ์ในมนุษย์ สังเกตไหมครับว่า ในสัตว์อื่นนั้นพวกมันจะมีเมถุนกรรมเป็นช่วงเวลา ไม่ตลอดเวลาเหมือนมนุษย์ ตีความได้ว่าเมถุนกรรมในสัตว์นั้นผู้ที่สร้างสัญญาตญาณทางเพศให้แก่สัตว์ยังประสงค์ใช้งานจากการนี้เพียงในระดับ “การทำสำเนาทางพันธุกรรม” เท่านั้น เมื่อการนี้บรรลุผล ก็ไม่ต้องทำซ้ำหลายๆ ครั้งในปีเดียวกันเพราะไม่จำเป็น แต่สำหรับมนุษย์นั้น การที่เราสามารถมีเมถุนกรรมได้ตลอดเวลาน่าจะหมายความว่า ผู้ที่สร้างสัญญาตญาณทางเพศให้แก่เรานั้นได้แยกพวกเราออกจากสัตว์อื่น หมายความว่าสัญญาตญาณทางเพศในมนุษย์นั้นเป็นไปเพื่อการอื่นมากกว่าการมีลูกมีหลาน ปัญหาที่ว่า “การอื่น” ที่ว่านี้คืออะไร นี่สิครับที่เราจะต้องช่วยกันคิด ผมไม่ค่อยเห็นใครได้คิดเรื่องนี้กันสักเท่าไร ไม่ว่าจะเป็นปราชญ์หรือนักปรัชญาในระดับโลก

สิ่งที่ผมคิดออกในช่วงเวลานี้ (ผมสนใจเรื่องนี้และพยายามคิดหาคำตอบอยู่เจียบๆ คนเดียวนานหลายปีแล้ว) พอสรุปได้ดังนี้ ประการแรก ผมคิดว่าสัญญาตญาณทางเพศนั้นน่าจะมีอานุภาพลึกซึ้งกว่าสัญญาตญาณอื่นใดของมนุษย์ และสิ่งนี้แหละคือต้นตอของงานสร้างสรรค์ ไม่ว่าจะเป็นทางศาสตร์หรือศิลป์ก็ตามแต่ งานศิลปะนั้นไม่น่าจะเกิดขึ้นได้เลยหากมนุษย์ไม่มีความรัก คนเราต่อให้ผ่านโลกมามาก มีครอบครัวมีลูกหลาน

แล้ว แต่ในบางวันเมื่อหันกลับไปอ่านวรรณคดีที่บรรยายเรื่องความรักอันงดงามของชายหญิงก็ยังสามารถดื่มด่ำได้เสมอ เร็วๆนี้ผมดูหนังของจางอิโหมวเรื่อง The Road Home ซึ่งเป็นเรื่องความรักที่บริสุทธิ์อย่างเด็กๆ ของหญิงสาวคนหนึ่ง เชื่อไหมครับ ผมก็ยังน้ำตาซึมอยู่ ถ้าสิ่งที่ผมเข้าใจเกี่ยวกับอานุภาพของสัตยาตญาณทางเพศที่กล่าวมานี้ถูกต้อง คือเป็นเรื่องที่ล้าลึกที่สุดในชีวิตมนุษย์ ก็แปลว่าถ้าเราใช้งานมันในทางสรรค์ได้เมื่อใด งานที่เราสร้างสรรค์ออกมานั้นจะมีอานุภาพล้าลึกมาก ผมสนใจเรื่องอานุภาพของมันในหลายเรื่อง แต่ไม่มีเวลาที่จะพูดได้หมด ขอบุติเรื่องเดียวคืออานุภาพที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม เชื่อไหมครับว่า เวลานี้ผมเห็นว่าศีลธรรมที่เราสอนกันทั่วไปในโลกนั้นไม่มีพลัง เพราะมันไม่เกี่ยวกับสัตยาตญาณทางกามารมณ์ของมนุษย์นั่นเอง

ศีลธรรมที่เกี่ยวข้องกับสัตยาตญาณทางเพศเป็นอย่างไร ผมขอตอบด้วยตัวอย่าง ที่บ้านผมมีนกมาทำรังอยู่จำนวนมาก ผมเห็นนกปรอดหรือนกกางเขนทำรังแล้ววางไข่ แม่่นกจะนอนกกไข่อยู่เป็นสัปดาห์ จากนั้นลูกนกก็จะฟักออกมา พ่อแม่่นกต้องช่วยกันดูแลลูกน้อยเป็นเดือนกว่าลูกจะหัดบิน และเมื่อหัดบินแล้วก็ต้องคอยดูแลหาเหยื่อมาป้อนต่อไปอีกเป็นเดือนหรือมากกว่านั้นจนกว่าลูกกับพ่อแม่จะแยกทางกัน นกนั้นเป็นสัตว์เดรัจฉาน เราที่เป็นมนุษย์เคยตั้งคำถามว่าเดรัจฉานมีความคิดในเรื่องศีลธรรมได้หรือไม่ ศาสนาบางศาสนาเช่นคริสต์ไม่คิดว่ามี แต่สำหรับผม นกนั้นมีจริยธรรมแน่นอน มันรักลูกของมันไม่ต่างจากที่เรารักลูกของเรา มันพยายามดูแลปกป้องลูกของมันไม่ต่างจากที่เราทำกับลูกของตน ตามตัวอย่างนี้จะเห็นว่าความรักของพ่อแม่่นกนั้นมาจากปัจจัยทางด้านเพศ เราก็เช่นเดียวกัน เรารักลูกเราก็ด้วยปัจจัยทางด้านเพศเหมือนกัน

พระสงฆ์นั้นเมื่อบวชแล้วก็ป็นอนาคาริกไร้ครอบครัว การสอนจริยธรรมอย่างคนปราศจากครอบครัวนั้นไม่มีพลัง เพราะผู้สอนไม่ได้รู้สึกผูกพันอะไรเป็นพิเศษกับผู้ที่ตนสอน แต่ถ้าหลวงพ่หรือหลวงตาตั้งสถานเลี้ยงเด็กกำพร้า จริยธรรมอันได้แก่ความเมตตาที่ท่านมีต่อเด็กๆนั้นผม

เชื่อว่ามีพลังมากกว่าจริยธรรมอย่างที่ท่านสอนด้วยปากแก่คนทั่วไป พระเยซูกล่าว่า “ยามที่เราหิว พวกเธอก็ให้อาหารเรา ยามที่เราไร้อาภรณ์ เสื้อผ้าสำหรับห่มกาย พวกเธอก็ให้อาภรณ์แก่เรา ยามที่เราถูกจำไว้ในเรือนจำ พวกเธอก็มาเยี่ยมเยียนไล่ถามทุกข์สุข นี่ดีแล้ว แต่เราก็ขอกล่าวกับพวกเธอมากไปกว่านี้อีกว่า เมื่อใดที่พวกเธอทำสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นกับคนยากไร้เชื่องโง่ ฐูไว้เถิดว่านั่นเท่ากับพวกเธอทำกับเรา เพราะคนยากไร้เหล่านั้นก็คือพี่น้องของเรา” เห็นไหมครับว่า วจนะของพระเยซูนี้ซาบซึ้งกินใจเพราะมีเรื่องความเป็นพี่น้องหรือคนในครอบครัวเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ถ้าเรามีพี่น้องเป็นหมู เราก็กินหมูไม่ลง มีพี่น้องเป็นวัว เราก็กินวัวไม่ลง หลักเมตตาธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสอนนั้นบอกให้เรามองสรรพสัตว์ว่าเป็นพี่น้องของเรา จริยธรรมของมหายานเรื่องการไม่บริโภคเนื้อสัตว์นั้นมาจากเหตุผลง่ายๆตรงไปตรงมาว่า ภายในวิญญูสงสารอันยาวไกลนั้นไม่มีสัตว์ตัวใดที่ไม่เคยเป็นพี่น้องพ่อแม่ของเรา เห็นไหมครับว่า จริยธรรมของมหายานเรื่องนี้ก็มาจากสัญชาตญาณในทางเพศเช่นเดียวกัน

สรุปคือ สำหรับผม ปัญหาความเสื่อมโทรมของสงฆ์อันเนื่องมาจากเรื่องทางเพศนั้นเป็นผลมาจากการที่เราไม่ค่อยได้สนใจศึกษาเพื่อทำความเข้าใจอานุภาพของสัญชาตญาณทางเพศที่โดยตัวมันเองดีก็ได้ร้ายก็ได้ แต่เราสามารถแปรให้มันเป็นไปในทางที่ดีได้ ความต้องการทางเพศนั้นไม่ได้รุกรานเราอยู่ตลอดเวลา มันจะปรากฏเมื่อเราอยู่คนเดียวและขาดสติเท่านั้น ถ้าพระสงฆ์หันมาทำงานเพื่อคนอื่น เช่นตั้งสถานเลี้ยงเด็กกำพร้า ยากจน ตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมเพื่อสอนลูกเณรน้อยๆให้เป็นคนดีของชาติ และพระศาสนาในอนาคต ท่านก็จะได้ใช้สัญชาตญาณทางเพศอย่างสร้างสรรค์ ตัวท่านก็มีความสุขเพราะรู้ว่าชีวิตตนมีค่า คนอื่นก็ได้รับความสุขเพราะได้รับความอนุเคราะห์เกื้อกูล เราเป็น “พ่อ” ของ “ลูกๆ” อันได้แก่พระหนุ่มเณรน้อยหรืออุบาสกอุบาสิกาได้ เรารักเขาเสมือนลูกจริงๆก็ได้ ทำเพื่อให้เขาเป็นคนดีมีอนาคตเหมือนเป็นลูกของเราจริงๆ ผมเชื่อว่าพระสงฆ์ที่ทำงานเช่นนี้จะถูกสัญชาตญาณทางเพศเล่นงานได้น้อย

มาก เพราะท่านแปรมันให้ออกมาเป็นงานที่สามารถนำความปลื้มปิติมาสู่
ตนได้แล้วนั่นเอง ©

๑๑ มิถุนายน ๒๕๕๓